RICHARD DAWKINS

HIMERA CREDINŢEI ÎN DUMNEZEU

CUPRINS

1. Un ne-credincios profund religios

2. Ipoteza Dumnezeu

3. Argumente privind existența lui Dumnezeu

4. De ce, aproape cu certitudine, nu există Dumnezeu

5. Rădăcinile religiei

6. Rădăcinile moralității: de ce suntem buni?

7. Cartea „cea buna” si un *zeitgeist* moral schimbător

8. Unde greșește religia? De ce atâta ostilitate?

9. Copilăria, abuzul și fuga de religie

10. Un gol mai mult decât necesar?

Bibliografie

PREFAŢĂ

În copilărie, soţia mea ura şcoala şi dorea să se lase de ea. Mai târziu, mama ei s-a arătat şocată când, pe la vreo douăzeci de ani, a mărturisit părinţilor acest lucru: „Dar, de ce nu ai venit să ne spui, draga mea?" Laitmotivul meu de acum îl constituie răspunsul pe care l-a dat Lalla: „Nu am ştiut că puteam".

Nu am ştiut că puteam.

Presupun (de fapt, sunt sigur) că există o sumedenie de oameni care au fost crescuţi într-o religie sau alta şi care se simt nefericiţi în cadrul ei, nu cred în ea, sau sunt afectaţi de relele care se comit în numele acesteia; oameni care au tendinţa de a părăsi religia părinţilor, şi ar face-o dacă şi-ar da seama că acest lucru reprezintă o opţiune reală. Dacă faci parte dintre aceştia, cartea de faţă ţi se adresează. (Ea are scopul de a te face să conştientizezi faptul că a fi ateu reprezintă o aspiraţie realistă, curajoasă şi frumoasă. Poţi fi un ateu fericit, echilibrat, moral şi împlinit din punct de vedere intelectual. Acesta este cel dintâi dintre mesajele prin care vreau să ridic nivelul conştiinţei cititorului. Vreau să fac acest lucru prin încă trei modalităţi, la care voi ajunge mai târziu.

În ianuarie 2006, am prezentat un documentar de televiziune în două părţi la televiziunea britanică (Channel Four), intitulat *Root of All Evil?* [Rădăcina tuturor relelor?]. Titlul nu mi-a plăcut de la bun început. Religia nu este rădăcina *tuturor* relelor, pentru simplul motiv că ea nu este rădăcina a nimic. Totuşi, m-a încântat reclama pe care Channel Four a publicat-o în ziarele naţionale. Era vorba despre o fotografie a Manhattanului, purtând îndemnul „Imaginaţi-vă o lume fără religie". Care era legătura? Turnurile gemene ale World Trade Center erau proeminent prezente în imagine.

Imaginaţi-vă, împreună cu John Lennon, o lume fără religie. Imaginaţi-vă că nu există atentatori cu bombă sinucigaşi, 11 Septembrie, cruciade, vânători de vrăjitoare, Complotul Prafului de Puşcă[1], dezmembrarea Indiei[2], războaiele israeliano-palestiniene[3], masacrele sârbo-croato-musulmane, persecuţia evreilor ca „ucigaşi ai lui Cristos", „tulburări" în Irlanda de Nord, „crime în numele onoarei", predicatori tele-evanghelişti spilcuiţi şi coafaţi, păstorind banii credulilor („Dumnezeu vrea ca tu să dai până când te doare!"). Imaginaţi-vă că nu există talibani care să arunce în aer statui[4], decapitări publice ale blasfemiatorilor sau biciuiri ale femeilor pentru crima de a-şi fi expus pielea. Întâmplător, colegul meu Desmond Morris mi-a adus la cunoştinţă faptul că minunatul cântec al lui John Lennon este interpretat uneori în America eliminându-se versul „and no religion too". Există chiar o variantă care a îndrăznit să-l schimbe în „and *one* religion too".

Poate consideraţi că agnosticismul reprezintă o poziţie rezonabilă iar ateismul este la fel de dogmatic precum credinţa religioasă? Dacă este aşa, capitolul al doilea sper să vă schimbe părerea, convingându-vă că „ipoteza Dumnezeu" reprezintă o ipoteză ştiinţifică asupra universului, care trebuie analizată cu acelaşi scepticism ca oricare alta. Poate că aţi fost învăţat că filosofii şi teologii au pus în evidenţă motive serioase pentru a crede în Dumnezeu. Dacă gândiţi astfel, s-ar putea să vă placă cel de al treilea capitol, despre „Argumente privind existenţa lui Dumnezeu" – argumente care se dovedesc a fi spectaculos de firave. Poate vi se pare evident faptul că Dumnezeu trebuie să existe, pentru că, altfel, cum ar fi putut apărea lumea? Cum altfel ar fi putut exista Viaţa, cu toată bogăţia şi diversitatea ei, cu fiecare specie părând a fi, misterios, „proiectată"? Dacă acestea sunt gândurile dumneavoastră, sper să dobândiţi iluminarea prin capitolul patru, intitulat „De ce anume, aproape cu certitudinii nu există Dumnezeu". Departe de a sugera existenţa unui proiectant, iluzia existenţei acestuia în cadrul lumii vii se explică într-un mod mult mai economic şi cu o devastatoare eleganţă prin selecţia naturală a lui Darwin. Deşi selecţia naturală se limitează la explicarea lumii vii, ea ne poate conştientiza în ceea ce priveşte posibilitatea apariţiei unor „pârghii" care să ne conducă spre înţelegerea

---

[1] Organizat de către un grup de catolici englezi în anul 1605 pentru a-l asasina pe regele James I împreună cu familia acestuia şi cea mai mare parte a aristocraţiei protestante, prin aruncarea în aer a Parlamentului. *(n. trad.)*

[2] Este vorba despre crearea la 14 şi, respectiv, 15 august 1947, în urma acordării independenţei de către Imperiul Britanic, a Indiei (cu populaţie majoritară de religie hindusă) şi Pakistanului (cu populaţie de religie musulmană) prin împărţirea teritoriului fostei colonii India Britanică. De notat că împărţirea teritorială s-a făcut luându-se în considerare concentrările geografice de hinduşi şi musulmani, astfel încât Pakistanului i-au fost alocate două teritorii, separate între ele de teritoriul Indiei. *(n. trad.)*

[3] Generate de acelaşi tip de împărţire teritorială aplicat ulterior Indiei în acelaşi an 1947, în acest caz fiind vorba de teritoriului Palestinei în momentul încetării Mandatului Britanic. *(n. trad.)*

[4] Cu referire la dinamitarea de către musulmani militanţi, în luna martie 2001, a două uriaşe statui ale lui Buddha (realizate între sec. 2-5 e.n. şi aflate în patrimoniul UNESCO) în Afganistan, în urma unui decret al conducerii talibane. *(n. trad.)*

cosmosului însuşi. Forţa unor pârghii precum selecţia gaturală reprezintă numărul doi între cele patru elevatoare de constanţă ale mele.

Deoarece antropologii şi istoricii arată că orice cultură omenească este dominată de către cei credincioşi, poate consideraţi că trebuie să existe un Dumnezeu, sau mai mulţi dumnezei. Dacă apreciaţi acest lucru ca fiind convingător, vă rog să consultaţi capitolul al cincilea, „Rădăcinile religiei", care explică de ce credinţa este omniprezentă. Sau, poate credeţi că religia este necesară pentru a explica morala? Nu avem oare nevoit de Dumnezeu pentru a fi buni? Vă invit să citiţi capitolele şase şi şapte pentru a înţelege de ce nu este aşa. Încă mai consideraţi că religia este, totuşi, de folos pentru ca lumea să fie bună, chiar dacă voi înşivă v-aţi pierdut credinţa? Capitolul opt vă invită să reflectaţi la situaţii în care religia nu este un lucru chiar atât de bun pentru lume.

Dacă vă simţiţi captiv în religia în care aţi fost crescut, ar merita să vă întrebaţi cum s-a petrecut acest lucru. De cele mai multe ori, răspunsul se va referi la o formă oarecare de îndoctrinare copilărie. Dacă sunteţi întru totul credincios, probabil că religia dumneavoastră este cea a părinţilor. Dacă v-aţi născut în Arkansas şi consideraţi creştinismul ca fiind adevărat şi Islamul fals, înţelegând bine că aţi fi gândit exact contrariul dacă v-aţi fi născut în Afganistan, atunci sunteţi o victimă a îndoctrinării din copilărie. Şi invers, dacă v-aţi fi născut în Afganistan.

Întreaga problematică plivind religia şi copilăria face obiectul capitolului nouă, care include, de asemeni, şi cel de al treilea factor de conştientizare. Aşa după cum feminiştii sunt deranjaţi când aud spunându-se „el" în loc de „el sau ea", aş vrea şi eu ca fiecare dintre noi să fie deranjat atunci când aude expresii precum „copil catolic" sau „copil musulman". Dacă doriţi, putem vorbi despre „copilul unor părinţi catolici"; însă, atunci când auziţi pe cineva vorbind despre un „copil catolic", întrerupeţi-l şi explicaţi-i politicos că cei mici sunt prea tineri pentru a avea o opinie în astfel de situaţii, la fel precum nu îşi pot da seama nici care este opinia lor în materie de economie sau politică. Tocmai pentru că intenţia mea este să conştientizez cititorii, nu trebuie să-mi cer scuze pentru că vorbesc despre acest lucru în prefaţă şi în capitolul al nouălea. Despre acest subiect nu se poate vorbi îndeajuns. Deci, voi repeta. Acel copil nu este musulman, ci copilul unor părinţi musulmani. Acel copil este prea mic pentru a şti dacă este, sau nu, musulman. Nu există copil musulman. Nu există copil creştin.

Capitolele întâi şi al zecelea încep şi încheie cartea explicând în moduri diferite felul în care o înţelegere adecvată a măreţiei lumii reale, fără a deveni religie, poate împlini toiul inspiraţional pe care, din punct de vedere istoric, l-a uzurpat în mod inadecvat religia.

Mândria de a fi ateu reprezintă cel de al patrulea factor de conştientizare. Să fi ateu nu este un lucru de care să te jenezi. Dimpotrivă, privind cu mândrie către orizont, este un lucru demn de laudă, deoarece ateismul arată aproape întotdeauna o independenţă mentală pozitivă şi un intelect sănătos. În adâncul inimii lor, mulţi oameni ştiu că sunt atei, însă nu îndrăznesc să o afirme faţă de familie sau, în unele cazuri, chiar fată de ei înşişi. Acest lucru se datorează în parte faptului că termenul „ateu" a fost transformat cu asiduitate într-o etichetă detestabilă şi înspăimântătoare. Capitolul nouă citează povestea tragi-comică a descoperirii pe care au făcut-o părinţii actriţei Julia Sweeney, printr-un articol de ziar, că fiica lor a devenit atee. Ar fi putut înţelege necredinţa în Dumnezeu; dar să fii ateu! ATEU?! (Vocea mamei se transformă în strigăt.)

La acest punct trebuie să adresez ceva în mod special cititorilor americani, deoarece religiozitatea Americii actuale este ceva întru totul remarcabil. Avocata Wendy Kaminer nu a exagerat atunci când a făcut observaţia că a te amuza pe seama religiei este la fel de riscant ca a da foc drapelului[5] în American Legion Hall[6]. Statutul ateilor astăzi, în America, este acelaşi cu cel al homosexualilor cu cincizeci de ani în urmă. Azi, după mişcarea Gay Pride, este posibil, deşi cu greutate, ca un homosexual, să fie ales într-o funcţie publică. Un sondaj Gallup din 1999 i-a întrebat pe americani dacă ar vota pentru o persoană competentă de sex feminin (95% da), romano-catolică (94% da), pentru un evreu (92% da), o persoană de culoare (92% da), un mormon (79% da), un homosexual (79%rda), sau un ateu (49% da). Este limpede că mai avem de mers un drum lung. Însă, în mod special în rândul elitelor educate, ateii sunt mult mai numeroşi decât s-ar putea crede. Acest lucru a fost la fel şi în secolul 19, pe când Stuart Mill putea deja afirma: „Lumea ar fi uimită dacă ar afla cât de mare este procentul ales din rândurile celor mai sclipitoare minţi, al celor mai apreciate personalităţi, respectate pentru înţelepciunea şi virtutea lor, care sunt complet sceptici în privinţa religiei".

Acest lucru trebuie să fie cu atât mai adevărat în prezent, iar în capitolul al treilea prezint dovada în acest sens. Motivul pentru care mulţi nu îi remarcă pe atei este acela că un mare număr dintre noi sunt rezervaţi în a

[5] Wendy Kaminer, *The last taboo: why America needs atheism,* New Republic, 14 octombrie 1996; http://www.positiveatheism.org/writ/kaminer.htm.

[6] *American Legion* este denumirea organizaţiei veteranilor de război americani. *(n. trad.)*

„ieşi la lumină”. Visul meu este acela că această carte îi va ajuta pe mulţi să iasă la lumină. La fel ca şi în cazul mişcării gay, cu cât ies la lumină mai mulţi, cu atât le va fi mai uşor altora să li se alăture. Pentru iniţierea unei reacţii în lanţ trebuie să existe o masă critică.

Sondajele americane scot în evidenţă posibilitatea ca ateii şi agnosticii să-i depăşească numeric pe evreii religioşi şi chiar alte grupări religioase. Totuşi, ateii şi agnosticii nu sunt organizaţi, ei neexercitând astfel aproape nici o influenţă, lucru care nu se întâmplă cu evreii, recunoscuţi ca având unul dintre cele mai eficiente lobby-uri din Statele Unite, sau creştinii evanghelici, care administrează o şi mai mare putere politică. A-i organiza pe atei seamănă cu a mâna o turmă de pisici, deoarece, având tendinţa de a gândi independent, ei nu se vor supune autorităţii. Însă, un prim pas eficient ar fi acela de a crea o masă critică din numărul celor care vor să iasă la lumină, încurajându-i astfel şi pe alţii să facă acelaşi lucru. Chiar dacă nu pot fi strunite, pisicile, în număr mare, pot face foarte mult zgomot, neputând fi astfel ignorate.

Termenul „delusion”[7], din titlul cărţii, i-a neliniştit pe unii psihiatri care îl privesc ca pe un termen tehnic cu care nu te poţi juca.

Trei dintre ei mi-au scris pentru a-mi propune în ceea ce priveşte iluzia de tip religios un termen profesional: „relusion”[8]. Poate că îl voi lua în considerare. Deocamdată însă, rămân la „delusion” şi consider că trebuie să explic de ce îl folosesc. *Penguin English Dictionary* defineşte „delusion” drept o „falsă credinţă sau impresie[9], în mod surprinzător, citatul ilustrativ din dicţionar este din Philip E. Johnson: „Darwinismul reprezintă eliberarea omenirii de iluzia că destinul său este controlat de către o putere superioară”. Oare acesta este acelaşi Philip E. Johnson care conduce cruciada creaţionistă împotriva darwinismului în America? Este chiar el, iar citatul este, aşa cum putem bănui, scos din context. Sper să se reţină faptul că am făcut această precizare, deoarece nu acelaşi lucru s-a petrecut cu numeroasele citate din cărţile mele pe care le-au folosit creaţioniştii, scoase din context în mod răuvoitor şi intenţionat. Oricare ar fi înţelesul pe care îl dă Johnson afirmaţiei sale, eu o susţin, cu bucurie, ca atare. Dicţionarul integrat al programului Microsoft Word defineşte termenul „delusion” drept o „falsă credinţă persistentă, susţinută împotriva dovezilor contrare evidente, în mod special ca simptom al unei probleme psihiatrice”. Prima parte încadrează perfect credinţa religioasă. În ceea ce priveşte faptul ci ir fi un simptom al unei probleme psihice, tind să fiu de acord cu Robert M. Pirsig, în *Zen and the Art of Motorcycle Maintenance:* „Atunci când cineva are iluzii, se numeşte boală. Atunci când un mare număr de oameni are iluzii, se numeşte religie”.

Dacă această carte are efectul scontat, cititorii credincioşi care o deschid vor fi atei atunci când o vor termina. Cât optimism prezumţios! Capetele pătrate dintre cei credincioşi sunt, desigur, imune la argumentaţie, dovedind rezistenţă după atâţia ani de îndoctrinare în copilărie, prin metode care s-au maturat timp de secole (fie prin evoluţie, fie prin proiect). Printre cele mai eficiente dispozitive de imunizare se află avertismentul ameninţător faţă de deschiderea unei cărţi precum aceasta, care, cu siguranţă, nu poate fi decât o lucrare a lui Satan. Cred, însă, că se găsesc destui oameni cu mintea deschisă, oameni a căror îndoctrinare în copilărie nu a fost chiar atât de insidioasă, sau care, din diverse motive, nu au acceptat-o, ori a căror inteligenţă nativă este suficient de puternică pentru a o depăşi. Asemenea spirite libere au nevoie doar de un mic îndemn pentru a se elibera pe deplin din strânsoarea religiei. Şi, în cele din urmă, sper că nimeni dintre cei care citesc această carte nu va mai putea spune, după aceea, „Nu am ştiut că puteam”.

Pentru ajutorul oferit la pregătirea acestei cărţi sunt recunoscător multor prieteni şi colegi. Nu îi pot menţiona pe toţi, însă îi includ aici pe agentul meu literar John Brockman precum şi pe editorii mei Sally Gaminara (pentru Transworld) şi Eamon Dolan (pentru Houghton Mifflin) care au citit cartea cu sensibilitate şi Înţelegere luminată, oferindu-mi un amestec util de critică şi sfaturi. Încrederea lor entuziastă şi deplină în această carte a fost foarte încurajatoare. Gillian Somerscales a fost un redactoare exemplară, pe cât de constructivă la nivelul sugestiilor făcute, pe atât de meticuloasă în ceea ce priveşte corectura. Alţii, care au revizuit diferite variante şi cărora le sunt foarte recunoscător sunt Jerry Coyne, J. Anderson Thomson, R. Elisabeth Cornwell, Ursula Goodenough, Latha Menon şi, în mod special, Karen Owens, un extraordinar critic, a cărei implicare în coaserea şi descoasere fiecărei variante a cărţii a fost aproapila fel de minuţioasă ca şi a mea.

Cartea datorează câte ceva (şi invers) documentarului de televiziune în două părţi *Root of All Evil?,* pe

[7] Tradus aici prin „iluzie”, *delusion* poartă în limba engleză o încărcătură în primul rând patologică, în sensul de delir, viziune maladivă. *(n. trad.)*

[8] Dr**.** Zoe Hawkins, Dr. Beata Adams şi Dr. Paul St. John Smith.

[9] La momentul la care această ediţie intra sub tipar, răspunsul este, în contiuare, nu. Sunt însă disponibile DVD-uri la http ://richarddawkins.net/store.

care l-am prezentat la televiziunea britanică (Channel Four) în ianuarie 2006. Sunt recunoscător tuturor celor care au fost implicaţi în producţia acestuia, incluzându-i pe Deborah Kidd, Russel Barnes, Tim Cragg, Adam Prescod, Alan Clements şi Hamish Mikura. Mulţumesc IWC Media şi Channel Four pentru permisiunea de a cita din acest documentar. *Root of All Evil?* a avut un rating excelent în Marea Britanie şi a fost achiziţionat de către Australian Broadcasting Corporation. Rămâne de văzut dacă vreun canal de televiziune din Satele Unite va îndrăzni să-l difuzeze.

Această carte s-a dezvoltat în mintea mea timp de câţiva ani. În tot acest timp, unele idei şi-au făcut, în mod inevitabil, loc în prelegeri, ca de exemplu Tanner Lectures de la Harvard, precum şi în articole din ziare şi reviste. În special cititorii rubricii mele permanente din *Free Inquiry* pot găsi unele fragmente ca fiindu-le familiare, îi sunt recunoscător lui Tom Flynn, editorul acestei admirabile reviste, pentru imboldul pe care mi l-a dat atunci când m-a angajat cronicar permanent. După o întrerupere temporară dedicată finali-zării acestei cărţi sper să-mi pot relua rubrica, pe care o voi folosi, fără îndoială, pentru a răspunde ecourilor cărţii.

Dintr-o multitudine de motive, le sunt recunoscător lui Dan Dennett, Marc Hauser, Michael Stirrat, Sam Harris, Helen Fisher, Margaret Downey, Ibn Warraq, Hermione Lee, Julia Sweeney, Dan Barker, Josephine Welsh, Ian Baird, şi în special lui George Scales. Astăzi, o carte precum aceasta nu este completă până nu devine centrul de interes al unui website, al unui forum pentru materiale suplimentare, al unor reacţii, discuţii, întrebări şi răspunsuri – cine ştie ce poate aduce viitorul? Sper că www.richarddawkins.net, site-ul Richard Dawkins Foundation for Reason and Science, va îndeplini acest rol, şi îi sunt extrem de îndatorat lui Josh Timonen pentru măiestria artistică, profesionalismul şi munca grea pe care o investeşte în el.

Mai presus de toţi, îi mulţumesc soţiei mele Lalla Ward, cea care m-a încurajat în momentele de ezitare şi dubiu, fiu numai prin sprijin moral şi sugestii, ci şi citindu-mi cu glas tare întreaga carte, pe parcursul a două faze de pregătire a acesteia, pentru a fi capabil să înţeleg cum ar apărea unui alt cititor. Recomand această metodă şi altor autori, însă atrag atenţia că cititorul trebuie să fie un actor profesionist, cu o voce şi o ureche adaptată muzicalităţii limbajului.

PREFAŢĂ LA EDIŢIA NECARTONATĂ

Ediţia cartonată a cărţii *The God Delusion* a fost descrisă de toată lumea ca bestsellerul surpriză al anului 2006. Ea a fost primită cu căldură de către majoritatea celor care şi-au exprimat opiniile pe site-ul Amazon (la data când sunt scrise aceste rânduri, circa 1 000). În ceea ce priveşte recenziile scrise însă, aprecierile favorabile au fost ceva mai puţine. Un cârtitor ar putea pune acest lucru pe seama unui reflex care ţine de rutină: dacă are în titlu „Dumnezeu", se trimite unui cunoscător într-ale religiei. Totuşi, ar fi exagerat. Câteva recenzii nefavorabile încep cu propoziţia, pe care am învăţat cu mult timp în urmă să o percep ca ameninţătoare, „Sunt ateu, DAR…". După cum menţionează Dan Dennett în *Breaking tbe Spell*, un număr surprinzător de mare de intelectuali „cred în credinţă", chiar dacă nu sunt religioşi. Aceşti credincioşi de rangul doi sunt, de regulă, mai zeloşi decât cei adevăraţi, zelul lor fiind alimentat de o toleranţă linguşitoare: „Păcat că nu îţi pot împărtăşi credinţa, dar o respect şi simpatizez cu ea".

„Sunt ateu, DAR…". Continuarea, aproape întotdeauna, nu serveşte la nimic, fiind dezamăgitoare sau, mai rău, infuzată cu un fel de negativism exultant. De menţionat, de altfel, asemănarea cu un alt gen favorit: „Eram ateu, dar…". Este vorba despre un truc vechi, un preferat al apărătorilor religiei, de la C. S. Lewis şi până în ziua de azi. El serveşte la stabilirea unei faţade de credibilitate, şi este uimitor cât de eficient se dovedeşte. Feriţi-vă de el!

Am scris un articol pentru site-ul http://www.richarddawkins.net, intitulat „I'm an atheist, BUT…" de unde am împrumutat următoarea lista de puncte critice negative din recenziile la ediţia cartonată. Acelaşi site, administrat de inspiratul Josh Timonen, a atras un număr uriaş de contribuitori care au dezmembrat, efectiv, toate aceste critici, pe un ton mai puţin precaut şi mai vehement decât al meu, sau al colegilor mei filosofi A. C. Grayling, Daniel Dennett, Paul Kurtz şi alţii, care au făcut acest lucru în scris.

NU POŢI CRITICA RELIGIA FĂRĂ O ANALIZĂ DETALIATĂ A TRATATELOR DE TEOLOGIE

Bestseller surpriză? Dacă m-aş fi entuziasmat cu privire la perspectivele epistemologice dintre d'Aquino şi Duns Scotus, dacă aş fi dat dreptate lui Eriugena în ceea ce priveşte subiectivitatea, lui Rahner în privinţa harului, sau lui Moltmaişn în privinţa speranţei (aşa după cum a crezut el, în zadar, că voi face), cartea mea ar fi fost mai mult decât un bestseller surpriză: ar fi fost unul miraculos. Însă nu aceasta este ideea. Invers de cum a procedat Stephen Hawking (care a acceptat sugestia că fiecare formulă pe care o publică îi înjumătăţeşte vânzările), eu aş fi renunţat cu bucurie la notorietatea scrierilor mele dacă ar fi existat cea mai mică speranţă CA Duns Scotus să-mi ilumineze problema nodală a existenţei lui Dumnezeu. Marea majoritate a scrierilor teologice iau, pur şi simplu, de-a gata faptul că el există, începându-şi demersul de la această premisă. Pentru scopul meu, însă, trebuie să-i iau în considerare numai pe acei teologi care, acceptând în mod serios posibilitatea ca Dumnezeu să nu existe, aduc argumente că el există. Acest lucru îl face, cred, capitolul al treilea, cu ceea ce sper să fie un umor de calitate şi deschidere suficientă.

Atunci când vine vorba de umor de calitate, nu-l pot depăşi pe P. M. Meyers cu al său „Courtier's Reply", publicat site-ul său numit „Pharyngula":

Am luat în considerare impudicele acuzaţii ale D-lui Dawkins, exasperat de lipsa unei instrucţii serioase în ceea ce îl priveşte. După cum se pare, dumnealui nu a citit minuţioasele disertaţii ale contelui Roderigo de Sevilla cu privire la excepţionala piele exotică a ghetelor împăratului şi nici nu apreciază, deloc, opera lui Bellini *„Irizaţiile pălăriei cu pene a împăratului".* Noi avem şcoli întregi dedicate scrierii de tratate savante despre frumuseţea veşmintelor împăratului, iar fiecare ziar important are o secţiune dedicată modei imperiale… Dawkins ignoră cu aroganţă toate aceste profunde reflecţii filosofice pentru a-l acuza pe împărat de nuditate… Până când Dawkins nu se va instrui în magazinele din Paris şi Milano, până când nu va fi învăţat să distingă între un bordaj încreţit şi un pantalon bufant, noi, cu toţii, ne vom preface că nu s-a exprimat împotriva gusturilor imperiale. Pregătirea lui în biologie s-ar putea să-i ofere abilitatea de a recunoaşte un organ genital atârnând, însă nu l-a învăţat să aprecieze aşa cum se cuvine materialele textile imaginare.

Mai departe, cei mai mulţi dintre noi vor respinge bucuroşi zânele, astrologia şi pe Flying Spaghetti Monster fără a se cufunda mai întâi în cărţi de teologie pastafariană[10] etc.

Următoarea critică este adresată criticismului de tip "sperietoare".

[10] http://www.answers.com/topic/flying-spaghetti-monster. *(n. trad.)*

ATACĂ ÎNTOTDEAUNA CEA MAI PROASTĂ RELIGIE ŞI IGNORĂ-LE PE CELE MAI BUNE

„Ia-te mai degrabă de oportunişti grosolani şi inflamatori precum Ted Haggard, Jerry Falwell şi Pat Robertson, decât de teologi rafinaţi precum Tillich sau Bonhoeffer, care învaţă genul de religie în care cred eu."

Dacă în lume ar fi predominat numai acest fel de religie, subtilă şi nuanţată, lumea ar fi fost cu siguranţă un loc mai bun iar eu aş fi scris o altfel de carte. Tristul adevăr este, însă, acela că acest tip rezervat şi decent de religie este neglijabil cantitativ. Religia seamănă, pentru majoritatea credincioşilor lumii, cu ceea ce se aude de la Robertson, Falwell sau Haggard, Osama bin Laden sau ayatollahul Khomeini. Aceştia nu sunt sperietori ci personalităţi influente cu care fiecare om de astăzi are de-a face.

SUNT ATEU, DAR MĂ DISOCIEZ DE LIMBAJUL DUMNEAVOASTRĂ VEHEMENT, STRIDENT, NESTĂPÂNIT ŞI INTOLERANT

În realitate, dacă vă uitaţi la limbajul din *Iluzia-Dumnezeu*, el este mai puţin vehement sau nestăpânit decât cel folosit în mod obişnuit, de exemplu de comentatorii politici, sau criticii literari, de teatru, sau artă. Limbajul meu sună dur şi nestăpânit numai din cauza ciudatei convenţii, acceptată aproape universal, după care credinţa se situează deasupra şi dincolo de critică.

În 1915, Horatio Bottolomey, membru al parlamentului britanic, a făcut recomandarea ca, după război, „dacă, din întâmplare, descoperiţi într-un restaurant că sunteţi serviţi de un chelner german, să-i aruncaţi supa în faţa lui împuţită; dacă vă aflaţi în preajma unui funcţionar german să-i vărsaţi călimara cu cerneală în capul lui împuţit". Aşa ceva este strident şi intolerant – şi cred că şi ridicol, ineficient şi retoric, chiar şi la timpul acela. Puneţi aceasta în balanţă cu propoziţia care deschide capitolul al doilea, care reprezintă fragmentul cel mai adesea citat ca fiind „strident" sau „vehement". Nu eu sunt cel care poate spune dacă am reuşit, însă intenţia mea a fost mai degrabă aceea de a avertiza viguros, dar cu umor, decât de a stârni polemică. În lecturile publice ale acestei cărţi, fragmentul menţionat mai sus are parte de o porţie garantată de râs sănătos şi, de aceea, soţia mea şi cu mine îl folosim pentru a sparge gheaţa în faţa unei audienţe noi. Dacă m-aş aventura să spun de ce are succes umorul, cred că ar fi vorba despre nepotrivirea dintre un subiect care *ar fi putut* fi exprimat într-un mod strident sau vulgar fi exprimarea de fapt a lui, printr-o serie de termeni latinizanţi sau fals-ştiinţifici („infanticid", „megaloman", „pestilenţial"). Modelul meu în acest sens a fost unul dintre cei mai buni scriitori ai secolului 20, Evelyn Waugh, pe care nimeni nu l-ar numi vehement sau Strident (chiar m-am dat în vileag, menţionându-i numele într-o povestioară din capitolul al doilea).

Criticii literari sau de teatru pot fi ironic-negativi şi dobândi aprecieri încântătoare pentru spiritul muşcător al cronicilor lor. Însă, în critica religiei până şi *claritatea* încetează a mai fi o virtute şi sună a ostilitate agresivă. Un politician poate ataca necruţător un oponent în Cameră atrăgându-şi aplauze pentru agresivitatea sa viguroasă. Dacă, însă, un critic al religiei cu un raţionament sobru foloseşte termeni care într-un alt context ar părea doar direcţi sau îndrăzneţi, societatea manierată va strânge cin buze clătinându-şi capul; chiar şi societatea manierată secularã, în special acea parte căreia îi face plăcere să spună „Sunt ateu, DAR…".

PREDICI UNOR ADEPŢI! CE SENS MAI ARE?

„Converts Corner" de pe *Error! Hyperlink reference not valid*, dezvăluie neadevărul acestei premize; totuşi, se pot găsi răspunsuri bune chiar şi într-o discuţie deschisă. Unul este acela că numărul non-credincioşilor este mult mai mare decât se crede, în mod special în America. Din nou în mod special în America, este vorba despre un grup închis de adepţi care are nevoie disperată de a fi încurajat să se arate la lumină. Judecând după mulţumirile pe care le-am primit din întreaga Americă de Nord cu ocazia turneului cărţii mele, încurajarea pe care oameni precum Sam Harris, Dan Dennett, Cristopher Hitchens şi cu mine suntem capabili să o oferim este foarte mult apreciată.

Un motiv ceva mai subtil pentru a predica; unui grup de adepţi îl reprezintă necesitatea ridicării nivelului de conştientizare. Atunci când feminiştii ne-au făcut conştienţi de folosirea sexistă a pronumelor, ei se adresau unei adunări pentru care la ordinea zilei erau teme mai substanţiale, privind drepturile femeii şi discriminarea. Însă, chiar şi acel grup liberalist a avut nevoie de conştientizarea problemei limbajului de zi *cu* zi. Indiferent câtă dreptate am avea cu privire la problemele politicii drepturilor şi a discriminaşi, noi am introdus în ele, fără să vrem, convenţii lingvistice care fac ca jumătate din omenire să se simtă dată la o parte.

Există şi alte convenţii lingvistice care trebuie să urmeze aceeaşi cale ca şi pronumele sexiste, gruparea ateistă nefăcând excepţie. Cu toţii avem nevoie de conştientizare. Atât ateii cât şi teiştii urmează în mod inconştient convenţia socială privind respectul şi politeţea deosebite datorate credinţei. Şi nu va obosi niciodată

atrăgând atenţia societăţii în ceea ce priveşte acceptarea tacită a etichetării copiilor după opiniile religioase ale părinţilor lor. Ateii trebuit să fie conştienţi de următoarea anomalie: opinia religioasă face parte din categoria opiniilor parentale care, prin consens aproape universal, pot fi impuse unor copii care sunt prea mici pentru a şti care este adevărata lor părere. Nu există copil creştin ci numai copil al unor părinţi creştini. Folosiţi orice ocazie pentru a impune acest lucru acasă.

EŞTI TOT ATÂT DE FUNDAMENTALIST PE CÂT SUNT CEI PE CARE ÎI CRITICI

Nu, vă rog, este foarte uşor să confunzi ardoarea, care se poate schimba, cu fundamentalismul, care nu se va schimba niciodată.

Fundamentaliştii creştini se opun cu pasiune evoluţiei, iar eu o susţin cu pasiune. La pasiune ne potrivim. Iar acest lucru, după unii, înseamnă că suntem la fel de fundamentalişti. Pentru a parafraza un aforism, a cărui origine îmi scapă, atunci când două puncte de vedere sunt exprimate cu forţă egală adevărul nu se află, neapărat, la jumătatea drumului. Este posibil ca una dintre părţi să nu aibă, pur şi simplu, dreptate. Iar acest lucru justifică ardoarea celeilalte părţi. Fundamentaliştii cunosc obiectul credinţei lor şi ştiu că nimic nu îi va face să-şi schimbe părerile. Un citat din capitolul opt, al lui Kurt Wise, spune totul: „… dacă toate dovezile din univers vor fi împotriva creaţionismului eu voi fi primul care va accepta acest lucru; dar voi rămâne creaţionist pentru că aşa pare să arate Cuvântul lui Dumnezeu. Pe această poziţie trebuie să stau". Distincţia dintre un ataşament atât de pasional faţă de fundamentele biblice şi la fel de pasionalul ataşament al omului de ştiinţă faţă de mărturie nu poate fi exagerată. Fundamentalistul Kurt Wise declară că nici măcar toate mărturiile din univers nu îl vor face să se răzgândească. Adevăratul om de ştiinţă, oricât de pasional ar „crede" în evoluţie, ştie exact de ce ar fi nevoie pentru a se răzgândi: dovezi! „Fosile de iepure în precambrian" – după cum a spus J. B. S. Haldane atunci când a fost întrebat ce fel de dovadă ar putea contrazice evoluţia. Daţi-mi voie să-mi modelez o variantă proprie a manifestului lui Kurt Wise: „Dacă toate mărturiile din univers se dovedesc în favoarea creaţionismului, eu voi fi cel dintâi care va accepta acest lucru şi mă voi răzgândi pe loc. După cum stau lucrurile însă, toate dovezile disponibile (şi numărul lor este foarte mare) susţin evoluţia. Pentru acest motiv, şi numai pentru el, susţin evoluţia cu o pasiune asemănătoare cu cea a acelora care sunt împotriva ei. Ardoarea mea se bazează pe mărturii. Nepăsătoare la toate acestea, ardoarea lor este într-adevăr fundamentalistă".

SUNT ATEU, DAR EXISTĂ ŞI RELIGIA. OBIŞNUIEŞTE-TE CU IDEEA

„Vrei să scapi de religie? Îţi urez succes! Crezi că poţi scăpa de religie?! Pe ce planetă trăieşti? Religia este permanentă. Obişnuieşte-te cu ideea!"

Pot înţelege aceste afirmaţii dacă sunt făcute pe un ton de regret sau preocupare. Dimpotrivă însă, tonul lor este, adesea, de-a dreptul vesel. Şi nu cred că este vorba aici de masochism. Cred, mai degrabă că îl putem pune, din nou, pe seama „credinţei în credinţă". Aceste persoane probabil că nu sunt credincioase, dar le încântă ideea că alţii sunt. Ceea ce mă aduce la cea din urmă categorie de negativişti.

SUNT ATEU, DAR OAMENII AU NEVOIE DE RELIGIE

„Ce ai de gând să pui în loc? Cum ai de gând să-l consolezi pe cel îndurerat de moartea celui drag? Cum vei umple nevoia?"

Câtă condescendenţă grijulie! „Tu şi cu mine suntem, desigur, mult prea deştepţi şi educaţi ca să avem nevoie de religie. Dar Oamenii obişnuiţi, *hoi polloi* în termenii lui Orwell, deltele şi epsilonii semi-tâmpiţi ai lui Huxley[11], au nevoie de religie". Îmi amintesc de un moment anume când ţineam o prelegere la o conferinţă despre receptarea a ştiinţei şi mi s-a atras atenţia că simplific, în timpul sesiunii de întrebări de la sfârşit cineva din audienţă s-a ridicat şi a sugerat că o simplificare ar fi totuşi necesară, „pentru a aduce către ştiinţă minorităţile şi femeile". Tonul vocii lui arăta că respectivul chiar credea că este liberalist şi progresist. Nu pot decât să-mi imaginez ce au crezut despre el „minorităţile" şi femeile din audienţă.

Revenind la nevoia umanităţii de consolare, aceasta este, desigur, reală; dar, nu care cumva există ceva copilăresc în credinţa că Universul ne datorează această alinare? Remarca lui Isaac Asimov Cu privire la infantilismul pseudoştiinţei se aplică şi religiei: „Verifică fiecare componentă a pseudoştiinţei şi vei descoperi o pătură de siguranţă, un degeţel de supt, o fustă de ţinut". Este uimitor cât de mulţi oameni nu sunt capabili să înţeleagă faptul că dacă „x mă alină" nu înseamnă şi că „x este adevărat".

O plângere asemănătoare se referă la nevoia în viaţă a unui „scop". Citând un critic canadian, „Ateii ar

[11] Aldous Huxley, în *Brand New World,* roman din genul distopic (utopic-pesimist), împarte fiinţele umane în diferite categorii, gama şi delta reprentându-i pe proletari, iar epsilon pe cei cu inteligenţă subumană. *(n. trad.)*

putea avea dreptate în privinţa lui Dumnezeu. Cine ştie?! Însă, cu sau fără Dumnezeu, este clar că ceva din sufletul uman cere o încredinţare că viaţa are un sens care transcende planul material. Cineva ar putea crede că un empirist de tipul «eu sunt mai raţional decât tine», precum Dawkins, ar putea recunoaşte acest aspect neschimbător al naturii umane… Crede Dawkins, cu adevărat, că această lume ar fi mai umană dacă am căuta cu toţii adevărul şi alinarea în cartea sa decât în locul Bibliei?"

Sincer să fiu, da, devreme ce menţionaţi termenul „uman", da, cred, dar trebuie să repet, din nou, că alinarea pe care o conţine o credinţă nu îi ridică acesteia valoarea de adevăr. Desigur că nu pot nega nevoia de confort emoţional şi nu pot afirma că viziunea adoptată de această carte oferă mai mult decât o consolare moderată, de exemplu, celui care suferă pentru pierderea cuiva drag. Dacă, însă, alinarea pe care pare a o aduce religia este bazată pe pre-miza neurologică foarte improbabilă că supravieţuim morţii cerebrale, ai mai dori să o susţii? Oricum, nu cred că am întâlnit vreodată la vreo înmormântare pe cineva care să nu fie de acord că părţile nereligioase (necroloagele, poeziile sau muzica preferate de decedat) sunt mult mai emoţionante decât rugăciunile.

După ce a citit cartea de faţă, Dr. David Ashton, medic generalist britanic, mi-a scris cu privire la moartea neaşteptată a dragului său fiu Luke, în vârstă de şaptesprezece ani. Cu puţin înaintea morţii lui Luke, ei doi vorbiseră apreciativ despre fundaţia umanitară pe care o administrez în scopul încurajării raţiunii şi ştiinţei. La înmormântarea lui Luke, în Isle of Man, tatăl a sugerat celor prezenţi ca, dacă doresc să facă o contribuţie în amintirea fiului lui, să o trimită fundaţiei mele, aşa cum şi-ar fi dorit Luke. Cele treizeci de cecuri primite s-au ridicat la 2 000 de lire sterline, incluzând peste 600 de lire adunate la o colectă în cârciuma satului. Este evident că acest băiat foarte iubit. Atunci când am citit agenda înmormântării am plâns pur şi simplu, deşi nu îl cunoscusem pe Luke, şi am cerut permisiunea de a publica textul pe www.richarddawkins.net. Un cimpoier a interpretat elegia lui Manx *Ellen Vallin*. Doi prieteni au vorbit despre răposat. Însuşi Dr. Ashton a recitat minunatul poem al lui Dylan Thomas *Fern Hill* („Acum, când eram tânăr şi uşor, sub crengile de măr" – atât de dureros de evocator al tinereţii pierdute). Apoi, îmi vine greu să o spun, a citit primele rânduri din *Unweaving the Rainbow*, pe care le rezervasem demult pentru propria mea înmormântare:

Vom muri, şi acest lucru ne aşează printre cei norocoşi. Mulţi nu vor muri niciodată, pentru că nu se vor fi născut. Cei care ar fi putut fi aici, în locul meu, dar, de fapt, nu vor putea vedea lumina zilei niciodată, depăşesc numărul firelor de nisip ale Saharei. Cu siguranţă că fantomele acestor nenăscuţi numără poeţi mai mari decât Keates, oameni de ştiinţă mai măreţi decât Newton. Ştim aceste lucruri pentru că numărul posibil de oameni pe care îl permite ADN-ul nostru depăşeşte cu mult numărul oamenilor existenţi, în banalitatea noastră, tu şi cu mine care suntem aici, ne găsim în colţii acestei uluitoare loterii…

Iar noi, cei câţiva privilegiaţi care am câştigat la loteria naşterii deşi şansele erau împotriva noastră, îndrăznim să ne văicărim în faţa întoarcerii noastre la starea anterioară din care marea majoritate nu s-au desprins niciodată?

Deşi în mod evident că există şi excepţii, eu cred că motivul pentru care mulţi oameni se agaţă de religie nu este acela al alinării pe care o oferă aceasta, ci faptul că au fost dezamăgiţi de sistemul educaţional şi nu realizează că non-credinţa este o opţiune egală. Lucrul acesta este cu siguranţă adevărat pentru cei care se consideră creaţionişti. Acestora, pur şi simplu, nu li s-a predat aşa cum trebuie uimitoarea alternativă a lui Darwin. Probabil că acelaşi lucru este valabil şi pentru mitul derogativ că oamenii „au nevoie" de religie. La o recentă conferinţă, în 2006, un antropolog un specimen preţios de linguşitor tip „sunt ateu, dar…") a citat răspunsul lui Golda Meir atunci când a fost întrebată dacă crede în Dumnezeu: „Cred în poporul evreu, iar poporul evreu crede în Dumnezeu". Antropologul nostru a prezentat propria sa versiune: „Cred în oameni, iar oamenii cred în Dumnezeu". Eu prefer să afirm că cred în oameni, iar oamenii, atunci când li se oferă sprijinul potrivit pentru a gândi cu propriile minţi relativ la toate informaţiile care ne stau acum la dispoziţie, se dovedesc destul de des a *nu* crede în Dumnezeu, trăind totodată vieţi împlinite şi realizate – *eliberate* cu adevărat.

1

UN PROFUND NECREDINCIOS

Nu *încerc să-mi imaginez un Dumnezeu personal; este destul să mă uit plin de uimire la structura lumii, în măsura în care ne permit inadecvatele noastre simţuri să, o apreciem.*

ALBERT EINSTEIN

RESPECTUL CUVENIT

Băiatul stă în iarbă cu faţa în jos, cu bărbia odihnindu-se în palme. S-a trezit dintr-o dată copleşit de percepţia accentuată a hăţişului de tulpini şi rădăcini, o pădure în microcosmos, o lume transfigurată de furnici şi gâze, şi chiar – deşi nu cunoştea pe atunci amănunte – miliarde de bacterii de sol care, în tăcere şi nevăzute, susţineau economia acelei micro-lumi. Dintr-o dată, micro-pădurea «Cestui tărâm păru că se extinde şi deveni una cu universul şi cu mintea extaziată a băiatului care o contemplă. El interpretă această experienţă în termeni religioşi şi, la un moment dat, ea l-a condus Către preoţie. A fost învestit preot anglican şi a devenit capelan la şcoala mea, un profesor de care m-am simţit legat. Mulţumită unui astfel de om nimeni nu poate spune că religia mi-a fost băgată pe gât cu forţa.[12]

Într-un alt timp şi spaţiu, acel băiat aş fi putut fi eu, sub stele, ameţit de Orion, Cassiopeia şi Ursa Mare, înlăcrimat de muzica neauzită a Căii Lactee, zăpăcit de mirosurile florilor nopţii unei grădini africane. De ce aceeaşi emoţie l-a condus pe capelanul meu într-o direcţie iar pe mine în alta, nu este o întrebare la care se poate răspunde cu uşurinţă. Un gen de răspuns cvasimistic faţă de natură şi univers este un lucru comun printre oamenii de ştiinţă şi gânditorii raţionalişti. El nu are legătură cu o credinţă supranaturală, în copilărie cel puţin, capelanul meu nu cunoştea (şi nici eu) rândurile de încheiere ale *Originii speciilor* – vestitul fragment referitor la malul cotropit de vegetaţie[13], cu ale sale „păsări ciripind în tufişuri, diferite gâze străbătând aerul şi râmele târându-se pe pământul umed". Dacă ar fi avut cunoştinţă de existenţa lui, cu siguranţă că s-ar fi identificat cu el şi, în loc de preoţie, ar fi putut fi atras de viziunea lui Darwin, după care totul „a fost produs de către legile care acţionează în jurul nostru":

Astfel, din războiul naturii, din foamete şi moarte, urmează în mod direct producerea animalelor mari, cel mai înalt obiect pe care îl putem concepe. Există o măreţie în această viziune a vieţii, cu forţele ei care au fost la început insuflate în câteva forme, sau doar în una; şi astfel, în timp ce planeta se rotea în acord cu legea fixă a gravitaţiei, dintr-un început atât de simplu, au evoluat, şi continuă să evolueze, numeroase forme.

Carl Sagan scria în *Pale Blue Dot*:

Cum se face că aproape nici una dintre marile religii nu a privit către ştiinţă pentru a spune „Este mai bine decât am crezut! Este Universul mai mare decât au spus profeţii noştri, mai măreţ, mai rafinat, mai elegant?" În schimb, ele zic „Nu, nu, nu! Dumnezeul meu este un dumnezeu mic şi vreau să rămână astfel". O religie, veche sau nouă, care să pună în evidenţă Universul aşa cum este el revelat de către ştiinţa modernă ar putea fi capabilă să atragă respectul şi uimirea pe care cu greu le-au cunoscut credinţele convenţionale.

Toate cărţile lui Sagan ating terminaţiile nervoase ale curiozităţii faţă de transcendent, pe care religia a monopolizat-o în ultimele secole. Cărţile mele aspiră către acelaşi lucru. În consecinţă, aud adesea despre mine că sunt descris drept o persoană profund credincioasă. O studentă americană mi-a scris că şi-a întrebat pofesorul dacă are vreo opinie în ceea ce mă priveşte. „Desigur", a răspuns acesta. „Ştiinţa pozitivă a lui nu este compatibilă cu religia, însă se extaziază cu privire la natură şi la univers? Pentru mine, *aceasta* înseamnă

[12] Plăcerea noastră în timpul orelor era aceea de a-l deturna de la scriptură către incitantele povestiri de război ale vremii. El făcuse războiul în RAF [Forţele Aeriene Regale], şi de aceea mi-a fost familiară, şi cu o oarecare afecţiune pe care o mai păstrez faţă de Biserica Angliei (cel puţin prin comparaţie cu alte competitoare), lectura de mai târziu a poemului lui John Betjeman:

Al nostru padre e un fost pilot,
Din scurt aripile i-au fost tăiate,
Totuşi, catargul din grădina parohiei
Arată tot spre Cele-Înalte…

[13] Cu referire la locul exact (malul unui râu din Anglia) unde Darwin a avut respectivul moment de inspiraţie. *(n. trad.)*

religie!" Este însă potrivit termenul „religie"? Eu nu cred. Steven Weinberg, fizician câştigător al Premiului Nobel (şi ateu), subliniază la fel ca toată lumea, în *Dreams of a Final Theory*:

Unii oameni au despre Dumnezeu vederi într-atât de largi şi flexibile, încât este inevitabil să-l găsească oriunde l-ar căuta. Putem auzi că „Dumnezeu este adevărul cel din urmă", sau că „Dumnezeu este universul". Desigur ca, la fel ca oricărui alt cuvânt, termenului „Dumnezeu" i se poate da orice înţeles am dori. Dacă vrei să spui că „Dumnezeu este energie", atunci îl poţi afla pe Dumnezeu într-un bulgăre de cărbune.

Weinberg are cu siguranţă dreptate că, dacă nu se vrea ca termenul Dumnezeu să devină complet inutil ar trebui ca el să fie folosit în modul în care oamenii s-au obişnuit în general: să denote un creator supranatural „potrivit pentru a fi venerat".

O mare confuzie este generată de lipsa de discernământ între ceea ce poate fi numit religie einsteiniană şi religie supranaturală. Einstein menţiona uneori numele Dumnezeu (şi nu este singurul om de ştiinţă ateu care face acest lucru), dând astfel ocazia la neînţelegeri din partea supranaturaliştilor dornici să-şi revendice un astfel de gânditor ilustru ca pe unul de-al lor. Dramaticul (sau, poate, provocatorul) final al *Scurtei istorii a timpului*, a lui Steven Hawking, „pentru că atunci am cunoaşte gândirea lui Dumnezeu", este notoriu ca fiind greşit interpretat. El a lăsat oamenii să creadă, eronat desigur, că Hawking este o persoană credincioasă. În cartea *The Sacred Depths of Nature*, biologul Ursula Goodenough pare mai credincioasă decât Hawking sau Einstein. Ei îi plac bisericile, moscheile şi templele, iar multe pasaje ale cărţii se cer parcea fi scoase din context şi folosite ca muniţie de către religia supranaturală. Autoarea merge până într-acolo încât se autodefineşte drept „naturalistă religioasă". Şi totuşi, o lectură atentă a cărţii ei arată că ea nu este o ateistă mai puţin fermă decât mine.

„Naturalist" este un termen ambiguu. El mi-l aduce în memorie pe eroul copilăriei mele, Doctorul Dolittle (care, de altfel, avea destul din aerul naturalistului „filosof" de pe HMS Beagle) al lui Hugh Lofting[14]. În secolele 18-19 a fi naturalist însemna ceea ce înseamnă şi astăzi pentru majoritatea dintre noi: un cercetător al lumii naturale. Adesea, naturalişti în acest sens, au fost, de la Gilbert White încolo, şi oameni ai Bisericii. Însuşi Darwin a fost destinat, în tinereţe, Bisericii, în speranţa că viaţa relaxată de preot de ţară i-ar fi permis să-şi urmeze pasiunea pentru gâze. Filosofii, însă, folosesc termenul „naturalist" într-un mod foarte diferit, ca fiind opus lui *supranaturalist*. Julian Baggini explică în cartea *Atbeism: A Very Short Introduction* înţelesul ataşamentului unui ateu faţă de naturalism: „Ceea ce cred cei mai mulţi atei, este că există doar un singur fel de materie în univers, de natură fizică, şi din ea rezultă mintea, frumuseţea, emoţiile, valorile morale – pe scurt, întreaga gamă de fenomene care conferă bogăţie vieţii omului".

Gândurile şi emoţiile omeneşti *emerg* dintr-o extrem de complexă interconectare a entităţilor fizice aflate în creier. Din perspectiva naturalismului filosofic, un ateu este cineva care crede că nu există nimic dincolo de lumea naturală, fizică, nicio inteligenţă supranaturală care pândeşte dincolo de universul observabil, niciun suflet care supravieţuieşte trupului, şi nici minuni – cu excepţia fenomenelor naturale pe care încă nu le înţelegem. Dacă există ceva care pare a se afla dincolo de lumea naturală, aceasta se întâmplă pentru că nu îl cunoaştem suficient în prezent, dar sperăm ca în viitor să-l cunoaştem; fi să-l aducem în sfera naturalului. Atunci când descompunem un curcubeu pentru a-l cerceta, acesta nu va apărea mai puţin minunat.

Când examinezi mai profund credinţele unor oameni de ştiinţă care, de obicei, par a fi credincioşi, constaţi că nu este chiar aşa. Cu siguranţă că acest lucru este adevărat în cazul lui Einstein şi Hawking. Martin Rees – Astronomul Regal şi preşedinte al Royal Society – mi-a mărturisit că merge la biserică în calitate de „anglican necredincios… din loialitate faţă de trib". Nu are convingeri teiste, însă împărtăşeşte acel naturalism poetic pe care l-am menţionat, pe care cosmosul îl provoacă şi altor oameni de ştiinţă. În cursul unei conversaţii televizate recente, l-am provocat pe prietenul meu medicul obstetrician Robert Winston, un respectabil stâlp al comunităţii evreieşti britanice, să admită că iudaismul are exact acest caracter şi că, în realitate, el nu crede în nimic supranatural. Era gata sa admită acest lucru, însă în cele din urmă a dat înapoi (ca să fiu drept, el ar fi trebuit să mă intervieveze pe mine şi nu invers).[15] La insistenţa mea, el a afirmat că iudaismul i-a furnizat o bună disciplină, care l-a ajutat să-şi structureze o viaţă de calitate. Probabil că aşa este, însă lucrul acesta nu se sprijină pe valoarea de adevăr a nici uneia dintre pretenţiile supranaturale ale iudaismului. Există mulţi intelectuali atei care se recunosc cu mândrie evrei şi respectă ritualurile evreieşti, probabil din respect faţă de o tradiţie atât de veche sau faţă de rude ucise, dar şi, probabil, din cauza unei dorinţe neclare şi a confuziei

[14] Creaţie a scriitorului britanic de literatură pentru copii din prima jumătate a secolului 20 Hugh Lofting, doctorul Dolittle avea capacitatea de a vorbi cu animalele. *(n. trad.)*

[15] Documentul de televiziune, din care făcea parte interviul, a fost însoţit de o carte (Winston, 2005).

etichetării drept „religie” a reverenţei de tip panteist pe care mulţi dintre noi o împărtăşim cu cel mai distins exponent al ei, Albert Einstein. Poate că ei nu sunt credincioşi, însă, împrumutând o expresie a filosofului Dan Dennett, „cred în credinţă”.[16]

Una dintre cele mai citate remarci ale lui Einstein este „Ştiinţa fără religie este şchioapă, religia fără ştiinţă, este oarbă”. Însă Einstein a mai spus şi:

Ceea ce aţi citit despre convingerile mele religioase a fost desigur, o minciună, o minciună care este repetată în mod sistematic. Eu nu cred într-un Dumnezeu personal şi niciodată nu am negat acest lucru, ci am afirmat-o în mod limpede. Dacă există în mine ceva ce poate fi numit religios, atunci este admiraţia neţărmurită faţă de structura lumii, în măsura în care o poate revela ştiinţa.

Pare, cumva, Einstein se contrazice singur? Că vorbele sale pot fi scoase din context în cadrul unor citate care să argumenteze ambele părţi ale unei dispute?; Nu! Prin „religie” Einstein a înţeles ceva cu totul diferit de sensul convenţional al acestui cuvânt. Continuând să lămuresc distincţia dintre religia supranaturală, pe de-o parte, şi religia einsteiniană pe de alta, reţineţi că atribui caracterul de iluzie doar zeilor *supranaturali.*

Pentru a vă oferi o notă de religie einsteiniană, iată alte câteva citate din Einstein:

Sunt un necredincios. Acesta este un tip oarecum nou de religie.

Niciodată nu i-am imputat Naturii o intenţie sau un scop, sau orice ar putea fi înţeles antropomorfic. Ceea ce văd în natură nu este decât o magnifică structură pe care nu o înţelegem decât imperfect, şi acest lucru nu poate decât să confere unei persoane raţionale cu un sentiment de umilinţă. Acesta este un sentiment religios autentic şi nu are nimic de-a face cu misticismul.

Ideea unui Dumnezeu personal îmi este complet străină şi mi se pare chiar naivă.

Se înţelege că, de la moartea sa, un număr din ce în ce mai mare de apologeţi creştini încearcă să-l revendice pe Einstein ca pe unul de al lor. Unii dintre contemporanii săi religioşi l-au perceput în mod foarte diferit. În 1940, Einstein a scris o faimoasă lucrare justificându-şi declaraţia „Nu cred într-un Dumnezeu personal”. Această declaraţie, şi altele similare, provocaseră o furtună de scrisori din partea religioşilor convenţionali, mulţi dintre ei făcând trimitere la originea evreiască a lui Einstein. Extrasele care urmează sunt luate din cartea lui Max Jammer *Einstein and Religion* (care este şi pentru mine principala sursă de citate ale lui Einstein în materie de religie). Episcopul romano-catolic de Kansas spunea: „Este trist să vezi un om care provine din rasa Vechiului Testament şi ale cărui învăţături neagă măreaţa tradiţie a acestei rase”. Alţi prelaţi au susţinut afirmaţiile sale: „Nu există alt Dumnezeu decât Dumnezeul personal… Einstein nu ştie despre ce vorbeşte. Greşeşte total. Unii oameni cred că dacă au atins un nivel înalt de cunoaştere într-un anume domeniu sunt calificaţi să se exprime în toate”. Ideea că religia este un *domeniu* propriu-zis în care cineva se poate pretinde *expert* nu trebuie lăsată fără a fi pusă sub semnul întrebării. Prelatul respectiv probabil că nu ar fi acceptat expertiza vreunui „specialist în zâne” cu privire la forma exactă şi culoarea aripioarelor acestora. Atât el cât şi episcopul au crezut că Einstein, fiind neinstruit teologic, a înţeles în mod greşit natura lui Dumnezeu. Dimpotrivă însă, Einstein înţelesese foarte bine şi foarte precis ceea ce nega.

Un avocat romano-catolic american i-a scris lui Einstein în numele unei coaliţii ecumenice:

Regretăm profund faptul că aţi făcut această declaraţie… În care ridiculizaţi ideea unui Dumnezeu personal. În ultimii zece ani, nimic nu a fost mai potrivit decât declaraţia dumneavoastră pentru a da oamenilor ocazia să considere că Hitler a avut unele motive să-i expulzeze pe evrei din Germania. Acceptând faptul că aveţi dreptul la liberă exprimare, susţin totuşi că declaraţi dumneavoastră vă transformă într-una dintre cele mai mari surse de discordie din America.

Un rabin din New York a spus: „Einstein este, fără îndoială, un mare om de ştiinţă, însă vederile sale religioase sunt diametral opuse iudaismului”.

„Însă”? *„Însă*?” De ce nu „iar”?

Preşedintele unei societăţi istorice din New Jersey a scris o scrisoare care ilustrează atât de condamnabil punctele slabe ale gândirii religioase încât merită a fi citită de două ori:

[16] Dennett (2006).

Vă respectăm cunoştinţele Dr. Einstein, totuşi, se pare că există un lucru pe care nu l-aţi învăţat: acela că Dumnezeu este spirit şi nu poate fi găsit cu ajutorul telescopului sau microscopului, tot aşa cum gândurile sau emoţiile umane nu pot fi descoperite analizând creierul. După cum toată lumea ştie, religia nu se bazează pe cunoaştere ci pe Credinţă. Fiecare persoană care gândeşte este, probabil, asaltată uneori de îndoieli de natură religioasă. Propria mea credinţă a şovăit de mai multe ori. Nu am povestit însă nimănui despre aberaţiile mele spirituale din două motive: (1) m-am temut că aş putea, fie şi numai prin puterea sugestiei, tulbura şi prejudicia viaţa şi aşteptările unei alte persoane; (2) pentru că sunt de acord cu acel scriitor care a spus: „Există ceva rău în oricine distruge credinţa altuia"… Sper, Dr. Einstein, că aţi fost citat greşit şi că veţi spune, totuşi, ceva mai plăcut marelui număr de americani care se învrednicesc să vă onoreze.

Ce scrisoare devastator de Revelatoare! Fiecare propoziţie este îmbibată de laşitate intelectuală şi morală.

Mai puţin abjectă, însă mai şocantă, a fost scrisoarea venită de la fondatorul *(Calvary Tabernacle Association,* din Oklahoma:

Profesore Einstein, cred că fiecare creştin din America vă va spune, „Nu vom renunţa la credinţa noastră în Dumnezeu şi în fiul său Isus Cristos, iar dacă nu credeţi în Dumnezeul acestei naţiuni, vă invităm să vă întoarceţi acolo de unde aţi venit.** Eu am făcut tot ceea ce mi-a stat în putere să fiu o binecuvântare pentru Israel, pentru ca apoi să veniţi dumneavoastră şi, cu o singură declaraţie făcută cu limba dumneavoastră blasfemiatoare, să faceţi cauzei poporului din care faceţi parte un rău mai mare decât toate eforturile făcute de creştinii care îl iubesc pe Israel pentru a înlătura antisemitismul de pe pământul nostru. Profesore Einstein, fiecare creştin din America vă va spune imediat „Ia-ţi nebunească şi frauduloasa teorie a evoluţiei şi du-te înapoi în Germania de unde ai venit, sau încetează să mai încerci să sfărâmi credinţa unui popor care te-a primit bine atunci când ai fost nevoit să-ţi părăseşti pământul natal".

Singurul lucru pe care toţi aceşti critici teişti l-au nimerit a fost acela că Einstein nu era unul de-ai lor. În mod repetat, el s-a indignat la sugestia că ar fi un teist. Atunci, a fost el un deist precum Voltaire şi Diderot? Sau un panteist precum Spinoza, a cărui filosofic o admira?: „Cred în Dumnezeul lui Spinoza care se revelează pe sine în ordinea armonioasă a ceea ce există, nu într-un Dumnezeu care este preocupat de soartă şi acţiunile fiinţelor umane".

Să ne reamintim terminologia. Un teist crede într-o inteligenţă supranaturală care după opera sa primordială de creare a universului rămâne pentru a supraveghea şi influenţa soarta creaţiei sale iniţiale. În multe sisteme de credinţă teiste zeitatea este implicată intim în afacerile umane. Răspunde la rugăciuni, se frământă cu privire la faptele bune sau rele şi ştie atunci când le comitem (sau chiar atunci când ne *gândim* să le comitem). Şi deistul crede tot într-o inteligenţă supranaturală, însă una ale cărei activităţi se rezumă în primul rând la stabilirea legilor care guvernează universul. Dumnezeul deist nu intervine niciodată după aceea şi, cu siguranţă, nu manifestă vreun interes pentru problemele umane. Panteiştii nu cred deloc într-un Dumnezeu supranatural şi folosesc termenul Dumnezeu ca pe un sinonim non-supranatural pentru Natură, pentru Univers, sau pentru legitatea care îi guvernează funcţionarea. Deiştii diferă de teişti prin aceea că Dumnezeul lor nu răspunde la rugăciuni, nu este interesat de păcate sau mărturisire, nu ne citeşte gândurile şi nu intervine prin miracole capricioase. Deiştii diferă de panteişti prin aceea că Dumnezeul deist este un fel de inteligenţă cosmică mai curând decât *sinonimul* metaforic sau poetic pentru legile universului al panteiştilor. Panteismul este un ateism cosmetizat. Deismul este un teism diluat.

Există toate motivele de a crede că „einsteinisme" faimoase pre-cum „Dumnezeu este insidios însă nu răuvoitor" sau "El nu joacă zaruri", ori „A avut el de ales atunci când a făcut Universul?", sunt panteiste, nu deiste şi cu siguranţă nu teiste. „Dumnezeu nu joacă zaruri" ar trebui tradus cu „întâmplarea nu stă la baza tuturor lucrurilor". „A avut Dumnezeu de ales în crearea Universului?" înseamnă „Ar fi putut începe universul altfel?" Einstein folosea termenul Dumnezeu într-un mod pur poetic, metaforic, ca şi Stephen Hawking, şi ca majoritatea fizicienilor care strecoară ocazional în limbajul lor o metaforă religioasă. În cartea sa *The Mind of Gody* Paul Davies pare să planeze undeva între panteismul einsteinian şi o formă obscură de deism – lucru pentru care a fost răsplătit cu Premiul Templeton (o sumă foarte mare de bani oferită anual de către Templeton Foundation, de obicei unui om de ştiinţă care este dispus să spună ceva pozitiv despre religie).

Daţi-mi voie să sintetizez religia einsteiniană printr-un citat din Einstein: „Religiozitatea este atunci când simţim că în spatele oricărei experienţe se găseşte ceva ce mintea noastră nu poate înţelege şi a cărui frumuseţe

şi sublim ajung la noi numai în mod indirect ca o pală reflecţie. În acest sens, sunt religios". Şi eu sunt religios în acest sens, sub rezerva că „nu poate fi înţeles" nu înseamnă neapărat că „nu poate fi înţeles niciodată". Prefer, totuşi, să nu mă descriu ca fiind religios, deoarece acest lucru poate induce în eroare. Poate fi vorba de o eroare distructivă, deoarece, pentru marea parte a oamenilor, „religie" implică şi „supranatural". Carl Sagan a spus-o cel mai bine: „… dacă prin *Dumnezeu* cineva înţelege setul de legi fizice care guvernează universul, atunci cu siguranţă că un astfel de Dumnezeu există. Acest Dumnezeu este nesatisfăcător din punct de vedere emoţional… nu prea are sens să te rogi legii gravitaţiei".

Este amuzant că ultima afirmaţie a lui Sagan este umbrită de către Reverendul Dr. Fulton J. Sheen, profesor la Catholic University of America, într-un atac sălbatic împotriva negării unui Dumnezeu personal de către Einstein, în 1940. Sheen a întrebat în mod sarcastic dacă cineva ar fi gata să-şi dea viaţa pentru Calea Lactee. Crezând că aduce un argument împotriva lui Einstein şi nu împotriva lui însuşi, el a mai adăugat: „Nu există decât o singură floare în această religie *cosmică:* există în cuvânt o literă în plus, şi anume litera *s*". Credinţele lui Einstein nu au însă nicio latură comică. Mi-aş dori ca fizicienii să se abţină de a folosi termenul „Dumnezeu" în metaforele lor. Dumnezeul metaforic sau panteist al fizicienilor se află la ani lumină distanţă de Dumnezeul intervenţionist, făcător de minuni, cititor de gânduri, care pedepseşte păcate şi răspunde la rugăciuni, al Bibliei, preoţilor, mulahilor [prelaţii musulmani (*n. trad.*)] şi rabinilor, precum şi al limbajului comun. A-i confunda pe cei doi în mod intenţionat reprezintă, după părerea mea, un act de înaltă trădare intelectuală.

RESPECTUL NECUVENIT

Titlul meu, *Himera credinţei în Dumnezeu* [The God Delusion], nu se referă la Dumnezeul lui Einstein şi al altor oameni de ştiinţă luminaţi, din secţiunea precedentă. De aceea, a trebuit să încep prin a elimina religia einsteiniană: ea are capacitatea dovedită de a crea confuzii. În restul cărţii voi vorbi numai despre dumnezeii *supra-naturali* între care cel mai familiar majorităţii cititorilor mei va fi Yahweh, Dumnezeul Vechiului Testament. Voi discuta despre el imediat. Înainte însă de a încheia acest capitol preliminar trebuie să mai rezolv o chestiune care, altfel, poate crea confuzie pe parcursul cărţii. De această dată este vorba de o problemă de etichetă. Există posibilitatea ca cititorii religioşi să se simtă ofensaţi de ceea ce am de spus, şi să considere o lipsă de *respect* faţă de credinţele lor (sau faţă de ale altora). Ar fi păcat ca aşa ceva să-i împiedice să citească mai departe şi de aceea doresc să elimin neînţelegerea chiar acum, de la început.

O presupunere larg răspândită, pe care o acceptă aproape toată lumea în societatea noastră, inclusiv persoanele non-religioase, este aceea că credinţa de tip religios e vulnerabilă în mod deosebit la lipsa de consideraţie şi de aceea ar trebui protejată de un zid masiv de respect, de o factură diferită de cel pe care fiecare om îl datorează celuilalt. Douglas Adams a explicat cel mai bine acest lucru într-un discurs spontan ţinut la Cambridge cu puţin înainte de moartea sa[17], şi pe care nu voi osteni niciodată să-l împărtăşesc celor din jur:

Religia… are în centrul ei anumite idei pe care le numim sacre, sfinte, sau oricum altfel. Sensul este următorul: „Aceasta este o idee, sau o noţiune, despre care nu îţi este permis să spui nimic rău; pur şi simplu nu ai voie. De ce? – pentru că nu se poate!" Dacă cineva votează pentru un partid cu care tu nu eşti de acord, eşti liber să discuţi cât pofteşti; fiecare va avea o părere, dar nimeni nu se va simţi lezat. Dacă cineva consideră că impozitele trebuie să crească ori să scadă, eşti liber să dezbaţi problema. Pe de altă parte, însă, dacă cineva zice că „Nu am voie să aprind lumina sâmbăta"[18], trebuie să spui „Respect acest lucru". De ce este perfect legitim să susţii Partidul Laburist sau Partidul Conservator, pe republicani sau pe democraţi, un model economic sau altul, Macintosh în loc de Windows, dar nu ţi se permite să ai o părere despre cum a început Universul, despre cine a creat Universul… pentru că lucrul acesta este sfânt?… Suntem obişnuiţi să nu contestăm ideile religioase, dar este interesant ce furori creează cineva atunci când o face! Pentru că nu este permis să spui astfel de lucruri, lumea devine absolut agitată. Şi totuşi, dacă priveşti raţional, nu există nici un motiv pentru care aceste idei să nu poată fi deschise dezbaterii ca oricare altele, deşi, cumva, am ajuns să fim de acord că *nu.*

Iată un exemplu semnificativ de respect lipsit de măsură faţă de religie, prezent în societatea noastră. Pe timp de război, cele mai accesibile motive cu care se poate obţine obiecţia de conştiinţă la încorporare sunt cele religioase. Poţi fi însă un extraordinar filosof moralist, cu un doctorat excepţional despre catastrofele războiului, şi să întâmpini dificultăţi în faţa comisiei de evaluare a cererii de obiecţie de conştiinţă. Dar, dacă declari că

[17] Transcrierea întregului discurs în Adams (2003), sub titlul „Is there an artificial God?"

[18] Cu referire la interdicţia din iudaism de a face focul sâmbăta, în ziua de repaus. *(n. trad.)*

unul sau ambii părinţi sunt quakeri[19] treci fără probleme, indiferent cât de nearticulat şi analfabet ai fi în materie de teorie a pacifismului, sau chiar de doctrină a quakerilor.

La capătul opus al spectrului, avem o rezervă în a folosi denumiri religioase pentru facţiuni belicoase. În Irlanda de Nord, catolicii şi protestanţii sunt eufemizaţi ca „naţionalişti" şi, respectiv, „loialişti". Însuşi termenul „religie" este modificat în „comunitate", ca, de exemplu, „război intercomunitar". Ca urmare a invaziei anglo-americane din 2003, situaţia din Irak a degenerat într-un război civil sectar între musulmanii sunniţi şi şiiţi. Deşi, în mod limpede, este vorba de un conflict religios, ziarul *The Independent* din 20 mai 2006 îl denumeşte, atât în titlul de pe prima pagină cât şi în titlul articolului, „purificare etnică". Termenul „etnic" nefiind, în acest context, decât încă un eufemism. Ceea ce vedem în Irak nu reprezintă altceva decât epurare religioasă. Şi în fosta Iugoslavie, unde s-a folosit iniţial termenul „purificare etnică", el nu a fost decât un eufemism pentru epurarea religioasă, implicând ortodocşi sârbi, croaţi catolici şi musulmani bosniaci.[20]

Am atras şi altă dată atenţia asupra favorizării religiei în dezbaterile publice din mass-media şi instituţiile guvernamentale.[21] Ori de câte ori apare o controversă privind morala sexuală sau reproductivă, putem fi siguri că lideri religioşi aparţinând diferitelor confesiuni vor fi reprezentanţi proeminent în cadrul unor comisii influente, sau în grupurile de discuţie de la radio şi televiziune. Nu vreau să sugerez că părerilor acestor oameni ar trebui să fie cenzurate. De ce însă societatea se îndreaptă întotdeauna către ei ca şi cum aceştia ar avea o expertiză comparabilă cu, să zicem, cea a unui filosof moralist, a unui avocat sau a unui medic?

Iată, încă un exemplu bizar de favorizare a religiei. Curtea Supremă a S.U.A. a hotărât pe 21 februarie 2006, în baza Constituţiei, ca o biserică din statul New Mexico să fie exceptată de la legea privind consumul de substanţe halucinogene, pe care ar trebui să o respecte întreaga populaţie.[22] Credincioşii de la *Centro Espirita Beneficiente Uniao do Vegetal* consideră că nu îl pot înţelege pe Dumnezeu decât dacă beau ceai de *hoasca,* această plantă conţinând halucinogenul ilegal dimetiltriptamină. De notat faptul că respectivii credincioşi chiar *cred* că drogul le măreşte puterea de înţelegere. Ei nu trebuie să aducă, însă, nici o dovadă în acest sens. Pe de altă parte, există numeroase dovezi conform cărora. canabisul ameliorează starea de greaţă şi disconfortul bolnavilor de cancer care fac chimioterapie. Şi totuşi, Curtea Supremă a hotărât în 2005, din nou în baza Constituţiei, că toţi bolnavii care folosesc canabis în scopuri medicinale sunt pasibili de urmărire penală la nivel federal, chiar şi în cele câteva state unde uzul medical specializat este legal. Ca întotdeauna, religia deţine cartea câştigătoare. Imaginaţi-vă membrii unui club de amatori de artă pledând în faţa instanţei despre „credinţa" lor în nevoia de a lua halucinogene pentru a putea înţelege mai bine pictura impresionistă sau suprarealistă… Cu toate acestea, atunci când o biserică face o cerere asemănătoare, ea este întărită de cea mai înaltă instanţă a ţării. Într-atât de mare este puterea de talisman a religiei.

Cu 17 ani în urmă am fost unul dintre cei 36 de scriitori şi artişti angajaţi de către revista *New Statesman* să scrie în sprijinul distinsului autor Salman Rushdie, aflat pe atunci sub ameninţarea pedepsei cu moartea pentru vina de a fi scris un roman. Indignat de „simpatia" exprimată de către liderii creştini, şi chiar de către unii formatori de opinie seculari, faţă de „daunele" şi „jignirea" suferite de musulmani, am făcut următoarea paralelă[23]:

Dacă susţinătorii apartheidului ar fi fost mai isteţi, ar fi susţinut că amestecul rasial contravine religiei lor. Atunci, o bună parte a oponenţilor s-ar fi îndepărtat tiptil. Nu se poate afirma că, deoarece apartheidul nu are o justificare raţională, această paralelă este incorectă. Motivaţia principală a credinţei religioase, tăria şi mândria ei cea mare, este aceea că ea nu e susţinută de justificări raţionale. Noi ceilalţi, însă, trebuie să ne justificăm preconcepţiile. Cereţi însă unei persoane religioase să-şi argumenteze credinţa şi îi veţi leza „libertatea religioasă".

Cu greu aş fi putut bănui că în secolul 21 se poate petrece ceva asemănător cu ceea ce urmează. Ziarul *Los Angeles Times* a relatat pe 10 aprilie 2006 faptul că numeroase grupări creştine din campusurile studenţeşti americane dau în judecată universităţile respective pentru că au impus reguli antidiscriminatorii incluzând interdicţia de şicanare şi abuz fată de homosexuali. Ca un exemplu ilustrativ, James Nixon, un puşti de 12 ani

[19] Quakerii reprezintă o denominaţie creştină (Religious Society of Friends) înfiinţată în secolul 17 în Anglia şi răspândită în America de Nord, Centrală şi de Sud. *(n. trad.)*

[20] Perica (2002). De asemeni http://historycooperative.org/journals/ahr/ 108.5/br_151.html

[21] Dawkins (2003), „Dolly and the cloth heads".

[22] http://scotus.ap.org/scotus/04-1084p.zo.pdf

[23] R. Dawkins, „The irrationality of faith", *New Statesman* (L®ndon), 31 March 1989.

din Ohio, a obţinut în 2004, în tribunal, dreptul de a purta la şcoală un tricou inscripţia *Homosexualitatea este un păcat, Islamul o minciună, avortul o crimă. Unele lucruri nu pot fi decât în alb şi negru!*[24] Şcoala nu îi permisese să poarte acest tricou, iar părinţii au dat-o în judecată. Dacă părinţii ar fi intentat o acţiune în bună credinţă, atunci s-ar fi întemeiat pe Primul Amendament, referitor la garantarea libertăţii cuvântului. Ei nu au făcut însă acest lucru. În schimb, avocaţii familiei Nixon au invocat dreptul constituţional la libertatea *religiei.* Acţiunea lor, care a avut câştig de cauză, a fost susţinută de către *Alliance Defense Fund of Arizona,* al cărei interes este acela de a „impune lupta în justiţie pentru libertatea religioasă".

Reverendul Rick Scarborough a numit valul de procese menite a transforma religia într-o justificare legală a discriminării faţă de homosexuali şi alte grupări, ca fiind lupta civilă a secolului 21: „Creştinii vor fi nevoiţi să ia poziţie pentru dreptul de a fi creştin.[25] Cu greu ar putea cineva să nu simpatizeze cu această poziţie devreme ce astfel de persoane o iau în temeiul libertăţii cuvântului. Dar nu despre aşa ceva este vorba. În acest caz, „dreptul de a fi Creştin se pare că înseamnă „dreptul de a-ţi băga nasul în viaţa privată a altora". Cauza în favoarea discriminării homosexualilor este instrumentată ca răspuns la o presupusă discriminare religioasă! Iar legiuitorul pare a fi de acord cu act lucru. Nu se poate afirma: „Încercând să mă opreşti să-i insult pe homosexuali îmi violezi libertatea prejudecăţii". Dar poţi reuşi susţinând că: „Este violată libertatea mea religioasă". În fond, dacă stai să te gândeşti, care este diferenţa? Încă o dată, religia are cartea câştigătoare.

Voi încheia capitolul cu un studiu de caz care pune în evidenţă respectul exagerat, mai presus de respectul normal, pe care îl are societatea faţă de religie. Cazul a apărut în februarie 2006, ca un episod absurd pendulând intre comedie şi tragedie. În luna septembrie, cu un an înainte, ziarul danez *Jyllands-Posten* publicase 12 caricaturi care îl înfăţişau pe profetul Mahomed. În următoarele trei luni, un mic grup de musulmani care trăiau în Damemarca, conduşi de către doi imami cărora le fusese acordat azil acolo, au cultivat sistematic indignarea în interiorul lumii islamice.[26] Către sfârşitul lui 2005, aceşti exilaţi rău intenţionaţi au plecat din Danemarca în Egipt având la ei un dosar, care a fost copiat şi pus în circulaţie în întreaga lume islamică – fapt important, inclusiv în Indonezia. Dosarul conţinea falsuri privind presupusul rău tratament la care sunt supuşi musulmanii în Danemarca, precum şi minciuna tendenţioasă că *Jyllands-Posten* era ziar guvernamental. Mai conţinea şi cele 12 caricaturi cărora, lucru crucial, imamii le adăugaseră trei imagini de origine necunoscută care nu aveau, cu siguranţă, nici o legătură cu Danemarca. În comparaţie cu celelalte 12, acestea erau cu adevărat jignitoare – sau ar fi fost, dacă, după cum susţineau propagandiştii zeloşi, l-ar fi reprezentat pe Mahomed. Una dintre cele trei, care era deosebit de jignitoare, nu era însă o caricatură ci o fotografie expediată prin fax, a unei persoane cu barbă care purta un rât fals de porc prins cu elastic. Mai târziu, s-a dovedit că nu era vorba decât de o fotografie a Associated Press, reprezentând un francez care participa la un concurs de guiţat la un nici din Franţa.[27] Fotografia nu avea nici o legătură cu profetul Mahomed, nici cu Islamul şi nici cu Danemarca. Cu toate acestea, prin activitatea lor rău intenţionată de la Cairo, activiştii musulmani au făcut toate cele trei legături… cu rezultate previzibile.

Cultivate cu asiduitate, „suferinţa" şi „jignirea" au fost aduse, în decurs de câteva luni după ce fuseseră publicate cele 12 caricaturi, la o stare explozivă. În Pakistan şi Indonezia, demonstranţii au ars drapele daneze (de unde le procuraseră?) şi s-au făcut cereri isterice guvernului danez pentru a-şi cere scuze. (Scuze, pentru ce? Nu guvernul a desenat şi publicat caricaturile. Ceea ce populaţia din numeroase ţări islamice nu ar putea înţelege, este că danezii trăiesc într-o ţară unde presa este liberă.) Ziare din Norvegia, Germania, Franţa, şi chiar din Statele Unite (însă, de remarcat, nu şi din Marea Britanie), au publicat caricaturile în semn de solidaritate cu *Jyllands-Posten,* ceea ce a aprins şi mai tare conflictul. Ambasade şi consulate au fost devastate, mărfurile daneze au fost boicotate, cetăţeni danezi şi, în general, occidentalii au fost ameninţaţi fizic; biserici creştine din Pakistan, fără nici o legătură cu Danemarca sau Europa, au fost arse. În Bengazi au fost ucişi nouă oameni, atunci când demonstranţii libieni au atacat şi incendiat consulatul italian.

După cum spunea Germaine Greer, ceea ce oamenii aceştia iubesc cel mai mult, şi fac cel mai bine, este haosul.[28]

Un imam pakistanez a pus o recompensă de un milion de dolari pe capul „caricaturistului danez" – fără să ştie prea bine, după cum se pare, că erau, de fapt, 12 caricaturişti danezi diferiţi şi, cu siguranţă, fără să aibă habar că trei dintre cele mai ofensatoare imagini nici măcar nu apăruseră în Danemarca (milionul oferit drept

[24] *Columbus Dispatch,* 19 Aug. 2005.
[25] *Los Angeles Times,* 10 April 2006.
[26] http://gatewaypundit.blogspot.com/2006/02/islamic-sodery-of-denmark-used-fake.html.
[27] http ://www.neandernews.com/?cat=6
[28] *Independent,* 5 Feb. 2006

premiu de unde ar fi provenit?). Demonstranţi musulmani care protestau în Nigeria împotriva caricaturilor daneze au incendiat câteva biserici creştine şi au atacat şi ucis cu macete credincioşi creştini (nigerieni de culoare). Un creştin a fost băgat într-un cauciuc de maşină şi stropit cu benzină, dându-i-se apoi foc. În Marea Britanie au fost fotografiaţi demonstranţi care purtau bannere pe care scria „Ucideţi-i pe cei care insultă Islamul", „Măcelăriţi-i pe cei care îşi bat joc de Islam", „Europa, vei plăti: demolarea continuă", şi aparent fără ironie, „Decapitaţi-i pe cei care insultă Islamul". Din fericire, liderii noştri politici au fost prin preajmă pentru a ne reaminti faptul că Islamul este o religie a păcii şi a milei.

Ziaristul Andrew Muller a luat după toate acestea un interviu liderului „moderat" musulman britanic Sir Iqbal Sacranie.[29] Poate că, după standardele islamice de astăzi, o fi moderat, însă în relatarea lui Andrew Mueller el se, evidenţiază prin remarca făcută atunci când Salman Rushdie a fost condamnat la moarte pentru a fi scris un roman: „Probabil că moartea este prea uşoară pentru el" – cuvinte care îl plasează într-un contrast care nu îi face cinste faţă de predecesorul lui pe postul de cel mai influent musulman, regretatul Dr. Zaki Badawi, care i-a oferit adăpost lui Salman Rushdie în propria sa casă. Sacranie i-a povestit lui Mueller despre preocuparea sa cu privire la caricaturile daneze. Şi Mueller era îngrijorat, însă dintr-un motiv diferit: „Pe mine mă preocupă faptul că reacţii ridicolă şi disproporţionată faţă de câteva desene lipsite de umor dintr-un obscur ziar scandinav ar putea confirma… că Islamul şi Occidentul se află pe poziţii fundamental ireconciliabile". Sacranie, pe de altă parte, a lăudat jurnalele britanice pentru că nu au publicat caricaturile, lucru la care Mueller, dând glas bănuielilor celei mai mari părţi a naţiunii, a spus: „Reţinerea presei britanice s-a bazat ceva mai puţin pe sensibilitatea faţă de disconfortul musulmanilor şi mai mult pe dorinţa de a nu-şi vedea geamurile sparte". Sacranie a explicat că: „Persoana Profetului, pacea fie cu el, este cinstită în lumea musulmană cu o dragoste şi un ataşament care nu pot fi redate prin cuvinte. Trece dincolo de proprii părinţi, persoanele iubite, proprii copii. Ea este parte din credinţă. Mai există ţi o învăţătură islamică prin care se interzice reprezentarea Profetului". După observaţia lui Mueller, aceasta ar însemna că:

Valorile Islamului le depăşesc pe cele ale celorlalţi oameni – lucru pe care îl presupune orice adept al Islamului, la fel după cum orice adept al oricărei alte religii crede că valorile sale reprezintă calpa, adevărul şi lumina. Dacă oamenii preferă să iubească un predicatorului secolul 7 mai mult decât propria familie, este alegerea lor; însă nimeni altcineva nu poate fi obligat să ia acest lucru în serios…

Numai că, dacă nu o iei în serios şi nu îi acorzi respectul cuvenit, eşti ameninţat din punct de vedere fizic într-un mod la care nici o religie nu a mai aspirat din Evul Mediu încoace. Este greu să nu te întrebi de ce este necesară toată această violenţă, de vreme ce, după cum notează Mueller, „Dacă aţi avea dreptate, caraghioşilor, caricaturiştii ajung oricum în iad – nu-i aşa? Între timp, dacă vreţi să vă agitaţi din cauza afronturilor la adresa musulmanilor, citiţi mai bine rapoartele Amnesty International despre Siria şi Arabia Saudită!"

Foarte mulţi au remarcat contrastul dintre „suferinţa" isterică a musulmanilor şi promptitudinea cu care mass-media arabă a publicat caricaturi stereotipe antievreieşti. În Pakistan, la o demonstraţie împotriva caricaturilor daneze, o femeie îmbrăcată într-o *burka* neagră a fost fotografiată ţinând o pancartă pe care scria „Dumnezeu să-l binecuvânteze pe Hitler".

Reacţionând la tot acest balamuc, ziare deschise, decente, deplângeau violenţa şi vorbeau despre libertatea cuvântului. În acelaşi timp însă, ele îşi exprimau „respectul" şi „simpatia" faţă de „jignirea" profundă şi „suferinţa" pe care au „îndurat-o" musul-manii. „Suferinţă" şi „îndurare" neconstând în, să ne reamintim, violenţă fizică exercitată asupra vreunei persoane, sau orice fel de durere; nimic altceva decât o cantitate de cerneală tipografică într-un ziar, de care nu ar fi auzit nimeni în afara Danemarcei dacă nu ar fi existat o campanie deliberată de instigare la haos.

Nu sunt adeptul jignirii sau ofenselor. Sunt intrigat şi nedumerit însă de modul în care este privilegiată disproporţionat religia în societatea noastră secularã. Politicienii sunt obişnuiţi să fie ridiculizaţi prin caricaturi lipsite de respect şi nimeni nu se grăbeşte să-i apere. Ce are religia încât de special încât să îi acordăm un respect atât de deosebit? După cum a spus H. L. Mencken, „Trebuie şi respectăm religia celuilalt, însă numai în sensul şi limitele ideii sale, conform căreia soţia lui este frumoasă şi copiii lui deştepţi".

Îmi plasez propria dezminţire cu privire la conţinutul acestei cărţi în lumina prezumţiei respectului neţărmurit pentru religie. Nu voi merge până într-acolo încât să jignesc, însă nici nu voi umbla cu mănuşi cu religia mai mult decât cu orice altceva.

[29] Andrew Mueller, „An argument with Sir Iqbal", *Independent on Sunday, 2* April 2006, Sunday Review section, 12-16.

3

IPOTEZA DUMNEZEU

Religia unui veac reprezintă divertismentul literar al celuilalt
RALPH WALDO EMERSON

S-ar putea ca Dumnezeul Vechiului Testament să reprezinte personajul cel mai neplăcut din toată literatura de ficţiune: gelos şi mândru în gelozia lui, meschin, nedrept, nestăpânit obsedat de a deţine controlul, răzbunător, segregaţionist însetat de sânge, miso-gin, homofob, rasist, ucigaş de copii, ucigaş în masă, infanticid, contaminant, grandoman, sado-masochist, bătăuş capricios şi plin de răutate. Aceia dintre noi crescuţi din copilărie după modelul său, devin însă insensibili la acestea. Un *necunoscător*, binecuvântat fiind cu perspectiva inocenţei, are, totuşi, o percepţie mai bună. Nepotul lui Winston Churchill, Randolph, reuşise cumva să rămână neştiutor al scripturii până când Evelyn Waugh şi un camarad ofiţer, în timpul războiului, într-o încercare zadarnică de a-l face să tacă în timpul serviciului, l-au provocat la un pariu că nu este în stare să citească întreaga Biblie în două săptămâni: „Din nefericire, rezultatul nu a fost cel dorit de noi. Nu citise înainte absolut nimic din ea, şi a devenit oribil de incitat; citeşte pasaje cu voce tare zicând «Pun prinsoare că habar nu aveţi că asta vine din Biblie…», sau se plesneşte peste şolduri chicotind: «Dumnezeule, pip-i aşa că Dumnezeu e un netrebnic?!»”.[30] Thomas Jefferson (lectură recomandată) avea o părere asemănătoare, descriindu-l pe Dumnezeul lui Moise ca fiind „o fiinţă cu un caracter îngrozitor: crud, răzbunător, capricios şi nedrept”.

Nu este însă drept a ataca o ţintă atât de uşoară. Ipoteza Dumnezeu nu va rezista şi nici nu va cădea cu cea mai dezagreabilă ipostază a sa, Yahweh, şi nici cu insipidul său revers creştin, „Umilul, blândul, bunul Isus”. (Pentru a fi corect, această *persona* bleagă datorează mai mult adepţilor ei din epoca victoriană decât lui Isus însuşi. Oare poate fi ceva mai greţos şi mai lacrimogen decât îndemnul lui Mrs. C. F. Alexander „Copiii creştini au, toţi, ca datorie / Blânzi, supuşi şi buni, ca el, să fie”?) Eu nu atac calităţile specifice ale lui Yahweh, sau Isus, sau Allah, ori ale vreunui zeu anume precum Baal, Zeus sau Wotan. De aceea, voi defini Ipoteza Dumnezeu într-un mod mai rezervat: *există o inteligenţă supranaturală, supraumană, care a proiectat şi creat în mod intenţionat universul şi tot ceea ce se află în acesta, inclusiv pe nou* Această carte va argumenta însă o viziune alternativă: *orice inteligenţă creatoare care are o complexitate suficientă pentru a proiecta ceva vine în existenţă numai ca produs al unui proces îndelungat de evoluţie graduală.* Fiind evoluate, inteligenţele creatoare ajung în univers relativ târziu şi, de aceea, ele nu pot răspunde de proiectarea acestuia, în sensul definit, Dumnezeu reprezintă o iluzie; ba chiar, aşa după cum o vor arăta capitolele care urmează, o iluzie dăunătoare. Fiind fondată pe tradiţii locale aparţinând unor revelaţii particulare şi nu pe dovezi, nu este surprinzător faptul că Ipoteza Dumnezeu vine în mai minte versiuni. Istoricii religiei recunosc existenţa unei progresii pornind de la animismele primitive tribale, trecând prin politeisme precum cele ale grecilor, romanilor şi populaţiilor nordice, până la monoteisme precum iudaismul şi derivatele sale, creştinismul şi Islamul.

POLITEISM

Nu este limpede de ce trecerea de la poliţism la monoteism trebuie considerată a fi o evidentă îmbunătăţire progresivă. Însă aceasta este părerea generală – o presupunere care l-a făcut pe Ibn Warraq (autorul cărţii *Why I Am Not a Muslim*) să realizeze cu perspicacitate că monoteismul este condamnat, la rândul său, să mai renunţe doar la un zeu pentru a deveni ateism. *Catholic Encyclopedia* expediază cu uşurinţă politeismul şi ateismul: „Ateismul dogmatic formal se neagă singur şi nu a câştigat niciodată, *de facto,* acceptul raţional al unui număr considerabil de oameni. Nici politeismul, oricât de uşor ar putea aprinde imaginaţia populară, nu va putea satisface mintea unui filosof”.[31]

În Anglia şi Scoţia, şovinismul monoteist a făcut până de curând parte din legislaţia privitoare la donaţii, discriminând religiile poliţiste în acordarea scutirilor de impozit şi permiţând un acces foarte uşor la donaţiile al căror obiect era promovarea religiei monoteiste, scutindu-le pe acestea de riguroasa examinare necesară pentru donaţiile seculare. Ambiţia mea personală a fost să conving un membru al respectatei comunităţi hinduse din Marea Britanie să ia atitudine, şi să introducă o acţiune în justiţie pentru a evidenţia această discriminare snoabă faţă de politeism.

Desigur, mult mai bine ar fi ca nicio religie să nu mai fie acceptată ca receptor de donaţii. Beneficiile societăţii ar fi astfel mai mari, în mod special în Statele Unite, unde valoarea sumelor scutite de impozit supte

[30] Mitford and Waugh (2001).
[31] http://www.newadvent.org/cathen/06608b.htm

de către biserici, şi care lustruiesc pantofii tele-evangheliştilor spilcuiţi, ating niveluri de-a dreptul obscene. Oral Roberts, care poartă un nume atât de expresiv, a spus la un moment dat audienţei sale televizate că Dumnezeu îl va ucide dacă nu i se dau 8 milioane de dolari. Aproape de necrezut, dar i-a mers. Neimpozabili! Lui Roberts îi merge bine acum, la fel ca şi „Universităţii Oral Roberts" din Tulsa, Oklahoma. Clădirile acesteia, evaluate la 250 de milioane de dolari, au fost comandate direct de către Dumnezeu însuşi, cu aceste cuvinte: „Ridică-i pe studenţii tăi să-Mi audă vocea, să meargă acolo unde lumina Mea este estompată, unde vocea Mea se aude încet şi puterea Mea vindecătoare este necunoscută, chiar şi în cele mai îndepărtate hotare ale Pământului. Lucrarea lor o va întrece pe-a voastră, şi întru aceasta îmi găsesc Eu mulţumirea".

Avocatul hindus pe care mi l-am imaginat ar fi mers pe ideea că „Dacă nu-i poţi învinge, alătură-te lor". Politeismul lui nu este în realitate un politeism ci un monoteism deghizat. Există un singur Dumnezeu: Domnul Brahma creatorul, Domnul Vişhnu păstrătorul, Domnul Shiva distrugătorul şi zeiţele Saraswati, Laxmi şi Parvati (soţiile lui Brahma, Vishnu şi Shiva), Domnul Ganesh zeul elefant, şi mulţi alţii, toţi ca manifestări sau încarnări ale unui singur Dumnezeu.

Spiritul creştin ar trebui să ia foc la auzul unui astfel sofism. S-au revărsat râuri de cerneală, ca să nu mai spunem şi de sânge, pentru „taina" Treimii şi pentru suprimarea unor devieri precum erezia ariană. În secolul 4 d.Chr., Arius din Alexandria a negat faptul că Isus era *consubstanţial* (de aceeaşi substanţă, sau esenţă) cu Dumnezeu. Vă întrebaţi, poate, ce mai înseamnă şi asta? Substanţă? Care „substanţă"? Ce anume se înţelege prin „esenţă"? Răspunsul cel mai rezonabil pare a fi: „Foarte puţin". Şi totuşi, controversa aceasta a scindat creştinătatea pentru un secol, iar împăratul Constantin a ordonat ca toate copiile cărţii lui Arius să fie arse. Divizarea creştinătăţii prin despicarea firului de păr – aceasta a fost, dintotdeauna, metoda teologiei.

Avem un Dumnezeu în trei părţi, sau trei Dumnezei într-unui? Chestiunea ne este lămurită de *Catholic Encyclopedia*, într-o capodoperă de raţionament teologic concluziv:

În unitatea Dumnezeirii există trei Persoane, Tatăl, Fiul şi Sfântul Spirit, aceste Trei Persoane fiind întru totul distincte una de cealaltă. Astfel, prin cuvintele Crezului Atanasian, „Tatăl este Dumnezeu, Fiul este Dumnezeu, şi Sfântul Spirit este Dumnezeu, şi totuşi nu sunt trei dumnezei ci un singur Dumnezeu".

Şi, de parcă nu ar fi fost suficient de limpede, enciclopedia îl citează pe teologul din secolul al treilea Sf. Grigorie Făcătorul de Minuni:

De aceea, nu este nimic creat, nimic supus celuilalt în Treime: nici nu este nimic care să fi fost adăugat ca şi cum nu ar fi existat odată ci ar fi venit după aceea: de aceea, Tatăl nu a fost niciodată fără Fiul, nici Fiul fără Spirit: şi această Treime este imuabilă şi nestricăcioasă veşnic.

Indiferent ce fel de minuni au făcut ca Sf. Grigorie să-şi merite porecla, acestea nu au fost minuni de luciditate onestă. Cuvintele sale poartă aroma obscurantistă caracteristică a teologiei, care – spre deosebire de ştiinţă sau de cele mai multe ramuri ale cunoaşterii umane – nu s-a schimbat în decursul a opt secole. Ca de obicei, Thomas Jefferson a avut dreptate atunci când a spus: „Ridiculizarea este singura urmă care poate fi folosită împotriva propoziţiilor de neînţeles. Înainte ca raţiunea să opereze asupra lor, ideile trebuie să fie clare; niciodată, cineva nu a avut o idee clară despre trinitate. Cei care se numesc pe sine preoţi ai lui Isus nu sunt decât nişte şarlatani".

Celălalt lucru pe care nu mă pot abţine să-l observ este încrede-rea exagerată cu care religioşii fac afirmaţii detaliate pentru care nu au, şi nu pot avea, nici o probă. Poate că tocmai lipsa probelor care să susţină opiniile teologice, generează ostilitatea draconică tipică faţă de cei care au opinii puţin diferite, în mod special în domeniul trinitarianismului.

În critica sa asupra calvinismului, Jefferson a ridiculizat masiv doctrina numită de el „Sunt trei Dumnezei". În mod special, ramura Romano-Catolică a creştinismului este cea care duce către o inflaţie galopantă cochetăria recurentă cu politeismul. Treimea este (sunt?) însoţită de Maria, „Regina Cerurilor", o zeiţă întrutotul exceptând numele, care îl secondează îndeaproape pe însuşi Dumnezeu ca ţintă a rugăciunilor. Acest panteon mai este burduşit cu o armată de sfinţi, a căror putere de intermediere îi face, dacă nu semizei, cel puţin demni de a fi abordaţi în specializarea The Catholic Community Forum listează 5120 de sfinţi[32] împreună cu domeniul de expertiză al fiecăruia, care incluzând dureri abdominale, victime ale abuzului,

[32] http://www.catholic-forum.com/saints/indexnt.htm?NF=1.

anorexia, negustoria de arme, fierăria, fracturile osoase, tehnica explozivilor şi dezordinea intestinală, pentru a ne opri doar aici. Şi nu trebuie uitate cele patru coruri ale oştirilor îngereşti, împărţite în nouă ordine: serafimii, heruvimii, tronurile, domniile, stăpânirile, puterile, începătorile, arhanghelii (căpeteniile tuturor cetelor), şi simplii îngeri, incluzându-i şi pe prietenii noştri cei mai apropiaţi, atotveghetorii îngeri păzitori. La patologia catolică mă impresionează întrucâtva kitsch-ul lipsit de gust, dar, mai ales, aerul nonşalant cu care aceşti oameni inventează amănuntele din mers. Ea este, pur şi simplu, inventată fără ruşine.

Papa Ioan Paul al II-lea a creat mai mulţi sfinţi decât toţi predecesorii săi din ultimele secole la un loc, şi a avut o afinitate deosebită faţă de Fecioara Măria. Aplecările sale politeiste au fost demonstrate în mod dramatic în 1981, când a fost victima unei tentative de asasinat la Roma şi a atribuit faptul de a fi supravieţuit Intervenţiei Doamnei Noastre de la Fatima: „O mână maternă a îndrumat glonţul". Unii s-ar putea întreba, însă, de ce nu l-a ghidat astfel încât să nu-l nimerească deloc? Alţii, s-ar putea gândi că cel puţin o parte din merit i-ar fi revenit echipei de chirurgi care l-a operat timp de şase ore; totuşi, probabil că şi mâinile lor au fost îndrumate matern. Ceea ce interesează aici este faptul că, după părerea papei, nu doar Doamna Noastră a îndrumat glonţul, ci, în mod precis, Doamna Noastră din *Fatima*. Probabil că Doamna Noastră din Lourdes, Doamna Noastră din Guadalupe, Doamna Noastră din Medjugordje, Doamna Noastră din Akita, Doamna Noastră din Zeitun, Doamna Noastră din Garabandal şi Doamna Noastră din Knock erau prinse în alte misiuni la momentul acela.

Oare cum s-au descurcat grecii, romanii şi vikingii cu dilemele politeiste? Venus a fost un alt nume dat Afroditei, sau erau două zeiţe ale dragostei, deosebite? Thor, cu ciocanul său, era o manifestare a lui Wotan, sau un zeu separat? Cui îi pasă?! Este prea scurtă viaţa ca să ne mai obosim cu distincţia dintre diverse creaţii ale imaginaţiei. Deoarece am tot menţionat politeismul, nu voi mai spune nimic despre el pentru a nu fi acuzat de superficialitate. Pentru mai multă concizie mă voi referi la toate zeităţile, fie poli- fie mono-, cu denumirea de „Dumnezeu". Sunt conştient că Dumnezeul avraamic este în mod agresiv masculin şi, de aceea, voi folosi pentru pronume acest gen. Tot mai mulţi teologi sofisticaţi afirmă asexualitatea lui Dumnezeu, în vreme ce unii teologi feminişti încearcă să repare nedreptăţi istorice declarându-l feminin. În fond, care este, totuşi, diferenţa între un feminin inexistent şi un masculin inexistent? Presupun că, la nostima intersectare a teologiei şi feminismului, existenţa ar trebui să fie un atribut ceva mai pregnant decât genul.

Îmi dau seama că cei care critică religia pot fi acuzaţi că nu dau importanţă diversităţii fertile de tradiţii şi viziuni asupra lumii, definită ca fiind religioasă. Bizara fenomenologie a superstiţiei şi ritualului este fascinant reprezentată în lucrări de antropologie bine documentate, de la *Golden Bough* a lui Sir James Fraser la *Religion Explained* a lui Pascal Boyer, sau *In God We Trust* a lui Scott Atran. Citiţi astfel de cărţi şi minunaţi-vă în faţa bogăţiei credulităţii umane.

Cartea aceasta nu urmează însă această cale. Dezavuez supranaturalismul sub toate formele sale şi, de aceea, metoda cea mai potrivită va fi de a mă concentra asupra formei celei mai familiare cititorilor mei: cea care se impune ameninţător întregii noastre societăţi. Deoarece cei mai mulţi dintre cititorii mei trebuie să fi fost crescuţi într-una dintre cele trei „mari" religii monoteiste de astăzi (patru, dacă se ia în calcul şi mormonismul), toate trăgându-se de la mitologicul patriarh Avraam, este oportun a ne referi în restul cărţii la această familie de tradiţii.

La fel ca oricare altul, momentul de faţă este potrivit pentru a preveni o reacţie faţă de această carte, una care s-ar putea transforma – cu cea mai mare siguranţă – într-o recenzie: „Dumnezeul în care nu crede Dawkins este unul în care nici eu nu cred. Nici eu nu cred într-un bătrân din cer, cu o barbă lungă şi albă". Bătrânul este însă derutant, iar barba lui este pe cât de lungă pe atât de neinteresantă. Deruta aceasta este cu adevărat irelevantă. Absurditatea ei este gândită să distragă atenţia de la faptul că nici ceea ce crede vorbitorul nu este mai puţin caraghios. Ştiu că nu credeţi într-un bătrân care stă pe un nor, aşa că să nu mai pierdem timpul cu asta. Nu atac nicio variantă anume de Dumnezeu sau zei. Eu îl atac pe Dumnezeu, toţi zeii, orice şi tot ceea ce este supranatural, oriunde şi oricând au fost sau vor fi inventaţi.

MONOTEISM

Marele rău ascuns, aflat în miezul culturii noastre, este monoteismul. Dintr-un text barbar al Epocii Bronzului, cunoscut drept Vechiul Testament, au evoluat trei religii antiumane: Iudaismul, Creştinismul şi Islamul. Acestea sunt religii ale zeului cerului. Ele fiind literalmente patriarhale – Dumnezeu este Tatăl Atotputernic – de aici derivă, în ţările afectate de zeul cerului şi de delegaţii lui masculini pe pământ, dezgustul manifestat de 2 000 de ani faţă de femei.

GORE VIDAL

Cea mai veche dintre cele trei religii avraamice şi, în mod clar, predecesoarea celorlalte două, este iudaismul – la origine un cult tribal al unui Dumnezeu aprig şi dezagreabil, obsedat morbid de restricţii sexuale, de mirosul cărnii arse, de propria sa superioritate faţă de zeii rivali şi de exclusivitatea tribului său deşertic ales. În perioada ocupaţiei române a Palestinei, Paul din Tars a fondat creştinismul, o sectă iudaică ceva mai puţin brutală şi mai puţin exclusivistă, care avea o perspectivă extra-iudaică asupra restului lumii. Câteva secole mai târziu, Muhammad şi însoţitorii lui s-au orientat către monoteismul fără compromisuri al originalului iudaic lipsit însă de exclusivismul acestuia, fondând astfel Islamul, pe baza unei noi cărţi sfinte, Coranul sau Qur'an, adăugând o puternică ideologie militară de cucerire în vederea răspândirii credinţei. De asemeni, şi creştinismul a fost răspândit cu sabia, la început de către mâini romane, după ce împăratul Constantin l-a ridicat de la statutul de cult excentric la cel de religie oficială, apoi, de către cruciaţi şi, mai târziu, de către *conquistadores* şi alţi invadatori şi colonişti europeni, cu susţinerea misionarilor. Din punctul meu de vedere, toate cele trei religii avraamice pot fi tratate fără deosebire. Dacă nu se precizează altceva, deoarece este varianta cu care se întâmplă să fiu cel mai familiarizat, mă voi referi cu precădere la creştinism. Pentru scopul urmărit, diferenţele contează mai puţin decât asemănările. Nu mă voi ocupa deloc de alte religii, cum ar fi budismul sau confucianismul, în ceea ce le priveşte, într-adevăr, sunt motive să fie considerate mai curând sisteme etice sau filosofii de viaţă decât religii.

Dacă ne referim la Dumnezeu avraamic, definiţia simplă a Ipotezei Dumnezeu cu care am început trebuie să fie extinsă substanţial. El nu numai că a creat universul, ci este un Dumnezeu *personal* care sălăşluieşte în acesta, sau, poate, în afara lui (orice ar însemna acest lucru), fiind posesor al calităţilor umane dezagreabile la care m-am referit.

Calităţile personale, plăcute sau neplăcute, nu fac însă parte din dumnezeul deist al lui Voltaire şi Thomas Paine. În comparaţie cu delincventul psihotic al Vechiului Testament, Dumnezeul deist al Iluminismului secolului 18 este o cu totul altă, măreaţă, fiinţă: mândru de creaţia sa, superb nepreocupat de problemele umane, sublim distanţat de gândurile şi speranţele noastre personale, nepăsător faţă de păcatele noastre mizerabile şi de regretele pe care le îngăimăm. Dumnezeul deist este un fizician care epuizează întreaga fizică, alfa şi omega matematicienilor, apoteoza proiectanţilor; un hiperinginer care a stabilit legile şi constantele universului, pe care le-a acordat cu impecabilă precizie şi previziune, a detonat ceea ce noi, acum, considerăm a fi fierbintele Big Bang, şi S-t retras, de atunci înainte nemaiauzindu-se nimic despre el.

În perioadele de întărire a credinţei, deiştii au fost consideraţi ca nedeosebindu-se de atei. Susan Jacoby redă în *Freethinkers: A History of American Secularism* o selecţie de epitete aruncate bietului Tom Paine: „iudă, reptilă, porc, câine turbat, beţivan, ploşniţă, animal, brută, mincinos şi, desigur, necredincios". Paine a murit abandonat de foştii săi prieteni politici stânjeniţi de vederile sale anticreştine (cu notabila excepţie a lui Jefferson). În zilele noastre, lucrurile s-au schimbat într-atât de mult încât deiştii sunt mai curând separaţi de atei şi alăturaţi teiştilor. În fond, ei cred într-o inteligenţă supremă care a creat universul.

SECULARISM, PĂRINŢII FONDATORI ŞI RELIGIA AMERICII

Se presupune, în mod convenţional, faptul că Părinţii Fondatori ai Republicii Americane erau deişti. Fără îndoială că mulţi dintre ei au fost adepţi ai deismului, însă există părerea că cei mai mulţi au fost atei. Scrierile lor de atunci cel puţin, despre religie, nu îmi lasă niciun dubiu în sensul că majoritatea ar fi fost atei în zilele noastre. Însă, oricare ar fi fost vederile lor religioase în acele timpuri, ceea ce aveau toţi în comun este *secularismul,* şi aceasta este tema către care mă orientez în această secţiune, începând cu – Surprinzător, probabil – un citat din 1981 al senatorului Barry Goldwater, Care arată în mod limpede cu câtă hotărâre a susţinut tradiţia seculară de la fondarea republicii acest candidat prezidenţial şi erou al conservatorismului american:

Nu există o poziţie pe care oamenii să fie atât de fermi precum convingerea lor religioasă. Nu există un aliat mai puternic pe care cineva să-l invoce într-o dezbatere decât Isus Cristos, Dumnezeu, Allah, sau oricare alt nume conferit acestei fiinţe supreme. Totuşi, la fel ca orice altă armă puternică, numele lui Dumnezeu trebuie să fie folosit în interes propriu cu grijă. Facţiunile religioase care se dezvoltă pretutindeni în ţara noastră nu îşi folosesc puterea religioasă cu înţelepciune. Ele încearcă să-i forţeze pe conducătorii ţării să le urmeze în totalitate poziţia. Dacă nu eşti de acord cu aceste grupări religioase asupra unei anumite chestiuni morale, ele se plâng, te ameninţă cu pierderi financiare sau cu pierderea voturilor lor, sau, chiar, cu ambele. Sunt realmente sătul de predicatorii politici de pe cuprinsul acestei ţări care îmi spun mie, ca cetăţean, că, în cazul în care vreau

să fiu o persoană morală trebuie să cred în A, B, C şi D. Cine se cred ei? Şi de ce îşi revendică dreptul de a-mi impune convingerile lor morale? Sunt încă şi mai furios în calitate de legislator, întrucât sunt nevoit şi suport ameninţările fiecărui grup religios care îşi închipuie că are dreptul dat de Dumnezeu să-mi controleze fiecare vot în cadrul Senatului. Îi avertizez acum: mă voi lupta cu ei pas cu pas dacă încearcă să-şi impună convingerile morale tuturor americanilor, în numele conservatorismului.[33]

Vederile religioase ale Părinţilor Fondatori prezintă un mare interes pentru propagandiştii dreptei americane actuale, dornică să promoveze propria versiune asupra istoriei. Contrar vederilor lor, faptul că Statele Unite *nu* a fost fondată ca naţiune creştină este statuat prin termenii unui tratat încheiat cu Tripoli, schiţat în 1796 în timpul lui George Washington, semnat de către John Adams în 1797:

Deoarece Guvernul Statelor Unite ale Americii nu este, sub nici o formă, fondat pe religia creştină; deoarece nu are în sine nici un caracter de inamiciţie împotriva legilor, religiei sau liniştii musulmanilor; şi deoarece numitele State nu au fost niciodată în război sau act de ostilitate împotriva niciunei naţiuni musulmane, părţile declară că nici un motiv provenind din opinii religioase nu va produce o întrerupere a armoniei existente între cele două ţări.

Cuvintele de deschidere ale acestui citat vor provoca rumoare între conducătorii de azi de la Washington. Cu toate acestea, Ed Buckner a demonstrat convingător că ele nu au produs la vremea lor nicio dizidenţă[34], nici printre politicieni şi nici în rândul publicului.

S-a observat adesea paradoxul că, Statele Unite, fondată pe secularism, este astăzi una dintre cele mai religioase ţări ale creştinătăţii în vreme ce Anglia, având o Biserică naţională condusă de către un monarh constituţional, se află printre ultimele. Sunt întrebat în permanenţă de ce se întâmplă asta, şi adevărul este că nu ştiu. Presupun existenţa posibilităţii ca religia să fi obosit în Anglia, după o oribilă istorie de violenţă interconfesională în care protestanţii şi catolicii dobândeau alternativ autoritatea şi ucideau în mod sistematic membrii taberei adverse. O altă sugestie vine din faptul că America este o naţiune de emigranţi. Un coleg îmi atrage atenţia că imigranţii, dezrădăcinaţi din stabilitatea şi confortul conferit în Europa de o familie mare, ar fi putut foarte bine să îmbrăţişeze biserica, pe tărâm străin, ca pe un fel de substitut. Este o idee interesantă, care merită să fie cercetată mai îndeaproape. Nu este nici o îndoială că mulţi americani văd biserica locală ca pe un important factor de unitate, ceea ce îi conferă, într-adevăr, atributele unei nari familii.

O altă ipoteză este aceea ca religiozitatea Americii provine, paradoxal, din secularismul constituirii sale. Tocmai pentru că America este legal seculară, religia a devenit o întreprindere literă. Bisericile rivale concurează pentru congregaţii, şi nu în ultimul rând pentru veniturile grase pe care acestea le aduc, iar competiţia folosite toate tehnicile agresive de vânzare ale pieţii. Ceea ce funcţionează pentru vânzarea detergenţilor funcţionează şi pentru Dumnezeu, iar rezultatul în rândul claselor mai puţin educate de astăzi aduce cu manii religioasă. Prin contrast, în Anglia, aflată sub egida bisericii naţionale, religia este doar cu puţin mai mult decât un mijloc plăcut de petrecere a timpului în societate, caracterul ei de credinţă cu greu putând fi recunoscut. Giles Fraser, vicar anglican şi preparator la catedra filosofie de la Oxford, dă o frumoasă expresie acestei tradiţii scriind în *Guardian.* Articolul lui Fraser poartă subtitlul „Instituţia Bisericii Angliei l-a scos pe Dumnezeu din religie, însă sunt riscuri privind o abordare mai viguroasă a credinţei”:

Au fost timpuri când vicarul de ţară era personajul englez constant. Acest băutor de ceai, uşor excentric, cu pantofii lustruiţi şi maniere amabile, reprezenta un tip de religie care nu îi făcea să se simtă prost pe cei nereligioşi. El nu izbucnea într-o pero-raţie existenţială şi nu te lipea de perete pentru a te întreba dacă eşti mântuit, şi cu atât mai puţin nu lansa cruciade de la tribună şi nici nu aşeza bombe pe marginea drumului în numele unei puteri de sus.[35]

(Se vede umbra lui Betjeman, „padrele” nostru, pe care l-am amintit la începutul capitolului întâi). Fraser merge şi mai departe, spunând: „Agreabilul vicar de ţară a imunizat, de fapt, mulţimi de englezi împotriva creştinismului”. El îşi încheie articolul plângându-se de tendinţa recentă a Bisericii Angliei de a lua în serios religia din nou, iar ultima sa frază reprezintă un avertisment: „Îngrijorarea provine din faptul că am putea

[33] *Congressional Record,* 16 Sept. 1981.
[34] http :/www.stephanjaygould.org/ctrl/buckner?tripoli.html.
[35] Giles Fraser, „Resurgent religion has done away with the country vicar”, *Guardian,* 13 April 2006.

slobozi duhul fanatismului religios englez din cutia instituţională în care dormea de secole".

Părinţii Fondatori ar fi îngroziţi să vadă duhul fanatismului religios bântuind America zilelor noastre. Indiferent că este drept sau nu să îmbrăţişezi paradoxul şi să dai vina pe constituirea seculară pe care au avut-o ei în vedere, fondatorii au fost în mod sigur secularişti care credeau în menţinerea religiei în afara politicii, ceea ce este îndeajuns pentru a-i plasa hotărât alături de cei care obiectează *de* pildă, faţă de desfăşurările ostentative ale Celor Zece Porunci în locuri publice aflate în proprietatea statului. Este totuşi tentant să speculezi că măcar câţiva dintre Fondatori ar fi putut depăşi deismul. Ar fi putut fi aceştia agnostici, sau chiar atei de-a dreptul? Declaraţia următoare a lui Jefferson nu se deosebeşte de ceea ce astăzi se numeşte agnosticism:

Să vorbeşti despre existenţe imateriale înseamnă să vorbeşti despre nimicuri. Să afirmi că sufletul uman, îngerii, Dumnezeu, sunt nemateriali, înseamnă să spui că sunt nimicuri, sau, că nu există dumnezeu, nici îngeri, nici suflet. Nu pot gândi altfel… fără a mă arunca în adâncul nemăsurat al viselor şi fantasmelor. Sunt mulţumit şi îndeajuns de ocupat cu lucrurile care sunt, ca să nu mă mai frământ sau preocup de cele care ar putea fi, într-adevăr, dar despre care nu am nici o dovadă.

În biografia *Thomas Jefferson: Author of America*, Christopher Hitchens crede că este posibil ca Jefferson să fi fost ateu, chiar dacă în vremea sa era mult mai dificil:

În ceea ce priveşte faptul de a fi fost ateu, trebuie să luăm în calcul precauţia la care era obligat în timpul vieţii sale politice, însă, după cum i-a scris nepotului lui, Peter Carr, încă din 1787, nimeni nu trebuie să se teamă a se întreba, de frica consecinţelor. „Dacă duce la credinţa că nu există Dumnezeu, te vei simţi mândru în confortul şi plăcerea acestui exerciţiu, şi în dragostea pentru ceilalţi pe care el ţi-o va oferi".

Mi se pare mişcător următorul sfat al lui Jefferson, tot dintr-o scrisoare către Peter Carr:

Scutură-te de toate temerile servituţilor prejudecăţii sub care minţile stau, servil, ghemuite. Aşază-ţi bine mintea la locul ei şi adu la judecata ei fiecare fapt, fiecare părere. Pune curajos la îndoială chiar şi existenţa unui Dumnezeu; pentru că, dacă ar fi unul, el ar trebui să fie de acord mai mult cu omagiul adus de către raţiune decât de cel al fricii oarbe.

Remarci ale lui Jefferson precum „Creştinismul este cel mai pervertit sistem care l-a străfulgerat pe om" sunt compatibile cu deismul, dar şi cu ateismul. Tot la fel este şi robustul anticlericalism al lui James Madison: „Instituţia legală a creştinismului a fost probată timp de cincisprezece secole. Care au fost fructele sale? Peste tot, mai mult sau mai puţin, orgoliul şi indolenţa clerului; ignoranţa şi servilismul laicităţii; în amândouă, superstiţia, bigotismul şi persecuţia". Acelaşi lucru se poate spune şi despre afirmaţia lui Benjamin Franklin, „Farurile sunt mai folositoare decât bisericile". John Adams pare a fi fost un deist de tip puternic anticlerical („The frightful engines of ecclesial councils…"), şi s-a înverşnicit de câteva tirade splendide, în mod special împotriva (Creştinismului: „După cum înţeleg eu religia creştină, ea a fost, şi este, o revelaţie Cum se face însă că atâtea fabule, poveşti, legende, au fost amestecate atât cu revelaţia iudaică cât şi cu cea creştină, încât le-au făcut să fie cele mai sângeroase religii care au existat vreodată?" Şi într-o altă scrisoare, de această dată către Jefferson, „Aproape că tremur la gândul de a face referire la cel mai fatal exemplu de abuz de durere pe care l-a păstrat istoria umanităţii – Crucea. Gândeşte-te la nenorocirile pe care le-a produs această maşină a durerii!"

Chiar dacă Jefferson şi colegii lui erau teişti, deişti, agnostici sau Atei, ei au fost şi secularişti dedicaţi care considerau că părerile religioase ale preşedintelui, sau absenţa lor, erau în totalitate treaba lui. Boţi Părinţii Fondatori însă, indiferent de părerile lor religioase personale, ar fi fost consternaţi dacă ar fi citit relatarea răspunsului lui George Bush Sr. la întrebarea lui Robert Sherman privind recunoaşterea caracterului cetăţenesc şi patriotic al americanilor atei: "Nu, nu ştiu dacă ateii ar trebui consideraţi cetăţeni, nici că ar trebui consideraţi patrioţi. Aceasta este o singură naţiune sub Dumnezeu".[36] Presupunând ca relatarea lui Sherman este corectă (din păcate, el nu a folosit un reportofon şi, la vremea respectivă, nici un iar nu a publicat ştirea), încercaţi experimental să înlocuiţi „atei" cu „evrei" sau „musulmani", ori „negri". Aceasta ne oferă măsura prejudecăţilor şi discriminării pe care ateii americani trebuie să le suporte astăzi. „Confessions of a lonely atheist", din *New York Times*, a lui Natalie Angier, reprezintă o tristă şi mişcătoare descriere a sentimentului de izolare, ca ateu,

[36] Robert I. Sherman, în *Free Inquiry 8:* 4, Fall 1988, 16.

în America actuală.[37] Izolarea ateilor americani este însă doar o iluzie, asiduu cultivată de prejudecată. Ateii americani sunt mai numeroşi decât s-ar putea crede. Aşa după cum am spus în prefaţă, ateii americani îi întrec cu mult pe evreii credincioşi, şi totuşi, lobby-ul evreiesc este în mod notoriu unul dintre cele mai formidabil de influente din Washington. Ce ar putea dobândi ateii americani dacă s-ar organiza cum se cuvine? (Tom Flynn, editor la *Free Inquiry,* punctează în forţă în articolul „Secularism breakthrough moment", *Free Inquiry* 26.03.2006, pp. 16-17: „Dacă ateii sunt singuri şi oprimaţi nu putem să ne învinovăţim decât pe noi înşine. Numeric, suntem tari. Şi începem să ne impunem greutatea".)

În cartea sa admirabilă *Atheist Universe,* David Mills spune o poveste pe care, dacă ar fi ficţiune, aţi respinge-o ca fiind o caricatură nerealistă a bigotismului poliţienesc. Un vindecător prin credinţă creştin conducea o „Cruciadă a miracolelor" care sosea în oraşul lui Mills o dată pe an. Printre alte lucruri, vindecătorul prin credinţă îndemna diabeticii să-şi arunce insulina, iar pe bolnavii de cancer să renunţe la chimioterapie şi să se roage în schimb pentru un miracol. Gândindu-se, Mills a hotărât organizeze o demonstraţie paşnică pentru a-i preveni pe oameni. El a făcut însă greşeala de a se duce la poliţie pentru a o informa de intenţia sa şi a cere protecţie împotriva eventualelor atacuri din partea susţinătorilor vindecătorului. Primul poliţist cu care a vorbit, l-a întrebat: „Is you gonna protest fir him or cgin him?" (adică, pentru, sau împotriva vindecătorului). Când Mills a răspuns „împotriva lui", poliţistul i-a spus că el avea de gând să participe la acel marş şi că o să-l scuipe personal în faţă pe Mills când va trece prin dreptul lui.

Mills a hotărât să-şi încerce norocul cu un al doilea poliţist. Acesta i-a spus că, în cazul în care vreunul dintre susţinătorii vindecătorului prin credinţă îl va agresa în mod violent pe Mills, el îl va aresta pe Mills pentru că „a vrut să deranjeze lucrarea lui Dumnezeu". Mills a mers atunci acasă, unde a încercat să telefoneze la secţie în speranţa de a găsi mai multa înţelegere la un nivel mai înalt. În cele din urmă i-a fost făcută legătura cu un sergent care i-a apus: „Du-te dracului tipule. Niciun poliţist nu vrea să protejeze un blestemat de ateu. Sper să te umple cineva de sânge, bine de tot". După cum se pare, adverbele erau pe sfârşite la secţia de poliţie, împreună cu blândeţea umană şi cu simţul datoriei. Mills relatează că a vorbit atunci cu vreo şapte sau opt poliţişti. Nici unul nu i-a fost de ajutor, şi cei mai mulţi l-au ameninţat cu violenţa.

Astfel de povestiri privind prejudecăţile împotriva ateilor abundă, iar Margaret Dawney, fondatoare a *Anti Discrimination Support Network* (ADSN), ţine o evidenţă sistematică a acestui fel de cazuri prin intermediul *Freethought Society of Greater Philadelphia.*[38] Baza ei de date, împărţită pe comunităţi, şcoli, locuri de muncă, media, familie şi guvernare, include exemple de hărţuire, pierderea locului de muncă, alungare din cadrul familiei şi chiar crimă.[39] Mărturii documentate despre ura şi lipsa de înţelegere faţă de atei dau să se înţeleagă foarte uşor că, într-adevăr, în America, este virtual imposibil ca un ateu cinstit să câştige în alegeri publice. În Camera Reprezentanţilor sunt 435 de membri, iar în Senat 100. Presupunând că majoritatea acestora reprezintă un eşantion educat al populaţiei, pin punct de vedere statistic este inevitabil ca un număr substanţial intre ei să nu fie atei. Pentru a fi fost aleşi însă, ei trebuie sari minţit sau să-şi fi ascuns adevăratele sentimente. Dat fiind electoratul pe bare trebuiau să-l convingă, cine ar putea să-i condamne? Este universal acceptat faptul că a admite că eşti ateu ar reprezenta o sinucidere politică instantanee pentru orice candidat prezidenţial.

Aceste fapte privind climatul politic actual din Statele Unite şi ceea ce implică ele i-ar fi oripilat pe Jefferson, Washington, Madison, Adams şi prietenii lor. Indiferent că ar fi fost atei, agnostici, deişti, sau creştini, s-ar; fi înfiorat de groază în faţa teocraţilor din Washingtonul începutului de secol 21, însă ar fi fost atraşi de părinţii fondatori secularişti ai Indiei postcoloniale, în mod special de Gandhi („Sunt hindus, sunt musulman, sunt evreu, sunt creştin, sunt budist!") şi de ateul Nehru:

Spectacolul a ceea ce se numeşte religie, sau, în orice caz, religie organizată, în India şi oriunde, m-a umplut de groază şi l-am condamnat adesea, şi mi-am dorit să-l mătur la o parte. Aproape întotdeauna el pare a reprezenta credinţa oarbă şi reacţiunea, dogma şi bigotismul, superstiţia, exploatarea şi prezervarea unor interese absolute.

Definiţia lui Nehru despre India seculară visată de Gandhi (dacă s-ar fi realizat, în loc de partiţia ţării lor printr-o baie de sânge interreligioasă) pare a fi marcată de fantoma lui Jefferson:

---

[37] N. Angier, „Confessions of a lonely atheist", *New York Times Magazine,* 14 Jan. 2001: http://Error! Hyperlink reference not valid..

[38] http ://www.fsgp.org/adsn.html

[39] Un caz cu totul neobişnuit de ucidere a unui bărbat pur şi simplu pentru că era ateu este relatat de buletinul informativ al *Freetought Society of Greater Philadelphia* din martie/aprilie 2006, http://www.fsgp.org/newsleters/newsletter_2006_0304.pdf

Vorbim despre o Indie seculară… Unii cred că aceasta înseamnă ceva opus religiei. Evident că acest lucru nu este corect. Ceea ce înseamnă este că Statul respectă toate credinţele în mod egal şi le oferă aceleaşi oportunităţi; India are o lungă istorie de toleranţă religioasă… Într-o ţară precum India, având multe confesiuni şi religii, nu se poate crea nici un fel de naţionalism în afara unei baze seculare.[40]

Dumnezeul deist, asociat adesea Părinţilor Fondatori, reprezintă în mod sigur o îmbunătăţire faţă de monstrul din Biblie. Din picate, este mai puţin probabil ca el să existe, sau să fi existat. Ipoteza Dumnezeu nu este necesară pentru niciuna dintre formele lui. („Sire, nu am nevoie de această ipoteză!", i-a spus Laplace lui Napoleon când acesta şi-a pus întrebarea cum a reuşit vestitul matematician să-şi scrie cartea fără a menţiona numele lui Dumnezeu.) Ipoteza Dumnezeu este foarte aproape de a fi exclusă şi de către legile probabilităţii. Voi ajunge la aceasta în capitolul patru, după ce mă voi fi ocupat în capitolul al treilea de presupusele dovezi ale existenţei lui Dumnezeu. Deocamdată mă ocup de agnosticism şi de eronata idee că existenţa sau nonexistenţa lui Dumnezeu este o chestiune intangibilă, aflată pentru totdeauna dincolo de puterea ştiinţei

SĂRĂCIA AGNOSTICISMULUI

Robustul membru al mişcării Muscular Christian[41] care perora de la amvonul capelei vechii mele şcoli admitea să arunce o privire, pe furiş, către atei. Ei, cel puţin, au curajul de a-şi afirma convingerile greşite. Însă, ceea ce nu putea suporta acest predicator, erau agnosticii: un amestec palid şi insipid de blegi, fără coloană vertebrală. În parte avea dreptate, însă dintr-un cu totul alt motiv. Pe aceeaşi direcţie, după Quentin de la Bedoyere, istoricul catolic Hugh Ross Williamson „respecta pe credinciosul angajat ca şi pe ateul angajat. El îşi păstra dispreţul pentru mediocrităţile lipsite de coloană vertebrală care făceau agitaţie în zona de mijloc".[42]

Nu este nimic greşit în a fi agnostic atunci când lipsesc probele, fie de o parte, fie de cealaltă. Este o poziţie rezonabilă. Carl Sagan a fost mândru să se numească agnostic atunci când a fost întrebat dacă există viaţă în altă parte în univers. Refuzând să se angajeze într-o direcţie interlocutorul l-a presat să ofere un răspuns „din burtă", la care el a replicat nemuritor: „Dar, eu încerc să nu gândesc cu burta. Nu, serios este în regulă să-ţi păstrezi părerea până când apare dovada".[43] Chestiunea vieţii extraterestre este deschisă. De ambele părţi pot fi aduse argumente valabile, şi ne lipsesc dovezile care să ne permită să facem mai mult decât estimări palide într-o direcţie sau în alta. Agnosticismul este într-o anumită măsură o poziţie potrivită în multe chestiuni ştiinţifice, cum ar fi cauza extincţiei de la sfârşitul epocii permiene, cea mai mare extincţie în masă a istoriei fosilelor. Ar fi putut fi un impact meteoric, precum cel care, cu o mare probabilitate după dovezile actuale, a cauzat dispariţia de mai târziu a dinozaurilor. Dar ar fi putut fi posibilă orice altă cauză, sau o combinaţie a lor. În privinţa ambelor acestor extincţii în masă, agnosticismul este rezonabil. Cum rămâne cu problema privitoare la Dumnezeu? Ar trebui să fim agnostici şi cu privire la el? Mulţi au spus un da categoric, adesea cu o convingere care frizează excesul. Oare, au ei dreptate?

Voi începe prin a deosebi două tipuri de agnosticism. TAP – Temporary Agnosticism in Practice [Agnosticism Temporar Practic] – reprezintă poziţia legitimă de aşteptare atunci când există un răspuns definitiv, într-un fel sau în altul, dar lipseşte dovada necesară pentru a-l confirma (sau nu înţelegem dovada, sau nu am avut timpul de a o cerceta etc.). TAP ar putea fi o poziţie normală faţă de extincţia permiană. Există undeva un adevăr, pe care sperăm să-l aflăm la un moment dat, deşi pentru moment nu îl cunoaştem.

Dar mai există un fel de aşteptare, pe care o voi numi PAP – Permanent Agnosticism in Principie [Agnosticism Permanent din Principiu]. Faptul că acronimul se referă la un cuvânt folosit de acel predicator şcolar de demult este (aproape) întâmplător. Stilul de agnosticism PAP este potrivit întrebărilor care nu îşi pot afla răspuns niciodată, indiferent de dovezile adunate, deoarece însăşi ideea de dovadă nu are aplicabilitate. Problema există undeva pe un plan diferit, sau într-o dimensiune diferită, dincolo de zonele pe care le poate atinge mărturia. Un exemplu îl poate constitui acea castană filosofică privind întrebarea dacă tu vezi roşul tot aşa cum îl văd eu. Poate că roşul tău este verdele meu, sau ceva complet diferit de orice altă culoare pe care mi-aş putea-o imagina. Filosofii dau această chestiune ca pe una care nu îşi poate găsi niciodată răspunsul, indiferent de dovezile care ne-ar putea sta la dispoziţie vreodată. Iar unii oameni de ştiinţă şi alţi intelectuali

[40] http://hinduonnet.com/thehindu/mag/2001/ll/18/stories/20011111800070400.htm

[41] Lit. *Creştinul Musculos,* o mişcare religioasă a epocii victoriene care susţinea că trupul este o expresie a sănătăţii credinţei şi societăţii, motiv pentru care o credinţa adevărată trebuia reprezentată de un trup musculos – s-a manifestat cu precădere în colegii. Începând cu sfârşitul secolului 20, în Statele Unite şi Marea Britanie se manifestă o mişcare neomusculară creştină, fiind înfiinţate colegii speciale unde exerciţiul fizic şi credinţa formează baza educaţiei. *(n. trad.)*

[42] Quentin de la Bedoyere, *Catholic Herald,* 3 Feb. 2006

[43] Carl Sagan, „The burden of skepticism", *Skeptical Inquirer* 12, Fall 1987.

sunt convinşi – prea tare, după părerea mea – că întrebarea despre existenţa lui Dumnezeu aparţine veşnic inaccesibilei categorii PAP. De aici, ei fac adesea, aşa după cum vom vedea, ilogica deducţie că ipotezele privind existenţa lui Dumnezeu şi ipotezele privind nonexistenţa sa prezintă exact aceeaşi probabilitate de a avea dreptate. Viziunea pe care o voi susţine este foarte diferită: agnosticismul cu privire la existenţa lui Dumnezeu aparţine solid categoriei temporare, sau TAP. El fie există, fie nu. Este vorba de o interogare ştiinţifică; am putea cunoaşte răspunsul odată, putând face, însă, între timp, câteva afirmaţii destul de tari cu privire la această probabilitate.

Există în istoria ideilor exemple de interogări care şi-au găsit răspunsuri considerate mai înainte, pentru totdeauna, în afara ştiinţei. Vestitul filosof francez Auguste Comte scria în 1835 despre stele: „Niciodată nu vom fi în stare, prin nici o metodă, să le Studiem compoziţia chimică sau structura mineralogică". Şi totuşi, chiar înainte ca August Comte să aştearnă aceste cuvinte, Fraunhofer începuse să-şi folosească spectroscopul pentru analizarea compoziţiei chimice a soarelui. Astăzi, spectroscopiştii contrazic zilnic agnosticismul lui Comte prin analizele lor la mare distanţă, ale compoziţiei chimice exacte chiar şi a celor mai îndepărtate stele.[44] Indiferent de statutul exact al agnosticismului astronomic al lui Comte, această povestioară de atenţionare sugerează că ar trebui să ezităm, cel puţin, mai înainte de a declama veridicitatea eternă a agnosticismului. Oricum, atunci când vine vorba despre Dumnezeu, mulţi filosofi şi oameni de ştiinţă mari sunt bucuroşi să procedeze astfel, începând cu însuşi inventatorul termenului, T. H. Huxley.[45]

Huxley a explicat cum l-a alcătuit atunci când s-a ridicat în faţa unui atac la persoană care îl provocase. Reverendul Dr. Wace, director al King's College din Londra, îşi bătea joc de „agnosticismul laş" al lui Huxley:

Poate că el preferă să se numească agnostic; însă numele lui adevărat este unul mai vechi – el este un păgân; adică un necredincios. Termenul păgân are, probabil, o semnificaţie neplăcută. Probabil că aşa şi trebuie. Este, şi trebuie să fie, un lucru neplăcut pentru un bărbat să spună deschis că nu crede în Isus Cristos.

Huxley nu era omul care să lase o astfel de provocare să treacă fee lângă el, aşa că replica lui din 1889 a fost pe atât de abrazivă pe cât ne-am fi aşteptat (deşi fără a se îndepărta de scrupulozitatea bunelor maniere – precum buldogul lui Darwin, dinţii lui erau ascuţiţi de ironia urbană victoriană). După care, livrându-i lui Dr. Wace corecta retribuţie şi îngropându-i rămăşiţele, Huxley s-a întors către termenul „agnostic", explicând cum a ajuns la el. El notează:

Unii erau foarte siguri că dobândiseră o anumită „gnosis" – rezolvând astfel, mai mult sau mai puţin satisfăcător, problema existenţei; în vreme ce eu eram foarte sigur că nu, şi eram destul de convins că problema era insolvabilă. Deci, cu Hume şi Kant de partea mea, nu mă puteam considera prezumţios dacă mă bazam pe această opinie… Astfel că m-am gândit şi am inventat ceea ce am considerat a fi titulatura cea mai potrivită, cea de „agnostic".

Ceva mai departe în discursul său, Huxley a explicat faptul că agnosticii nu au nici o credinţă, nici chiar una negativă.

De fapt, agnosticismul nu este o credinţă ci o metodă, esenţa a ceea ce rezidă în aplicarea riguroasă a unui singur principiu… În mod pozitiv, principiul poate fi exprimat astfel: în materie de intelect, urmează-ţi gândirea cât de departe te duce ea, fără să-ţi pese de nimic altceva. Şi în mod negativ: în materie de intelect, nu pretinde certitudinea concluziilor care nu sunt demonstrate sau demonstrabile. Aceasta, cred eu, că este credinţa agnostică, cu care, dacă cineva o menţine întreagă şi nevătămată, nu trebuie să se ruşineze să privească universul în faţă, indiferent de ceea ce i-a rezervat în cadrul lui viitorul.

Acestea sunt cuvinte nobile pentru un om de ştiinţă, iar T. H. Huxley nu poate fi criticat cu uşurinţă. Huxley însă, în concentrarea lui asupra imposibilităţii absolute de a dovedi sau dezavua existenţa lui Dumnezeu, se pare că a trecut cu vederea intervenţia *probabilităţii*. Faptul că noi nu putem nici dovedi şi nici dezavua existenţa a ceva nu plasează existenţa şi nonexistenţa pe picior de egalitate. Nu cred că Huxley nu ar fi de acord cu aceasta, şi bănuiesc că atunci când pare a face acest lucru el de fapt se retrage pentru a ceda un punct în interesul de a-şi asigura un altul. Noi toţi am procedat astfel, la un moment sau altul.

Contrar lui Huxley, eu sugerez faptul că existenţa lui Dumnezeu reprezintă o ipoteză ştiinţifică oarecare. Chiar dacă în practică este greu de verificat, ea aparţine aceleiaşi categorii TAP, a agnosticismului temporar, ca şi controversele privind extincţiile din permian sau cretacic. Existenţa sau inexistenţa lui Dumnezeu este un fapt ştiinţific privind universul, posibil de descoperit în principiu, dacă nu şi în practică. Dacă ar exista şi ar alege să arate acest lucru, Dumnezeu însuşi ar putea încheia disputa în favoarea lui, cu zarvă şi fără echivoc. Şi chiar

[44] Iau în discuţie acest caz în Dawkins (1998).

[45] T. H. Huxley, „Agnosticism" (1889), retipărit în Huxley (1931). Textul complet este disponibil şi la http://www.infidels.org/library/historical/thomas_huxley/huxley_wace/part_02.html.

dacă existenţa lui Dumnezeu nu va fi niciodată dovedită sau dezavuată cu certitudine, într-un fel sau în celălalt, dovezile aflate la dispoziţie pot fi estimate la un nivel de probabilitate aflat departe de 50%.

Hai, atunci, să luăm în serios ideea unui spectru de probabilităţi şi să plasăm raţionamentele noastre privind existenţa lui Dumnezeu de-a lungul lui, între cele două certitudini extreme, opuse. Spectrul este continuu, însă el poate fi reprezentat prin următoarele jaloane:

1. Teist convins. 100% probabilitate a existenţei lui Dumnezeu, în cuvintele lui G. C. Jung, „Eu nu cred, eu *ştiu*".
2. Probabilitate foarte mare, dar mai mică de 100%. Teist *de facto.* „Nu pot şti cu certitudine, însă cred cu tărie în Dumnezeu şi îmi trăiesc viaţa presupunând ca el se află acolo."
3. Probabilitate mai mare de 50%, dar nu cu mult. Tehnic, agnostic, înclinând totuşi către teism. „Sunt foarte nesigur, însă înclin să cred în Dumnezeu".
4. Exact 50%. Agnostic total, imparţial. „Existenţa sau inexistenţa lui Dumnezeu sunt perfect echivoce."
5. Probabilitate mai mică de 50%, dar nu cu foarte mult. Tehnic, agnostic, înclinând însă spre ateism. „Nu ştiu dacă Dumnezeu există, înclin, însă, să fiu sceptic."
6. Probabilitate foarte mică, însă nu zero. Ateu *de facto.* „Nu pot şti cu adevărat, dar cred că existenţa lui Dumnezeu este foarte improbabilă şi îmi trăiesc viaţa cu presupunerea că el nu există."
7. Ateu convins. „Ştiu că nu există Dumnezeu, cu aceeaşi convingere cu care Jung *ştie* că există".

Aş fi surprins să întâlnesc prea mulţi oameni care fac parte din categoria a şaptea, însă o includ aici pentru simetria cu prima categorie, care este bine populată. Stă în natura credinţei ca cineva, cum ar fi Jung, să menţină o credinţă fără a avea un motiv adecvat pentru aceasta (Jung mai credea şi că anumite cărţi de pe rafturile sale au explodat spontan, cu mare zgomot). Ateii nu au credinţă; numai raţiunea singură nu poate propulsa pe cineva către convingerea deplină că ceva nu poate exista. De aceea, categoria a şaptea este, în fapt, aproape nepopulată, în comparaţie cu prima categorie, opusă ei, care este bine populată. Pe mine însumi mă socotesc în categoria a şasea, înclinând însă către cea de a şaptea – sunt agnostic numai în ceea ce priveşte zânele din fundul grădinii.

Spectrul probabilităţilor funcţionează bine pentru TAP. La prima vedere, este tentant să plasezi PAP în mijlocul spectrului, cu o probabilitate de 50% pentru probabilitatea existenţei lui Dumnezeu, însă nu este corect acest lucru. Agnosticii PAP declară că nu putem afirma nimic, nici într-un sens nici în celălalt, în privinţa întrebării despre existenţa lui Dumnezeu. Pentru agnosticii PAP interogaţia aceasta nu are, în principiu, răspuns, şi ei ar refuza categoric să se plaseze oriunde în spectrul de probabilităţi. Faptul că nu ştiu dacă roşul tău este la fel cu verdele meu, nu se încadrează în probabilitatea de 50%. Propoziţia aceasta este prea lipsită de înţeles pentru a merita o probabilitate. Totuşi, a sări de la premiza că interogaţia despre existenţa lui Dumnezeu este, în principiu, fără răspuns, la concluzia că existenţa şi non-existenţa lui sunt la fel de probabile, este o greşeală comună, cu care ne vom mai întâlni.

O altă cale de expresie a acestei erori este prin termenii temei mărturiilor, demonstrată astfel prin parabola ceainicului ceresc, a lui Bertrand Russell.[46]

Multe persoane tradiţionaliste vorbesc ca şi cum ar fi mai degrabă treaba scepticilor să dezaprobe dogmele decât a dogmatiştilor să le dovedească. Este, desigur, o greşeală. Dacă ar fi să sugerez că între Pământ şi Marte se află un ceainic care se învârte în jurul soarelui pe o orbită eliptică, nimeni nu ar îi în stare să-mi respingă aserţiunea dacă aş avea grijă să adaug că ceainicul este prea mic pentru a fi descoperit chiar şi de cele mai puternice telescoape. Însă, dacă aş merge mai departe şi aş afirma, devreme ce afirmaţia mea nu poate fi respinsă,, că ar fi o intolerabilă prezumţie a gândirii umane să se îndoiască, s-ar putea spune, pe bună dreptate, că afirm absurdităţi. Dacă, însă, existenţa unui astfel de ceainic ar fi afirmată în cărţi vechi, repetată ca adevăr sacru în fiecare duminică şi inoculată la şcoală în minţile copiilor, ezitarea de a crede în existenţa lui ar deveni un semn de excentricitate şi l-ar califica pe cel ce se îndoieşte atenţiei psihiatrului, într-o epocă luminată, sau a inchizitorului, în vremuri mai vechi.

Nu ne vom pierde timpul cu astfel de afirmaţii, deoarece, din câte ştiu eu, nimeni nu venerează ceainice. (Dar, poate că m-a luat gura pe dinainte. Ziarul *Independent of Sunday* din 5 iunie 2005 scrie următoarele: „Oficiali malaezieni afirmă că o sectă religioasă care a construit un ceainic de dimensiunea unei case a încălcat regulile de urbanism". BBC News la http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/4692039.htm)

[46] Russell, „Is there a god?" (1952), retipărită, Russell (1997b).

Cu toate acestea, cu toţii am putea fi *ceainic-agnostici:* nu putem dovedi cu certitudine că nu există un ceainic ceresc. Practic, ne deplasăm de la ceainic-agnosticism către *a-ceainicism.*

Un prieten care a fost crescut ca evreu şi mai respectă sabatul şi alte obiceiuri evreieşti din loialitate fată de moştenirea sa culturală, se descrie pe sine ca fiind „agnostic faţă de zâne". El consideră că Dumnezeu nu este mai probabil decât o zână. Nici una dintre ipoteze nu poate fi respinsă, şi ambele sunt improbabile. Deci, el este un ateu, în aceiaşi măsură în care este un a-„zâneu". Şi agnostic în privinţa ambelor, în aceeaşi măsură.

Desigur că ceainicul lui Russell reprezintă o mulţime de lucruri a căror existenţă poate fi concepută şi nu poate fi respinsă. Marele jurist american Clarence Darrow spunea „Nu cred în Dumnezeu după cum nu cred în Mama Gâscă". Ziaristul Andrew Mueller este de părere că aderenţa la orice religie „nu este mai mult sau mai puţin ciudată decât a alege să crezi că Pământul este în formă de romb, şi este purtat prin cosmos în cleştii a doi homari verzi numiţi Esmeralda şi Keith".[47] Un favorit filosofic este invizibilul, intangibilul, neauzitul unicorn, a cărui neexistenţă este dovedită anual de către copiii din tabăra Câmp Quest. [Camp Quest duce instituţia americană a taberelor de vară într-o direcţie cu totul lăudabilă.

Diferit de celelalte tabere de vară, care sunt orientate către religie sau cercetăşie, Camp Quest, fondată în Kentucky de către Edwin şi Helen Kagin, este condusă de umanişti seculari, copiii fiind îndemnaţi să aibă o gândire sceptică, în vreme ce se distrează cu obişnuitele activităţi de tabără (www.camp-quest.org). Alte tabere Câmp Quest, cu o orientare asemănătoare, au apărut în Tennessee, Minnesota, Michigan, Ohio şi în Canada.] O zeitate populară la această oră pe internet – şi la fel de irefutabilă ca şi Yahweh sau oricare altul – este Flying Spaghetti Monster, care, aşa după cum se afirmă, i-a atins pe mulţi cu excrescenţa sa în formă de tăieţel.[48] Sunt încântat să văd că s-a publicat, spre mulţumirea tuturor, *Gospel of the Fliyng Spagetti Monster*.[49] Eu nu am citit-o, însă cine are nevoie să citească o evanghelie atunci când *ştie* că ea este adevărată? Apropo, trebuia să se întâmple şi asta, deja a avut loc o Mare Schismă din care a rezultat Biserica *Reformată* a lui Flying Spaghetti Monster.[50]

Ideea cu toate aceste exemple deplasate este aceea că ele nu pot fi dezavuate şi, totuşi, nimeni nu consideră că ipoteza existenţei lor stă pe picior de egalitate cu ipoteza neexistenţei lor. Ceea ce vrea Russell să puncteze este că tema mărturiei stă pe umerii credincioşilor, nu pe cei ai necredincioşilor. Eu subliniez că şansele în favoarea ceainicului (monstrului spaghete/Esmeralda şi Kieth/unicorn etc.) nu sunt egale cu şansele contrare.

Nicio persoană rezonabilă nu consideră că merită să discute despre faptul că ceainicele care orbitează şi zânele nu sunt irefutabile. Nimeni dintre noi nu simte vreo obligaţie să respingă vreuna din milioanele de exagerări pe care o imaginaţie bogată, sau glumeaţă, le poate produce. De câte ori am fost întrebat dacă sunt ateu, mi s-a părut amuzant să îi demonstrez interlocutorului că şi el este ateu atunci când vine vorba de Zeus, Apollo, Amon Ra, Mithra, Baal, Thor, Wotan, Viţelul de Aur şi Flying Spaghetti Monster. Eu nu fac decât să adaug încă un zeu acestui grup.

Cu toţii ne simţim îndreptăţiţi să ne arătăm extrem de sceptici, până la necredinţă chiar – atâta doar că în cazul unicornilor, zânelor şi zeilor Greciei, Romei, Egiptului şi ai vikingilor, nu mai este nevoie (astăzi) să ne pese. În cazul Dumnezeului avraamic, însă, trebuie să ne pese, deoarece o proporţie semnificativă a populaţiei cu care împărţim planeta crede cu tărie în existenţa lui. Ceainicul lui Russell demonstrează că ubicuitatea credinţei în Dumnezeu, în comparaţie cu credinţa în ceainice cereşti, nu schimbă tema mărturiei în logică, deşi pare a o schimba în practică politică. Faptul că nu poţi dovedi neexistenţa lui Dumnezeu este un lucru acceptat şi comun, fie şi numai în sensul că niciodată nu am putea proba în mod absolut nonexistenţa a nimic. Ceea ce contează nu este dacă Dumnezeu este irefutabil (nu este), ci dacă existenţa lui *este probabilă*. Aceasta este o altă chestiune. Unele lucruri irefutabile sunt apreciate în mod sensibil ca fiind mai puţin probabile decât alte lucruri irefutabile. Nu există nici un motiv de a-l considera pe Dumnezeu ca imun la introducerea sa într-un spectru de probabilităţi. Şi, cu siguranţă, nu există nici un motiv de a presupune că, doar pentru că Dumnezeu nu poate fi nici probat şi nici respins, probabilitatea existenţei sale este de 50%. Dimpotrivă, aşa după cum vom vedea mai departe.

NOMA

[47] Andrew Mueller, „An argument with Sir Iqbal", *Independent on Sunday, 2* April 2006, Sunday Review section, 12-16.

[48] *New York Times,* 29 Aug. 2005. De asemeni, Henderson (2006).

[49] Henderson (2006).

[50] http://www.lulu.com/content/267888.

Aşa după cum Thomas Huxley a făcut un pas înapoi şi a mimat un agnosticism complet imparţial, teiştii fac şi ei acelaşi lucru, exact în mijlocul spectrului meu cu şapte trepte, din direcţia opusă şi din aceleaşi motive. Teologul Alistair McGrath face din aceasta punctul focal al cărţii sale, *Dawkins' God: Gene, Memes and the Origin of Life*. Într-adevăr, după sinopsisul său admirabil de corect al lucrărilor mele ştiinţifice, acesta pare a rămâne singurul punct de controversă pe care îl poate oferi: incontestabilul, dar ruşinosul, punct slab referitor la faptul că nu se poate respinge existenţa lui Dumnezeu. Pagină după pagină, citindu-l pe McGrath, mă trezesc mâzgălind pe margini „ceainic". Invocându-l tot pe T. H. Huxley, McGrath spune: „Sătul în egală măsură de teişti şi atei care fac declaraţii dogmatice inutile bazate pe observaţii empirice inadecvate, Huxley declară că problema lui Dumnezeu nu poate fi rezolvată în baza metodei ştiinţifice".

McGrath continuă prin a-l cita, în aceeaşi direcţie, pe Stephen Jay Gould: „O voi spune pentru toţi colegii mei şi pentru a ultima milioană oară (de la discuţiile din facultate până la tratate ştiinţifice) : ştiinţa, pur şi simplu, nu poate (prin metodele sale legitime) să-şi adjudece tema posibilei supra-administrări a naturii de către Dumnezeu. Noi nu afirmăm şi nici nu respingem acest lucru; pur şi simplu, ca oameni de ştiinţă, nu putem să comentăm asupra lui". În ciuda tonului ferm, aproape agresiv, al afirmaţiei lui Gould, care ar fi, totuşi, justificarea ei? De ce, ca oameni de ştiinţă, nu ar trebui să facem comentarii despre Dumnezeu? Şi de ce nu sunt ceainicul lui Russell şi Flying Spagetti Monster, la rândul lor, imuni şi ei faţă de scepticismul ştiinţific? După cum voi arăta la un moment dat, un univers care are un supraadministrator creativ ar fi de un fel foarte diferit faţă de unul care nu are. De ce nu ar fi acest lucru o temă ştiinţifică?

În una dintre cărţile sale mai puţin lăudate, *Rock of Ages*, Gould duce arta pasului înapoi până la dimensiuni impresionante. Aici a făurit el acronimul NOMA, cu referire la sintagma „non-overlapping magisteria" [domenii nesuprapuse]:

Domeniul, sau magisteriul, ştiinţei acoperă tărâmul empiricului: din ce este făcut universul (fapt) şi de ce funcţionează el astfel (teorie). Magisteriul religiei se întinde peste interogaţiile privind sensul ultim şi valoarea morală. Aceste două magisterii nu se suprapun, nici nu cuprind toată interogaţia posibilă (să luăm ca exemplu magisteriul artei şi al sensului frumuseţii). Pentru a cita vechi stereotipuri, ştiinţa primeşte epoca pietrelor, iar religia piatra epocilor; ştiinţa studiază cum merg cerurile, religia cum se merge la ceruri.

Acest lucru sună îngrozitor – până când îi acorzi un moment de gândire. Care sunt aceste interogaţii ultime în prezenţa cărora religia este un oaspete de onoare iar ştiinţa trebuie să se strecoare al ară respectuos?

Martin Rees, distinsul astronom de la Cambridge pe care l-am menţionat deja, îşi începe cartea *Our Cosmic Habitat* prin două întrebări, candidate la statutul de ultime, şi o replică prietenească la NOMA. „Misterul pre-eminent se referă, în definitiv, la existenţa lucrurilor. Ce anume însufleţeşte ecuaţiile şi le actualizează într-un cosmos real? Astfel de întrebări aparţin, însă, zonei de dincolo de ştiinţă: ele sunt teritoriile filosofilor şi ale teologilor". Eu aş spune că, dacă ele se află într-adevăr dincolo de ştiinţă, ar trebui să se afle şi dincolo de teritoriul teologilor (mă îndoiesc de faptul că filosofii îi mulţumesc lui Rees pentru a-i fi înghesuit laolaltă cu teologii). Sunt tentat să merg şi mai departe în privinţa sensului posibil al ideii că teologii *posedă* un teritoriu. Încă mă mai amuză amintirea unei remarci a unui fost director de la colegiul meu din Oxford. Un tânăr teolog solicitase o bursă de cercetare, teza lui de doctorat făcându-l însă pe directorul respectiv să spună: „Am mari îndoieli dacă, măcar, reprezintă un *subiect*".

Ce fel de expertiză pot aduce teologii pentru a da profunzime interogaţiilor cosmologice, pe care să nu o poată aduce oamenii de Ştiinţă? Am relatat într-o altă carte cuvintele unui astronom de la Oxford, care, atunci când i-am pus una dintre aceste întrebări profunde, a răspuns: „Ah, acum trecem dincolo de tărâmul ştiinţei. Aici trebuie să predau ştafeta bunului nostru prieten, capelanul". Pe moment nu am fost destul de isteţ ca să-i dau răspunsul, pe care l-am scris, totuşi, mai târziu: „De ce capelanul? De ce nu grădinarul, sau bucătarul?" De ce sunt, oare, oamenii de ştiinţă atât de plini de respect faţă de ambiţiile teologilor în ceea ce priveşte întrebări pentru care aceştia nu sunt mai calificaţi să răspundă decât oamenii de ştiinţă înşişi?

Este un stereotip plictisitor (şi, faţă de altele, nici măcar nu este adevărat) acela că ştiinţa se preocupă cu întrebări tip *cum,* doar teologia fiind echipată să răspundă întrebărilor de tip *de* ce. Ce poate să fie o întrebare de tip *de ce?* Nici măcar toate propoziţiile care încep cu „de ce" nu reprezintă o interogaţie legitimă. De ce sunt inorogii goi în interior? Unele întrebări, pur şi simplu, nu merită un răspuns. Care este culoarea unei abstracţii? Care este mirosul speranţei? Faptul că o întrebare poate fi formulată corect din punct de vedere gramatical nu îi dă şi înţeles, sau o îndreptăţeşte la o atenţie serioasă. Nici chiar dacă întrebarea este una reală, nu implică faptul că, dacă ştiinţa nu îi poate da un răspuns, i l-ar putea da religia.

Este posibil să existe unele întrebări, autentic profunde şi pline de sens, care să se afle pentru totdeauna dincolo de acţiunea ştiinţei. Poate că teoria cuantică bate la această uşă a nemărginirii. Însă, dacă ştiinţa nu poate răspunde câtorva întrebări ultime, de ce ar trebui cineva să creadă că poate religia? Eu presupun că nici astronomul de la Cambridge şi nici cel de la Oxford nu credeau cu adevărat că teologii posedă vreo expertiză anume care să le permită să răspundă întrebărilor a căror profunzime depăşeşte ştiinţa. Presupun că, încă o dată, ambii astronomi s-au dat din politeţe la o parte: teologii nu au nimic de spus care să merite atenţia; hai să le aruncăm un posmag şi să-i lăsăm să se preocupe de câteva întrebări la care nimeni nu poate da un răspuns şi, probabil, nici nu va putea vreodată. Diferit de prietenii mei astronomi, eu cred că nu ar trebui să le aruncăm nici măcar un posmag. Şi îmi rămâne de văzut dacă există vreun motiv serios pentru a presupune că teologia (ca fiind opusă istoriei biblice, literaturii etc.) reprezintă, măcar, un subiect.

Totuşi, cel puţin, putem fi cu toţii de acord că îndreptăţirea ştiinţei de a ne da sfaturi despre valorile morale este discutabilă. Vrea însă Gould, cu adevărat, să lase *religiei* dreptul de a ne spune ce este bine şi ce este rău? Faptul că religia nu are nimic *altceva* cu care să contribuie la înţelepciunea umană nu este un motiv de a-i da acesteia permisiunea de a ne spune ce să facem. În definitiv, cărei religii? Celei în care s-a întâmplat să fim crescuţi? Către ce capitol, atunci, şi din care carte a Bibliei, ar trebui să ne întoarcem – pentru că acestea sunt departe de a fi unanime, iar câteva dintre ele sunt, după orice standard rezonabil, odioase. Oare câţi literalişti au citit îndeajuns din Biblie pentru a afla că acolo se recomandă pedeapsa cu moartea pentru adulter, pentru adunarea de vreascuri sâmbăta şi pentru obrăznicia faţă de părinţi? Dacă respingem Deuteronomul şi Leviticul (aşa după cum fac toţi modernii luminaţi), după care criterii putem, atunci, să hotărâm ce valori morale să *Acceptăm?* Sau, ar trebui să alegem dintre toate religiile lumii până când vom găsi una ale cărei valori morale să ni se potrivească? Dacă da, atunci ar trebui să întrebăm din nou care sunt criteriile după care facem alegerea? Şi, dacă tot avem criterii independente după care alegem între moralele religioase, de ce să nu ocolim intermedierea religiei şi să alegem în mod direct? Voi reveni la aceste întrebări în capitolul al şaptelea.

Pur şi simplu nu îmi închipui că Gould credea foarte mult în ceea ce a scris în *Rock of Ages*. După cum am mai spus, cu toţii ne-am făcut vinovaţi la un moment dat de a fi făcut, din politeţe, un pas înapoi în faţa unui oponent puternic, şi nu pot decât să cred că acelaşi lucru l-a făcut şi Gould. Este de înţeles faptul că el a făcut în mod intenţionat afirmaţia tare şi lipsită de echivoc că ştiinţa nu are absolut nimic de spus privind chestiunea existenţei lui Dumnezeu: „Nu o afirmăm şi nu o negăm; pur şi simplu, ca oameni de ştiinţă, nu putem face comentarii asupra ei". Aceasta sună a agnosticism permanent şi irevocabil, pe de-a-ntregul de tip PAP. Ea implică faptul că, în ceea ce priveşte această chestiune, ştiinţa nu poate nici măcar să facă judecăţi privind *probabilitatea.* Această remarcabil de răspândită prejudecată – pe care mulţi o repetă ca pe o mantra, deşi, cred că doar puţini au cugetat asupra ei – întrupează ceea ce eu numesc „sărăcia agnosticismului". De altfel, [Gould, nu era un agnostic imparţial ci era puternic înclinat spre ateismul *de fado.* Pe ce bază a făcut el, atunci, respectiva apreciere, dacă nu există nimic de spus despre existenţa lui Dumnezeu?

Ipoteza Dumnezeu sugerează că realitatea în care trăim conţine un agent supranatural care a proiectat universul şi, în multe dintre Variantele ipotezei, îl susţine şi chiar intervine în el prin minuni (încălcări temporare ale legilor sale proprii, altfel imuabile). În cartea sa *Is There a God?,* Richard Swinburne, unul dintre teologii de frunte ai Marii Britanii, este surprinzător de limpede în această privinţă:

Teiştii afirmă despre Dumnezeu că are puterea de a crea, menţine, sau distruge totul, mare sau mic. El mai poate să facă obiectele să se mişte sau să facă orice altceva… Şi poate face planetele să se mişte după cum a descoperit Kepler, sau face praful de puşcă să explodeze atunci când este aprins; poate face ca planetele să se mişte în diverse feluri, şi poate face substanţele chimice să explodeze sau nu în anumite condiţii, foarte diferite de cele care le conduc acum comportamentul. Dumnezeu nu este limitat de legile naturii; el le face, şi tot el le poate modifica sau suspenda – dacă alege să facă acest lucru.

Cam prea uşor, nu-i aşa?! Orice ar însemna, de fapt, aceste lucruri, ele sunt departe de NOMA. Şi orice ar spune acei oameni de ştiinţă care subscriu la şcoala de gândire a „magisteriilor separate", ei trebuie să accepte că un univers având un creator supranatural de inteligent este foarte diferit de un univers lipsit de acesta. Chiar dacă acest lucru nu poate fi testat practic, diferenţa dintre cele două universuri ipotetice cu greu ar putea fi, principial, mai fundamentală. Ea subminează seducătoarea opinie că ştiinţa trebuie să păstreze tăcerea în ceea ce priveşte pretenţia existenţială centrală a religiei. Chiar dacă nu este, sau nu încă, decisivă în practică, prezenţa sau absenţa unei super-inteligenţe creatoare reprezintă, fără echivoc, o interogaţie ştiinţifică. Acelaşi lucru este valabil şi pentru adevărul sau falsitatea fiecărei povestiri despre miracole, pe care se sprijină religia

pentru a impresiona mulţimile de credincioşi.

A avut Isus un tată uman, sau mama lui a fost virgină în momentul în care l-a născut? Acestea sunt întrebări strict ştiinţifice, cu un răspuns principial clar, da sau nu, indiferent de suficienţa probelor. L-a înviat Isus, din morţi, pe Lazăr? S-a reîntors el însuşi la viaţă la trei zile după ce a fost răstignit? Chiar şi dacă nu îl putem afla în mod practic, există câte un răspuns pentru fiecare întrebare de acest fel, şi este vorba despre un răspuns strict ştiinţific. În cazul, improbabil, în care ar deveni disponibile probe relevante, metodele pe care le-am utiliza pentru a rezolva problema ar fi pur, şi în întregime, ştiinţifice. Pentru a explicita ideea, imaginaţi-vă că, printr-o serie de circumstanţe de neimaginat, arheologi investigatori dezgroapă probe ADN care arată că Isus nu a avut, într-adevăr, un tată biologic. Vi i-aţi putea, atunci, imagina pe apărătorii religiei că dau din umeri spunând ceva în genul: „Nu contează. În chestiuni teologice mărturia ştiinţifică este complet irelevantă. Este un alt magisteriu. Pe noi ne preocupă numai interogaţiile ultime şi valorile morale. Nici ADN-ul şi nici o altă mărturie ştiinţifică nu pot influenţa vreodată datele problemei, în nici o direcţie.”?

Această posibilitate este doar o glumă. Puteţi paria că respectiva mărturie ştiinţifică, dacă ar fi să apară, ar fi asumată imediat şi trâmbiţată până la ceruri! NOMA are popularitate numai pentru că nu există dovezi care să susţină Ipoteza Dumnezeu. În momentul în care ar apărea chiar şi cea mai mică sugestie a vreunei probe fizice în favoarea credinţei, apărătorii religiei nu ar pierde nici o clipă pentru a arunca pe fereastră NOMA. Lăsându-i deoparte pe teologii sofisticaţi (şi chiar şi ei sunt bucuroşi să relateze oamenilor simpli poveşti cu minuni pentru a îngroşa numărul credincioşilor), consider că aşa-zisele minuni furnizează credincioşilor cea mai puternică motivaţie a credinţei lor, acestea, prin definiţie, violând principiile ştiinţei.

Biserica Romano-Catolică pare să aspire uneori către NOMA, însă, pe de cealaltă parte, prezintă minunile ca pe o condiţie esenţială pentru sanctificare. Datorită opiniei sale în privinţa avortului, fostul rege al Belgiei este un astfel de candidat la statutul de sfânt. În prezent, se fac cercetări serioase pentru a determina dacă rugăciunilor făcute către el, după moartea sa, li se pot atribui vindecări miraculoase. Nu este o glumă! Aceasta este situaţia, şi ea este tipică pentru poveştile cu sfinţi. Îmi imaginez că toată această afacere stânjeneşte cercurile ceva mai sofisticate din Biserică, şi este un mister la fel de adânc precum cele care fac bucuria teologilor motivul pentru care grupări luminate mai rămân în cadrul acesteia.

Pus faţa unor povestiri despre minuni, Gould s-ar replia, probabil, pe rândurile care urmează. Ideea privind NOMA este că ea funcţionează cu profitabilitate pentru ambele părţi. În clipa în care religia păşeşte pe terenul ştiinţei şi începe să amestece lumea reală cu miracole, ea încetează să mai fie religie, în sensul pe care îl susţine Gould, şi acea *amicabilis concordia* este ruptă. Mai trebuie notat şi că acea religie fără minuni pe care o susţine Gould nu ar fi recunoscută de către cei mai mulţi dintre teiştii practicanţi, din biserică sau de pe covoraşul de rugăciune. Pentru ei ar fi, într-adevăr, o mare dezamăgire. În acest sens, parafrazând comentariul lui Alice de dinainte de a cădea în Ţara Minunilor, putem spune: „Care ar fi folosul unui Dumnezeu care nu face minuni şi nu răspunde rugăciunilor?” Să ne amintim deşteaptă definiţie a lui Ambrose Bierce plivind verbul „a ruga”: „A cere ca legile universului să fie anulate în folosul unui singur petent, altfel nevrednic, după propria mărturisire”. Există atleţi care consideră că Dumnezeu îi ajută să câştige în faţa unor adversari care nu par a fi mai puţin demni de favorurile lui. Există şi şoferi care cred că Dumnezeu le-a păstrat un loc de parcare – în defavoarea altcuiva, probabil. Acest stil de teism este deranjant de popular şi este greu de crezut că ar putea fi impresionat de ceva atât de (superficial) raţional precum NOMA.

Să-l urmăm pe Gould şi să reducem religia la un nonintervenţionism minim: fără minuni, fără comunicare personală, în ambele direcţii, între Dumnezeu şi noi, fără denaturarea legilor fizicii, fără a încălca teritoriul ştiinţei. Cel mult, un mic impuls deist dat condiţiilor iniţiale ale universului, astfel încât, în decursul timpului, să se poată dezvolta stelele, elementele, chimia şi planetele, şi să evolueze viaţa. Este această separaţie potrivită? Poate NOMA supravieţui în cadrul mai modest şi discret al acestei religii?

Aţi putea crede că da. Eu consider însă că până şi un Dumnezeu NOMA, nonintervenţionist şi mai puţin violent şi nepriceput decât un Dumnezeu avraamic, dacă este evaluat în mod corect, nu rămâne decât o ipoteză ştiinţifică. Revin la idee: un univers în care suntem singuri, exceptând câteva inteligenţe cu dezvoltare lentă, este un univers foarte diferit de cel care prezintă un agent conducător iniţial al cărui proiect inteligent este răspunzător de existenţa sa. Accept că, în practică, nu ar fi prea uşor să deosebeşti un univers de celălalt. Există, însă, ceva cu totul aparte în privinţa ipotezei proiectului ultim şi, la fel de aparte, şi în privinţa singurei sale alternative cunoscute, în termeni generici, drept evoluţie treptată. Cele două sunt aproape ireconciliabil distincte. Evoluţia, ca nimic altceva, explică existenţa unor entităţi a căror improbabilitate le-ar exclude altfel, din raţiuni practice. Concluzia, după cum voi arăta în capitolul al patrulea, este aproape fatală pentru Ipoteza Dumnezeu.

MAREA EXPERIENŢĂ A RUGĂCIUNII

Marea Experienţă a Rugăciunii constituie un studiu de caz amuzant, şi în acelaşi timp destul de deplorabil, în ceea ce priveşte minunile: ajută rugăciunea pentru bolnavi la însănătoşirea acestora? Atât particular cât şi în locuri special amenajate, bolnavilor li se oferă rugăciuni. Francis Galton, vărul lui Darwin, este cel dintâi care a analizat din punct de vedere ştiinţific eficienţa rugăciunii. El a constatat că, în bisericile de pe cuprinsul întregii Mari Britanii, duminica, comunităţi întregi se rugau public pentru sănătatea familiei regale. Deci, nu ar fi trebuit ca aceştia să fie într-o formă fizică ieşită din comun în comparaţie cu toţi ceilalţi oameni pentru care se roagă numai cei apropiaţi şi dragi? [Atunci când colegiul meu de la Oxford a ales un nou director, asistenţii au băut în sănătatea lui trei seri la rând. În discursul de răspuns, la cea de a treia reuniune, el a remarcat cu delicateţe,: „Deja, mă simt mai bine!”] Galton a analizat şi nu a găsit nici o diferenţă statistică. În acest caz, intenţiile sale au fost satirice, ca şi atunci când s-a rugat pentru câteva parcele de teren cultivate, alese la întâmplare, pentru a vedea dacă plantele se vor dezvolta mai repede (nu s-au dezvoltat mai repede).

Ceva mai recent, fizicianul Russell Stannard (după cum vom vedea, unul dintre cei trei binecunoscuţi oameni de ştiinţă credincioşi ai Marii Britanii) şi-a pus în joc toată reputaţia într-o iniţiativă menită a verifica experimental ideea că rugăciunea mijlocitoare pentru bolnavi ajută la îmbunătăţirea sănătăţii lor, finanţată de Templeton Foundation.[51]

Astfel de experimente, făcute corespunzător, trebuie să aibă loc în condiţii speciale şi sub standarde stricte. Pacienţii participanţi, aleşi aleatoriu, au fost alocaţi unui grup experimental (beneficiari ai rugăciunilor) şi unui grup de control (nebeneficiari de rugăciuni). Nu li s-a permis nici pacienţilor, nici medicilor şi îngrijitorilor, şi nici experimentatorilor, să ştie care sunt pacienţii beneficiari şi care sunt cei de control. Persoanelor care efectuau rugăciunile experimentale li s-au făcut cunoscute doar numele celor pentru care se rugau – altfel cum s-ar fi putut şti că se roagă pentru aceia şi nu pentru alţii? S-a avut însă grijă ca ei să cunoască numai numele mic şi iniţiala celui de familie. După cum se părea, era îndeajuns pentru ca Dumnezeu să poată localiza cu exactitate patul de spital care trebuia. Ideea privind astfel de experimente stârneşte generos ridicolul, pe care proiectul l-a şi primit la timp. După câte ştiu, nu s-au făcut scenete umoristice, însă, parcă aud:

Ce zici, Doamne? Nu poţi să mă vindeci pentru că fac parte din grupul de control?… Ah! înţeleg! Rugăciunile mătuşii nu sunt îndeajuns. Însă, Doamne, dl. Evans, din salonul de alături… Ce? Ce zici, Doamne?… Dl. Evans a primit o mie de rugăciuni pe zi?! Dar, dl. Evans nu cunoaşte o mie de oameni, Doamne!… Aaaa, s-au referit la el ca John E. Dar tu cum ai ştiut că nu se refereau la un alt John E., Doamne?… Ah! Am înţeles! Ca să-ţi dai seama despre cine era vorba, te-ai folosit de atotştiinţa ta. Auzi, Doamne…

Înfruntând vitejeşte batjocura, echipa de cercetători merge mai departe, cheltuind 2,4 milioane de dolari din banii lui Templeton, sub conducerea Dr. Herbert Benson, un cardiolog de la Mind/Body Medical Institute de lângă Boston. Anterior, Dr. Benson fusese citat într-un comunicat de presă Templeton cu afirmaţia: „Se înmulţesc dovezile credibile în favoarea eficienţei rugăciunilor mijlocitoare în activitatea medicală”. Cu siguranţă, deci, că cercetarea se afla pe mâini bune, fără nici o posibilitate de a fi viciată de vibraţiile scepticismului. Un număr de 1 802 de pacienţi au fost monitorizaţi în şase spitale de către Dr. Benson şi echipa lui, toţi având operaţii de bypass coronarian. Pacienţii au fost împărţiţi în trei grupuri. Primul grup a primit rugăciuni fără să cunoască acest lucru, cel de al doilea grup, de control, nu a primit rugăciuni şi nici nu a ştiut acest lucru. Al treilea grup a primit rugăciuni şi a ştiut acest lucru. Comparaţia dintre primul şi cel de al doilea grup verifică eficienţa rugăciunii mijlocitoare. Cel de al treilea grup verifică posibilele efecte psihosomatice ale faptului de a şti că cineva se roagă pentru tine.

Rugăciunile au fost oferite de către trei comunităţi, una din Minnesota, una din Massachusetts şi alta din Missouri, toate aflate la mare distanţă de cele trei spitale. După cum am spus, cei care se rugau primiseră numai numele mic şi iniţiala numelui de familie a pacientului pentru care se rugau. Deoarece, în practica experimentală, standardizarea este un lucru util, persoanelor care se rugau li s-a cerut să includă în rugăciune sintagma „pentru o operaţie reuşită, cu o recuperare şi însănătoşire rapide şi fără complicaţii”.

Rezultatele, publicate în cadrul *American Heart Journal* din aprilie 2006, au fost cât se poate de limpezi. Nu a existat nici o diferenţă între pacienţii beneficiari de rugăciuni şi ceilalţi. Ce surpriză ! A existat însă o

[51] H. Benson *et al.*, „Study of the therapeutic effects of intercessory prayer (STEP) in cardiac bypass patients”, *American Heart Journal* 151:4, 2006, 934-42.

diferenţă între cei care *ştiau* că beneficiază de rugăciuni şi cei care nu ştiau acest lucru, dar în sensul greşit. Cei care ştiau au prezentat mai multe complicaţii decât cei care nu ştiau. Să-i fi pedepsit puţin Dumnezeu pentru a-şi arăta dezaprobarea faţă de această bătaie de joc? Pare mai probabil ca acei pacienţi care ştiau că cineva se roagă pentru ei să fi suportat un stres suplimentar cauzat de prestaţie – „trac" – după cum au afirmat experimentatorii. Unul dintre cercetători, Dr. Charles Bethea, a afirmat că: „S-ar putea ca aceasta să le fi indus o stare de incertitudine, întrebându-se dacă sunt, într-adevăr, într-atât de bolnavi încât să fi fost nevoie de convocarea unei echipe de rugăciune". În societatea litigioasă în care trăim, nu s-ar putea, oare, ca acei pacienţi suferinzi de complicaţii cardiace ca urmare a faptului că au ştiut că cineva se roagă pentru ei, să intenteze un proces împotriva Fundaţiei Templeton?

Nu este surprinzător faptul că acest studiu a fost respins de către teologi, temându-se, probabil, de capacitatea lui de a atrage ridicolul asupra religiei. Teologul oxfordian Richard Swinburne, scriind după eşecul studiului, îl respingea motivând că Dumnezeu răspunde rugăciunilor numai dacă acestea servesc o cauză bună.[52] A te ruga pentru cineva mai degrabă decât pentru altcineva, numai pentru că aşa au căzut sorţii într-un experiment, nu constituie o cauză bună. Dumnezeu şi-ar da seama. Aceasta a fost şi tema satirei mele, pe care Swinburne o reia. În alte părţi ale scrierii sate, el este, însă, lipsit de umor. Nu pentru prima oară, Swinburne încearcă să justifice prezenţa suferinţei într-o lume condusă de către Dumnezeu:

Propria mea suferinţă îmi oferă ocazia să dovedesc curaj şi răbdare. Iar ţie îţi oferă ocazia de a-mi arăta simpatie şi de a mă ajuta să-mi alin suferinţa. Iar societăţii, îi oferă ocazia de a alege dacă să investească, sau nu, mai mulţi bani în încercarea de a se găsi un tratament pentru o suferinţă sau alta… Deşi lui Dumnezeu îi pare rău de suferinţa noastră, preocuparea lui cea mai mare este, cu siguranţă, ca fiecare dintre noi să manifeste răbdare, simpatie şi generozitate, acestea alcătuind caracterul sfinţeniei. Mulţi oameni au nevoie să fie bolnavi pentru propriul lor bine, iar alţii trebuie neapărat să fie bolnavi pentru a oferi altora posibilitatea unor opţiuni importante. Numai în acest fel pot fi unii îndemnaţi să aleagă în mod serios ce fel de persoană să fie. Pentru alţii, boala nu este atât de valoroasă.

Această mostră de raţionament grotesc, atât de tipică pentru gândirea teologică, îmi aminteşte de un moment în care am fost la o emisiune de televiziune cu Swinburne şi cu colegul nostru de la Oxford, Prof. Peter Atkins. La un moment dat, Swinburne a încercat să explice holocaustul pe motivul că a oferit evreilor o minunată ocazie de a fi curajoşi şi nobili. La care Peter Atkins, splendid, a mormăit: „Să putrezeşti în iad!" [Aceste cuvinte au fost extrase din varianta difuzată a emisiunii. Faptul că remarca lui Swinburne este tipică pentru teologia lui, este arătat şi de un comentariu destul de asemănător despre Hiroshima, în *The Existence of God* (2004), p. 264: „Presupunem că bomba atomică de la Hiroshima ar fi carbonizat o persoană mai puţin. Atunci, ocazia de a dovedi curajul şi simpatia ar fi fost mai mică… "]

Mai departe în articolul lui Swinbourne, apare o nouă mostră de raţionament teologic. El sugerează, pe bună dreptate, că, dacă Dumnezeu ar fi vrut să-şi demonstreze existenţa, ar fi putut găsi metode mai bune decât să părtinească statistica grupului experimental faţă de cea a grupului de control, în cazul pacienţilor cardiaci. Dacă Dumnezeu ar fi existat şi ar fi vrut să ne convingă de acest lucru, el ar fi putut „să umple lumea cu super-minuni". Swinburne lansează apoi perla: „Sunt îndeajuns de multe dovezi ale existenţei lui Dumnezeu şi ce este prea mult s-ar putea să nu ne facă bine". Prea mult s-ar putea să nu ne facă bine! Citiţi din nou: *Prea mult s-ar putea să nu ne facă bine*. În momentul de faţă, Swinburne este proaspăt pensionat dintr-unul dintre cele mai prestigioase posturi de profesor de teologie şi este membru al British Academy. Când vorbim despre teologi, nu există distincţie mai mare… Dar poate că nu vreţi să vorbim despre teologi.

Swinburne nu a fost singurul teolog care, după eşecul studiului despre care am vorbit, s-a dezis de acesta. Reverendului Raymond J. Lawrence i s-a oferit un spaţiu editorial generos în *New York Times,* pentru a explica de ce lideri religioşi respectabili „au respirat uşuraţi" pentru că nu a fost găsită nici o dovadă a efectelor rugăciunii mijlocitoare.[53] Ar fi spus el altceva dacă studiul lui Benson ar fi reuşit să demonstreze puterea rugăciunii? Probabil că nu, însă puteţi fi siguri că mulţi alţi pastori şi teologi ar fi făcut-o. Articolul reverendului Lawrence este de reţinut pentru următoarea dezvăluire: „Recent, un coleg mi-a povestit despre o femeie devotată, bine educată, care l-a acuzat pe un medic de malpraxis în ceea ce priveşte tratamentul soţului ei. Ea l-a învinuit pe acesta de faptul de t nu se fi rugat pentru el".

Şi alţi teologi s-au alăturat scepticilor inspiraţi de NOMA, afirmând faptul că un astfel de studiu privind

[52] Richard Swinburne, în *Science and Theology News, 7* April 2006, http://www.stnews.org/Commentary-2772.htm.
[53] *New York Times,* 11 April 2006.

rugăciunea reprezintă o risipă de bani, deoarece influenţele supranaturale se află, prin definiţie, dincolo de cuprinderea ştiinţei. Totuşi, aşa după cum a observat corect Templeton Foundation atunci când a finanţat studiul, presupusa putere a rugăciunii mijlocitoare se află, măcar în principiu, la îndemâna ştiinţei. Deci, se poate face un experiment, şi s-a făcut. Ar fi putut avea un rezultat pozitiv. Şi, dacă ar fi avut, v-aţi putea imagina măcar un singur apărător al religiei care să-l fi respins pe motiv că cercetarea ştiinţifică nu are temei în materie de religie? Bineînţeles că nu.

Este inutil să mai spun că rezultatele negative ale experimentului nu îl vor zdruncina pe omul credincios. Bob Barth, directorul Spiritual al misiunii de rugăciune din Missouri, furnizoare a unei părţi din rugăciunile experimentale, spunea: „Cineva care are credinţă va spune că studiul este interesant; noi însă ne rugăm de mult timp, am văzut rugăciunea la lucru şi ştim că ea funcţionează, iar cercetarea rugăciunii şi spiritualităţii de abia începe". Daaa, bine… ştim, prin *credinţă,* că rugăciunea funcţionează, aşa că, în caz că probele nu o demonstrează, nu putem decât să mărşăluim înainte, până când obţinem rezultatul dorit.

ŞCOALA NEVILLE CHAMBERLAIN PENTRU EVOLUŢIONIŞTI

O posibilă motivaţie a acelor oameni de ştiinţă care insistă pe NOMA – respectiv, invulnerabilitatea Ipotezei Dumnezeu în faţa ştiinţei – ar fi specificul agendei politice americane, dat de ameninţarea creaţionismului populist. În unele părţi ale Statelor Unite, Ştiinţa este atacată de către o opoziţie bine organizată, bine conectată politic şi, mai presus de toate, bine finanţată, astfel încât învăţământul evoluţionist luptă în linia întâi. Oamenii de ştiinţă nu trebuie blamaţi pentru că se simt ameninţaţi, deoarece cea mai mare parte din banii pentru cercetare vin, totuşi, de la stat, iar reprezentanţii aleşi trebuie să dea socoteală atât în faţa ignorantului şi a celui plin de prejudecăţi, cât şi faţă de cel bine informat, din circumscripţia sa electorală.

Ca răspuns la aceste pericole, a apărut un lobby pentru apărarea evoluţiei, reprezentat în mod remarcabil de către National Center for Science Education (NSCE), condus de către Eugenie Scott, o neobosită activistă pentru cauza ştiinţei, care şi-a publicat recent propria carte, *Evoluţionism vs. Creaţionism*. Unul dintre obiectivele politice majore ale NSCE este de a atrage şi a mobiliza opiniile religioase „de bun-simţ", respectiv bărbaţi şi femei ai bisericii care consideră că nu au nimic împotriva evoluţiei, şi o consideră irelevantă pentru (sau chiar, într-un mod bizar, că sprijină) credinţa lor. Către acest curent de gândire, format din clerici, teologi şi credincioşi nefundamentalişti, deranjaţi de creaţionism deoarece discreditează religia, se îndreaptă lobby-ul apărătorilor evoluţiei. Iar o metodă de a realiza acest lucru este aceea a pasului înapoi, în direcţia lor, prin adoptarea NOMA – adică acceptarea ideii că ştiinţa este total inofensivă, deoarece nu este legată de pretenţiile religiei.

O altă celebritate proeminentă a ceea ce am putea numi „Şcoala naţională Neville Chamberlain pentru evoluţionişti" o reprezintă filosoful Michael Ruse. Ruse a fost un eficient luptător împotriva creaţionismului, atât pe hârtie cât şi în instanţă.[54] El susţine că este ateu, dar în articolul pe care l-a publicat în revista Playboy susţine următoarele:

> Noi, cei care iubim ştiinţa, trebuie să înţelegem că duşmanul duşmanului nostru ne este prieten. Evoluţioniştii şi-au pierdut prea adesea timpul insultându-i pe potenţialii aliaţi. Acest lucru este adevărat, în mod special, cu privire la evoluţioniştii secularizanţi. Ateii îşi dedică mai mult timp creştinilor simpatizanţi decât contracarării creaţioniştilor. Atunci când Ioan Paul al II-lea a scris o scrisoare care susţinea darwinismul, răspunsul lui Richard Dawkins a fost, simplu, că papa este un ipocrit deoarece nu poate fi sincer faţă de ştiinţă, şi că el însuşi ar prefera un fundamentalist sincer.
>
> Din punct de vedere strict tactic, pot înţelege apelul pe care îl face Ruse în comparaţia cu lupta împotriva lui Hitler: „Winston Churchill şi Franklin Roosevelt nu îl plăceau pe Stalin şi nici comunismul. Însă, ei au înţeles că, în lupta împotriva lui Hitler, trebuie să coopereze cu Uniunea Sovietică. Tot astfel şi evoluţioniştii de toate felurile trebuie să lucreze împreună în lupta împotriva creaţionismului". În cele din urmă, am trecut *însa* de partea colegului genetician din Chicago, Jerry Coyne, care a scris despre Ruse că:
>
> Eşuează în înţelegerea adevăratei naturi a conflictului. Nu este vorba doar de evoluţionism contra creaţionism. Pentru oameni de ştiinţă precum Dawkins şi Wilson (E. O. Wilson, renumitul biolog de la Harvard) războiul adevărat se duce între raţionalism şi superstiţie. Ştiinţa reprezintă doar o formă de

[54] Prin procese şi cărţi, precum Ruse (1982). În ediţia din aprilie 2006, i-a apărut un articol în *Playboy.*

raţionalism, în timp ce religia este cea mai comună formă de superstiţie. Creaţionismul nu este decât un simptom a ceea ce ei consideră a fi cel mai mare duşman: religia. Pe când religia poate exista şi fără creaţionism, creaţionismul nu poate exista în absenţa religiei.[55]

Cu creaţioniştii am în comun un lucru. Ca şi mine, dar diferit de „Şcoala Chamberlain", ei nu au de-a face cu NOMA şi magisteriile ei separate. Departe de a respecta terenul de joc al ştiinţei, creaţioniştilor nu le place nimic mai mult decât sa-şi înfigă crampoanele, peste tot, în el. Şi mai joacă şi murdar. În tribunalele americane din zonele nedezvoltate avocaţii îi vizează pe evoluţioniştii care se declară atei. Spre părerea mea de rău, cunosc faptul că numele meu a fost folosit în acest fel. Tactica aceasta este eficientă, deoarece furiile, fiind alese la întâmplare, sunt predispuse a include indivizi crescuţi în a crede că ateii sunt demoni întrupaţi, de aceeaşi speţă cu pedofilii sau cu „teroriştii" (echivalentul actual al vrăjitoarelor din Salem şi al comitetelor McCarthy). Orice avocat creaţionist care m-ar pune la bară ar câştiga instantaneu juriul numai dacă mi-ar pune următoarea întrebare: „V-au influenţat cunoştinţele pe care le aveţi în privinţa evoluţiei către a deveni ateu?" Ar trebui să răspund că da, pierzând astfel simpatia juriului într-o clipă. Din contră însă, răspunsul corect din punct de vedere juridic al părţii Seculare ar fi: „Convingerile mele religioase, sau lipsa lor, reprezintă o chestiune privată care nu priveşte acest tribunal şi nici nu este în legătură cu ştiinţa". Pentru motive pe care le voi explica în capitolul al patrulea, eu nu pot afirma aşa ceva cu onestitate.

Madeleine Bunting, ziaristă la *Guardian,* a scris un articol intitulat „De ce lobby-ul în favoarea proiectului inteligent îi mulţumeşte lui Dumnezeu pentru Richard Dawkins".[56] După cum se pare, ea nu l-a consultat decât pe Michael Ruse, articolul putând fi foarte bine coordonat chiar de către el.[57] La acest articol, Dan Dennett a replicat citându-l foarte oportun pe Uncie Remus[58]:

Mi se pare nostim că doi britanici – Madeleine Bunting şi Michael Ruse – s-au îndrăgostit de o variantă a uneia dintre cele mai vestite înşelătorii din folclorul american. Atunci când vulpoiul îl prinde pe Brer Rabbit *[Fratele Iepure],* acesta se roagă de el: „Oh, te rog, te rog, Brer Fox *[Frate Vulpoi],* fă ce vrei cu mine, dar nu mă arunca în mărăcinişul ăla oribil!" – unde va şi ajunge imediat, teafăr şi nevătămat, după ce vulpoiul făcu exact acest lucru. Când propagandistul american William Dembski îi scrie ironic lui Richard Dawkins îndemnându-l să continue să lucreze în sprijinul ideii proiectului inteligent, Bunting şi Ruse cad în plasă! „Oh, Frate Vulpoi, afirmaţia ta directă – că biologia evoluţionistă înlătură ideea unui Dumnezeu creator – pune în dificultate predarea biologiei la şcoală deoarece ar încălca separaţia dintre Biserică şi stat." Corect! Mai trebuie să obstrucţionezi şi fiziologia, deoarece afirmă că naşterea din virgină este imposibilă.. .[59]

Toată această chestiune, incluzându-l pe Fratele Iepure scăpat în mărăciniş, este luată în discuţie aşa cum se cuvine de către biologul P. Z. Myers, al cărui blog numit Pharyngula poate fi consultat pentru opiniile sale tranşante.

Nu vreau să insinuez că toţi colegii mei din lobby sunt neapărat nesinceri. S-ar putea ca ei să creadă în mod sincer în NOMA, deşi nu mă pot abţine să nu mă întreb cât de temeinic au reflectat asupra acesteia şi cum îşi aplanează propriile lor conflicte mentale. Pentru moment, nu este cazul să mă ocup de problemă, însă oricine care ar dori să înţeleagă declaraţiile oamenilor de ştiinţă în privinţa problemelor religioase, care au fost publicate, ar face bine să nu neglijeze contextul politic: războaiele culturale de neimaginat care sfâşie acum America. Tema influenţei NOMA va reveni într-un capitol următor. Acum, revin la agnosticism şi la posibilitatea ca acesta să ne diminueze puţin ignoranţa şi să ne reducă într-o măsură cuantificabilă incertitudinea în ceea ce priveşte existenţa sau neexistenţa lui Dumnezeu.

OMULEŢII VERZI

---

[55] Acest răspuns al lui Jerry Coyne, dat lui Ruse, a apărut în ediţia din august 2006 a revistei *Playboy.*

[56] Madeleine Bunting, *Guardian,* 27 March 2006.

[57] Acelaşi lucru se poate spune şi despre aticolul „When cosmologies collide" din *New York Times,* 22 Jan. 2006, al respectatei şi de obicei mai bine informatei jurnaliste Judith Shulevitz. Prima regulă a războiului a generalului Mongomery era „Nu mărşălui spre Moscova". Probabil că ar trebui să existe şi o primă regulă a ştiinţei jurnalismului: „Intervievaţi cel puţin şi o altă persoană în afara lui Michael Ruse"

[58] Personajul povestitor de fabule şi istorisiri cu animale, creat în sec. 19 de către controversatul autor Joel Chandler Harris, un ziarist din Boston fascinat de folclorul afro-american. *(n. trad.)*

[59] Replica lui Dan Dennett a apărut în *Guardian,* 27 March 2006.

Si presupunem că parabola lui Bertrand Russell nu s-ar referi la un ceainic, ci la *viaţa* în spaţiul cosmic – subiectul pe care Carl Sagan a refuzat, memorabil, să-l abordeze instinctual. Încă o dată, nu putem respinge această idee, singura poziţie raţională fiind agnosticismul. O ipoteză nu mai este, însă, superfluă. Nu ne mai miroase, imediat, a improbabilitate maximă. Putem susţine o dezbatere interesantă bazată pe argumente incomplete, şi putem nota dovezile care scad gradul de incertitudine. Am fi revoltaţi dacă guvernele ar investi în telescoape scumpe pentru unicul scop de a cerceta ceainice orbitale. Dar, putem aprecia cheltuielile pentru SETI, Search for Extraterrestrial Intelligence, care foloseşte radiotelescoape pentru a examina cerul în speranţa de a culege semnale de la inteligenţe extraterestre.

L-am lăudat pe Carl Sagan pentru că a respins abordarea Instinctuală în privinţa vieţii extraterestre. Se poate face, însă, aşa cum a făcut Sagan, o apreciere rezervată a ceea ce ar trebui să cunoaştem pentru a estima probabilitatea aceasta. Aceasta poate porni de la nimic altceva decât o listă cu ceea ce nu cunoaştem, ca în vestita ecuaţie Drake, care, după spusele lui Paul Davies, adună probabilităţile. Aceasta spune că, pentru a estima numărul de civilizaţii care s-au dezvoltat independent în univers, trebuie să înmulţeşti şapte termeni. Aceştia se referă la numărul de stele, numărul de planete asemănătoare Pământului aferente unei stele precum şi alte probabilităţi pe care nu le mai amintesc, deoarece ceea ce vreau să spun este aceea că toate sunt fie necunoscute, fie estimate cu o marjă enormă de eroare. Atunci când atâţia termeni complet, sau aproape complet, necunoscuţi sunt multiplicaţi, rezultatul – numărul estimativ de civilizaţii extraterestre – prezintă asemenea erori colosale încât o poziţie agnostică pare foarte rezonabilă, dacă nu chiar singura poziţie credibilă.

Unii dintre termenii ecuaţiei lui Drake sunt ceva mai cunoscuţi acum decât în 1961, atunci când a scris el ecuaţia. Pe atunci, sistemul nostru solar cu planete care orbitează în jurul unui soare central era singurul cunoscut, la un loc cu analogiile furnizate de sistemele de sateliţi ale lui Jupiter şi Saturn. Cea mai bună estimare a numărului de sisteme orbitale din univers se baza pe modele teoretice, cuplate cu ceva mai informalul „principiu de mediocritate": simţământul (născut din neplăcute lecţii ale istoriei, de la Copernic, Hubble şi alţii) că nu este nimic special cu locul în care se întâmplă să trăim. Din nefericire, principiul mediocrităţii a fost, la rândul lui, emasculat de către principiul "antropic" (capitolul opt): dacă sistemul nostru solar este cu adevărat singurul din univers, aceasta se întâmplă numai pentru că, în calitate de fiinţe care gândesc astfel de probleme, aici trebuia să trăim. Simplul fapt al existenţei noastre poate determina, retrospectiv, prezenţa într-un loc extrem de nemediocru.

Astăzi, însă, estimările privitoare la ubicuitatea sistemelor solare nu se mai bazează pe principiul mediocrităţii; ele sunt făcute pe baza mărturiilor directe. Nenorocirea pozitivismului lui Compte, spectroscopul, loveşte din nou. Telescoapele sunt prea puţin puternice pentru a putea vedea direct planetele aflate în jurul unei alte stele. Poziţia stelei este însă perturbată de atracţia gravitaţională a planetelor care se rotesc în jurul ei, spectroscoapele putând capta modificările Doppler ale spectrului acesteia, cel puţin în cazurile în care planeta perturbatoare este mare. La momentul în care se scriu aceste rânduri, folosind în principal această metodă, cunoaştem existenţa a 170 de planete care orbitează 147 de stele; însă cifra se va fi mărit cu siguranţă până când veţi fi citit cartea.[60] Deocamdată, ele sunt doar nişte „jupiteri", deoarece numai acest tip de planetă este destul de mare pentru a putea perturba o stea într-un spectru detectabil cu spectroscoapele actuale.

Cel puţin din punct de vedere cantitativ, am îmbunătăţit estimările unui termen din ecuaţia lui Drake, altminteri obscur. Acest lucru permite o semnificativă, deşi încă moderată, relaxare a necunoaşterii valorilor finale ale ecuaţiei. Totuşi, trebuie să rămânem rezervaţi în privinţa vieţii de pe alte planete – ceva mai puţin însă, deoarece ştim ceva mai mult. Ştiinţa poate ştirbi agnosticismul în direcţia în care Huxley a făcut pasul înapoi în cazul negării lui Dumnezeu. Afirm că, în ciuda rezervei politicoase a lui Huxley, Gould şi a multor altora, chestiunea privitoare la Dumnezeu nu reprezintă, din principiu şi pentru totdeauna, un teren interzis ştiinţei. La fel ca în cazul naturii stelelor *contra* Comte, sau a posibilităţii ca viaţa să orbiteze în jurul acestora, ştiinţa poate face măcar incursiuni pe teritoriul agnosticismului.

Definiţia pe care am dat-o Ipotezei Dumnezeu conţinea termenii „supraomenesc" şi „supranatural". Pentru a lămuri care este diferenţa, imaginaţi-vă că radiotelescopul SETI a captat un semnal din spaţiul cosmic, care arată, fără echivoc, faptul că nu suntem singuri. Ce semnal anume ne poate convinge că este de origine extraterestră, nu este o chestiune lipsită de importanţă. O abordare bună ar fi să punem întrebarea invers. Ce anume am putea face noi, în mod inteligent, astfel încât să ne facem semnalată prezenţa unor ascultători extratereştri? Pulsaţiile ritmice nu ar ajuta. Jocelyn Bell Burnell, radioastronomul care a descoperit primul pulsar în 1967, a fost într-atât impresionată de precizia perioadei de 1,33 de secunde încât, cu o undă de ironie,

[60] http://vo.obspm.fr/exoplanets/encyco/ecycl.html.

a denumit semnalul LGM (Little Green Men). Ceva mai târziu, a găsit un al doilea pulsar, în altă parte a cerului şi cu o periodicitate diferită, ceea ce anula ipoteza LGM. Ritmuri metronomice pot fi generate de către multe fenomene non-inteligente, de la legănatul ramurilor până la picurarea apei, şi de la momentele de întârziere ale buclelor de feedback recurent, la rotaţia şi revoluţia corpurilor cereşti. În galaxia noastră au fost găsiţi până acum peste o mie de pulsari, şi este un fapt general acceptat acela că fiecare dintre ei este o stea neutronică, care se roteşte şi emite o energie radio care mătură spaţiul precum lumina unui far. Este uimitor să te gândeşti la o stea care se roteşte într-o perioadă de secunde (imaginaţi-vă că ziua noastră ar dura 1,33 de secunde, în loc de 24 de ore), însă cam tot ceea ce se cunoaşte despre stelele neutronice este la fel de uimitor. Ideea este aceea că fenomenul pulsar este înţeles acum ca fiind un produs simplu al fizicii, şi nu al inteligenţei.

Deci, nimic posedând o ritmicitate simplă nu ar putea anunţa unui univers aflat în aşteptare prezenţa noastră inteligentă. Adesea, sunt considerate drept o bună alegere numerele prime, deoarece este greu să te gândeşti că ar putea fi generate de un proces fizic. Fie prin detecţia numerelor prime sau prin orice alt mijloc, să ne imaginăm că SETI va aduce o dovadă lipsită de echivoc a existenţei unei civilizaţii extraterestre, urmată, probabil, de o masivă transmisie de cunoştinţe şi de înţelepciune, pe modelele science-fiction *A for Andromeda,* al lui Fred Hoyle, sau *Contact,* al lui Carl Sagan. Cum ar trebui să răspundem? O reacţie scuzabilă ar fi una de tipul venerării, pentru că o civilizaţie capabilă să transmită un semnal la o distanţă atât de mare ar trebui să ne fie cu mult superioară. Chiar dacă acea civilizaţie nu era, la momentul transmisiei, mult mai avansată decât a noastră, enorma distanţă dintre noi ne îndreptăţeşte să credem că ei ar trebui să ne preceadă cu milenii întregi în momentul în care semnalul ajunge la noi (aceasta în cazul în care nu se autodistrug, ceea ce nu este deloc imposibil).

Există civilizaţii extraterestre care sunt supraumane până într-acolo încât să pară divine în moduri care depăşesc ceea ce ar putea saşi imagineze un teolog. Realizările lor tehnice ne-ar părea la fel de supranaturale precum ar părea ale noastre unui ţăran medieval, transportat în secolul 21. Imaginaţi-vă doar cum ar reacţiona acesta la vederea unui laptop, a unui telefon mobil, a bombei cu hidrogen sau a unui jumbo jet. După cum a spus Arthur Clarke în cea de a treia sa lege, „Nicio tehnologie îndeajuns de avansată nu poate fi deosebită de magie". Miracolele tehnologiei noastre le-ar fi părut anticilor nu mai puţin ieşite din comun decât poveştile despre împărţirea apelor de către Moise, sau despre Isus mergând deasupra lor. Extratereştrii SETI ar fi pentru noi precum zeii, la fel cum s-a întâmplat cu misionarii care, atunci când şi-au făcut apariţia în mijlocul unor civilizaţii aflate în epoca de piatră purtând tunuri, telescoape, chibrituri şi almanahuri care preziceau la secundă eclipsele, au fost trataţi ca nişte zei (şi au şi profitat la maximum de nemeritata onoare).

Dar, în ce privinţă *nu ar fi* avansaţii extratereştri SETI, zei? În ce privinţă vor fi ei supraumani, dar nu şi supranaturali? Într-o privinţă foarte importantă, care constituie ideea centrală a acestei cărţi. Diferenţa crucială dintre zei şi extratereştri, cu trăsături de Dumnezeu, nu stă în proprietăţile lor, ci în provenienţă. Entităţile care sunt îndeajuns de complexe pentru a fi inteligente sunt produse ale unui proces evolutiv. Indiferent cât de asemănători unui Dumnezeu i-am vedea noi, ei nu au fost de la început astfel. Autori de science-fiction, precum Daniel F. Galouye în *Counterfeit World,* au sugerat chiar (şi nu îmi dau seama cum ar putea fi contrazişi) că trăim într-o simulare pe calculator, pusă la cale de vreo civilizaţie superioară. Însă şi simulatorii înşişi trebuie să fi venit de undeva. Legile probabilităţii nu permit sub nici o formă apariţia lor spontană, fără nici măcar cele mai simple antecedente. Probabil că ei şi-ar datora existenţa unei variante (posibil necunoscute) a evoluţiei darwiniene: pentru a folosi terminologia lui Daniel Dennett, un fel de „pârghie" târâtoare, diferită de un „scripete aerian".[61] Scripeţii, incluzându-i aici pe toţi zeii, sunt fermecaţi. Ei nu fac de la sine eforturi informative şi pretind mai multe explicaţii decât furnizează. Pârghiile sunt dispozitive informative care oferă explicaţii faptice. Pârghia campioană a tuturor timpurilor este selecţia naturală. Ea a ridicat viaţa de la simplitatea primordială până la înălţimea complexităţii, frumuseţii şi aparenţei de proiect care vă uimesc astăzi. Aceasta va fi tema dominantă a capitolului al patrulea, „De ce anume, aproape cu certitudine, nu există Dumnezeu". Mai întâi însă, înainte de a continua cu motivul meu principal de a nega în mod activ existenţa lui Dumnezeu, am obligaţia de a înlătura argumentele pozitive în favoarea credinţei, care au fost oferite de-a lungul istoriei.

[61] Dennett (1995).

3

ARGUMENTE PRIVIND EXISTENŢA LUI DUMNEZEU

O catedră de teologie nu ar trebui să-şi găsească locul în instituţia noastră.
THOMAS JEFFERSON

În decursul secolelor, nu numai teologii au codificat argumente în favoarea existentei lui Dumnezeu ci şi alţii, inclusiv furnizorii de „bun-simţ" prost înţeles.

„DOVEZILE" LUI TOMA D'AQUINO

Cele cinci „dovezi" pretinse în secolul 13 de Toma d'Aquino nu dovedesc nimic de fapt, şi pot fi date cu uşurinţă în vileag ca fiind (ezit să mă exprim astfel, dată fiind eminenţa sa) găunoase. Primele trei nu sunt decât moduri diferite de a spune acelaşi lucru şi, astfel, pot fi luate laolaltă. Toate implică o regresie la infinit – răspunsul la o întrebare produce o altă întrebare, şi tot aşa, *ad infinitum*.

1. *Mişcătorul nemişcat.* Nimic nu se mişcă fără a fi fost mişcat mai înainte de către altceva. Acest lucru ne conduce la o regresie din care singura scăpare este Dumnezeu. Ceva trebuie să fi făcut prima mişcare, şi acel ceva îl numim Dumnezeu.
2. *Cauza necauzată.* Nimic nu este cauzat prin sine. Fiecare efect are o cauză anterioară şi, astfel, recurgem, din nou, la regresie. Aceasta trebuie încheiată de o cauză primă, pe care o numim Dumnezeu.
3. *Argumentul cosmologic.* Trebuie să fi existat o vreme când lucrurile fizice nu erau. Însă, devreme ce lucrurile fizice există acum, trebuie să fi fost ceva non-fizic care să le aducă la existenţă, şi pe acest ceva îl numim Dumnezeu.

Toate aceste trei argumente se sprijină pe ideea regresiei şi, pentru a o încheia, au nevoie de Dumnezeu. Astfel, ele induc cu totul nejustificata presupunere că Dumnezeu este imun la regresie. Chiar daci ne-am permite îndoielnicul lux de conjuga unei regresii infinite un încheietor, pur şi simplu pentru că avem nevoie de unul, căruia i-am atribui şi o denumire, nu există absolut nici un motiv de a-l Învesti pe acesta cu vreuna dintre proprietăţile atribuite în mod normal lui Dumnezeu: atotputere, atotştiinţă, bunătate, proiectare creativă, pentru a nu mai vorbi despre acele atribute umane cum ar fi împlinirea rugăminţilor, iertarea păcatelor şi citirea celor mai ascunse gânduri. De altfel, faptul că atotştiinţă şi atotputernicia sunt reciproc incompatibile nu a scăpat logicienilor. Dacă Dumnezeu este atotştiutor, înseamnă că el ştie deja cum va interveni pentru a schimba cursul istoriei prin folosirea atotputerniciei sale. Aceasta înseamnă, însă, că el nu se mai poate, apoi, răzgândi în privinţa intervenţiei, ceea ce demonstrează că nu este atotputernic. Karen Owens a prins acest mic şi deştept paradox în versuri pe măsură:

Poate Dumnezeu, atotştiutorul, cel ce Cunoaşte viitorul, găsi Atotputernicia ca Propriul viitor a-l răzgândi?

Reîntorcându-ne la regresia infinită şi la inutilitatea invocării lui Dumnezeu pentru a o încheia, este mult mai economic să invocăm, spre exemplu, „o singularitate Big Bang", sau vreun alt concept fizic încă necunoscut. A-l invoca pe Dumnezeu este, în cel mai bun Caz, nefolositor şi, în cel mai rău, nociv de înşelător. „Reţeta nonsens de escalop fărâmiţat" a lui Edward Lear, ne invită să ne „procurăm câteva felii de carne de vită, pe care, după ce le tăiem în cele mai mici bucăţele posibile, continuăm a le tăia în bucăţele şi mai mici, repetând aceasta de circa opt sau, poate, nouă ori". Unele regresii ating o încheiere naturală. Oamenii de ştiinţă obişnuiau să se întrebe ce întâmplă dacă s-ar tăia, să zicem, aurul, în cele mai mici bucăţele cu putinţă. Ce te-ar putea împiedica să iei una dintre aceste bucăţele şi să o tai în două, pentru a obţine o fărâmă încă şi mai mică de aur? În acest caz, regresia va fi în mod categoric încheiată de atom. Cea mai mică posibil bucăţică de aur este un nucleu, care constă din exact şaptezeci şi nouă de protoni şi un număr puţin mai mare de neutroni, însoţiţi de un roi de şaptezeci şi nouă de electroni. Dacă vei „tăia" aurul mai departe de nivelul unui singur atom, vei obţine orice, dar nu aur. Atomul oferă o încheiere naturală regresiei de tip „escalop fărâmiţat". Faptul că Dumnezeu furnizează o încheiere naturală regresiei lui d'Aquino, nu este deloc clar – spunând acest lucru cu blândeţe, după cum vom vedea mai târziu. Acum, să mergem mai jos, pe lista lui d'Aquino.

4. *Argumentul rangului.* Observăm că, în natură, lucrurile diferă. Există, să spunem, grade de bunătate sau de perfecţiune. Noi le judecăm pe acestea numai prin comparaţie cu un maximum, întrucât, însă, oamenii pot fi în egală măsură buni sau răi, maximumul de bunătate nu se poate găsi la noi. De aceea, trebuie să existe un alt maximum care să stabilească standardul de perfecţiune, şi pe acesta îl numim Dumnezeu.

Acesta este un argument? Ai putea foarte bine să spui că oamenii variază în putoare, dar nu putem face comparaţia decât prin referire la o putoare maximum imaginabilă. De aceea, trebuie să existe un împuţit preeminent, fără egal, pe care îl numim Dumnezeu, înlocuiţi cu orice alt termen de comparaţie doriţi şi veţi ajunge la o concluzie la fel de ineptă.

5. *Argumentul teleologic*[62], sau *argumentul proiectului*. În lume, lucrurile, în special lucrurile vii, arată ca şi cum ar fi fost proiectate. Nimic din ceea ce cunoaştem nu arată a fi proiectat dacă nu este proiectat de fapt. De aceea, trebuie să existe un proiectant, şi îl numim Dumnezeu. D'Aquino a folosit analogia cu o săgeată care se îndreaptă către ţintă, însă, o rachetă AA cu senzor de căldură de astăzi ar servi mult mai bine scopului dorit de el.

Argumentul proiectului este, la ora actuală, singurul aflat în uz curent, şi încă le mai sună unora ca şi cum ar fi un argument ultim şi categoric. Tânărul Darwin a fost impresionat de el atunci când, student la Cambridge fiind, l-a citit în *Natural Theology,* a lui William Paley. Din păcate pentru Paley, la maturitate, Darwin l-a desfiinţat. Probabil că nu a existat niciodată o mai mare înfrângere a unei credinţe populare decât distrugerea argumentului proiectului de către Charles Darwin. A fost un lucru atât de neaşteptat! Mulţumită lui Darwin, azi nu mai este corect să afirmi că nimic din ceea ce cunoaştem nu pare a fi proiectat fără a fi fost proiectat de fapt. Evoluţia prin selecţie naturală produce un simulacru perfect de proiect, care atinge niveluri remarcabile de complexitate şi eleganţă. Iar, între aceste eminente pseudo-proiecte, există sisteme nervoase, care, între alte rezultate, mai modeste, manifestă un comportament de căutător de ţel, care aduce mai curând cu o rachetă cu senzor de căldură decât cu o săgeată plecată către ţintă, lucru valabil chiar şi la cea mai mică insectă. Voi reveni la argumentul proiectului în capitolul patru.

ARGUMENTUL ONTOLOGIC ŞI ALTE ARGUMENTE *A PRIORI*

Argumentele pentru existenţa lui Dumnezeu intră în două mari categorii: *apriori* şi *a posteriori.* Cele cinci argumente ale lui Toma d'Aquino sunt *a posteriori,* bazându-se pe inspectarea lumii. Cel mai vestit dintre argumentele de acest tip, care se sprijină pe nişte silogisme de salon, este *argumentul ontologic*[63], propus de către Sf. Anselm de Canterburry în 1078, şi reluat de atunci, sub diverse forme, de către foarte mulţi filosofi. Un aspect ciudat al argumentului lui Anselm este acela că iniţial a fost aplicat lui Dumnezeu şi nu oamenilor, sub forma unei rugăciuni (ne-am gândi, totuşi, că orice entitate capabilă a asculta o rugăciune nu ar avea nevoie să fie convinsă de propria sa existenţă).

Anselm a spus că este posibil de conceput o fiinţă care să fie mai mare decât oricare alta. Chiar şi un ateu poate concepe o astfel de fiinţă superlativă, însă i-ar nega existenţa în lumea reală. Dar, continuă argumentaţia, o fiinţă care nu există în lumea reală este, tocmai de aceea, imperfectă. De aceea, avem de-a face cu o contradicţie şi, hopa, există Dumnezeu!

Daţi-mi voie să vă traduc acest argument infantil într-un limbaj potrivit, cel al locului de joacă:

„Pariez că pot să dovedesc că Dumnezeu există!"
„Pariez că nu poţi!"
„Biineee, atunci fii atent: închipuie-ţi cel mai perfect, perfect, perfect lucru cu putinţă."
„Ok…şi?!"
„Acum, este lucrul ăla perfect, perfect, perfect, adevărat??"
„Nu, e doar în mintea mea…"
„Dar dacă era adevărat nu ar fi fost şi mai perfect? Pentru că un lucru care este de-adevăratelea, de-adevăratelea, perfect, ar fi mai bun decât un caraghioslâc imaginat. Aşa că, ţi-am dovedit că Dumnezeu există!! Sâc, sâc, sâc, toţi ateii sunt nebuni!!"

Pentru expresia de la sfârşit, am ales cuvântul „nebun" cu bună ştiinţă. Însuşi Anselm a citat primul verset al Psalmului 14: „Nebunul spune în inima lui: Nu este Dumnezeu", şi a avut obrăznicia să folosească, cu referire la ateul său ipotetic, termenul „nebun" (lat. *insipiens)*:

Deci, chiar şi nebunul este convins că în gândire există ceva faţă de care nimic mai mare nu poate fi conceput. De aceea, atunci când aude despre acest lucru, îl înţelege. Iar un lucru înţeles există în gândire. Cu siguranţă că ceva mai mare decât poate fi gândit nu poate exista doar în gândire. Să spunem că există doar în

[62] *Teleologic* se referă la finalitate/scop/ţel. *(n. trad.)*
[63] Argumentul existenţei/fiinţei. *(n. trad.)*

gândire: atunci, poate fi gândit că există în realitate; care este mai mare.

Ideea că din astfel de şmecherii logomahice pot fi derivate mari concluzii mă jigneşte din punct de vedere estetic, aşa încât ar trebui să mă reţin de a arunca termeni precum „nebun". Bertrand Russell (care nu este nebun) a spus foarte interesant: „Este mai uşor să fii convins că [argumentul ontologic] este mincinos decât să cauţi locul precis unde se află minciuna". Russell însuşi, pe când era tânăr, s-a lăsat convins de el, pentru scurt timp:

Îmi amintesc exact momentul, într-o zi din 1894 pe când mă plimbam pe Trinity Lane, când am înţeles într-o clipită (sau am crezut că înţeleg) faptul că argumentul ontologic este valid. Ieşisem să-mi cumpăr o cutie cu tutun; pe drumul înapoi, am aruncat-o dintr-odată în sus şi am exclamat, pe când o prindeam din nou: „Ura, argumentul ontologic este solid".

De ce oare, mă întreb, nu a spus: „Ura, argumentul ontologic pare plauzibil! Dar nu cumva este prea de tot ca un mare adevăr despre cosmos să derive doar dintr-un biet joc de cuvinte? Mai bine mă pun pe lucru, ca să rezolv ceea ce pare a fi un paradox, precum cele ale lui Zeno"? Grecii s-au chinuit destul de mult ca să înţeleagă „dovada" lui Zeno că Ahile nu va putea niciodată să prindă ţestoasa. [Paradoxul lui Zeno este prea bine cunoscut pentru a mai fi prezentat. Ahile poate alerga de zece ori mai repede decât ţestoasa, aşa încât îi dă animalului, să zicem, o sută de metri avans. Ahile aleargă o sută de metri, iar ţestoasa se află acum cu zece metri înaintea lui. Ahile aleargă cei zece metri, şi ţestoasa are un avans de un metru. Ahile aleargă un metru, iar ţestoasa se află cu zece centimetri înaintea lui… şi tot aşa, *ad infinitum*, astfel încât Ahile nu o va ajunge pe ţestoasă niciodată.] Însă, grecii au avut bunul-simţ de a nu concluziona faptul că Ahile va eşua definitiv în tentativa lui. L-au numit paradox, şi au lăsat viitoarele generaţii de matematicieni să-l explice. Russell însuşi, desigur, era îndreptăţit ca oricare altul să mai înţeleagă şi de ce nu trebuie aruncate în aer cutii de tutun în cinstea eşecului lui Ahile de a prinde broasca ţestoasă. De ce nu a fost la fel de precaut şi în cazul lui Anselm? Cred că el a fost un ateu cu o minte exagerat de deschisă, supradispus a fi dezamăgit atunci când logica i-o cerea. [Ceva similar se poate vedea astăzi în apostazia supermediatizată a filosofului Antony Flew, care a anunţat la bătrâneţe că s-a convertit la o credinţă într-un fel de divinitate (dezlănţuind astfel o adevărată frenezie pe internet). Pe de altă parte, Russell a fost un mare filosof. Russell a câştigat Premiul Nobel. Poate că presupusa convertire îi va aduce lui Flew Premiul Templeton. Un prim pas în această direcţie îl reprezintă ruşinoasa sa decizie de a accepta, în 2006, *Premiul Phillip E. Johnson pentru Libertate şi adevăr*. Primul deţinător al Premiului Phillip E. Johnson a fost chiar Phillip E. Johnson, avocatul considerat a fi fondat strategia de vârf a proiectului inteligent. Flew este cel de al doilea deţinător. Universitatea care îl decernează este BIOLA (Bible Institute of Los Angeles). Nu pot să nu mă întreb dacă Flew nu îşi dă seama că este folosit.[64]] Sau, poate că răspunsul stă în ceea ce a scris Russell în 1946, mult după ce demascase argumentul ontologic:

Întrebarea este: Ne putem gândi, oare, la ceva care, prin simplul fapt de a ne gândi la el, se dezvăluie a exista în afara gândirii noastre? Oricărui filosof i-ar plăcea să spună că da, deoarece treaba unui filosof este aceea de a descoperi lucruri cu privire la lume mai degrabă prin gândire decât prin observaţie. Dacă răspunsul corect este da, atunci există o punte între gândirea pură şi lucruri. Dacă nu, nu.

Dimpotrivă, sentimentul meu ar fi fost de imediată şi profundă suspiciune privind orice fel de gândire care ajunge la o concluzie atât de semnificativă fără a fi folosit nici măcar o singură informaţie din lumea reală. Acest lucru arată, probabil, faptul că sunt doar un om de ştiinţă şi nu un filosof. De-a lungul secolelor, într-adevăr, filosofii au luat în serios argumentul ontologic, atât pro cât şi contra. Filosoful ateu J. L. Mackie oferă dezbatere lămuritoare în *The Miracle of Theism*. Folosesc drept compliment afirmaţia că o persoană care nu consideră bunul-simţ pe post de răspuns aproape că poate defini un filosof.

Cele mai categorice respingeri ale argumentului ontologia sunt atribuite, de obicei, filosofilor David Hume (1711-1776) şi Immanuel Kant (1724-1804). Kant a considerat că asul din mâneca lui Anselm este presupunerea dubioasă că, faţă de nonexistenţă, „existenţa" este „perfectă". Filosoful american Norman Malcom a formulat acest lucru în felul următor: „Doctrina conform căreia existenţa reprezintă o perfecţiune este extrem de ciudată. Pot spune că viitoarea mea locuinţă va fi mai bună dacă este izolată decât dacă nu este

[64] A se vedea Victor Stenger, „Flew's flawed science", în *Free Iquiery* 25:2,205,17-18; www.secularhumanism.org/index.php?section=library/page=stenger_25_2

izolată; dar, cum ar fi să spun că dacă va exista va fi o casă mai bună decât dacă nu va exista?”.4 Un alt filosof, australianul Douglas Gasking, şi-a spus punctul de vedere cu ironica sa „dovadă” a *ne* existenţei lui Dumnezeu (şi Gaunilo, contemporanul lui Anselm, a sugerat o astfel de *reductio,* întrucâtva similară).

1. Creaţia lumii este cel mai minunat lucru care se poate imagina.
2. Meritul unei realizări este produsul (a) calităţii sale intrinseci, şi al (b) priceperii creatorului său.
3. Cu cât este mai mare neputinţa creatorului (sau handicapul), cu atât mai impresionantă este realizarea.
4. Cel mai formidabil handicap al unui creator ar fi nonexistenţa.
5. De aceea, dacă presupunem că universul este un produs al unui creator existent, putem concepe, atunci, existenţa unei fiinţe şi mai mari – respectiv una care a creat totul fără să existe.
6. Un Dumnezeu care există, în consecinţă, nu va fi o fiinţă mai mare decât s-ar putea concepe, deoarece un creator încă şi mai extraordinar şi incredibil de mare ar fi un Dumnezeu care nu există.

Deci:

7. Dumnezeu nu există.

Nu este nevoie să mai spun că Gasking nu a demonstrat cu adevărat că Dumnezeu nu există. Tot aşa, nici Anselm nu a demonstrat că el există. Diferenţa este aceea că Gasking a fost amuzant. După cum şi-a dat seama, existenţa sau nonexistenţa lui Dumnezeu este o chestiune mult prea importantă pentru a fi decisă de o „prestidigitaţie dialectică”. Şi nu cred că folosirea tendenţioasă a existenţei ca indicator al perfecţiunii este cea mai rea dintre problemele acestui argument. Am uitat amănuntele, însă am iritat odată o adunare de teologi şi filosofi adaptând argumentul ontologic pentru a dovedi că porcii pot zbura. Au simţit atunci nevoia de a recurge la logica modală pentru a-mi dovedi faptul că greşesc.

Ca toate argumentele *apriori* pentru demonstrarea existenţei lui Dumnezeu, argumentul ontologic îmi aminteşte de bătrânul din *Punct contrapunct,* cartea lui Aldous Huxley, care descoperise o dovadă matematică a existenţei lui Dumnezeu:

Cunoşti formula, *m* supra zero egal infinit, unde *m* poate fi orice număr infinit? Bun, de ce să nu reducem ecuaţia la o formă mai simplă prin înmulţirea ambelor părţi cu zero. În care caz vei avea m egal infinit înmulţit cu zero. Adică, un număr pozitiv este produsul lui zero şi infinit. Nu demonstrează acest lucru crearea universului de către o putere infinită din nimic?

Nu-i aşa?

Din păcate, vestita poveste a lui Diderot, enciclopedistul Iluminismului, şi Euler, matematicianul elveţian, este îndoielnică. Conform legendei, Ecaterina cea Mare a aranjat o dezbatere între cei doi, în care piosul Euler a lansat ateului Diderot provocarea, „Domnule, $(a+b^n)/n$ = x, deci, Dumnezeu există. Răspundeţi!” Ideea mitului este că Diderot nu era matematician şi, de aceea, confuz, a trebuit să se retragă. Totuşi, aşa după cum a subliniat B. H. Brown în *American Mathematical Monthly* (1942), Diderot era, de fapt, un matematician destul de bun, astfel că era puţin probabil să renunţe în faţa a ceea ce se poate numi „argumentul orbirii prin ştiinţă” (în acest caz, matematica). David Mills, în *Atheist Universe,* transcrie un interviu al său la radio, luat de către un redactor religios care, într-o tentativă ineficientă de orbire prin ştiinţă, a adus în discuţie legea conservării masei şi energiei: „De vreme ce suntem cu toţii compuşi din materie şi energie, acest lucru nu face credibilă credinţa în viaţa veşnică?” Mills a replicat cu ceva mai multă răbdare şi politeţe decât aş fi făcut-o eu, pentru că, ceea ce spunea intervievatorul, tradus, nu însemna altceva decât: „Atunci când murim, nici unul dintre atomii corpului nostru (şi nici un pic de energie) nu se pierde. De aceea, suntem nemuritori”.

Nici chiar eu, în lunga mea experienţă, nu am întâlnit vreodată o speranţă mai caraghioasă decât aceasta. Am întâlnit, cu toate acestea, multe dintre minunatele „probe” adunate la http://www.godlessgeeks.com/LINKS/GodProof.htm, o listă numerotată foarte bogată, de „Peste trei sute de probe ale existenţei lui Dumnezeu”. Iată o parte amuzantă dintre ele, începând cu proba nr. 36:

36. *Argumentul distrugerii incomplete*: Un avion s-a prăbuşit, omorând 143 de pasageri şi echipajul de la bord. A supravieţuit însă un copil, numai cu arsuri de gradul trei. Deci, Dumnezeu există.
37. *Argumentul lumilor posibile*: Dacă lucrurile ar fi fost diferite, atunci, situaţia ar fi fost alta. Lucrul acesta ar fi fost rău. Deci, Dumnezeu există.
38. *Argumentul voinţei puternice*: Cred în Dumnezeu! Cred în Dumnezeu! Cred, cred, cred. Cred în Dumnezeu! Deci, Dumnezeu există.
39. *Argumentul necredinţei*: În majoritatea lor, locuitorii lumii nu sunt credincioşi creştini. Este exact ceea ce a vrut Satan.

Deci, Dumnezeu există.

40. *Argumentul experienţei post-mortem:* X a murit ateu. Acum, el îşi înţelege greşeala. Deci, Dumnezeu există.
41. *Argumentul şantajului emoţional:* Dumnezeu te iubeşte. Cum de poţi fi atât de lipsit de inimă şi să nu crezi în el? Deci, Dumnezeu există.

Un alt personaj al romanului deja menţionat al lui Huxley a dovedit existenta lui Dumnezeu ascultând Cvartetul de coarde nr. 15 în Do minor de Beethoven *(Heiliger Dankgesang)* la gramofon. Oricât ar părea de neconvingător, acest argument are popularitate. Am renunţat să mai număr de câte ori mi se aruncă, mai mult sau mai puţin agresiv, provocarea: „Cum îl explici atunci pe Shakespeare?" (sau Schubert, Michelangelo etc, în funcţie de gusturi). Acest argument este într-atât de cunoscut încât nu are rost să-l mai prezint. Logica din spatele lui nu este însă niciodată explicată, şi cu cât te gândeşti mai mult la ea cu atât îţi dai seama cât este de găunoasă. Evident că cvartetele târzii ale lui Beethoven sunt sublime. La fel şi sonetele lui Shakespeare. Ele sunt sublime şi dacă Dumnezeu este aici, şi dacă nu este. Ele nu dovedesc existenţa lui Dumnezeu; ele dovedesc existenţa lui Beethoven şi a lui Shakespeare. Un mare dirijor a spus: „Dacă îl ai pe Mozart, la ce ai mai avea nevoie de Dumnezeu?"

Am fost, cândva, oaspetele săptămânii la emisiunea radioului britanic *Desert Island Discs*. Trebuie să alegi opt discuri pe care le-ai lua cu tine dacă ai eşua pe o insulă pustie. Între cele alese de mine era şi *Mache dich mein Herze rein,* din *Patimile Sf. Matei* de Bach. Redactorul nu putea să înţeleagă cum de am putut alege muzică religioasă fără să fiu, eu însumi, credincios. La fel de bine ai putea spune, cum se poate să-ţi placă *La răscruce de vânturi* când ştii că Heathcliff şi Cathy nu au existat în realitate.

Vreau să subliniez încă ceva care trebuie spus oricând religia este creditată pentru Capela Sixtină sau *Bunavestire,* a lui Rafael. Chiar şi marii artişti trebuie să-si câştige existenta, şi de aceea vor accepta orice fel de comenzi. Nu am nici un motiv să consider că Rafael şi Michelangelo erau creştini (pe vremea lor, cam aceasta era singura opţiune), însă acest lucru este aproape co-incidental. Averea enormă făcuse din Biserică patroana artelor. Oare, dacă istoria ar fi fost altfel, iar Michelangelo ar fi fost comanditat să picteze plafonul unui uriaş muzeu al ştiinţei, nu ar mai fi produs ceva cel puţin la fel de inspirat precum Capela Sixtină? Ce păcat că nu vom putea asculta niciodată *Simfonia mezozoică* a lui Beethoven, sau opera *Universul în expansiune,* a lui Mozart. Şi ce păcat că ne lipseşte de *Oratoriul evoluţiei* al lui Haydn – aceasta nu ne împiedică, totuşi, să ne delectăm cu cel al *Creaţiei.* Abordând argumentul din cealaltă parte, cum ar fi fost, după sugestia soţiei mele, dacă Shakespeare ar fi fost nevoit să execute comenzi ale Bisericii? Cu siguranţă că nu am mai fi avut *Hamlet, Regele Lear* şi *Macbeth*. Şi ce am fi câştigat în schimb? Substanţa visurilor? Visaţi mai departe!

Dacă există vreun argument logic care să facă legătura dintre arta de valoare şi existenta lui Dumnezeu, acesta nu este dezvăluit de către exponenţii lui. El este pur şi simplu presupus a fi evident prin sine, ceea ce aproape cu siguranţă că nu este cazul. Poate că ar trebui considerat ca o variaţie a argumentului proiectării: creierul muzical al lui Schubert este o minune de improbabilitate, chiar mai mult decât ochiul vertebratelor. Sau, mai rău, poate că este vorba despre un fel de gelozie a geniului. Cum de îndrăzneşte o altă fiinţă umană să facă asemenea frumuseţe de muzică/poezie/artă, când eu nu pot? Trebuie ca Dumnezeu să o fi făcut!

ARGUMENTUL „EXPERIENŢEI" PERSONALE

Unul dintre studenţii din seria mea, un tip profund religios, a plecat într-o excursie cu cortul în insulele Scoţiei. În cort, în toiul nopţii, el şi prietena lui au fost treziţi de vocea diavolului – Satan însuşi; nu putea fi nici o îndoială, vocea era, în toate privinţele, diabolică. Prietenul meu avea să nu uite niciodată groaznica experienţă, ea fiind unul dintre factorii care l-au îndreptat, mai târziu, către preoţie. Tinereţea mea s-a lăsat impresionată de această povestire, pe care am relatat-o unui grup de zoologi care se relaxau la hanul Rose and Crown, din Oxford. Doi dintre ei, întâmplător ornitologi experimentaţi, au izbucnit în râs. „Manx Shearwater!", au strigat amuzaţi, amândoi deodată. Unul dintre ei a adăugat că ţipetele ascuţite şi cotcodăcelile acestei specii i-au atras, în diferite părţi şi în diferite limbi, meritata poreclă de „pasărea diavolului".

Mulţi oameni cred în Dumnezeu deoarece îşi închipuie că au avut o viziune a lui – sau a unui înger, sau a unei fecioare îmbrăcată în albastru. Sau că vorbeşte cu ei, în mintea lor. Acest argument al experienţei personale este unul dintre cele mai convingătoare, pentru cei care pretind că li s-a întâmplat aşa ceva. Pentru oricine altcineva, însă, este cel mai puţin convingător, mai ales dacă are şi cunoştinţe de psihologie.

Spui că ai avut experienţa directă a lui Dumnezeu? Păi, unii oameni au avut experienţa unui elefant roz – dar, probabil că acest lucru nu te impresionează. Peter Suthcliffe, Spintecătorul din Yorkshire, a auzit în mod clar vocea lui Isus care îi spunea să omoare femei, şi pentru acest lucru a fost închis pe viaţă. George W. Bush spune că Dumnezeu i-a spus să invadeze Irakul (păcat că Dumnezeu nu i-a oferit revelaţia că acolo nu erau arme de distrugere în masă). Indivizi de prin aziluri cred că sunt Napoleon, sau Charlie Chaplin, sau că îşi pot transmite gândurile în minţile altor oameni. Ne amuzăm de ei şi nu le luăm în serios revelaţiile interioare, în general pentru că nu sunt împărtăşite de către mulţi oameni. Experienţele religioase sunt diferite numai prin aceea că cei care le reclamă sunt mai mulţi. Sam Harris nu a fost destul de cinic atunci când a scris în *The End of Faith* că:

Avem nume potrivite pentru cei care au multe credinţe pentru care nu există o justificare raţională. Atunci când credinţele lor sunt extrem de comune, îi numim „religioşi"; altfel, au şanse de a fi numiţi „nebuni", „psihotici" sau „deliranţi"… Este limpede, deci, că sănătatea stă în număr. Şi totuşi, este, în societatea noastră, doar un accident al istoriei, considerat normal, să crezi că Creatorul universului îţi poate auzi gândurile, în vreme ce este ilustrativ pentru boala mintală sa crezi că acesta comunică cu tine făcând picăturile de ploaie care bat în geamul dormitorului să sune în codul Morse. Şi astfel, în vreme ce persoanele religioase nu sunt, în general, nebune, miezul credinţelor lor este cu siguranţă.

Voi reveni în capitolul zece la subiectul halucinaţiilor.

În creierul uman funcţionează un soft de simulare de prima clasă. Ochii nu arată creierului o fotografie fidelă a ceea este, sau un film exact a ceea ce se petrece în timp. Creierul nostru construieşte un model care se înnoieşte continuu prin pulsaţii care circula prin nervul optic. Iluziile optice reprezintă o strălucită exemplificare a acestui fapt.[65] Un mare număr de iluzii, între care cubul Necker este doar un exemplu, apar deoarece informaţiile senzoriale pe care le primeşte creierul sunt compatibile cu două modele alternative de lealitate. Creierul, neavând o bază pentru a alege între ele, alternează şi, astfel, trăim experienţa unei serii de salturi de la un model intern la altul. Imaginea pe care o privim pare, literalmente aproape, a sări şi a se transforma în alta.

Softul simulator al creierului este adaptat în mod special construcţiei de feţe şi voci. Am pe pervazul ferestrei o mască din plastic a lui Einstein. Privită din faţă, deloc neobişnuit, arată ca o figură masivă. Surprinzător este însă faptul că, văzută din spate, dinspre partea scobită deci, arată de asemeni ca o figură masivă, ceea ce face ca percepţia ei să fie foarte ciudată. Dacă privitorul se mişcă, faţa pare să-l urmărească – şi nu la modul neconvingător cu care se spune că ar face-o ochii Mona Lisei. Partea scobită a măştii arată *cu adevărat* ca şi cum s-ar mişca. Cei care nu au mai văzut această iluzie exclamă uimiţi. Încă şi mai ciudat, dacă este aşezată pe un suport rotativ, masca se roteşte în direcţia corectă atunci când priveşti partea solidă, şi în cea *inversă* atunci când priveşti partea scobită. Rezultatul este acela că, atunci când observi trecerea de la o parte la cealaltă, partea care se apropie pare să „mănânce" partea care se îndepărtează. Este o iluzie uimitoare, care merită efortul de a fi văzută. Uneori, te poţi apropia surprinzător de mult de partea scobită fără să vezi că ea este scobită în mod „real". În momentul când observi acest lucru, se petrece un salt brusc, care este însă reversibil.

Ce anume se petrece? Nu există nici un truc în ceea ce priveşte construcţia măştii. Cu orice mască scobită se întâmplă acelaşi lucru. Iluzia are loc, în întregime, în creierul privitorului. Softul simulator intern primeşte informaţii care arată prezenţa unei feţe, poate că nu mai mult de o pereche de ochi, un nas şi o gură, aflate aproximativ în locurile corecte. Primind aceste indicii brute, creierul face restul. Simulatorul de fete intră în acţiune şi construieşte un model solid, integral, al unei feţe, chiar dacă realitatea de dinaintea ochilor prezintă o mască scobită. Iluzia rotaţiei în direcţia inversă apare deoarece (este destul de greu, însă, dacă vă gândiţi cu grijă, veţi fi de acord) rotaţia inversă reprezintă singura modalitate de a desluşi informaţiile optice atunci când o mască scobită se roteşte, în vreme ce ea este percepută ca o mască solidă.[66] Este ca iluzia creată de o antenă de radar care se roteşte, pe care o puteţi vedea uneori în aeroporturi. În momentul în care creierul se adaptează modelului corect al antenei radarului, apare un model incorect din direcţia opusă, însă într-un mod bizar, încrucişat.

Spun toate acestea doar pentru a demonstra formidabila putere a softului simulator al creierului. El este capabil de a construi „viziuni" şi „vizite" dintre cele mai veridice. Pentru un soft atât de sofisticat, a simula un înger sau o Fecioară Măria ar fi o joacă de copil. Şi acelaşi lucru este valabil şi pentru auz. Atunci când

[65] Subiectul referitor la iluzii este discutat de către Richard Gregory într-o serie de cărţi, inclusiv Gregory (1997).

[66] Propria mea încercare de a descâlci explicaţia se găseşte în Dawkins (1997), pp. 268-9.

percepem un sunet, el nu este transportat în mod fidel la nervul auditiv pentru a fi transmis creierului, ca într-un sistem de înaltă fidelitate Bang & Olufsen. La fel ca şi în cazul vederii, creierul construieşte un model sonor bazându-se pe informaţiile auditive continue aduse de către nervul auditiv. De aceea auzim răcnetul unei trompete ca pe o singură notă şi nu ca pe nişte armonice compuse din tonalităţile pure care îi conferă acel timbru metalic. Din cauza echilibrului diferit al armonicelor, un clarinet care emite continuu aceeaşi notă sună „lemnos", iar un oboi sună ca o „trestie". Dacă se manipulează cu atenţie un sintetizator de sunet astfel încât să emită armonicele una câte una, separat, creierul le va auzi pentru scurtă vreme ca pe o combinaţie de tonuri pure până când „intră în acţiune" softul simulator, de aici înainte noi percepând doar o singură notă, curată, de trompetă, oboi sau orice altceva. Vocalele şi consoanele vorbirii sunt construite în creier în acelaşi fel, şi tot aşa, la alt nivel, fonemele şi cuvintele.

Odată, pe când eram copil, am auzit o fantomă: o voce masculină care murmura, de parcă recita sau se ruga. Aproape că, dar nu chiar, am reuşit să înţeleg cuvintele, care păreau a avea un timbru serios, solemn. Mi se spuseseră poveşti despre case vechi bântuite de preoţi, şi m-am speriat puţin. M-am dat însă jos din pat şi m-am furişat în direcţia din care venea sunetul. Apropiindu-mă, acesta devenea mai tare până când, brusc, mi-a „sărit" în cap. Eram deja destul de aproape pentru a-mi da seama despre ce era vorba cu adevărat. Vântul, bătând prin gaura cheii, crea sunete pe care softul simulator din creierul meu le-a folosit pentru a construi un model de vorbire masculină, cu intonaţie solemnă. Dacă aş fi fost un copil mai impresionabil, probabil că nu aş fi „auzit" doar un discurs neinteligibil, ci cuvinte distincte şi chiar propoziţii. Şi, dacă aş fi fost atât impresionabil cât şi crescut într-un climat religios, mă întreb ce fel de cuvinte, oare, mi-ar fi spus vântul?

Cu altă ocazie, cam la aceeaşi vârstă, am văzut o fată uriaşă care se uita cu o răutate de nedescris prin fereastra casei, altfel o casă obişnuită dintr-un sat de la malul mării. Tremurând, m-am apropiat până când am fost destul de aproape pentru a vedea despre ce era vorba cu adevărat: un model asemănător unei feţe, făcut de nişte pliuri ale perdelei. Figura şi expresia de răutate fuseseră construite de mintea mea de copil speriat. Pe 11 septembrie 2001, persoanele pioase au crezut că au văzut figura lui Satan în fumul care se ridica din Turnurile Gemene: o superstiţie întărită de o fotografie care a fost publicată pe Internet şi larg circulată.

Creierul uman este foarte priceput la construcţia de modele. Atunci când suntem adormiţi se numeşte visare; când suntem treji, o numim imaginaţie, sau, dacă este extraordinar de vie, halucinaţie. După cum se va vedea în capitolul zece, copiii care au „prieteni imaginari" îi percep exact ca şi cum ar fi reali. Dacă suntem creduli, nu vom recunoaşte halucinaţia, sau visul cu ochii deschişi, ca atare, ci vom susţine că am văzut sau auzit o fantomă; sau un înger; sau pe Dumnezeu sau, în special dacă ar fi vorba despre nişte persoane de sex feminin, tinere şi catolice, pe Fecioara Maria. Cu certitudine că astfel de viziuni şi apariţii nu constituie temeiuri bune pentru a crede că există cu adevărat fantome, îngeri, zei sau fecioare.

Este greu de scris despre viziunile în masă, precum relatarea despre cei şaptezeci de mii de pelerini de la Fatima, în Portugalia, în anul 1917, care au văzut cum „soarele s-a smuls din ceruri şi s-a prăvălit peste mulţime".[67] Nu este uşor de explicat cum şaptezeci de mii de oameni ar putea fi părtaşi la aceeaşi halucinaţie. Însă este şi mai greu de acceptat faptul că aşa ceva s-ar fi putut întâmpla cu adevărat fără ca şi restul lumii, din afara Fatimei, să vadă acelaşi lucru – şi nu numai să vadă, ci să o şi perceapă ca pe o distrugere catastrofică a sistemului solar, incluzând forte de acceleraţie suficiente pentru a azvârli lumea întreagă în spaţiu. Irezistibil, îmi vine în minte testul concis pentru miracole, al lui David Hume: „Nici o mărturie nu este îndeajuns pentru a certifica un miracol, dacă falsitatea ei nu o face să pară mai miraculoasă decât faptul însuşi pe care vrea să-l stabilească".

Ar putea părea improbabil ca şaptezeci de mii de oameni să fie induşi în eroare simultan, sau să concludă în masă asupra unei minciuni. Sau, poate că istoria a înregistrat greşit numărul de şaptezeci de mii de oameni care au pretins că au văzut dansul soarelui. Sau, au văzut simultan un miraj (au fost îndemnaţi să se uite la soare, ceea ce le-ar fi afectat vederea). Însă, nici una dintre aceste aparente improbabilităţi nu este mai probabilă decât alternativa: Pământul a făcut un salt lateral, brusc, pe orbită, iar sistemul solar a fost distrus fără ca nimeni din afara Fatimei să bage de seamă. Totuşi, Portugalia nu este chiar atât de izolată![68]

Cam atât se poate sune despre „experienţele" personale cu zei sau alte fenomene religioase. Dacă aţi avut o astfel de experienţă, probabil că veţi fi considerat-o cu adevărat reală. Însă nu vă aşteptaţi şi ca noi ceilalţi să vă credem pe cuvânt, în special dacă suntem cât de cât familiarizaţi cu creierul şi cu puterea sa.

ARGUMENTUL SCRIPTURII

[67] http://www.sofc.org/Spirituality/s-of-fatima.htm.

[68] Deşi, odată, părinţii soţiei mele au stat într-un hotel din Paris numit *Hotel de l'Univers et du Portugal.*

Mai există oameni care se lasă convinşi de Scriptură sa creadă în Dumnezeu. Un argument obişnuit în acest sens, atribuit, printre alţii, şi lui C. S. Lewis (care ştia câte ceva), spune că, de vreme ce Isus a susţinut că este Fiul lui Dumnezeu, el nu poate decât fie să fi avut dreptate, fie să fi fost nebun sau mincinos: „Mad, Bad or God"[69]. Sau, fără valenţe artistice, „Lunatic, Liar or Lord"[70]. Probele istorice că Isus ar fi reclamat statut divin sunt minime. Dar, chiar şi dacă probele ar fi fost îndeajuns, ar fi apărut o ridicolă „trilemă". O a patra posibilitate, parcă prea evidentă pentru a fi amintită, este aceea că Isus a fost interpretat greşit. Se întâmplă multora. Oricum, aşa după cum am mai spus, nu există dovezi istorice viabile că el s-ar fi considerat vreodată divin.

Faptul că ceva este scris, este convingător doar pentru cei nefamiliarizaţi cu întrebări de genul „Cine a scris şi când?", „Cum au ştiut ce să scrie?", „Au intenţionat ei, la vremea lor, să spună ceea ce noi, la vremea noastră, înţelegem din ceea ce au scris?", „Au fost lei observatori imparţiali, sau au avut o implicare care le-a nuanţat scrierile?" Încă de prin secolul 19, savanţi teologi au afirmat faptul că evangheliile nu reprezintă relatări de la faţa locului privind fapte istorice sau lumea reală. Toate au fost scrise cu mult după moartea lui Isus şi, de asemenea, după epistolele lui Paul – care nu menţionează aproape nici una dintre presupusele fapte din viaţa lui Isus. Toate au fost, apoi, copiate şi recopiate de-a lungul a multe generaţii de „telefon fără fir" (a se vedea capitolul cinci), de către scribi falibili care, oricum, aveau propriile lor convingeri religioase.

Un bun exemplu de „nuanţare" în interesul religiei îl reprezintă înduioşătoarea legendă a naşterii lui Isus în Betleem, urmată de uciderea pruncilor. Atunci când au fost scrise evangheliile, la mulţi ani după moartea lui Isus, nimeni nu mai ştia unde se născuse el. O profeţie a Vechiului Testament (Mica 5,2) spunea însă evreilor că mult aşteptatul Mesia trebuie să se nască în Betleem. În lumina acestei profeţii evanghelia lui Ioan remarcă în mod corect faptul că însoţitorii lui au fost surprinşi că el *nu* se născuse la Betleem: „Unii au spus: Acesta este Cristosul. Dar, alţii au spus: Cristosul trebuie să vină din Galileea? Nu spune scriptura: Cristos a venit din sămânţa lui David, din oraşul Betleem, unde a fost David?"

Matei şi Luca tratează problema diferit, hotărând că, în definitiv, Isus *trebuie* să se fi născut în Betleem. Ei îl aduc însă acolo pe căi diferite. Matei îi plasează deja pe Maria şi pe Iosif în Betleem, de unde pleacă spre Nazaret la mult timp după naşterea lui Isus, la întoarcerea lor din Egipt, unde se refugiaseră din cauza regelui Irod şi a uciderii pruncilor. Luca, dimpotrivă, recunoaşte faptul că, înainte să se fi născut Isus, Maria şi Iosif trăiseră în Nazaret. Cum să faci atunci să-i plasezi în Betleem tocmai în momentul crucial, pentru a se împlini profeţia? Luca spune că, pe vremea când guvernator al Siriei era Cyrenus (Quirinius), Cezar Augustus a decretat un recensământ al populaţiei în scop fiscal, aşa încât fiecare trebuia să meargă în „oraşul lui". Iosif descindea din „casa şi linia lui David", şi de aceea trebuia să meargă în „oraşul lui David, care este numit Betleem". Aceasta trebuie să le fi părut o soluţie bună. Atâta doar că este un nonsens istoric total, după cum au remarcat, printre alţii, A. N. Wilson în *Jesus,* şi Robin Lane Fox în *The Unauthorized Version*. David, dacă a existat, trăise cu aproape o mie de ani înaintea Mariei şi a lui Iosif. De ce l-ar fi pus romanii pe Iosif să meargă într-un oraş unde trăiseră înaintaşii lui cu un mileniu mai înainte? Este ca şi cum mi s-ar cere, să zicem, ca pe un formular de recensământ să consider Ashby-de-la-Zouch drept oraşul meu natal, deoarece m-aş trage din Seigneur de Dakeyne, care a venit împreună cu William Cuceritorul şi s-a stabilit acolo.

În plus, Luca încurcă datele amintind evenimente pe care istoricii le pot verifica independent. A existat, într-adevăr, un recensământ în timpul guvernatorului Quirinius, unul local, care nu a fost ordonat de către Cezar Augustus pentru tot imperiul, însă a avut loc prea târziu, în anul 6 d. Cr., la mult timp după moartea lui Irod. Lane Fox concluzionează că „povestirea lui Luca este imposibilă istoric şi incoerentă intern", însă este alături de demersul lui Luca şi de dorinţa lui de a împlini profeţia lui Mica.

În numărul din decembrie 2004 al *Free Inquiry,* editorul acestei excelente reviste, Tom Flynn, a adunat o colecţie de articole care se referă la contradicţiile şi hiatusurile mult iubitei poveşti de Crăciun. Flynn însuşi înşiruie o mulţime de contradicţii dintre Matei si

Luca, singurii evanghelişti care se ocupă de povestea naşterii lui Isus.[71] Robert Gillooly arată, la rândul lui, cum toate elementele esenţiale ale legendei lui Isus, inclusiv steaua de la răsărit, naşterea din fecioară, venerarea pruncului de către regi, minunile, execuţia, învierea şi înălţarea, sunt împrumutate, fiecare, din alte religii deja existente în Mediterană şi în regiunea Orientului Apropiat. Flynn apreciază că dorinţa lui Matei de a împlini profeţiile mesianice (descendenţa din David, naşterea în Betleem) în beneficiul cititorilor evrei se bate

[69] Nebun, fals sau Dumnezeu. *(n. trad.)*

[70] Zăpăcit, mincinos sau Domn. *(n. trad.)*

[71] Tom Flynn, „Matthew vs. Luke", *Free Inquiry* 25: 1, 2004, 34-45; Robert Gillooly, „Shedding light on the light of the world", *Free Inquiry* 25:1,2004,27-30.

cap în cap cu dorinţa lui Luca de a adapta creştinismul pentru „neamuri" [ne evrei] apelând la sensibilităţile religiilor păgâne eleniste (naşterea din fecioară, venerarea de către regi etc.). Deşi contradicţiile care rezultă de aici sunt evidente, ele sunt masiv trecute cu vederea de către cel credincios.

Creştinii sofisticaţi nu au nevoie de George Gershwin care să-i convingă că „The things that you're li'ble / To read in the Bible / It ain't necessarly so"[72]. Există însă mulţi creştini simpli care consideră că sunt neapărat aşa, şi care iau Biblia în serios, ca pe un registru într-adevăr fidel şi literal al istoriei şi, în consecinţă, ca pe dovada pe care se sprijină credinţa lor. Au deschis, oare, aceşti oameni, cartea despre care cred că reprezintă un adevăr literal? De ce nu observă acele contradicţii evidente? Un literalist nu ar trebui să fie preocupat de faptul că Matei trasează ascendenţa lui Iosif până la regele David, prin intermediul a douăzeci şi opt de generaţii, în vreme ce Luca prezintă patruzeci şi una de generaţii? Şi mai rău, numele de pe cele două liste aproape că nu se suprapun! Deşi, oricum, dacă Isus s-a născut dintr-o fecioară, ascendenţa lui Iosif este irelevantă şi inutilă împlinirii profeţiei Vechiului Testament conform căreia Mesia trebuie să descindă din David.

Într-o carte al cărei subtitlu este *The Story Behind: Who Changed the New Testament and Why*, cercetătorul biblic Bart Ehrman dezvăluie uriaşa incertitudine care umbreşte textele Noului Testament.[73] În introducerea cărţii, profesorul Ehrman descrie emoţionant drumul său educaţional de la fundamentalistul biblic la scepticul informat, provocat de iluminarea venită odată cu înţelegerea falibilităţii scripturilor. În mod semnificativ, pe măsură ce urca în igrarhia universităţilor americane, de la nivelul cel mai de jos al „Moody Bible Institute", prin Wheaton College (ceva mai sus pe scară, dar tot o alma mater a lui Billy Graham) până la Princeton Theological Seminary, a fost avertizat la fiecare pas că îi va fi dificil să-şi păstreze creştinismul fundamentalist în faţa progresismului ameninţător. Aşa a şi fost, iar noi, cititorii lui, suntem beneficiarii acestui lucru. Alte înviorătoare cărţi iconoclaste de critică biblică sunt *The Unauthorized Version,* a lui Robin Lane Fox, deja amintită, şi *The Secular Bible: Why Nonbelievers Must Take Religion Seriously,* a lui Jaques Berlinerblau.

Cele patru evanghelii care au reuşit să ajungă în canonul oficial au fost alese, mai mult sau mai puţin arbitrar, dintr-un număr mai mare, de cel puţin douăsprezece, care includea şi Evangheliile lui Toma, Petru, Nicodim, Filip, Bartolomeu şi Maria Magdalena.[74] La aceste evanghelii suplimentare se referea Jefferson în scrisoarea către nepotul lui:

> Am uitat să menţionez, când am vorbit despre Noul Testament, că trebuie să citeşti toate istorisirile despre Cristos, pe cele ale celor pe care conciliile au hotărât în locul nostru să-i numească pseudo-evanghelişti, ca şi pe cele ale celor numiţi evanghelişti. Deoarece aceşti pseudo-evanghelişti nu au avut pretenţia unei inspiraţii, precum au făcut ceilalţi, tu trebuie să judeci pretenţiile lor cu gândirea ta, şi nu cu cea a oamenilor Bisericii.

Evangheliile care nu au reuşit să se impună au fost omise de oamenii Bisericii, probabil pentru că includeau povestiri care erau chiar şi mai stânjenitor de neverosimile decât cele patru canonice. Evanghelia copilăriei lui Isus, a lui Toma, de exemplu, conţine multe istorioare despre copilul Isus care abuza de puterile sale magice ca o zână răutăcioasă, prefăcându-şi tovarăşii de joacă în capre, cu neobrăzare, sau transformând noroiul în vrăbii, ori lungind o bucată de lemn pentru a da astfel o mână de ajutor tatălui său, la tâmplărie.[75] Se poate spune că oricum nimeni nu crede în poveşti cu miracole grosolane, ca cele din Evanghelia lui Toma. Dar, nici în cele patru evanghelii canonice nu există mai multe sau mai puţine motive de a crede. Toate au un statut de legendă, fiind la fel de îndoielnice din punct de vedere faptic precum poveştile cu Regele Arthur şi Cavalerii Mesei Rotunde.

Cea mai mare parte din ceea ce au în comun cele patru evanghelii provine dintr-o sursă comună, fie evanghelia lui Marcu, fie o lucrare pierdută al cărei urmaş târziu este Marcu. Nimeni nu ştie cine au fost cei patru evanghelişti, însă este aproape sigur că ei nu l-au întâlnit niciodată, personal, pe Isus. Mare parte din ceea

---

[72] „Lucrurile pe care / Le-ai putea citi în Biblie / Nu sunt neapărat aşa". *(n. trad.)*

[73] Dau numai subtitlul, deoarece numai de acesta sunt sigur. Titlul principal al ediţiei mele, publicată de Continuum, la Londra, este *Whose Word Is It?* Nu pot să-mi dau seama dacă această ediţie este a aceleiaşi cărţi publicate în America, la Harper, San Francisco, al cărei titlu este *Misquoting Jesus,* pe care nu am văzut-o.
Presupun că este aceeaşi carte, dar de ce ar proceda editorii astfel?

[74] Erhman (2006). De asemeni, Ehrman (2003a, b).

[75] În biografia lui Isus, A. N. Wilson se îndoieşte de faptul că Iosif a fost tâmplar, într-adevăr, cuvântul grecesc *tekton* înseamnă tâmplar, însă a fost tradus din aramaicul *naggar,* care poate însemna meşter sau învăţat.

ce au scris ei nu a reprezentat în nici un caz o tentativă onestă de relatare istorică, ci a fost pur şi simplu o prelucrare a Vechiului Testament, deoarece meşterii evanghelişti erau ferm convinşi că viaţa lui Isus trebuie să împlinească profeţiile acestuia. Se poate chiar alcătui o argumentaţie istorică serioasă, deşi nesprijinită larg, conform căreia Isus nu existat deloc, aşa cum a făcut, printre alţii, profesorul G. A. Wells, de la Univerisity of London, într-un număr de cărţi, inclusiv *Did Jesus Exist?*

Deşi, probabil, Isus a existat, savanţi biblişti reputaţi nu privesc, în general, Noul Testament (şi, evident, nici Vechiul Testament) ca pe o relatare de încredere a ceea ce s-a petrecut cu adevărat în istorie, aşa că nu consider Biblia, mai departe, ca mărturie pentru nici un fel de zeitate. În vizionarele cuvinte ale lui Thomas Jefferson, care îi scria predecesorului lui, John Adams, „Va veni ziua în care naşterea mistică a lui Isus, având Fiinţa Supremă ca tată, din pântecul unei virgine, va fi aşezată alături de povestirea naşterii Minervei din creierul lui Jupiter".

Romanul *Codul lui Da Vinci,* al lui Dan Brown, precum şi filmul făcut după acesta, ridică controverse uriaşe în cercurile bisericeşti. Creştinii sunt îndemnaţi să boicoteze filmul şi să picheteze sălile de cinema care îl proiectează. Acest roman este, într-adevăr, fabricat de la început şi până la sfârşit: inventat, ficţional. Din acest punct de vedere el este la fel ca şi evangheliile. Singura diferenţă dintre *Codul lui Da Vinci* şi evanghelii este aceea că acestea reprezintă ficţiune antică, pe când romanul pe cea modernă.

ARGUMENTUL OAMENILOR DE ŞTIINŢĂ
RELIGIOŞI DE RENUME

Imensa majoritate a oamenilor inteligenţi eminenţi dezaprobă religia creştină, însă ascund acest lucru publicului deoarece se tem sa nu-şi piardă veniturile.

BERTRAND RUSSELL

„Newton era credincios. Cine sunteţi dumneavoastră sa vă puneţi deasupra lui Newton, Galileo, Kepler, etc. etc. etc.? Dacă Dumnezeu a fost suficient de bun pentru cei ca ei, cine vă credeţi?" Nu că ar conta prea mult în faţa unui astfel de nefericit argument, dar unii susţinători au adăugat chiar şi numele lui Darwin, despre care apar mereu, ca un miros urât, zvonuri persistente, dar demonstrabil false, ale unei convertiri pe patul morţii[76] – lansate în mod intenţionat de către o anume „Lady Hope", care a ţesut o poveste mişcătoare cu un Darwin odihnindu-se pe perne în lumina serii, frunzărind Noul Testament şi mărturisind că evoluţia a fost în întregime greşită. În cadrul acestei secţiuni mă voi concentra mai mult asupra oamenilor de ştiinţă, deoarece, din motive nu foarte greu de imaginat probabil, aceia care lansează nume de personalităţi ca exemple de credinţă alee în mod obişnuit oameni de ştiinţă.

Newton a susţinut, într-adevăr, că este credincios. La fel au făcut aproape toţi, până în, semnificativ zic eu, secolul al nouăsprezecelea, când s-a manifestat mai puţină presiune socială şi judiciară pentru profesarea credinţei decât în secolele anterioare şi, totodată, a existat mai mult suport ştiinţific în favoarea abandonării ei. Au existat, desigur, şi excepţii, în ambele direcţii. Chiar şi anterior lui Darwin, nu toată lumea era credincioasă, după cum o arată James Haught în *2000 Years of Disbelief: Famous People with the Courage of Doubt.* Există şi oameni de ştiinţă care, după Darwin, au trecut la credinţă. Nu avem nici un motiv să ne îndoim de sinceritatea lui Michael Faraday în calitatea lui de creştin, chiar şi după ce a făcut cunoştinţă cu lucrările lui Darwin. El a fost membru al sectei sandemaniene (astăzi, practic, dispărută), care credea în interpretarea literală a Bibliei, spăla ritual picioarele noilor membri şi a făcut multe pentru a induce voinţa lui Dumnezeu. În 1860, anul următor apariţiei *Originii speciilor,* Faraday a devenit *elder* [venerabil] şi a murit ca sandeman în 1867. Teoreticianul James Clerk, omologul experimentalistului Faraday, era în egală măsură un creştin devotat. La fel a fost şi celălalt stâlp al fizicii britanice din secolul 19, William Thomson - lord Kelvin, care a încercat să demonstreze faptul că evoluţia era exclusă din pricina lipsei timpului. Greşelile de datare ale marelui termodinamist presupuneau că Soarele era un fel de foc, care ardea un combustibil ce avea să se termine în câteva zeci de milioane de ani, şi nu în mii de milioane. Evident, nu ne-am fi putut aştepta din partea lui Kelvin să cunoască energia nucleară.

Din fericire, la întâlnirea din 1903 a British Association, i-a revenit lui Sir George Darwin, cel de al doilea fiu al lui Charles, plăcerea de a-şi răzbuna neînnobilatul tată, amintind descoperirea radiumului de către soţii Curie şi desfiinţând astfel estimările anterioare ale lordului Kelvin, încă în viaţă.

De-a lungul secolului al douăzecilea a devenit dificil să găseşti Oameni de ştiinţă practicanţi ai religiei, deşi aceştia nu sunt neapărat rari. Presupun că cei mai mulţi dintre cei mai recenţi sunt religioşi doar în sensul einsteinian, care, aşa după cum am arătat în primul capitol, reprezintă o folosire greşită a termenului. Cu toate acestea, există câteva exemplare autentice de oameni de ştiinţă buni care sunt în mod sincer credincioşi pe de-a întregul, în sens tradiţional. Printre oamenii de ştiinţă contemporani britanici pot fi alese trei nume, care au plăcuta rezonanţă familiară a numelor unor parteneri într-o firmă dickensiană de avocatură: Peacocke, Stannard şi Polkinghorne. Toţi trei, fie au câştigat Premiul Templeton, fie sunt în membri în Templeton Board of Trustees. După discuţii amicale cu toţi, atât publice cât şi particulare, continuu să rămân perplex nu atât faţă de credinţa lor într-un legiuitor cosmic, de orice fel, cât de încredinţarea lor în amănuntele religiei creştine: învierea, iertarea păcatelor şi toate celelalte.

Şi în Statele Unite există exemple asemănătoare, precum Francis Collins, directorul administrativ al ramurii americane, oficiale, a Human Genome Project[77] [Proiectul Genomului Uman]. Însă, la fel ca şi în Marea Britanie, ei ies în evidenţă prin raritate, fiind subiectul uimirii amuzate a colegilor lor din comunitatea

[76] Chiar şi eu am fost onorat cu profeţii de convertire pe patul morţii. Într-adevăr, ele apar cu o monotonă regularitate, fiecare repetare atrăgând norii proaspeţi, înrouraţi, ai iluziei că este o idee inteligentă şi nouă. Probabil că ar trebui să mă înregistrez, pentru a-mi prezerva postum reputaţia. Lalla Ward adaugă: „De ce să te converteşti la ceasul morţii? Dacă tot renunţi la convingerile tale, fă-o la timp CA să poţi câştiga Premiul Templeton şi apoi dă vina pe senilitate".

[77] A nu se confunda cu proiectul neoficial al genomului uman, condus de către strălucitorul (şi non-religiosul) „corsar" al ştiinţei, Craig Venter.

academică. În 1986, în grădina vechiului său colegiu de la Cambridge, Clare, l-am intervievat pe prietenul meu Jim Watson, geniu fondator al Human Genome Project, pentru un documentar BBC despre Gregor Mendel, geniul fondator al geneticii însăşi. Mendel, desigur, a fost un om credincios, călugăr augustinian; dar aceasta se petrecea în secolul 19, atunci când călugăria a reprezentat pentru tânărul Mendel singura cale de a-şi urma pasiunea ştiinţifică. Pentru el a fost echivalentul unui grant de cercetare. L-am întrebat pe Watson dacă ştie, astăzi, mulţi oameni de ştiinţă credincioşi. Mi-a răspuns: „Practic, niciunul. Îi întâlnesc ocazional, şi sunt oarecum stânjenit (râsete), pentru că, ştii, nu pot să cred că cineva acceptă un adevăr prin revelaţie".

Francis Crick, co-fondator împreună cu Watson al întregii revoluţii genetice moleculare, a demisionat de la Churchill College, din Cambridge, din cauza deciziei colegilor lui de a construi o capelă (la cererea unui sponsor). În interviul meu cu Watson de la Clare, i-am atras atenţia că, spre deosebire de el şi de Crick, sunt persoane care nu văd nici un conflict direct între ştiinţă şi religie, deoarece susţin că ştiinţa se referă la felul cum merg lucrurile, pe când religia la motivul pentru care toate există. Watson a replicat imediat: „Păi, nu cred că suntem aici *degeaba*. Suntem produse ale evoluţiei. S-ar putea spune, «Vai de mine, viaţa ar trebui să fie destul de cenuşie dacă nu ai crede că există un scop». Eu prevăd însă faptul că voi avea parte de un prânz foarte bun". Şi am avut, de asemeni, şi un prânz bun.

Eforturile susţinătorilor de a găsi oameni de ştiinţă distinşi, moderni, care să fie credincioşi, degajă un aer de disperare care generează acel sunet de neconfundat al unor butoaie goale care sunt râcâite. Singurul site care pretinde a prezenta o listă cu „oameni de ştiinţă creştini câştigători ai Premiului Nobel" prezintă un număr de sase, dintr-un total de câteva sute de laureaţi. Dintre aceştia şase, s-a dovedit că patru nu erau laureaţi Nobel, iar unul, cel puţin, după cum ştiu cu siguranţă, este un non-credincios care merge la biserică din raţiuni de socializare. Un studiu mai sistematic al lui Benjamin Beit-Hallahmi „a descoperit că printre laureaţii Premiului Nobel pentru ştiinţă, ca şi printre cei pentru literatură, era prezent un remarcabil grad de ireligiozitate, comparativ cu popoarele din care aceştia provin".[78]

Un studiu realizat de Larson şi Witham pentru prestigioasa revistă *Nature*, în 1998, a arătat că dintre oamenii de ştiinţă americani apreciaţi ca fiind suficient de distinşi pentru a fi aleşi în National Academy of Sciences, numai şapte procente cred într-un Dumnezeu personal.[79] Această copleşitoare preponderenţă a ateilor reprezintă aproape exact opusul profilului populaţiei americane obişnuite, din care nouăzeci de procente cred într-o fiinţă supranaturală de un fel oarecare. Cifra referitoare la oamenii de ştiinţă mai puţin eminenţi, care nu au fost aleşi în respectiva academie, este intermediară. La fel ca şi la cei distinşi, numărul celor credincioşi este mai mic, dar cu un procentaj ceva mai puţin dramatic, de patruzeci de procente. Această situaţie corespunde întocmai cu ceea ce mă aşteptam, anume ca oamenii de ştiinţă americani să fie mai puţin credincioşi decât publicul larg, iar cei mai apreciaţi dintre ei să fie şi cei mai puţin religioşi. Ceea ce este remarcabil este opoziţia polară dintre religiozitatea publicului american în general şi ateismul elitei intelectuale.[80]

Este oarecum amuzant faptul că principalul site creaţionist, „Answers in Genesis", citează studiul lui Larson şi Witham, însă nu ca dovadă că ceva ar fi în neregulă cu religia ci ca pe o armă în lupta internă cu susţinătorii rivali ai religiei, respectiv cei care susţin că evoluţia este compatibilă cu religia. Sub titlul „National Academy of Sciences is Godless to the Core"[81], „Answers in Genesis" este încântată să citeze paragraful de încheiere al scrisorii lui Larson şi Witham adresată editorului revistei *Nature*:

Pe când ne puneam la punct datele, NAS (National Academy of Sciences) a publicat o broşură care încurajează predarea evoluţiei în şcolile publice, o continuă sursă de fricţiune între comunitatea ştiinţifică şi unele cercuri creştine conservatoare din Statele Unite. Broşura îi asigură pe cititori că „Dacă Dumnezeu există sau nu, aceasta este o chestiune asupra căreia ştiinţa este neutră". Preşedintele NAS, Bruce Alberts, a spus: „Există mulţi membri de excepţie ai acestei academii care sunt oameni foarte religioşi, care cred în evoluţie, mulţi dintre ei biologi". Analiza noastră sugerează altceva.

Alberts a îmbrăţişat NOMA din motivele pe care le-am discutat în capitolul al doilea („Şcoala Neville Chamberlain pentru evoluţionişti"). „Answers in Genesis" are însă o agendă foarte diferită.

[78] Beit-Hallami and Argyle (1997).

[79] E. J. Larson and L. Witham, „Leading scientists still reject *God", Nature* 394, 1998, 313.

[80] http://www.leaderu.com/ftissues/ft9610/reeves.html oferă o analiză deosebit de interesantă a tendinţelor istorice ale opiniei religioase americane, de Thomas C. Reeves, profesor de istorie la University of Wisconsin, bazată pe Reeves (1996).

[81] http://www.answersingenesis.org/docs/3506.asp.

Echivalentul britanic (precum şi în zona Commonwealth-ului, inclusiv Canada, Australia, Noua Zeelandă, India Pakistan, Africa anglofonă etc.) al US National Academy of Sciences este Royal Society [Societatea Regală]. În momentul tipăririi acestei cărţi, colegii mei R. Elisabeth Cornwell şi Michael Stirrat scriu o lucrare de cercetare similară, însă mai temeinică, despre opţiunile religioase ale membrilor Royal Society. Autorii îşi vor publica integral concluziile mai târziu, însă au avut bunăvoinţa să-mi permită să citez aici câteva rezultate preliminare. Au folosit o scară cu şapte puncte, de tip Likert, o tehnică standard pentru măsurarea opiniei publice. Au fost investigaţi toţi cei 1074 de membri ai Royal Society care au o adresă de mail (marea majoritate), şi au răspuns aproape 23 de procente (o cifră bună pentru astfel de studii). Le-au fost oferite diferite opţiuni, ca de exemplu: „Cred într-un Dumnezeu personal, care se interesează de persoane, ascultă şi răspunde rugăciunilor, îl preocupă păcatele şi greşelile şi judecă". Pentru fiecare astfel de frază, subiecţii au fost invitaţi să aleagă un număr de la 1 (dezacord puternic) la 7 (acord puternic). Este destul de dificil să compari rezultatele lor cu cele ale studiului lui Larson şi Witham, pentru că aceştia au oferit academicienilor americani o scară cu numai trei puncte, şi nu cu şapte, însă tendinţa generală este aceeaşi. Majoritatea covârşitoare a academicienilor britanici, ca şi majoritatea covârşitoare a academicienilor americani, este atee. Numai 3,3 procente dintre membrii britanici au fost puternic de acord cu declaraţia privind existenţa Dumnezeului personal (au ales 7, pe scară), în vreme ce 78,8 procente nu au fost puternic de acord (au ales 1, pe scară). Dacă îi defineşti drept „credincioşi" pe cei care au ales 6 sau 7, şi „necredincioşi" pe cei care au ales 1 şi 2, descoperi 213 necredincioşi şi de abia 12 credincioşi. Ca şi Larson şi Witham, şi după cum au observat şi Beit-Hallahmi şi Argyle, Cornwell şi Stirrat au găsit o mică, dar semnificativă, tendinţă de a fi atei la biologi decât la fizicieni. Pentru restul amănuntelor şi foarte interesantele lor concluzii, vă rog să consultaţi studiul, atunci când va fi publicat.[82]

Lăsându-i de-o parte pe oamenii de ştiinţă de elită ai academiei americane şi ai academiei britanice, există vreo dovadă că şi în rândurile marii populaţii ateii se aleg dintre cei mai bine educaţi şi mai inteligenţi? Au fost publicate câteva studii de cercetare privind relaţia statistică între religiozitate şi nivelul educaţiei, sau religiozitate şi nivelul de inteligenţă. În *How We Believe: The Search for God in an Age of Science,* Michael Schermer descrie un sondaj printre americani aleşi la întâmplare, pe care l-au întreprins el şi colegul lui Frank Suiloway. Printre multele rezultate interesante, a fost şi descoperirea faptului că religiozitatea este, într-adevăr, corelată negativ cu educaţia (persoanele mai educate sunt mai puţin susceptibile de a fi religioase). Religiozitatea este corelată, de asemeni negativ, şi cu interesul manifestat pentru ştiinţă şi (puternic) în liberalismul politic. Nimic din acestea nu constituie o surpriză, nici chiar faptul că există o corelaţie pozitivă între religiozitate şi religiozitatea parentală. Sociologi care au studiat copii britanici au descoperit că numai unul din circa doisprezece se desparte de credinţa părinţilor lui.

După cum ar fi fost de aşteptat, cercetători diferiţi măsoară lucrurile în moduri diferite, astfel încât este greu să compari studii diverse. Pentru a lua în calcul toate cercetările publicate pe o anumită temă, un cercetător foloseşte tehnica meta-analizei, numărând lucrările care au concluzionat într-un fel, ca şi pe cele care au concluzionat în alt fel. Asupra subiectului religiei şi nivelului de inteligenţă, singura meta-analiză pe care o cunosc este cea publicată de Către Paul Bell în *Mensa Magazine,* în 2002 („Mensa" este societatea persoanelor cu un indice de inteligenţă ridicat şi, deloc surprinzător, publicaţia lor conţine articole privind singurul lucru care îi reuneşte).[83] Bell a concluzionat: „Din 43 de studii întreprinse din 1927 privind relaţia dintre credinţa religioasă şi inteligenţa personală, şi/sau nivelul educaţiei, exceptând patru, toate celelalte au găsit o conexiune inversă. Respectiv, cu cât nivelul inteligenţei sau al educaţiei cuiva este mai înalt, cu atât este mai puţin probabil ca acesta să fie credincios sau să aibă „credinţe" de orice fel".

Este aproape inevitabil ca o meta-analiză să fie mai puţin specifică decât studiile care au contribuit la constituirea ei. Ar fi bine dacă am avea mai multe studii în această direcţie, ca şi despre membrii grupurilor de elită, precum alte academii naţionale sau câştigătorii unor premii şi medalii importante, ca Nobel, Crafoord, Fields, Kyoto, Cosmos şi altele. Sper ca viitoarele ediţii ale acestei cărţi să includă astfel de date. Din studiile existente se poate extrage rezonabila concluzie că pentru apărătorii religiei ar fi mai înţelept să fie ceva mai tăcuţi decât de obicei, cu privire la subiectul modelelor reprezentative, cel puţin atunci când este vorba despre oamenii de ştiinţă.

MIZA LUI PASCAL

Marele matematician francez Blaise Pascal a afirmat că, oricât de îndepărtate ar fi şansele existenţei lui

[82] R. Elisabeth Cornwell şi Michael Stirrat, manuscris în lucru, 2006.

[83] P. Bell, „Would you believe it?", *Mensa Magazine,* Feb. 2002, 12-13.

Dumnezeu, există o asimetrie şi mai mare în penalizarea estimării greşite. Cu alte cuvinte, ar fi mai bine să credeţi în Dumnezeu, deoarece, dacă aveţi dreptate, sunt şanse de dobândire a fericirii veşnice, iar dacă nu aveţi, nu contează, oricum, prea mult. Pe de altă parte, dacă nu credeţi în Dumnezeu şi reiese că aţi greşit, aveţi parte de pedeapsa veşnică, deşi, şi dacă aveţi dreptate, oricum nu contează. Confruntat cu o astfel de situaţie, este mai bine să fii a-cerebral. Crezi, deci, în Dumnezeu.

Este, totuşi, ceva aparte cu acest argument. Credinţa nu este o politică pe care să o poţi decide. Pentru mine cel puţin, ea nu este ceva asupra căruia aş putea decide, printr-un act de voinţă. Pot decide să merg la biserică şi pot decide să recit crezul niceean, şi pot decide să jur pe un teanc de biblii credinţă în fiecare cuvânt pe care îl conţin. Însă, nimic din toate acestea nu mă poate face să cred cu adevărat, dacă nu cred de fapt. Miza lui Pascal nu va putea vreodată să fie altceva decât un argument pentru o *pretinsă* credinţă în Dumnezeu. Iar Dumnezeul în care pretinzi că ai credinţă ar fi bine să nu fie de tipul atotştiutor, pentru că ar observa înşelăciunea. Ideea caraghioasă că a crede este ceva ce poate fi *decis,* este ironizată de Douglas Adams în *Dirk Gently's Holistic Detective Agency,* unde facem cunoştinţă cu robotul Electric Monk [călugărul electric], un dispozitiv care economiseşte munca manuală, pe care îl cumperi pentru „a crede în locul tău". Modelul *de lux* este prezentat ca fiind „capabil de a crede lucruri pe care nu le-ar crede nici cei din Salt Lake City"[84].

De ce, oare, acceptăm imediat ideea că singurul lucru pe care trebuie să-l faci, dacă vrei să-l mulţumeşti pe Dumnezeu, este să *crezi* în el? Ce are credinţa atât de special? Nu este la fel de posibil ca Dumnezeu să răsplătească bunătatea, sau generozitatea, sau modestia? Sau sinceritatea? De ce nu ar fi Dumnezeu un om savant care consideră căutarea adevărului drept virtutea supremă? Într-adevăr, cel care a proiectat universul, nu ar *trebui* să fie un savant? Bertrand Russell a fost întrebat ce ar răspunde dacă ar muri şi s-ar trezi faţă în faţă cu Dumnezeu care îl întreabă de ce nu a crezut în el? „Nu au fost destule dovezi, Doamne, nu au fost destule dovezi", a fost răspunsul (nemuritor, era să spun) lui Russell. Nu ar trebui Dumnezeu să-l răsplătească mai mult pe Russell, pentru scepticismul lui curajos (dacă nu numai pentru pacifismul curajos care l-a aruncat în închisoare în timpul Primului Război Mondial), decât l-ar răsplăti pe Pascal pentru că s-a ascuns ca un laş în spatele unui pariu? Şi, devreme ce nu ştim de care parte va fi Dumnezeu, nu trebuie să *cunoaştem* pentru a respinge miza lui Pascal. Amintiţi-vă că vorbim despre un pariu, iar Pascal nu a mizat decât pe şanse îndepărtate. Aţi *paria* pe şansele ca Dumnezeu să pună preţ, incorect, pe credinţa falsă (sau, chiar pe cea cinstită), decât pe scepticismul cinstit?

Din nou, să presupunem că Dumnezeul cu care veţi fi faţă în faţă, atunci când muriţi, se dovedeşte a fi Baal, şi să presupunem că Baal este la fel de gelos precum se spune despre vechiul său rival Yahweh. Nu ar fi fost mai bine dacă Pascal ar fi mizat pe neexistenţa lui Dumnezeu decât pe Dumnezeul greşit? Nu cumva numărul imens de potenţiali zei şi zeiţe, pe care s-ar putea miza, viciază Întreaga logică a lui Pascal? Probabil că Pascal a glumit atunci când şi-a prezentat miza, la fel cum glumesc şi eu desfiinţând-o. Am întâlnit însă oameni, care, de exemplu, în sesiunile de întrebări şi răspunsuri care urmează unei lecturi publice, au prezentat miza lui Pascal ca pe un argument în favoarea credinţei în Dumnezeu, aşa încât, o scurtă expunere a ei a fost potrivită.

Până la urmă, este posibil să susţii un fel de miză anti-Pascal? Să presupunem că acceptăm că ar fi, într-adevăr, o şansă extrem de mică pentru existenţa lui Dumnezeu. Cu toate acestea, nu se poate considera că ai duce o viaţă mai bună, mai plină, dacă ai paria pe neexistenţa lui, decât dacă ai paria pe existenţă şi, în consecinţă, ţi-ai irosi preţiosul timp venerându-l, făcându-i sacrificii, luptându-te şi murind pentru el etc.? Nu voi chestiunea mai departe, însă cititorii ar putea să o reţină pentru capitolele următoare, despre consecinţele negative care pot decurge din credinţa şi practica religioasă.

ARGUMENTELE LUI BAYES[85]

Cred că, cel mai ciudat caz pe care l-am întâlnit printre diferitele încercări de a demonstra existenţa lui Dumnezeu este argumentul lui Bayes, adus recent în discuţie de către Stephen Unwin, în *The Probability of God*. Am ezitat înainte de a include şi acest argument, care este deopotrivă şi mai slab şi mai neaureolat de vechime decât altele. Totuşi, la apariţia ei în 2003, cartea lui Unwin a primit o atenţie apreciabilă din partea presei şi oferă ocazia de a reuni o serie de explicaţii. Am o oarecare înţelegere faţă de intenţiile ei, deoarece, aşa

[84] „Capitala" americană a credinţei mormone. *(n. trad.)*

[85] Thomas Bayes a fost un preot de ţară britanic, de la începutul secolului 18, pasionat de matematică şi de jocurile de noroc. Este cunoscut pentru ideile şi conceptele pe care le-a dezvoltat în teoria probabilităţilor. Este creatorul teoremei matematice care îi poartă numele. *(n. trad.)*

după cum am arătat în capitolul al doilea, eu consider existenţa lui Dumnezeu ca pe o ipoteză ştiinţifică investigabilă, cel puţin în principiu. De asemeni, tentativa naivă a lui Unwin de a preciza o probabilitate este agreabilă şi nostimă.

Subtitlul cărţii, *A Simple Calculation tbat Proves the Ultimate Truth,* poartă semnele unei adăugiri ulterioare din partea editorului, deoarece o astfel de neţărmurită încredere nu se regăseşte în textul lui Unwin. Mai degrabă, Cartea ar putea fi considerată un „manual practic", un fel de „teoremă a lui Bayes pentru dobitoci", care se foloseşte de existenţa lui Dumnezeu pentru un semi-amuzant studiu de caz. Pentru demonstrarea teoremei lui Bayes, Unwin ar fi putut folosi drept studiu de caz, la fel de bine, şi o crimă ipotetică. Detectivul încadrează dovezile. Amprentele de pe revolver o indică pe D-na Peacock, cuantifică bănuiala prin alocarea unei valori numerice. Pe de altă parte, Prof. Plum are motive pentru a pune la cale o înscenare. Deci, reduce suspiciunea asupra D-nei Peacock cu o valoare numerică corespunzătoare. Dovezile criminalistice sugerează o probabilitate de 70 de procente ca revolverul să fi fost acţionat cu precizie de la distanţă, ceea ce susţine ipoteza unui făptaş cu pregătire militară. Cuantifică gradul ridicat de suspiciune în ceea ce îl priveşte pe colonelul Mustard. Preotul Green are cel mai plauzibil motiv de a fi comis crima.[86] Măreşte valoarea numerică a acestei posibilităţi. Totuşi, firul de păr lung şi blond, de pe haina victimei, nu poate fi decât al domnişoarei Scarlet… şi aşa mai departe. În mintea detectivului se agită un amestec de posibilităţi mai mult sau mai puţin subiective, care îl trag în direcţii diferite. Teorema lui Bayes ar trebui să-l ajute să ajungă la o concluzie. Ea reprezintă o maşinărie matematică în care ie combină mai multe posibilităţi pentru a rezulta un verdict final, Care, la rândul lui, prezintă propria măsură estimativă de posibilitate. Desigur, însă, că estimarea finală nu poate fi mai bună decât numerele din care a fost ea alcătuită. Iar acestea sunt, de obicei, apreciate în mod subiectiv, cu toate îndoielile inerente care decurg din aceasta. Aici se aplică principiul „Garbage In, Garbage Out" [intră gunoi, iese gunoi] – iar, în cazul Dumnezeului lui Unwin, „se aplică" este un termen prea blând.

Unwin este precum un consultant în managementul riscului care duce flamura inferenţei bayesiene împotriva metodelor statistice rivale. El ilustrează teorema lui Bayes nu printr-o crimă, ci prin cel mai mare caz din toate, cel al existenţei lui Dumnezeu. Ideea este de a începe într-o completă incertitudine, pe care el o cuantifică atribuind posibilităţilor de existentă şi non-existentă a lui Dumnezeu câte 50 de procente. Apoi, prezintă şase lucruri importante în această chestiune, plasează pe fiecare o valoare numerică, introduce cele şase numere în maşinăria teoremei lui Bayes şi vede ce numere apar. Problema este, însă, aceea că, repet, cele şase evaluări nu reprezintă cantităţi măsurate ci doar aprecierile personale ale lui Stephen Unwin, transformate în numere de dragul exerciţiului. Cele şase lucruri sunt:

1. Posedăm un simt al binelui.
2. Oamenii fac lucruri rele (Hitler, Stalin, Saddam Hussein).
3. Natura face lucruri rele (cutremure, tsunamiuri, uragane).
4. Pot exista mici minuni (mi-am pierdut cheile şi le-am găsit apoi).
5. Pot exista mari minuni (Isus ar fi putut învia).
6. Oamenii au experienţe religioase.

Ce rost are (după mine, niciunul) să intri într-o cursă bayesiană în care Dumnezeu se avântă înainte, apoi decade, după care se caţără înapoi la 50 de procente, acolo de unde începuse, pentru a se bucura, în final, în estimarea lui Unwin, de cele 67 de procente de posibilitate de a exista. După care, Unwin hotărăşte că verdictul de 67 de procente nu este destul de ridicat şi face ciudata mişcare de a-l propulsa, printr-o injecţie de „credinţă", la 95 de procente. Pare o joacă, însă astfel procedează el. Mi-aş fi dorit să pot spune şi cum o justifică, însă nu este nimic de spus în acest sens. Am mai întâlnit şi în altă parte acest gen de absurditate, atunci când am provocat oameni de ştiinţă religioşi, dar, altfel, inteligenţi, să-şi explice credinţa, ţinând cont că acceptau lipsa probelor: „Admit că nu există dovezi. Există însă o *raţiune* pentru care se numeşte „credinţă" (aceste ultime cuvinte fiind pronunţate cu o convingere aproape agresivă, fără nici o urmă de reţinere sau apărare)".

În mod surprinzător, lista de şase lucruri a lui Unwin nu cuprinde argumentul proiectului şi nici vreuna dintre cele cinci „dovezi" ale lui d'Aquino, sau ceva din diferitele argumente ontologice. Nu are nici o legătură cu ele: acestea nu contribuie nici măcar în cea mai mică măsură la estimările numerice privind posibilitatea existenţei lui Dumnezeu. Autorul le discută însă si, ca un bun statistician, le dă la o parte ca fiind vide. Cred că aceasta, este în favoarea lui, deşi motivul pentru care nu ia în considerare argumentul proiectului este diferit de

[86] Personajul din versiunile jocului [video, detectivistic] *Cluedo* vândute în Marca Britanie (locul său de origine), Australia, Noua Zeelandă, India şi alte zone vorbitoare de engleză se numeşte Reverend Green [preotul Green], cu excepţia Americii de Nord, unde el devine, brusc, Mr. Green [Dl. Green]. Ce se întâmplă?

cel al meu. Argumentele pe care le acceptă el, prin uşa bayesiană, sunt, după mine, slabe. Să spun numai că estimările valorice subiective pe care le-aş fi dat eu sunt diferite de cele ale lui şi, oricum, cui îi mai pasă de aprecieri subiective?! El consideră că, faptul că posedăm simţul binelui şi răului înclină puternic în favoarea lui Dumnezeu, în vreme ce eu consider că nu ar trebui să-l mişte deloc din punctul de aşteptare iniţial, în nici o direcţie. Capitolele şase şi şapte vor arăta că posesia unui simţ al binelui şi răului nu poate susţine nici o legătură clară cu existenţa unei zeităţi supranaturale. La fel precum şi în cazul capacităţii noastre de a aprecia un cvartet de Beethoven, simţul binelui (nu, în mod necesar, şi tendinţa de a-l urma) ar fi ceea ce este, cu, sau fără, Dumnezeu.

Pe de altă parte, Unwin consideră că existenţa răului, în mod special catastrofele naturale precum cutremurele şi tsunamiurile, cântăresc greu în *defavoarea* posibilităţii ca Dumnezeu să existe. Aici, aprecierea lui Unwin este opusă celei ale mele, însă merge împreună cu alţi teologi incomozi. „Teodiceea" (susţinerea preeminenţei providenţei divine în faţa existenţei răului) îi ţine treji pe teologi şi noaptea. Recunoscutul *Oxford Companion to Philosophy* prezintă problema răului drept „cea mai importantă obiecţiune în faţa teismului tradiţional". El este, însă, doar un argument împotriva existenţei lui Dumnezeu. Bunătatea nu face parte din *definiţia* Ipotezei Dumnezeu, ci, doar, un adagiu de dorit.

Se pare că persoanele cu înclinaţii teologice sunt, adesea, cronic incapabile de a distinge ceea ce este adevărat de ceea ce le-ar plăcea lor să fie adevărat. Însă, pentru un credincios ceva mai sofisticat într-o formă de inteligenţă supranaturală, este de o uşurinţă copilărească să depăşească problema răului. Postulaţi, pur şi simplu, existenţa unui dumnezeu rău – precum acela care pândeşte din fiecare pagină a Vechiului Testament. Sau, daca nu vă place acest lucru, inventaţi un dumnezeu rău, separat, numiţi-l Satan şi daţi vina pentru tot răul din lume pe lupta lui cosmică împotriva dumnezeului bun. Sau, o soluţie ceva mai pretenţioasă, postulaţi un dumnezeu care are de făcut lucruri mai măreţe decât să se necăjească cu necazurile omeneşti. Sau, un dumnezeu care nu este indiferent la suferinţă însă o priveşte ca pe un preţ de plătit de către liberul arbitru într-un cosmos ordonat, legic. Se pot găsi teologi care iau în serios toate aceste raţionamente.

Din aceste motive, dacă aş reface exerciţiul bayesian al lui Unwin, nici problema răului şi nici consideraţiile morale în general nu m-ar clinti, într-o direcţie sau în alta, de la ipoteza nulităţii (cele 50 de procente ale lui Unwin). Nu vreau, însă, să aduc argumente, deoarece, oricum, nu mă dau în vânt după părerile personale, indiferent că sunt ale lui Unwin sau ale mele.

Există, totuşi, un argument mai puternic, independent de judecata subiectivă, şi acesta este cel al improbabilităţii. El ne duce cu adevărat dincolo de cele 50 de procente ale agnosticismului, departe, către extrema teismului, în viziunea multor teişti, şi, departe, în extrema ateismului, în viziunea mea. Deja, am adus vorba, de câteva ori, despre el. Întregul argument se învârte în jurul familiarei întrebări „Cine l-a făcut pe Dumnezeu?", pe care o descoperă mulţi dintre oamenii care gândesc. Un Dumnezeu proiectant nu poate fi de folos pentru a explica organizarea complexităţii, pentru că orice Dumnezeu în stare să proiecteze ceva ar trebui să fie suficient de complex el însuşi pentru a pretinde, în ceea ce îl priveşte, acelaşi tip de explicaţie. Dumnezeu prezintă o regresie la infinit din care nu ne poate ajuta să ieşim. Acest argument, după cum voi arăta în capitolul următor, demonstrează că Dumnezeu, deşi nedescalificabil tehnic, este, totuşi, foarte improbabil.

4

DE CE APROAPE CU CERTITUDINE, NU EXISTĂ DUMNEZEU

Preoţii diferitelor secte religioase… se tem de apropierea ştiinţei precum vrăjitoarele de apropierea luminii zilei, şi se strâmbă la fatalul ei progres care anunţă disecarea înşelăciunilor din care trăiesc.

THOMAS JEFFERSON

ULTIMUL TIP DE BOEING 747

Argumentul improbabilităţii este cel mai mare. Sub masca tradiţională a argumentului proiectului, acesta este, de departe, cel mai popular argument oferit astăzi pentru existenţa lui Dumnezeu, şi este apreciat de către un număr extraordinar de mare de teişti ca fiind pe de-a întregul şi absolut convingător. Într-adevăr, el este un argument foarte puternic şi, cred, fără replică – însă în direcţia exact opusă intenţiei teiştilor. Argumentul improbabilităţii, desfăşurat în mod corect, aproape că dovedeşte *neexistenţa* lui Dumnezeu. Denumirea pe care o dau demonstraţiei statistice că Dumnezeu, aproape cu siguranţă, nu există, este gambitul *ultimului tip de Boeing 747*.

Denumirea vine de la amuzanta imagine a Boeingului 747 şi a depozitului de fier vechi, creată de către Fred Hoyla Nu ştiu dacă Hoyle a scris-o vreodată, însă i-a fost atribuită de către Chandra Wickramasinghe, colegul său, şi pare autentică.[87] Hoyle a spus că şansele ca viaţa să-şi fi avut originea pe Pământ nu sunt mai mari decât acelea ca un uragan care mătură un depozit de fier vechi să asambleze din întâmplare un Boeing 747. Unii au împrumutat această metaforă cu referire la evoluţia de mai târziu a fiinţelor complexe, unde ea prezintă o plauzibilitate îndoielnică. Şansele de a asambla un cal perfect funcţional, o gărgăriţă sau un struţ, prin amestec la întâmplare, sunt cam aceleaşi cu cele ale unui 747. Acesta este, pe scurt, argumentul preferat al creaţionistului – un argument care nu poate fi adus decât de către cineva care nu pricepe nimic din selecţia naturală: cineva care crede că selecţia naturală este o teorie a şanselor, când, de fapt, în adevăratul sens al ideii de şansă, este exact invers.

Abordarea greşită a argumentului improbabilităţii de către creaţionist ia întotdeauna aceeaşi formă generală şi nu contează dacă el alege să-l camufleze în hainele pretenţioase ale politicii „proiectu-lui inteligent” (PI). Există fenomene observate (adesea, vietăţi sau [Organe complexe, însă poate fi vorba de orice, de la moleculă până la universul însuşi) care pot fi catalogate drept improbabile din punct de vedere statistic. Uneori se foloseşte limbajul informatic: darwinistului i se cere să explice sursa întregii informaţii conţinute în materia vie în sensul tehnic al conţinutului de informaţie ca măsură a improbabilităţii, sau „valoare surpriză”. Sau, argumentul poate face apel la mult repetatul motto al economistului: „nimic nu este gratuit” – darwinismul fiind acuzat astfel că încearcă obţină ceva pe gratis. De fapt, după cum voi arăta în capitolul acesta, selecţia naturală darwiniană reprezintă singura soluţie cunoscută pentru, altfel nerezolvabila, şaradă a originii informaţiei. Se dovedeşte astfel că Ipoteza Dumnezeu este cea care încearcă să obţină ceva în mod gratuit. Dumnezeu este cel care vrea o masă gratis şi mai vrea, totodată, să fie şi masa însăşi. Oricât de improbabilă statistic ar fi entitatea pe care ai încerca să o explici prin menţionarea unui proiectant, proiectantul însuşi trebuie să fie cel puţin la fel de improbabil. Dumnezeu reprezintă ultimul tip de Boeing 747.

Argumentul improbabilităţii susţine că lucrurile complexe nu ar fi putut apărea din întâmplare. Mulţi oameni definesc însă expresia „din întâmplare” ca fiind sinonimă cu sintagma „în lipsa unui proiect intenţionat”. De aceea, nu este surprinzător faptul că ei consideră improbabilitatea ca fiind o dovadă a proiectului. Selecţia naturală darwiniană arată cât de greşit este acest lucru în ceea ce priveşte improbabilitatea biologică. Şi, cu toate că darwinismul poate că nu este relevant în mod direct pentru lumea ne vie (de exemplu, pentru cosmologie) el ne face să devenim mai conştienţi cu privire la domenii aflate în afara teritoriului originar al biologiei.

Înţelegerea profundă a darwinismului ne învaţă să fim precauţi în a presupune, cu prea mare uşurinţă, că proiectul este singura alternativă a întâmplării, şi ne mai învaţă să căutăm rampe ale complexităţii, cu creştere lină, graduală. Înainte de Darwin, filosofi precum Hume, deşi nu şi-au putut imagina o alternativă, au înţeles faptul că improbabilitatea vieţii nu înseamnă că ea trebuie să fi fost proiectată. După Darwin, toţi ar trebui să

[87] O trecere în revistă exhaustivă despre originea, folosirea şi citatele privind această analogie, este dată, din perspectiva unui creaţionist, de către Gert Korthof, la http://home.wxs.nl/~gkorthof/kortho46a.htm.

fim extrem de reţinuţi cu privire la însăşi ideea proiectului. Iluzia proiectului este o capcană care ne-a mai prins şi înainte, iar Darwin ar fi trebuit să ne imunizeze prin ridicarea nivelului de conştientizare. Sau, ar fi trebuit – dacă ar fi reuşit cu noi toţi. Personal, mi-as fi dorit să fi reuşit cu fiecare dintre noi.

SELECŢIA NATURALĂ, ELEVATOARE A CONŞTIINŢEI

Într-o nava spaţială SF, astronauţilor le era dor de casă: „Şi când te gândeşti că pe Pământ este primăvară!" într-atât de adânc înrădăcinat locuitorilor ei, şi chiar şi unora care nu trăiesc acolo, este şovinismul inconştient al emisferei nordice, încât nu îţi poţi da seama, din prima clipă, ce anume nu este în regulă cu afirmaţia de mai sus. „Inconştienţă" este termenul potrivit. Aici trebuie să intervină elevarea conştiinţei. Faptul că în Australia şi Noua Zeelandă poţi cumpăra hărţi care arată Polul Sud sus, nu este un amuzament. Ce minunate modalităţi de conştientizare ar fi aceste hărţi dacă ar atârna pe pereţii sălilor de clasă din emisfera nordică. Ele le-ar aminti zi de zi elevilor faptul că „nord" reprezintă o polaritate arbitrară care nu deţine monopolul părţii de „sus". O astfel de hartă le-ar trezi curiozitatea si, totodată, i-ar face şi conştienţi în privinţa realităţii. Ar merge acasă şi le-ar povesti părinţilor – de altfel, a le da copiilor ocazia de a-şi surprinde părinţii este unul dintre marile daruri ale unui profesor.

Feminiştii sunt cei care m-au făcut să înţeleg puterea pe care o are conştientizarea. Desigur însă că unele exagerări ale acestora sunt ridicole, de exemplu, cele cu privire la etimologia unor cuvinte, cum astfel de exemplu este cazul funcţionarului de la Washinghton acuzat de rasism şi concediat în 1999 pentru că a folosit termenul "niggardly" [zgârcenie], făcându-se o confuzie cu „nigger" [negru – peiorativ]. Însă, chiar şi aceste exagerări reuşesc să ne facă să devenim mai conştienţi. După ce ne-am înfoiat penele filologice şi ne-am oprit din râs, respectivele exagerări ne arată lucrurile dintr-un alt punct de vedere. Se ştie că genul pronumelor se află în prima linie a procesului conştientizării. El/ea trebuie să se întrebe în permanenţă dacă stilul lui/ei i-ar fi permis să scrie aceste rânduri. Însă, dacă am putea depăşi nefericitele probleme ale limbajului, acest lucru ne-ar putea face să devenim conştienţi cu privire la sensibilităţile a jumătate din rasa umană. *Man, Humankind, Rights of Man, all men are created equal, one man one vote* – limba engleză pare prea des a o exclude pe femeie.[88] Pe când eram tânăr, niciodată nu mi-a trecut prin minte faptul că femeile se pot simţi excluse de o sintagmă precum „the future of man" [lit. viitorul bărbatului]. Conştiinţa fiecăruia dintre noi s-a ridicat în deceniile din urmă. Chiar şi cei care încă mai folosesc termeni sexişti, o fac fie cu un aer de autoapărare, fie agresiv, luând partea limbajului tradiţional, sau (intru a-i provoca pe feminişti. Toţi cei care iau în serios morala timpului [text. *zeitgeist*] au un nivel ridicat al conştiinţei, chiar şi cei care au ales să se ţină tare şi să combată ofensa. Feminismul ne dezvăluie forţa conştientizării şi, în privinţa selecţiei naturale, aş vrea să-i împrumut tehnica. Selecţia naturală nu numai că explică întregul vieţii, ci ne şi face conştienţi cu privire la capacitatea ştiinţei de a explica modul în care o complexitate ordonată poate emerge, fără nici un fel de ghidare intenţionată, din începuturi simple. O înţelegere deplină a selecţiei naturale ne dă curaj să ne mişcăm mai departe, curajos, către alte domenii. Ne trezeşte atenţia, în aceste noi domenii, cu privire la falsele alternative care, în perioada predarwiniană, au captivat biologia. Înainte de Darwin, cine ar fi putut bănui că ceva în aparenţă atât de atent *proiectat* precum aripa unei libelule, sau ochiul unui vultur, era, în realitate, produsul final al unei lungi succesiuni de cauze neîntâmplătoare, însă pur naturale?

O mărturie a forţei de conştientizare a darwinismului o reprezintă mărturia, mişcătoare şi amuzantă totodată, a lui Douglas Adams despre propria convertire la ateismul radical – el a insistat pe termenul „radical", pentru cazul în care cineva l-ar putea confunda cu un agnostic. Doresc să mi se ierte indulgenţa de sine evidentă din citatul care urmează. Scuza mea este aceea că convertirea lui Douglas, datorată cărţilor mele anterioare care nu aveau intenţia de a converti pe nimeni, m-a inspirat să dedic această carte amintirii lui. Într-un interviu, retipărit postum în *The Salmon of Doubt,* el a fost întrebat de către un jurnalist cum a devenit ateu. Şi-a început răspunsul explicând cum a devenit agnostic, şi apoi a continuat:

Am cugetat, şi am cugetat, şi am tot cugetat. Însă, nu aveam îndeajuns pentru a continua, aşa că nu am ajuns la nici un rezultat. Mă îndoiam foarte tare cu privire la ideea de dumnezeu, însă nu cunoşteam nimic despre existenţa vreunui model viabil de explicaţie cu privire la viaţă, univers, şi altceva ce aş fi putut să pun în loc. Am continuat totuşi, şi am continuat să citesc, şi am continuat să gândesc. La un moment dat, pe la treizeci de ani, am dat de biologia evoluţionistă, în mod special în forma cărţii lui Richard Dawkins *The Selfish Gene,* şi

[88] Latina clasică şi greaca par a fi mai bine echipate. Latinul *homo* (grec. ant*hropo)* înseamnă om, diferit de *vir (andro-),* care înseamnă bărbat, iar *femina (nyne-)* înseamnă femeie. Astfel, antropologia se referă la întreaga omenire, în timp ce andrologia şi ginecologia reprezintă ramuri sexual exclusive ale medicinii.

apoi *The Blind Watchmaker,* şi, dintr-odată (cred că la cea de a doua lectură a cărţii *The Selfish Gene),* totul s-a limpezit. Era un concept atât de uluitor de simplu, care dădea însă naştere, în mod natural, întregului infinit al nemaipomenitei complexităţi a vieţii. Sentimentul de veneraţie pe care mi l-a inspirat face ca veneraţia despre care vorbesc oamenii în legătură cu experienţa religioasă să pară, sincer, caraghioasă. Prefer oricând să venerez înţelegerea decât ignoranţa.[89]

Conceptul extraordinar de simplu despre care vorbea el nu avea, desigur, nimic de-a face cu mine. Era vorba despre teoria evoluţiei prin selecţie naturală a lui Darwin – cel dintâi element de conştientizare ştiinţific. Tu eşti cel mai deştept, nostim, cu mintea cea mai deschisă, cel mai isteţ, înalt şi, probabil, singurul meu convertit. Sper că această carte te-ar fi făcut să râzi – deşi nu tot atât de mult pe cât m-ai făcut tu pe mine.

Daniel Dennett, acest filosof cunoscător într-ale ştiinţei, a arătat că evoluţia se opune uneia dintre cele mai vechi reprezentări ale noastre: „Ideea că este nevoie de un lucru mare şi complicat pentru a face un lucru mai mic. Eu numesc aceasta „teoria creaţiei prin picurare". Niciodată nu veţi vedea o suliţă făcând un fierar. Niciodată nu veţi vedea o potcoavă făcând un potcovar. Niciodată nu veţi vedea o oală făcând un olar".[90] Descoperirea de către Darwin a unui proces viabil care realizează tocmai acest lucru contraintuitiv, face ca aportul lui la cugetarea umană să fie atât de revoluţionar, şi atât de încărcat de puterea de a eleva conştiinţe.

Este surprinzător cât de necesară este această conştientizare, chiar şi pentru minţile oamenilor de ştiinţă de calitate din alte domenii decât biologia. Fred Hoyle a fost un strălucit fizician şi cosmolog, (fesă greşita percepere a Boeingului său 747, precum şi alte greşeli în biologie, cum ar fi tentativa sa de a înlătura fosila de *Archaeopterix* ca fiind un fals, sugerează că ar fi avut nevoie să devină mai conştient printr-o generoasă expunere către lumea selecţiei naturale. La nivel intelectual, presupun că înţelesese selecţia naturală. Însă, uneori, poate că ai avea nevoie să fii adâncit în selecţia naturală, scufundat în ea, să înoţi în ea, mai înainte de a-i putea aprecia puterea.

Alte ştiinţe ne conştientizează în moduri diferite. Astronomia, ştiinţa lui Fred Hoyle, ne pune în locul cuvenit, atât metaforic cât şi literal, micşorându-ne amorul propriu potrivit micii scene pe care ne jucam vieţile – grăuntele de deşeu al exploziei cosmice. Geologia ne aduce aminte despre scurta noastră existenţă, atât individuală cât şi ca specie. Ea l-a făcut conştient pe John Ruskin şi l-a făcut să strige din inimă: „M-aş simţi foarte bine dacă geologii m-ar lăsa în pace cu acele ciocane îngrozitoare! La sfârşitul fiecărui verset al Bibliei le aud zgomotul". Acelaşi lucru îl face evoluţia pentru percepţia noastră temporală – nimic surprinzător, de vreme ce lucrează pe scara temporală geologică. Evoluţia darwiniană şi, în mod deosebit, selecţia naturală, face însă ceva mai mult. Spulberă iluzia proiectului în domeniul biologiei, şi ne învaţă să fim precauţi cu privire la orice fel de ipoteză a proiectului în fizică şi, de asemeni, în cosmologie. Cred că fizicianul Leonard Susskind s-a gândit la acest lucru atunci când a scris: „Deşi nu sunt istoric, voi risca o părere: Cosmologia modernă a început cu adevărat cu Darwin şi Wallace. Ca nimeni altcineva dinaintea lor, ei au furnizat explicaţii cu privire la existenţa noastră, care au respins total agenţii supranaturali … Darwin şi Wallace au stabilit un standard nu numai pentru ştiinţele vieţii, dar şi pentru cosmologie".[91] Alţi fizicieni, care nu au nevoie de conştientizare, sunt Victor Stenger, a cărui carte *Has Science Found God?* (răspunsul fiind, nu) o recomand cu căldură, şi Peter Atkins, a cărui *Creation Revisited* este lucrarea mea preferată de proză ştiinţifică poetică.

Sunt mereu uimit de acei teişti care, departe, totuşi, de a-şi fi ridicat nivelul conştiinţei în modul pe care îl propun eu, par a se simţi confortabil în cadrul selecţiei naturale, ca fiind „calea lui Dumnezeu de a-si realiza creaţia". Ei arată că evoluţia prin selecţie naturală ar fi o cale foarte uşoară şi simplă de a obţine o lume plină de viaţă. Dumnezeu nu ar avea nevoie să facă absolut nimic! Ajungând în mod evident la o concluzie din care lipseşte Dumnezeu, Peter Atkins, în cartea pe care tocmai am menţionat-o, adoptă acest tip de raţionament atunci când postulează un Dumnezeu ipotetic leneş, care încearcă să se depună eforturi minime pentru a face un univers cu viaţă. Dumnezeul leneş al lui Atkins este încă şi mai leneş decât Dumnezeul deist al iluminismului secolului optsprezece: *deus otiosus* – literalmente, Dumnezeu al timpului liber, nepreocupat, neangajat, superfluu, nefolositor. Pas cu pas, Atkins reuşeşte să reducă munca pe care Dumnezeul leneş trebuie să o depună până într-acolo încât sfârşeşte prin a nu mai face absolut nimic: la fel de bine, ar putea să nu se mai obosească nici măcar să existe. Îmi amintesc cu claritate văicăreala cu miez a lui Woody Allen: „Dacă o să

[89] Adams (2002), p. 99. „Elegia pentru Douglas", pe care am scris-o a doua zi după ce a murit, este retipărită sub forma unui epilog în *The Salmon of Doubt* şi, de asemeni, în *A Devils Chaplain,* care mai conţine şi elogiul pe care l-am ţinut la adunarea memorială de la biserica St. Martin in the Fields.

[90] Interviu în *Der Spiegel,* 26 dec. 2005.

[91] Susskind (2006, 17).

reiasă că există un Dumnezeu, nu cred să fie unul rău. În definitiv, cel mai rău lucru pe care l-ai putea spune despre el este că e un neisprăvit".

COMPLEXITATEA IREDUCTIBILĂ

Este imposibil de exagerat importanţa problemei pe care au rezolvat-o Darwin şi Wallace. Pot aminti drept exemple anatomia, structura celulară, biochimia şi comportamentul oricărui organism fiu. Însă exemplele cele mai notabile de proiect aparent sunt cele alese de către autorii creaţionişti înşişi (din motive evidente), astfel că pe al meu îl extrag, cu o ironie condescendentă, dintr-o carte creaţionistă. O favorită certă, deoarece nu mai puţin de şase exemplare din unsprezece milioane tipărite mi-au fost trimise, nesolicitate, drept cadou, de către binevoitori din întreaga lume, este *Life – How Did It Get Here?*, fără nume de autor, publicată totuşi de „Watchtower Bible and Tract Society".

Dacă alegem o pagină la întâmplare din această lucrare anonimă şi distribuită cu largheţe, descoperim buretele cunoscut drept „Coşul cu flori al lui Venus" *(Euplectella),* însoţit, nici mai mult pici mai puţin, de un citat din Sir David Attenborough: „Să priveşti un schelet complex precum cel din particule de siliciu al buretelui cunoscut drept *Coşul cu flori al lui Venus,* îţi năuceşte imaginaţia. Cum au putut colabora cvasi-independentele celule microscopice pentru a secreta un milion de aşchii sticloase spre a construi o dantelărie atât de complicată şi minunată? Nu ştim". Autorii de la Watchtower nu întârzie să-şi adauge propria concluzie: „Dar ştim un lucru: Nu întâmplarea este proiectantul". Într-adevăr, nu întâmplarea este proiectantul. Asupra acestui punct putem fi de acord. Improbabilitatea statistică a unor astfel de fenomene pre-cum scheletul de *Euplectella* este problema centrală pe care trebuie să o rezolve orice teorie a vieţii. Cu cât este mai mare improbabilitatea statistică, cu atât mai puţin credibilă este, ca soluţie, întâmplarea: aceasta înseamnă improbabilitate. Însă nu proiectul şi întâmplarea sunt soluţiile care candidează la şarada improbabilităţii, aşa cum se sugerează în mod fals. Acestea sunt proiectul şi selecţia naturală. Datorită nivelului înalt de improbabilitate al organismelor vii, întâmplarea nu reprezintă o soluţie, şi niciun biolog întreg la minte nu a sugerat aşa ceva. La rândul lui, nici proiectul nu reprezintă o soluţie reală, după cum vom vedea mai târziu; deocamdată, însă, vreau să continui demonstraţia problemei pe care trebuie să o rezolve fiecare teorie a vieţii: cea a modului în care se poate scăpa de întâmplare.

Dacă întoarcem pagina lui Watchtower, dăm de minunata plantă cunoscută ca Dutchman's Pipe *[Aristolochia trilobata],* ale cărei părţi componente par a fi proiectate pentru a prinde insecte, a le acoperi cu polen şi a le trimite către o altă floare din aceeaşi specie. Complicata eleganţă a florii îi face pe cei de la Watchtower să se întrebe: „Toate acestea au apărut din întâmplare? Sau au apărut printr-un proiect inteligent?" încă o dată, nu, *desigur,* nu au apărut din întâmplare. Selecţia naturală nu este numai o soluţie economicoasă, credibilă şi elegantă; ea reprezintă şi singura alternativă viabilă la întâmplare, care a fost avansată vreodată. Proiectul inteligent suferă exact aceleaşi obiecţii ca şi întâmplarea. Pur şi simplu nu reprezintă o rezolvare credibilă a şaradei improbabilităţii statistice. Şi cu cât este mai mare improbabilitatea, cu atât mai puţin credibil devine proiectul inteligent. Văzut aşa cum trebuie, proiectul inteligent se va dovedi o dublare a problemei. Încă o dată, aceasta se întâmplă deoarece proiectantul însuşi (însăşi) va ridica imediat problema şi mai mare a propriei sale origini. Orice entitate capabilă de a proiecta ceva pe atât de improbabil precum o floare de Dutchman's Pipe (sau un univers), ar trebui să fie încă şi mai improbabilă decât floarea în sine. Departe de a încheia deplorabila regresie, Dumnezeu o exacerbează.

Să întoarcem o altă pagină din Watchtower, pentru o poveste grăitoare despre bradul gigantic *(Sequoiadendron giganteum),* un copac faţă de care am o afecţiune deosebită deoarece am unul în grădină – un bebeluş de abia un secol şi, cu toate acestea, cel mai înalt arbore din împrejurimi. „Un biet om, care stă la poalele unui sequoia, nu poate decât să se uite în sus cu o tăcută reverenţă faţă de mărimea sa uriaşă. Ai putea să te gândeşti că forma acestui gigant majestuos şi a micuţei seminţe care îl conţine nu se datorează unui proiect?" Încă o dată, dacă îţi închipui că singura alternativă a proiectului este întâmplarea, atunci nu, nu mai are nici un sens. Însă, şi de această dată, autorii omit să menţioneze alternativa reală, aceea a selecţiei naturale, fie pentru că nu o înţeleg de fapt, sau, fie pentru că nu doresc acest lucru. Procesul prin care plantele, minuscule sau uriaşe, dobândesc energia necesară pentru a se construi pe ele însele este fotosinteza. Iată, din nou, un citat din Watchtower: „În fotosinteză sunt implicate circa şaptezeci de reacţii chimice separate", ne spune un biolog. „Este, cu adevărat, un fapt miraculos." Plantele verzi au fost numite „fabricile" naturii – minunate, tăcute, nepoluante, producătoare de oxigen, reciclând apa şi hrănind lumea. Au apărut ele din întâmplare? Este demn de crezare acest lucru?" Nu, nu este; însă repetarea exemplelor unul după celălalt nu ne duce nicăieri. Logica creaţionistă este, mereu, aceeaşi. Un fenomen natural este prea improbabil statistic, prea complex, prea frumos,

prea impresionant pentru a veni în existenţă dintr-o întâmplare. Iar proiectul este singura alternativă a întâmplării pe care şi-o pot imagina autorii. De aceea, trebuie să fie făcut de către un proiectant. Iar răspunsul pe care îl dă ştiinţa acestei logici eronate este, la rândul lui, mereu acelaşi. Proiectul nu este singura alternativă a întâmplării. Selecţia naturală constituie o alternativă mai bună. Într-adevăr, proiectarea nu reprezintă deloc o alternativă mai bună, deoarece ridică o problemă încă şi mai mare decât cea pe care o rezolvă: cine l-a proiectat pe proiectant? Întâmplarea şi proiectul eşuează, ambele, ca soluţii ale problemei improbabilităţii statistice, deoarece una reprezintă problema însăşi, iar cealaltă regresia către ea. Soluţia adevărată o reprezintă selecţia naturală. Ea este singura soluţie viabilă care a fost propusă vreodată. şi este nu numai o soluţie viabilă, ci şi de o extraordinară eleganţă şi forţă.

Ce anume face ca selecţia naturală să reuşească în calitatea de soluţie a problemei improbabilităţii, acolo unde eşuează, încă de la început, întâmplarea şi proiectul? Răspunsul este acela că selecţia naturală este un proces cumulativ, care sfărâmă în bucăţi mici problema improbabilităţii. Astfel că, fiecare dintre bucăţile mai mici apare ca uşor improbabilă, însă nu în mod categoric. Atunci când sunt adunate în serii mari astfel de evenimente relativ improbabile, produsul final al acumulării este, cu adevărat, foarte, foarte, improbabil; îndeajuns pentru a se situa cu mult dincolo de posibilitatea întâmplării. Aceste produse finale sunt cele care alcătuiesc subiectele atât de plictisitor de reciclatului argument al creaţioniştilor. Creaţionistul este complet pe lângă subiect, pentru că el (de această dată, femeile nu trebuie să se simtă excluse prin pronume) insistă în a trata geneza improbabilităţii statistice ca pe un eveniment singular. El nu înţelege forţa *acumulării.*

În *Climbing Mount Improbable,* am dat expresie acestui subiect printr-o parabolă. Un versant al unui munte este un vârf abrupt, imposibil de escaladat, însă celălalt versant este o pantă lină, care duce până în vârf. Pe vârf se află un dispozitiv complex, precum un ochi, sau un mecanism al bacteriei flagelare. Ideea absurdă că o astfel de complexitate se poate asambla în mod spontan era simbolizată de saltul direct de la poalele muntelui şi până în vârful acestuia. Prin contrast, evoluţia se orienta către partea opusă a muntelui, târându-se, încet, pe panta cea lină, până în vârf: uşor! Principiul urcuşului lent, opus saltului pe pisc, este într-atât de simplu încât eşti tentat să te întrebi de ce a durat atât de mult ca un Darwin să intre în scenă şi să-l descopere. La momentul în care a făcut el acest lucru, se scurseseră deja aproape trei secole de la *annus mirrabilis* al lui Newton, dar realizarea acestuia pare, prin comparaţie, mai dificilă decât cea a lui Darwin,

O altă metaforă preferată pentru improbabilitatea extremă este combinaţia de la încuietoarea unui seif de bancă. Teoretic, un spărgător poate avea noroc să dea, întâmplător, peste combinaţia corectă. În practică însă, combinaţia încuietorii seifului bancar este proiectată cu îndeajuns de multă improbabilitate pentru ca aşa ceva să se poată întâmpla – aproape la fel ca şi Boeingul 747 al lui Fred Hoyle. Imaginaţi-vă însă o încuietoare care are o combinaţie rău proiectată, care scapă pe măsura trecerii timpului indicii – echivalentul lui „călduţ/fierbinte" din jocul copilăriei. Să presupunem că, atunci când fiecare dintre discurile numerotate a ajuns la setarea corectă, uşa seifului deschide o fantă prin care curge un şuvoi de bani. Hoţul ar câştiga imediat potul cel mare.

Creaţioniştii care încearcă să folosească în favoarea lor argumentul improbabilităţii presupun întotdeauna că adaptarea biologică este o problemă de tipul jackpot sau nimic. Un alt nume pentru acest tip de prejudecată este „complexitate ireductibilă" (CI). Ochiul fie vede, fie nu. Aripa fie zboară, fie nu. Se presupune că nu există intermediari utili. Însă această idee este pur şi simplu greşită. În practică, astfel de intermediari abundă – ceea ce este exact ce ne-am fi aşteptat în teorie. Combinaţia vieţii este un dispozitiv de tipul „rece/cald". Viaţa reală alege pantele uşoare ale Muntelui Improbabilităţii, în vreme ce creaţioniştii sunt orbi la orice, cu excepţia descurajantului abrupt aflat înainte.

Darwin a dedicat un capitol întreg din *Originea speciilor* „Dificultăţilor teoriei descendentei cu modificări", şi este corectă afirmaţia că acest scurt capitol a anticipat şi înlăturat dinainte fiecare dintre presupusele dificultăţi care au fost propuse de atunci încoace. Cele mai formidabile dificultăţi sunt acelea ale „organelor cu perfecţiune şi complexitate extremă" ale lui Darwin, descrise greşit, uneori, drept „ireductibil de complexe". Darwin a scos în evidenţă ochiul ca punând o problemă în mod deosebit de dificilă: „A presupune faptul că ochiul, cu inimitabilele sale dispozitive de reglare a focalizării pentru diferite distanţe, pentru receptarea a diferite cantităţi de lumină şi pentru corectarea deviaţiilor sferice şi cromatice, s-ar fi putut forma prin selecţie naturală, mi se pare, mărturisesc deschis, absurd în cel mai înalt grad". Creaţioniştii citează neîncetat, cu entuziasm, această frază. Nu mai este nevoie să adaug că ei nu citează aproape niciodată ceea ce urmează după ea. Mărturisirea deschisă a lui Darwin se dovedeşte a nu fi fost decât o for-mula retorică. El şi-a atras oponenţii mai aproape, pentru ca, atunci Când vine, lovitura sa să fie mai tare. Lovitura desigur, a fost explicaţia sa simplă cu privire la modalitatea exactă prin care a evoluat gradual ochiul. Darwin nu a folosit

sintagma „complexitate ireductibilă”, sau „panta lină a Muntelui Improbabilităţii”, însă cunoştea cu limpezime principiul ambelor.

„La ce serveşte o jumătate de ochi?”, sau „La ce serveşte o jumătate de aripă?”, sunt, ambele, părţi ale argumentului „complexităţii ireductibile”. O unitate funcţională este ireductibil complexă dacă prin îndepărtarea uneia dintre componentele ei ea încetează să mai funcţioneze. S-a presupus că acest lucru este evident de la sine atât pentru ochi cât şi pentru aripi. Dacă ne gândim însă puţin la aceste presupuneri observăm imediat eroarea. Un pacient cu cataractă căruia i-a fost îndepărtat cristalinul nu poate vedea imagini clare fără ochelari, însă poate vedea îndeajuns de bine pentru a nu se lovi de un copac sau pentru a nu cădea de pe culmea unui munte. O jumătate de aripă, într-adevăr, nu este la fel de bună precum o aripă întreagă, însă este, cu siguranţă, mai bună decât o aripă inexistentă. O jumătate de aripă îţi poate salva viaţa uşurându-ţi căderea dintr-un copac înalt. Iar 51 de procente de aripă te pot salva dacă ai căzut dintr-un copac şi mai înalt. Indiferent ce fracţiune de aripă ai poseda, există o înălţime de la care aceasta îţi va salva viaţa, lucru pe care o aripioară ceva mai mică nu l-ar fi reuşit. Experimentul mental cu copaci de diferite înălţimi, din care s-ar putea cădea nu este decât o modalitate de a înţelege teoretic faptul că trebuie să existe un gradient al avantajului, de la 1 procent şi până la 100 de procente. Pădurile sunt pline cu animale care planează sau plonjează, şi care ilustrează, practic, fiecare pas al pantei Muntelui Improbabilităţii.

Cu ajutorul analogiei copacilor de înălţimi diferite este uşor să-ţi imaginezi tot felul de situaţii în care o jumătate de ochi poate salva viaţa unui animal, pe când numai 49 de procente nu ar fi făcut-o. Variaţii ale condiţiilor de iluminare furnizează un gradient lin, precum variaţia distanţei la care poţi prinde, în raza vizuală, prada – sau prădătorii. Şi, la fel ca şi cu aripile şi suprafeţele de zbor, intermediarii plauzibili nu numai că sunt uşor de imaginat, ci abundă peste tot în regnul animal. Un vierme plat are un ochi care, după orice apreciere de bun-simţ, reprezintă mai puţin decât jumătate din ochiul uman. *Nautilus* (şi, probabil, vărul său amonit, dispărut, care a dominat mările paleozoicului şi ale mezozoicului), are un ochi care este calitativ intermediar între cel al viermelui plat şi cel al omului. Diferit de cel al viermelui plat, care poate detecta lumina şi umbra dar nu poate vedea nici o imagine, ochiul gen „cameră miniaturală” a lui *nautilus* formează o imagine adevărată; ea este, însă, în comparaţie cu a noastră, ceţoasă şi ştearsă. Ar fi inutil să măsurăm îmbunătăţirea în procente, însă nici o persoană raţională nu poate nega faptul că aceşti ochi de nevertebrate, ca şi mulţi alţii, sunt mai buni decât lipsa lor, şi că ei se situează pe gradientul continuu şi lin al Muntelui Improbabilităţii, pe al cărui vârf se află ochii noştri; deşi nu este cel mai înalt vârf, el este, totuşi, destul de înalt. În *Climbing Mount Improbable*, am dedicat câte un capitol întreg ochiului şi aripii, demonstrând cât de uşor a fost, pentru fiecare, să evolueze lent (sau, poate, nu chiar atât de lent), în mod gradual, aşa încât voi încheia acum acest subiect.

Deci, am văzut cu certitudine că ochii şi aripile nu sunt complexe în mod ireductibil; însă, ceea ce este mai interesant decât aceste exemple specifice, este învăţătura generală pe care trebuie să o extragem de aici. Faptul că atâţia oameni au greşit complet în aceste cazuri evidente ar trebui să ne servească drept avertisment faţă de alte exemple, care sunt mai puţin evidente, precum cazurile privind celula şi cel al biochimiei, fluturate acum de către acei creaţionişti adăpostiţi sub eufemismul politic, de faţadă, de „teoreticieni ai proiectului inteligent”.

Avem un îndemn cu rol de avertisment, care sună astfel: nu decreta, pur şi simplu, că lucrurile sunt de o complexitate ireductibilă; există posibilitatea de a nu te fi uitat cu destulă atenţie la detalii, sau de a nu fi cugetat cu destulă atenţie asupra lor. Pe de altă parte, nici noi, cei de partea ştiinţei, nu trebuie să fim prea dogmatic-încrezători. Poate că există ceva acolo, în natură, care împiedică prin complexitatea sa ireductibilă *veritabilă* exerciţiul gradientului lin al Muntelui Improbabilităţii. Creaţioniştii au dreptate că, dacă existenţa complexităţii ireductibile poate fi demonstrată cum trebuie, ea va distruge teoria lui Darwin. Chiar şi Darwin a spus că „Dacă se poate demonstra existenţa unui organism complex care nu ar fi putut fi format prin modificări numeroase, succesive, teoria mea va fi complet distrusă. Dar nu pot afla o astfel de situaţie”. Nici Darwin şi nici altcineva de atunci încoace nu a putut descoperi o astfel de situaţie, în ciuda unor eforturi de durată, cu adevărat disperate. Au fost propuşi mulţi candidaţi pentru acest post de nestemată a creaţionismului. Nici unul nu a rezistat analizei.

Oricum, chiar dacă complexitatea ireductibilă veritabilă ar distruge teoria lui Darwin, dacă va fi vreodată descoperită, cine ar putea spune că ea nu va distruge totodată şi teoria proiectului inteligent? Deja, aceasta *a avariat* teoria proiectului inteligent, deoarece, aşa după cum am spus-o şi voi continua să o spun, oricât de puţin am cunoaşte despre Dumnezeu, măcar putem fi siguri de un lucru, şi anume că el trebuie să fie foarte, foarte complex şi, de presupus, ireductibil!

DIVINIZAREA INTERVALELOR

A căuta exemple specifice de complexitate ireductibilă este o modalitate fundamental neştiinţifică: un caz special de argumentare de pe o poziţie prezentă de ignoranţă. Ea face apel la aceeaşi logică deficientă ca şi „Dumnezeul intervalelor", o strategie condamnată de către teologul Dietriech Bonhoeffer. Creaţioniştii caută cu înfrigurare un interval în cunoaşterea, sau în înţelegerea, actuală. Dacă se găseşte un interval aparent, *st presupune* că el trebuie umplut automat de către Dumnezeu. Ceea ce îi îngrijorează pe teologii cu luare aminte, precum Bonhoeffer, este aceea că intervalul se micşorează pe măsură ce ştiinţa avansează, iar Dumnezeu este ameninţat a nu mai avea, la un moment dat, nimic de făcut şi nici unde să se ascundă. Ceea ce îi îngrijorează pe oamenii de ştiinţă este însă altceva. A admite ignoranţa este o componentă esenţială a demersului ştiinţific, şi chiar în prezenţa ei, ca provocare pentru viitoarele cuceriri. După cum a scris prietenul meu Matt Ridley, „Mulţi dintre oamenii de ştiinţă s-au plictisit de ceea ce au descoperit deja. Ceea ce îi împinge mai departe este ignoranţa". Misticii exultă în prezenţa misterului şi vor ca acesta să rămână, pe mai departe, misterios. Oamenii de ştiinţă exultă în prezenţa misterului dintr-un motiv diferit: le dă ceva de făcut. Mai general, şi o voi repeta în capitolul opt, unul dintre efectele cu adevărat negative ale religiei este acela că ea ne învaţă că a fi mulţumit cu faptul de a nu înţelege este o virtute.

A admite ignoranţa şi confuzia temporară este vital pentru ştiinţa de calitate. De aceea, faptul că strategia principală a propagandiştilor creaţiei este de a căuta intervale în cunoaşterea ştiinţifică şi a pretinde umplerea lor automată cu „proiectul inteligent", este, în cel mai bun caz, un lucru nefericit. Ceea ce urmează este ipotetic, însă, în întregime, tipic. Discursul unui creaţionist: „Articulaţia cubitală a broaştei-viezure-pătată este complexă ireductibil. Nicio componentă a ei nu este de vreun folos până când nu este asamblat totul. Pariez că nu veţi găsi nici o modalitate prin care articulaţia cubitală a broaştei-viezure să fi evoluat gradual, încet, treptat". Dacă omul de ştiinţă nu reuşeşte să dea un răspuns imediat şi complet, creaţionistul trage o concluzie *automată:* „Bine atunci, teoria alternativă, „proiectul inteligent", câştigă în mod automat". Observaţi logica vicioasă: dacă teoria A eşuează în ceva anume, atunci teoria B trebuie să fie corectă. Inutil să adaug că faptul acesta nu se aplică şi invers. Suntem îndemnaţi să sărim la teoria automată fără ca măcar să ne fi uitat dacă nu cumva eşuează şi ea în acelaşi loc precum teoria pe care se presupune că trebuie să o înlocuiască. Proiectului inteligent (PI) i se atribuie un permis de liberă trecere, o imunitate magică faţă de cerinţele riguroase pretinse evoluţiei.

Ideea mea, aici, este aceea că acest complot creaţionist subminează natura omului de ştiinţă – cu adevărat necesară – triumfând în (temporară) nesiguranţă. Doar din raţiuni pur politice, omul de ştiinţă de astăzi poate ezita înainte de a afirma: „Hmm, interesantă idee… Mă întreb cum *si-a dezvoltat* strămoşul broaştei-viezure articulaţia cubitală? Nu sunt specialist în broaşte-viezure; trebuie să merg la biblioteca universităţii şi să mă uit. Ar putea fi un proiect interesant pentru licenţa unui absolvent". În momentul în care omul de ştiinţă a spus ceva în acest sens, şi cu mult înainte ca studentul să-şi fi început proiectul, concluzia automată devine titlul unui articol creaţionist: „Broasca-viezure nu putea fi decât proiectată de Dumnezeu".

Din nefericire, există o conexiune între nevoia metodologică a Ştiinţei de a descoperi arii de necunoaştere pentru a-şi orienta cercetarea şi nevoia PI de a descoperi arii de necunoaştere pentru a-şi clama victoria automată. Faptul că ID nu posedă dovezi proprii ci înfloreşte ca o buruiană în intervalele cunoaşterii ştiinţifice, generează o nepotrivire cu nevoia ştiinţei de a identifica şi declara aceleaşi intervale ca fiind propice cercetării. În acest sens, ştiinţa se vede aliată cu teologi rafinaţi precum Bonhoeffer, uniţi în faţa inamicului comun, respectiv naivele teologii populistă şi a intervalu-lui, ale proiectului inteligent.

Povestea de amor a creaţioniştilor „intervalele" dintre documentele fosile este simbolică pentru întreaga lor teologie a intervalului. Odată, am început un capitol despre aşa-numita explozie cambriană cu fraza „Este ca şi cum fosilele ar fi fost plantate acolo, fără nici o istorie evolutivă". Bineînţeles că a fost numai o introducere retorică, menită a deschide pofta cititorului pentru explicaţia completă care urma. O înţelegere tardivă şi tristă îmi arată de abia acum cât de predictibil ar fi fost faptul că explicaţia mea amânunţită va fi înlăturată iar introducerea citată cu voioşie, scoasă din context. Creaţioniştii adoră golurile în legătură cu fosilele, în aceeaşi măsură în care adoră golurile în general.

Multe tranziţii evolutive sunt documentate elegant prin serii de modificări graduale, mai mult sau mai puţin continue, de fosile intermediare. Unele, însă, nu sunt, şi acestea reprezintă vestitele „intervale". Michael Schermer a scos cu pertinenţă în evidenţă faptul că, chiar dacă descoperirea unei fosile noi umple un „interval", creaţioniştii vor afirma că, acum, există de două ori mai multe intervale! De observat, însă, folosirea nepermisă a opţiunii automate. Dacă nu există fosile care să sprijine o tranziţie evolutivă postulată, opţiunea automată este aceea că nu a existat deloc o tranziţie evolutivă şi, de aceea, trebuie să fi intervenit Dumnezeu.

Este complet ilogic să pretinzi o documentare completă a fiecărui pas al naraţiunii, fie în evoluţie, fie

oriunde în domeniul ştiinţei. La fel de bine s-ar putea pretinde, înainte de a condamna pe cineva pentru o crimă, o redare cinematică completă a fiecărui pas al criminalului până la crima propriu-zisă, fără nici un cadru lipsă. Numai o mică parte a corpurilor fosilizează, şi suntem norocoşi a avea chiar şi atâtea fosile intermediare câte avem. Deşi am fi putut, cu uşurinţă, să nu avem nici un fel de fosile, cu toate acestea, dovezile evoluţiei provenind din alte surse, precum genetica moleculară şi distribuţia geografică, ar fi fost deosebit de puternice. Pe de altă parte, evoluţia previzionează că, dacă o *singură* fosilă a apărut într-un strat geologic *greşit,* întreaga teorie va fi spulberată. Fiind provocat de către popperieni zeloşi să spună cum ar putea fi dată peste cap evoluţia, J. B. S. Haldane a mormăit un răspuns faimos: „Fosile de iepure în precambrian". Dar astfel de fosile anacronice nu au fost niciodată descoperite, în ciuda discreditatelor legende creaţioniste despre cranii umane în straturi de cărbune şi amprente de picior uman intersectându-se cu cele de dinozaur.

În gândirea unui creaţionist, intervalele sunt umplute în mod automat de către Dumnezeu. Acelaşi lucru se aplică şi masivului abrupt care este evident la prima vedere al Muntelui Improbabilităţii, în timp ce panta lină a acestuia nu este vizibilă imediat, sau, este nebăgată în seamă. Zonele unde există o lipsă de informaţii, sau de cunoaştere, sunt în mod automat presupuse a aparţine lui Dumnezeu. Recursul rapid la anunţul dramatic al prezenţei „complexităţii ireductibile", reprezintă, de fapt, un eşec al imaginaţiei. Un organism biologic, dacă nu un ochi cel puţin un mecanism bacterian flagelar, sau o cale biochimică, este *decretat,* fără nici un argument consecutiv, a fi complex ireductibil. Nu se face nici o tentativă de a *demonstra* complexitatea ireductibilă. Fără a trece prin filtrele preventive privitoare la ochi, aripă sau multe altele, fiecare candidat la îndoielnicul premiu este presupus a fi transparent, evident prin sine, ireductibil complex, cu un statut atribuit prin dictat. Să ne gândim puţin! De vreme ce complexitatea ireductibilă este folosită ca argument în favoarea proiectului, nu ar trebui să fie impusă mai mult decât proiectul însuşi. Astfel, se poate afirma pur şi simplu că broasca-viezure (gărgăriţa-bombardier etc.) demonstrează proiectul, fără nici un alt argument sau explicaţie. Nu se face ştiinţă în acest fel.

În cele din urmă, logica se dovedeşte a nu fi mai convingătoare decât ceea ce urmează: „Eu (se inserează numele propriu), nu sunt personal capabil în nici un fel să-mi dau seama că (se inserează fenomenul biologic) poate să se fi construit pas cu pas. De aceea, el este ireductibil complex. Aceasta înseamnă că el este proiectat". Imediat îţi poţi da seama că este posibil ca vreun om de ştiinţă să apară şi să descopere un intermediar; sau, cel puţin, să imagineze un intermediar plauzibil. Chiar şi dacă nici un om de ştiinţă nu vine cu O explicaţie, este pur şi simplu eronat să-ţi închipui că „proiectul" va face faţă mai bine. Raţionamentul subscris teoriei „proiectului inteligent" este unul leneş şi negativist – raţionament clasic de tip „Dumnezeul intervalelor". Mai demult, l-am poreclit „Argumentul propriei credulităţi".

Imaginaţi-vă că priviţi un truc magic nemaipomenit. Vestitul duo Penn şi Teller vă prezintă un număr în care par a se împuşca simultan, unul pe celălalt, cu pistolul, fiecare prinzând glonţul celuilalt în dinţi.[92] Se iau măsuri de marcare a gloanţelor înainte de â fi încărcate în arme, întreaga procedură fiind observată de aproape de către voluntari din audienţă, care au experienţă cu armele de foc, eliminându-se astfel, în aparenţă, orice posibilitate de înşelăciune. Glonţul marcat al lui Teller ajunge în gura lui Penn, iar glonţul marcat al lui Penn în cea a lui Teller. Eu (Richard Dawkins) nu sunt personal capabil în nici un fel să-mi dau seama cum poate fi aceasta o păcăleală. „Argumentul propriei credulităţi" strigă din adâncurile centrilor mei nervoşi preştiinţifici, şi aproape că mă convinge să spun: „Trebuie să fie un miracol. Nu există o explicaţie ştiinţifică. Trebuie să fie ceva supranatural". Însă, vocea încă plăpândă a educaţiei ştiinţifice vine cu un alt mesaj. Penn şi Teller sunt iluzionişti de clasă mondială. Există o explicaţie perfect valabilă. Doar că eu sunt prea naiv, sau prea lipsit de imaginaţie ca să mă gândesc la ea. Acesta este răspunsul potrivit pentru un truc magic. El este, de asemeni, şi răspunsul potrivit pentru un fenomen biologic care pare a fi de o complexitate ireductibilă. Cei care sar de la uimirea personală în faţa unui fenomen natural direct la invocarea supranaturalului, nu sunt mai buni decât caraghioşii care văd un magician că îndoaie o lingură şi sar la concluzia că este ceva „paranormal".

Chimistul scoţian A. G. Cairns-Smith ne spune ceva în plus, în cartea sa *Seven Clues to the Origin of Life,* folosind analogia cu o arcadă. O arcadă executată din pietre cioplite brut, fără mortar între ele, poate fi o structură solidă, ireductibil complexă: se va dărâma la scoaterea unei singure pietre. Cum a fost aceasta, atunci, construită? O metodă ar fi aceea de a aduna o grămadă mare de pietre şi, apoi de a îndepărta cu grijă una câte una. În general, există multe structuri ireductibile în sensul că nu pot rezista la extragerea nici uneia dintre părţile componente, dar care au fost construite cu ajutorul unei schele de sprijin care a fost apoi îndepărtată, nemaifiind vizibilă. Odată structura terminată, schelăria poate fi îndepărtată în siguranţă, structura rămânând în

[92] Penn şi Teller sunt un cuplu de magicieni, care chiar au în programul lor un astfel de truc. *(n. trad.)*

picioare. De asemeni şi în cadrul evoluţiei, organismul sau structura pe care o priviţi ar fi putut avea o schelă de susţinere printr-un strămoş, care a fost demult eliminat.

Ideea „complexităţii ireductibile" nu este nouă, însă sintagma în sine a fost inventată de către creaţionistul Michael Behe[93], în 1996. Lui i se datorează (dacă acesta ar putea fi termenul potrivit) deplasarea creaţionismului într-un nou areal al biologiei, respectiv biochimia şi biologia celulară, pe care le-a văzut, probabil, ca pe un teritoriu de vânătoare de intervaluri mai bun decât ochii şi aripile. Cea mai bună apropiere a sa de un model potrivit (totuşi, unul prost), a fost mecanismul motor bacterial flagelat.

Mecanismul motor flagelat al bacteriei este o minune a naturii. Este singurul exemplu cunoscut de ax cu rotaţie liberă din afara tehnologiei umane. Pentru animalele mari, presupun că roţile ar fi exemple autentice de complexitate ireductibilă şi, probabil de aceea, ele nici nu există. Cum ar putea nervii şi vasele sangvine trece dincolo de suportul rotativ?[94] Filamentul flagelat este un propulsor cu care bacteria îşi sapă drum prin apă. Folosesc termenul „sapă" şi nu pe cel de „înoată", pentru că, la scara de existenţă bacterială, un lichid precum apa nu este perceput la fel de fluid după cum îl percepem noi. El este perceput mai curând ca un sirop, sau un jeleu, sau chiar ca un nisip, iar bacteria pare că sapă, sau se înşurubează, mai degrabă decât înoată. Diferit de aşa numitul filament flagelat al organismelor mai mari, precum protozoarele, filamentul bacterial nu flutură ca un bici şi nici nu vâsleşte. El are un adevărat ax rotativ liber, care se roteşte în mod continuu în interiorul unui lagăr, propulsat de un motor molecular remarcabil de mic. La nivel molecular, motorul foloseşte, esenţial, acelaşi principiu ca şi un muşchi, exercitând însă o rotaţie liberă şi nu o contracţie intermitentă.[95] A fost descris ca un minuscul motor exterior (deşi, după Standardele inginereşti, şi neobişnuit pentru un mecanism biologic, el este spectaculos de ineficient).

Fără a oferi nici o motivaţie, o explicaţie sau o extensie, Behe *proclamă* pur şi simplu motorul bacterial flagelat ca fiind ireductibil complex. Deoarece nu oferă nici un argument în sprijinul afirmaţiei sale, putem să bănuim o lipsă a imaginaţiei. El presupune că literatura biologică de specialitate a ignorat problema. Falsitatea acestei afirmaţii a fost însă masiv şi jenant (pentru Behe) dezvăluită în justiţie, în faţa judecătorului John E. Jones, în Pennsylvania, în 2005, unde Behe a depus mărturie ca martor expert de partea unui grup de creaţionişti care au încercat să impună creaţionismul de tip „proiect inteligent" în curriculumul orelor de ştiinţe dintr-o şcoală publică – o tentativă, în cuvintele judecătorului Jones, atât de „lipsită de sens încât te lasă fără aer" (sintagmă şi persoană destinate, cu siguranţă, unei notorietăţi de durată). După cum vom vedea, aceasta nu a fost singura ruşine pe care a suferit-o Behe la acea audiere.

Cheia demonstrării complexităţii ireductibile este faptul de a arăta că nici una dintre părţile sale nu ar fi putut fi utilă separat. Toate ar fi trebuit să se afle acolo mai înainte ca vreuna dintre ele să poată fi de vreun folos (analogia preferată a lui Behe este cu o cursă de şoareci). În realitate, biologii moleculari nu au nici o problemă în a descoperi părţi care funcţionează în afara întregului, atât la motorul flagelar cât şi pentru alte exemple de complexitate ireductibilă invocate de Behe. Lucrul acesta este bine marcat de către Kenneth Miller, de la Brown University, în ceea ce mă priveşte cel mai pertinent inamic al „proiectului inteligent", şi nu mai puţin un creştin devotat. Recomand adesea cartea sa *Finding Darwin's God* credincioşilor care îmi scriu, duşi de nas de către Behe.

În cazul motorului rotativ bacterial, Miller ne atrage atenţia asupra unui mecanism numit *sistem secretor de tipul trei* (SSTT).[96] SSTT nu este folosit pentru mişcarea de rotaţie. El este unul dintre sistemele folosite de către bacteriile parazite pentru a pompa substanţe toxice prin peretele lor celular pentru a otrăvi organismul care le găzduieşte. La scară umană, ne putem imagina turnarea sau stropirea cu un lichid printr-o gaură; din nou

[93] Behe (1996).

[94] Există un exemplu ficţional. Scriitorul pentru copii Philip Pullman îşi imaginează în *His Dark Materials* o specie de animale numită *mulefa,* care conviețuiește cu copaci care produc nişte capsule cu seminţe, perfect rotunde şi cu o gaură în mijloc. Pe acestea, mulefa le adoptă ca roţi. Roţile nefiind o parte a corpului, nu posedă nervi sau vase sangvine care să se sucească în jurul „axei" (un spin puternic din corn sau os). Pertinent, Pullman notează că sistemul funcţionează numai deoarece planeta este pavată cu fâşii naturale de bazalt, care servesc drept „drumuri". Pe teren accidentat, roţile nu sunt de folos.

[95] Lucru fascinant, principiul muşchiului este folosit şi într-un al treilea mod la unele insecte, precum muştele, albinele şi gândacii, la care muşchiul destinat zborului are o structură oscilatorie, ca un motor alternativ. Pe de altă parte, insecte precum lăcustele trimit instrucţiuni nervoase pentru fiecare bătaie de aripa (ca pasărea), albinele trimit motorului oscilant o instrucţiune de tip închis/deschis. Bacteria are un mecanism care nu este nici un simplu contractor (ca la pasăre), şi nici alternativ (ca la albină), ci rotativ veritabil: din acest punct de vedere, el funcţionează ca un motor electric, sau ca un motor rotativ de tip Wankel.

[96] http://millerandlevine.com/km/evol/design2/article.html.

însă, la scara bacterială lucrurile arată altfel. Fiecare moleculă a substanţei secretate este o proteină de mari dimensiuni, care are o structură tridimensională bine definită, la aceeaşi scară ca şi cea a SSTT: pare, mai degrabă, o sculptură solidă decât un lichid. Fiecare moleculă este propulsată individual printr-un mecanism alcătuit cu grijă, asemănător cu o maşină de joc automată care livrează jucării sau sticle, mai curând decât o simplă gaură prin care „curge" un lichid. Maşinăria în sine este alcătuită dintr-un număr relativ mic de molecule de proteină, comparabile ca mărime şi complexitate cu moleculele pe care le livrează. Interesant este că aceste automate de joc sunt asemănătoare, adesea, la bacterii care nu sunt înrudite îndeaproape. Probabil că genele care le alcătuiesc au fost „copiate şi lipite" de la alte bacterii: lucru pe care bacteriile îl fac adesea, în mod remarcabil, şi un subiect fascinant în sine – însă trebuie să merg mai departe.

Moleculele de proteină care formează structura SSTT sunt foarte asemănătoare componentelor motorului flagelat. Unui evoluţionist îi este foarte clar că elementele componente ale SSTT au fost deturnate pentru o funcţiune nouă, dar nu în întregime lipsită de legătură, atunci când a evoluat motorul flagelat. Dat fiind că SSTT împinge molecule prin sine, nu este surprinzător faptul că se foloseşte de o versiune mai rudimentară a principiului motorului flagelat, care împinge moleculele axului său într-o mişcare rotativă. Este evident că părţile componente cruciale ale motorului flagelat erau deja la locul lor şi operau înainte ca motorul flagelat să fi evoluat. Deturnarea unor mecanisme deja existente este o modalitate evidentă prin care piese ale unui mecanism în aparenţă ireductibil complex pot urca Muntele Improbabilităţii.

Bineînţeles că mai este nevoie de foarte multă muncă, şi sunt sigur că ea se va face. Ea nu se va face, însă, dacă oamenii de ştiinţă se vor fi mulţumit cu automatismul leneş pe care îl încurajează "teoria proiectului inteligent". Iată mesajul pe care l-ar putea transmite un „teoretician al proiectului inteligent" oamenilor de ştiinţă: „Dacă nu înţelegeţi modul cum funcţionează ceva, să nu vă pese: renunţaţi şi spuneţi că l-a făcut Dumnezeu. Nu aveţi idee de felul cum funcţionează impulsul nervos? Bun! Nu înţelegeţi modul cum sunt aşternute amintirile în creier? Excelent! Fotosinteza este un proces uimitor de complex? Minunat! Vă rugăm să nu vă aplecaţi asupra problemelor – pur şi simplu, renunţaţi şi faceţi apel la Dumnezeu. Dragă omule de ştiinţă, nu *lucra* asupra necunoscutelor tale. Adu-le la noi, pentru că noi ştim ce să facem cu ele. Nu risipi preţioasa ignoranţă înlăturând-o prin cercetare. Noi avem nevoie de aceste intervale minunate ca un ultim refugiu pentru Dumnezeu". Sf. Augustin a spus-o deschis: „Mai există o altă formă de ispită, încă şi mai plină de pericol. Aceasta este boala curiozităţii. Ea este cea care ne mână să încercăm să descoperim tainele naturii, acele taine care se află dincolo de înţelegerea noastră, şi care ne pot aduce numai deşertăciune şi pe care omul nu trebuie să-şi dorească a le învăţa" (citat din Freeman, 2002).

Un alt exemplu favorit de presupusă complexitate ireductibilă a lui Behe este sistemul imunitar. Să-l lăsăm pe judecătorul Jones să preia povestea:

De fapt, la interogatoriu, Prof. Behe a fost întrebat cu privire la pretenţia sa din 1996 că ştiinţa nu va descoperi niciodată o explicaţie evolutivă a sistemului imunitar. I-au fost prezentate cincizeci şi opt de recenzii pe temă ale unor publicaţii, nouă cărţi şi câteva capitole din tratate de imunologie privitoare la evoluţia sistemului imunitar; totuşi, el nu a făcut decât să insiste că aceste mărturii privind evoluţia nu sunt suficiente, şi că nu sunt „îndeajuns de bune".

La interogatoriul luat de către Eric Rotschild, consilier principal al reclamanţilor, Behe a trebuit să accepte faptul că nu citise cele mai multe dintre cele cincizeci şi opt de recenzii pe temă. Puţin surprinzător, deoarece imunologia este muncă, grea. Mai puţin scuzabil este faptul că Behe a respins acest tip de cercetare ca fiind „ne rodnic". Cu siguranţă că nu este rodnic dacă scopul tău este acela de a face propagandă printre neinstruiţi creduli şi politicieni, mai degrabă decât să descoperi adevăruri importante despre lumea reală. După ce l-a ascultat pe Behe, Rotschild a concluzionat ceea ce trebuie să fi simţit orice persoană onestă din sala de judecată:

Din fericire, există cercetători care caută răspunsuri la problema originii sistemului imunitar… El reprezintă apărarea noastră împotriva bolilor care ne afectează şi ne omoară. Oamenii de ştiinţă care au scris aceste cărţi şi articole trudesc în anonimat, fără finanţări pentru achiziţii de cărţi sau contracte de conferinţe. Eforturile lor ne ajută să prevenim şi să vindecăm probleme medicale serioase. Prin contrast, Prof. Behe şi toată mişcarea pentru proiectul inteligent nu fac nimic pentru avansul cunoaşterii ştiinţifice sau medicale, şi le spun şi

generaţiilor viitoare sa nu le pese.[97]

Sau, după cum a apreciat geneticianul american Jerry Coyne în recenzia cărţii lui Behe: „Dacă istoria ştiinţei ne arată ceva, aceasta este că nu ajungem nicăieri dacă punem eticheta „Dumnezeu" ignoranţei". Sau, în cuvintele elocvente ale unui blogger care comenta un articol al meu şi al lui Coyne din *Guardian,* despre proiectul inteligent:

De ce este considerat Dumnezeu o explicaţie pentru orice? Nu este – ci e vorba de eşecul explicaţiei, un dat din umeri, un „habar n-am" îmbrăcat în spiritualitate şi ritual. Dacă unii atribuie ceva lui Dumnezeu, înseamnă că, în general, nu au habar şi de aceea apelează la o zână a cerului inabordabilă şi de necunoscut. Cere să ţi se explice de unde a venit tipul, şi ai toate şansele să primeşti un răspuns vag, pseudo-filosofic, că a existat dintotdeauna, sau că se află dincolo de natură. Ceea ce, desigur, nu explică nimic.[98]

Darwinismul ne ridică nivelul conştiinţei în alt mod. Organisme evoluate, elegante şi eficiente după cum sunt de obicei, demonstrează, de asemeni existenţa unor scăpări – exact după cum te-ai fi aşteptat dacă ar avea un trecut evolutiv, şi exact cum nu te-ai aştepta dacă ar fi fost proiectate. Am luat în discuţie exemple, în alte cărţi: unul este recurenţa nervului laringian, care îşi trădează istoria evolutivă printr-un ocol masiv şi inutil de la destinaţia sa. Multe dintre problemele noastre, de la durerile lombare la hernii, uter deplasat şi predispoziţia la infecţii ale sinusurilor, sunt un rezultat direct al faptului că acum deplasăm pe două picioare un corp care a fost format de-a lungul a milioane de ani pentru a merge pe patru.

Conştiinţa noastră este ridicat accentuată şi de cruzimea şi ineficienţa selecţiei naturale. Prădătorii par minunat „proiectaţi" pentru a prinde prada, în vreme ce, la rândul ei, aceasta pare la fel de minunat „proiectată" pentru a scăpa. De partea cui este Dumnezeu?[99]

PRINCIPIUL ANTROPIC: VARIANTA PLANETARĂ

Teologii intervalişti care s-au lăsat de ochi şi aripi, motoare flagelate şi sisteme imunitare, îşi fixează speranţele, adesea, asupra originii vieţii. Rădăcina evoluţiei în chimia non-biologică pare a prezenta, întrucâtva, un interval mai mare decât orice altă tranziţie din evoluţia subsecventă. Şi într-un sens chiar prezintă un interval mai mare. Acest sens, însă, este foarte specific şi nu oferă nici o consolare susţinătorilor religiei. Originarea vieţii nu avea nevoie să se întâmple decât o dată. De aceea, după cum voi arăta, o putem considera un eveniment extrem de improbabil, de multe ori mai improbabil decât mulţi şi-ar putea imagina. Paşii consecutivi ai evoluţiei sunt copiaţi apoi, mai mult sau mai puţin la fel, de-a lungul a milioane şi milioane de specii independente, în mod continuu şi repetat, în decursul timpului geologic. De aceea, pentru a explica evoluţia vieţii complexe, nu putem face apel la acelaşi fel de raţionament statistic pe care îl putem aplica originii vieţii. Evenimentele care alcătuiesc aspectul întâmplător al evoluţiei, ca fiind diferite de originea singulară (şi, probabil, de câteva cazuri speciale), nu puteau fi foarte improbabile.

Deosebirea poate părea confuză, şi va trebui să o explic mai departe, folosindu-mă de aşa numitul principiu antropic. Principiul antropic a fost denumit de către matematicianul britanic Brandon Carter în 1974, şi explicat de către fizicienii John Barrow şi Frank Tipler în cartea lor tematică.[100] Principiul antropic se aplică de obicei cosmosului, şi voi ajunge şi la acest aspect. Însă voi prezenta ideea la o scară mai mică, planetară. Noi existăm aici, pe Pământ. De aceea, Pământul trebuie să fie tipul de planetă capabil de a ne fi generat şi întreţinut, oricât de neobişnuit sau chiar unic ar fi acest tip. De exemplu, felul nostru de viaţă nu poate fi susţinut fără apă lichidă. Exobiologii, care caută dovezi ale vieţii extraterestre, cercetează, practic, cerul pentru

[97] Această relatare a procesului Dover, inclusiv citatele, sunt extrase din articolul lui A. Bottaro, M. A. Inlay and N. J. Matzke, „Immunology in spotlight at the Dover „Intelligent Design" trial", *Nature Immunology* 7, 2006, 433-5.

[98] J. Coyne, „God in the details: the biochemical challenge to evolution", *Nature* 383, 1996, *227-S.* Articolul lui Coyne şi al meu „One side can be wrong" a fost publicat în *Guardian,* 1 Sept. 2005: http://www.guardin.co.uk/life/feature/story/0,13026,1559743.oo.html. Citatul din „bloggerul elocvent" este la http://www.religionisbullshit.net/blog/2005_09_01_archive.php.

[99] Dawkins(1995).

[100] Mai târziu, Carter a fost de acord că, decât împământenind „principiu antropic", un nume mai bun pentru principiul general ar fi „principiul cunoaşterii" – B. Carter, „The anthropic principie and its implications for biological evolution", *Philosophical Transactions of the Royal Socieiy of London* A, 310, 1983, 347-63. Pentru o discuţie pe durata unei cărţi a principiului antropic, a se vedea Barrow şi Tipler (1988).

a afla indicii despre existenţa apei. În jurul unei stele tipice precum Soarele nostru, există aşa numita zonă Goldilocks, nici prea caldă, nici prea rece, propice planetelor cu apă lichidă.[101] O centură subţire de orbite care se află între cele situate prea departe de stea, unde apa îngheaţă, şi cele situate prea aproape, unde aceasta fierbe.

De presupus, de asemeni, că o orbită prietenoasă ar trebui să fie aproape circulară. Una puternic eliptică, precum cea a recent descoperitei planete a zecea, cunoscută drept Xena, abia ar permite planetei să treacă în viteză prin zona Goldilocks o dată la câteva decenii sau secole pământeşti. Xena nu trece deloc prin zona Goldilocks, nici chiar la cea mai mare apropiere de Soare, care se petrece o dată la 560 de ani pământeni. Temperatura cometei Halley variază între, circa, 47°C la periheliu [apropierea cea mai mare de Soare] şi minus 270°C la afeliu [depărtarea cea mai mare de Soare]. Orbita Pământului, la fel ca şi cele ale celorlalte planete, este, tehnic, o elipsă (mai aproape de Soare în ianuarie, şi mai îndepărtată în iulie)[102]; cercul este însă un caz aparte al elipsei, iar orbita Pământului este într-atât de apropiată de a fi circulară încât nu iese niciodată din zona Goldilocks. Poziţionarea Pământului în sistemul solar este propice şi din alte puncte de vedere decât cele evidenţiate pentru evoluţia vieţii. Masivul aspirator gravitaţional al lui Jupiter este bine plasat pentru a intercepta asteroizii care, altfel, ne-ar fi ameninţat cu ciocniri fatale. Luna singulară şi destul de masivă serveşte la stabilizarea axei noastre de rotaţie[103], şi ajută în diferite moduri la menţinerea vieţii. Soarele nostru este neobişnuit prin aceea că nu este dublu, blocat într-o orbită reciprocă cu o stea însoţitoare. Este posibil şi pentru stelele binare să aibă planete, însă orbitele lor sunt predispuse la a fi prea haotic-variabile pentru a putea susţine existenţa vieţii.

Pentru caracterul prietenos aparte al planetei noastre au fost oferite două explicaţii majore. Teoria proiectului spune că Dumnezeu a făcut lumea, a plasat-o în zona Goldilocks şi a aranjat în mod intenţionat toate amănuntele în beneficiul nostru. Principiul antropic este foarte diferit, şi prezintă un uşor feeling darwinian. Marea majoritate a planetelor universului nu se găsesc în zona Goldilocks a stelelor lor, şi nu sunt potrivite vieţii. Nici una din această vastă majoritate nu are viaţă. Oricât de mica ar fi minoritatea celor care posedă exact condiţiile necesare vieţii, noi trebuie, în mod necesar, să ne aflăm pe una dintre ele, deoarece aici ne gândim la ea.

De altfel, este un lucru ciudat acela că apărătorii religiei îndrăgesc principiul antropic. Fără nici un motiv anume, ei cred ca acesta le susţine cauza. Însă, adevărul este exact invers. Principiul antropic, la fel ca şi selecţia naturală, reprezintă o *alternativă* la ipoteza proiectului. El oferă o explicaţie raţională, liberă de proiect, faptului că ne aflăm într-o situaţie propice existenţei noastre. Cred că în mintea religioasă confuzia vine de la faptul că principiul antropic nu este menţionat decât în contextele în care rezolvă problemele, mai precis în acela că trăim într-un loc propice vieţii. Ceea Ce nu reuşesc minţile religioase să prindă, este faptul că pentru această problemă candidează două soluţii. Dumnezeu este una. Principiul antropic este cealaltă. Ele sunt *alternative.*

Apa lichidă reprezintă o condiţie necesară pentru viaţa pe care o cunoaştem, însă ea este departe de a fi suficientă. Viaţa mai trebuie să-şi aibă originea în apă, iar originea vieţii ar putea fi un fapt foarte improbabil. Odată ce viaţa a originat, evoluţia darwiniană se desfăşoară voioasă. Dar, cum a început viaţa? Originea vieţii a fost un eveniment chimic, sau o serie de evenimente, oriunde ar fi fost întrunite condiţiile selecţiei naturale. Ingredientul major a fost ereditatea, fie ADN-ul, fie (mai probabil) ceva care copiază ca ADN-ul, poate molecula înrudită de ARN. Odată ce ingredientul vital – un fel de moleculă genetică – este pe poziţie, selecţia naturală darwiniană adevărată poate să-şi urmeze cursul, iar viaţa complexă să apară, în consecinţă, în cele din urmă. Apariţia spontană, întâmplătoare, a primei molecule cu ereditate se loveşte de multe improbabilităţi. Ea poate fi foarte, foarte improbabilă, şi voi zăbovi asupra acestei chestiuni deoarece este importantă pentru această parte a cărţii.

Deşi speculativ, apariţia vieţii reprezintă un subiect de cercetare înfloritor. Expertiza pe care o pretinde este cea a chimiei, care nu îmi aparţine. Privesc de pe margine, cu multă curiozitate, şi nu voi fi surprins dacă, în următorii câţiva ani, chimiştii vor anunţa că au moşit în laborator o nouă origine a vieţii. Totuşi, acest lucru nu s-a petrecut deocamdată, şi încă este posibil să se susţină că probabilitatea ca aşa ceva să aibă loc este, şi aşa a fost mereu, extrem de joasă – deşi, odată, s-a întâmplat!

---

[101] Denumirea, aparţinând unei plante de stepă cu flori galbene, provine de la numele englezesc al fetiţei din povestirea Fraţilor Grimm *Goldilocks and the Three Bears* (rom. *Bucle-aurii şi cei trei ursuleţi*), cu referire la terciul care trebuia să fie „nici prea rece, nici prea cald". *(n. trad.)*

[102] Dacă acest lucru vi se pare surprinzător, probabil ca suferiţi de şovinismul emisferei nordice, descris anterior.

[103] Comins(1993).

După cum am făcut şi cu orbitele Goldilocks, putem arăta că, oricât de improbabilă ar fi originea vieţii, ştim că ea a avut loc pe Pământ deoarece ne aflăm aici. La fel ca şi în cazul temperaturii, pentru a explica ceea ce s-a întâmplat există două ipoteze: ipoteza proiectului şi ipoteza ştiinţifică, sau „antropică". Abordarea proiectului postulează un Dumnezeu care, în a sa activitate, a pus la cale un miracol şi a lovit cu foc divin supa prebiotică lansând astfel ADN-ul, sau ceva echivalent.

La fel ca şi în cazul Goldilocks, alternativa antropică a ipotezei proiectului este de tip statistic. Oamenii de ştiinţă aduc în scenă magia numerelor mari. S-a apreciat că în galaxia noastră există între 1 miliard şi 30 de miliarde de planete, iar în întregul univers circa 100 de miliarde de galaxii. Lăsând deoparte câteva zerouri, din prudenţă, un miliard de miliarde reprezintă o estimare rezervată privind numărul de planete disponibile în univers. Acum, să presupunem că originea vieţii, apariţia spontană a ceva echivalent cu ADN-ul, a fost un proces cu adevărat impresionant. Să presupunem că a fost într-atât de improbabil încât s-a petrecut numai pe o planetă dintr-un miliard. De exemplu, un comitet de sponsorizare ar râde de un om de ştiinţă care dă proiectului său o reuşită de numai un procent dintr-o sută. Noi vorbim, însă, aici, de şanse de unu la un miliard. Si, totuşi… chiar şi cu şanse atât de absurd de mici, viaţa va fi apărut astfel pe un miliard de planete – între care, desigur, Pământul este una.[104]

Nu este surprinzătoare această concluzie, şi o spun din nou. Chiar dacă şansele apariţiei vieţii pe o planetă erau potrivnice cu un miliard la unu, acest extraordinar de improbabil eveniment tot se va fi petrecut pe un miliard de planete. Norocul de a găsi una dintre aceste planete purtătoare de viaţă ne aduce în amintire proverbialul ac în carul cu fân. Însă nu este nevoie să ne dăm peste cap pentru a găsi acul, deoarece, mai înainte de a începe căutarea, referitor din nou la principiul antropic, orice fiinţe capabile de a-l căuta trebuie să se afle, în mod necesar, pe unul dintre aceste prodigioase ace. Orice afirmaţie despre probabilitate este făcută în contextul unui anumit nivel de ignoranţă. Dacă nu cunoaştem nimic despre o planetă, am putea postula şansele de apariţie a vieţii pe ea la, să spunem, unu la un miliard. Lucrurile se schimbă însă dacă aducem în estimarea noastră câteva elemente noi. O planetă oarecare poate avea proprietăţi anume, poate un profil special al elementelor chimice prezente în roci care să schimbe şansele în favoarea apariţiei vieţii. Altfel spus, unele planete sunt mai „asemănătoare Pământului" decât altele. Desigur că Pământul este în mod deosebit „asemănător Pământului"! Acest fapt ar trebui să vină în sprijinul chimiştilor care încearcă să recreeze evenimentul în laborator, deoarece ei micşorează şansele defavorabile succesului lor. Însă, calculul meu anterior a demonstrat că până şi un model chimic cu o şansă de succes atât de mică precum unu la un miliard *tot* va prezice apariţia vieţii pe un miliard de planete din univers. Iar, pentru a ne oferi o explicaţie bună şi complet satisfăcătoare pentru prezenţa vieţii aici, frumuseţea principiului antropic este aceea că ne spune, complet contraintuitiv, că modelul chimic nu are nevoie să prezică decât apariţia vieţii pe *o* planetă dintr-un miliard de miliarde. Nu cred nici măcar o clipă că, în practică, originea vieţii ar fi fost, oriunde, atât de improbabilă. Consider, categoric, că merită cheltuiţi bani pentru încercarea de a copia acest eveniment în laborator – şi la fel şi în cazul programului SETI, deoarece cred că este posibil să existe viaţă inteligentă şi în altă parte.

Chiar acceptând până şi cele mai pesimiste estimări ale probabilităţii ca viaţa să fi apărut în mod spontan, argumentul statistic dărâmă complet orice sugestie că ar trebui să postulăm existenţa proiectului pentru a umple un interval. Dintre toate intervalele existente în povestea evoluţiei, cel al originii vieţii pare de netrecut pentru minţile calibrate să atribuie riscuri şi posibilităţi scării cotidiene: cea pe care comitetele de sponsorizare evaluează propuneri de cercetare înaintate de către chimişti. Ştiinţa statistică documentată umple chiar şi un interval atât de mare ca acesta, în vreme ce tot ea exclude un creator divin pe motivul „ultimului tip de 747", întâlnit mai devreme.

Să ne întoarcem însă la interesanta idee care a început această secţiune. Să presupunem că cineva a încercat să explice fenomenul general al adaptării biologice pe aceleaşi coordonate pe care le-am folosit pentru originea vieţii: recursul la un număr imens de planete disponibile. Este un lucru constatat acela că fiecare specie sau organism din cadrul fiecărei specii care a fost cercetat, se dovedeşte bun la ceea ce face. Aripile păsărilor, albinelor şi liliecilor sunt bune pentru zbor. Ochii sunt buni pentru văzut. Frunzele sunt bune pentru fotosinteză. Trăim pe o planetă unde suntem înconjuraţi de, probabil, zece milioane de specii, fiecare prezentând o iluzorie aparenţă, proprie, puternică, de proiect. Fiecare specie este bine echipată pentru stilul ei de viaţă. Am putea reuşi să explicăm toate aceste iluzii de proiect prin argumentul „numărului uriaş de planete"? Nu, nu putem, repet, *nu.* Nici să nu vă gândiţi la aşa ceva! Este important acest lucru, deoarece el atinge esenţa celei mai mari neînţelegeri privind darwinismul.

[104] Am enunţat acest argument mai deplin în cartea *The Blind Watchmaker* (Dawkins, 1986).

Nu are importanţă cu câte planete ne putem juca, norocul nu va fi niciodată îndeajuns pentru a explica luxurianta diversitate a complexităţii viului pe Pământ, în aceeaşi manieră precum cea folosită pentru explicarea existenţei noastre aici, în primul rând. Evoluţia vieţii constituie un caz aparte de cel al originii vieţii, deoarece, repet, originea vieţii a fost (sau ar fi putut fi) un eveniment unic petrecut doar o singură dată. Potrivirea adaptativă a speciilor la diferitele lor medii, pe de altă parte, este de un milion de ori mai mare, şi se desfăşoară în continuare.

Este limpede că aici, pe Pământ, avem de-a face cu un *proces* generalizat de optimizare a speciilor biologice, proces care operează permanent pe întreaga planetă, pe toate masele continentale şi pe toate insulele. Putem previziona cu uşurinţă că, dacă vom aştepta să treacă un milion de ani, un set complet nou de specii va fi adaptat mediilor lor de viaţă, la fel precum sunt adaptate speciile noastre la mediile lor. Acesta este un fenomen multiplu, predictibil, recurent, şi nu un exemplu de noroc statistic recunoscut post factum. Şi, mulţumită lui Darwin, ştim cum a apărut: prin selecţie naturală.

Principiul antropic este neputincios în a explica multiplele detalii multifaţetate ale creaturilor vii. Pentru a desluşi diversitatea vieţii pe [Pământ şi, în mod special, convingătoarea iluzie a proiectului, avem nevoie, cu adevărat, de puternica pârghie a lui Darwin. Prin contrast, deoarece selecţia naturală nu poate avea loc fără ea, originea vieţii se află, însă, dincolo de raza de acţiune a acestei pârghii. Aici intervine principiul antropic. Dacă postulăm un număr foarte mare de oportunităţi planetare, putem opera cu o origine a vieţii unică. Odată ce a fost acordată această şansă, pe care principiul antropic trebuie să ne-o ofere, intervine selecţia naturală – iar selecţia naturală nu este, în mod categoric, o chestiune de noroc.

Cu toate acestea, se poate ca originea vieţii să nu fie singurul interval major din povestea evoluţiei depăşit printr-un noroc justificat antropic. De exemplu, în *Mendel's Demon* (reintitulată, fără (motiv şi derutant, *The Cooperative Gene,* de către editorii americani), colegul meu Mark Ridley a propus ca originea celulei eucariote (tipul nostru de celulă, cu nucleu şi diferite ale trăsături complicate precum mitocondriile, care nu sunt prezente la bacterii) a reprezentat un pas încă şi mai important, dificil şi improbabil din punct de vedere statistic, decât originea vieţii. Un alt interval a cărui trecere a fost de acelaşi ordin de improbabilitate ar putea fi originea conştiinţei. Astfel de evenimente singulare pot fi explicate cu ajutorul principiului antropic, pe următoarele coordonate. Există miliarde de planete care au dezvoltat viaţa la nivel bacterial, însă numai o fracţiune dintre acestea au depăşit intervalul către ceva în genul celulei eucariote. Iar dintre acestea, o şi mai mică fracţie a reuşit să treacă Rubiconul conştiinţei. Dacă ambele reprezintă evenimente singulare, nu mai avem de-a face cu un *proces* ubicuu şi atotpătrunzător, aşa după cum se întâmplă cu adaptarea biologică obişnuită. Principiul antropic afirmă că, devreme ce suntem în viaţă, eucariotici şi conştienţi, planeta noastră trebuie să fie una dintre acele extrem de rare planete care au depăşit toate cele trei intervale.

Selecţia naturală funcţionează pentru că este un proces cumulativ, unidirecţional, de îmbunătăţire. Pentru a lua startul are nevoie de o doză de noroc, pe care i-l acordă principiul antropic al „miliardelor de planete". Se poate ca şi alte intervale din povestea evoluţiei să aibă nevoie de infuzii majore de noroc, cu justificare antropică. Însă, orice am mai putea adăuga, *proiectul,* cu siguranţă, nu funcţionează ca explicaţie pentru viaţă deoarece nu are caracter cumulativ şi, de aceea, generează mai multe întrebări decât răspunsuri – ne duce, deci, înapoi, prin regresia infinită de tip „ultimul tip de 747".

Ne ducem viaţa pe o planetă favorabilă tipului nostru de viaţă, şi am văzut două motive pentru care se întâmplă acest lucru. Unul este acela că viaţa a evoluat astfel încât să înflorească în condiţiile furnizate de planetă. Aceasta se întâmplă datorită selecţiei naturale. Celălalt motiv este cel antropic. Există în univers miliarde de planete şi, oricât de mică ar fi minoritatea planetelor favorabile evoluţiei, a noastră trebuie, în mod necesar, să fie una dintre acestea. Este timpul acum să aducem principiul antropic la un stadiu mai timpuriu, de la biologie înapoi la cosmologie.

PRINCIPIUL ANTROPIC: VARIANTA COSMOLOGICĂ

Nu trăim numai pe o planetă prietenoasă, ci şi într-un univers prietenos. Acest lucru derivă din faptul că, pentru ca noi să existăm, legile fizicii trebuie să fie suficient de favorabile pentru a permite apariţia vieţii. Nu din întâmplare vedem stelele atunci când ne uităm, noaptea, la cerul înstelat, deoarece stelele sunt o precondiţie necesară pentru existenţa celor mai multe elemente chimice, iar fără chimie nu poate exista viaţă. Fizicienii au calculat că dacă legile şi constantele fizicii ar fi fost doar cu puţin diferite universul s-ar fi dezvoltat astfel încât viaţa ar fi fost imposibilă. Alţi fizicieni pun problema în alt mod, însă concluzia este, în general, aceeaşi. *Injust Six Numbers* Martin Rees enumera şase constante fundamentale, despre care se crede că sunt valabile în tot universul. Fiecare dintre aceste şase constante este reglată astfel încât, dacă ar fi fost doar cu puţin diferită,

universul ar fi fost în mod considerabil diferit şi, (probabil, nefavorabil vieţii.[105]

Un exemplu din cele şase numere ale lui Rees îl reprezintă magnitudinea aşa-numitei forţe „tari", aceea care leagă componentele unui nucleu atomic, respectiv forţa care trebuie învinsă atunci când vrem să „descompunem" atomul. Este măsurată ca E, şi reprezintă proporţia din masa unui nucleu de hidrogen care este convertită în (energie atunci când hidrogenul fuzionează pentru a forma heliul. Valoarea sa numerică în universul nostru este de 0,007, şi se pare bă, pentru ca să fi putut exista chimia (ca precondiţie a vieţii), ea trebuia să fie foarte aproape de această valoare. Chimia, aşa cum o cunoaştem, consistă în combinarea şi recombinarea celor circa nouăzeci de elemente ale tabelului periodic, care există în mod natural. Hidrogenul este cel mai simplu şi mai comun dintre elemente. Celelalte elemente din univers sunt alcătuite, în cele din nonă, din hidrogen, prin fuziune nucleară. Fuziunea nucleară este un proces dificil care apare în condiţiile extrem de fierbinţi din interiorul stelelor (şi în bombele cu hidrogen). Stele relativ mici, precum este Soarele nostru, pot produce numai elemente uşoare precum heliul, al doilea ca greutate din tabelul periodic, după hidrogen Pentru a fi produse elementele mai grele, într-o cascadă de procese de fuziune nucleară ale căror amănunte au fost elaborate de Fred Hoyle împreună cu doi colegi (o realizare pentru care, în mod misterios, lui Hoyle nu i s-a oferit o parte din Premiul Nobel pe care l-au împărţit ceilalţi doi), este nevoie de stele mai mari şi mai fierbinţi. Aceste stele mari pot exploda ca supernove, împrăştiindu-şi materia, care include elementele tabelului periodic, în nori de praf. La un moment dat, aceşti nori de praf se condensează şi alcătuiesc noi stele şi planete, ca şi a noastră. De aceea Pământul nostru este bogat în elemente situate mai sus de hidrogen, elemente fără de care chimia şi viaţa ar fi fost imposibile.

Relevant aici este faptul că valoarea forţei tari determină în mod crucial cât de departe merge pe tabela periodică cascada fuziunii nucleare. Dacă forţa tare ar fi fost prea mică, să zicem 0,006 în loc de 0,007, universul nu ar fi conţinut decât hidrogen, neputând rezulta nici un fel de chimie care să prezinte interes. Dacă ar fi fost prea mare, să zicem 0,008, întregul hidrogen ar fi fuzionat în elemente mai grele. O chimie lipsită de hidrogen nu ar putea genera viaţa aşa cum o cunoaştem. În primul rând, nu ar fi existat apă. Valoarea Goldilocks, respectiv 0,007, este numai bună pentru a conţine bogăţia de elemente de care avem nevoie pentru o chimie interesantă şi susţinătoare a vieţii.

Nu voi aborda şi celelalte numere ale lui Rees. În ceea ce le priveşte, concluzia este aceeaşi. Numărul propriu-zis se află într-o bandă valorică în afara căreia viaţa nu ar fi fost posibilă. Ce răspuns putem da acestor lucruri? Din nou, avem pe de-o parte răspunsul teist, şi pe de alta pe cel antropic. Cel teist spune că Dumnezeu, pe când a alcătuit universul, a potrivit constantele în aşa fel încât fiecare să se încadreze în propria zonă Goldilocks pentru a produce viaţa. Este ca şi cum Dumnezeu a avut la dispoziţie şase butoane, pe care le-a manevrat cu grijă şi le-a setat la propriile lor valori Goldilocks. Ca întotdeauna, răspunsul teist este nesatisfăcător, pentru că lasă neexplicată existenţa lui Dumnezeu. Un Dumnezeu capabil de a calcula valorile Goldilocks pentru cele şase numere ar trebui să fie cel puţin la fel de improbabil ca şi combinaţia potrivită de numere, iar acest lucru este cu adevărat foarte improbabil – ceea ce constituie chiar premiza discuţiei noastre. În consecinţă, răspunsul teist a ratat posibilitatea de a face un pas înainte către rezolvarea problemei. Nu văd altă posibilitate decât să-l înlătur, minunându-mă totodată de mulţimea de oameni care nu pot vedea problema şi par satisfăcuţi în mod sincer de argumentul „operatorului" divin.

Poate că lipsa unui nivel de conştientizare ridicat, precum au biologii, produs de selecţia naturală şi de forţa acesteia de a struni improbabilitatea, poate fi motivul psihologic al acestei uimitoare orbiri. Cu experienţa sa de psiholog evoluţionist, J. Anderson Thomson mă orientează către un motiv suplimentar, anume tara psihologică pe care o avem cu toţii faţă de personalizarea ca agenţi ai obiectelor lipsite de viaţă. După cum spune Thomson, suntem mai înclinaţi să confundăm o umbră cu un hot decât un hot cu o umbră. Falsitatea primei nu ar fi decât o pierdere de timp. Falsitatea celei de a doua ar putea fi fatală. Intr-o scrisoare, el mi-a sugerat că, în trecutul nostru ancestral, cea mai mare provocare din partea mediului înconjurător a venit din ambele direcţii. „Moştenirea acestui lucru o reprezintă presupunerea automată, adesea frica, faţă de intenţiile umane. Avem o mare greutate în a vedea în jurul nostru altceva decât cauzalitate *umană*". În mod natural am generalizat acest lucru ca intenţie divină. În capitolul al cincilea voi reveni asupra seductivităţii „agenţilor".

Cu ajutorul conştiinţei lor înalte cu privire la capacitatea selecţiei naturale de a explica apariţia lucrurilor improbabile, biologii nu pot fi mulţumiţi de nici o teorie care eludează problema improbabilităţii. Iar răspunsul

[105] Spun „probabil", pentru că, pe de-o parte, nu cunoaştem cât de diferite ar putea fi formele de viaţă extraterestre şi, pe de alta, pentru că este posibil să facem o greşeală dacă luăm în consideraţie numai schimbările câte unei singure constante, odată. Ar putea exista alte *combinaţii* valorice ale celor şase numere care s-ar putea dovedi favorabile vieţii, şi pe care nu le descoperim dacă le luăm în considerare doar una câte una?

teist nu este decât o nemaipomenită eludare a chestiunii improbabilităţii. Este mai mult decât o reformulare a problemei, este o amplificare grotescă a ei. Să ne întoarcem, deci, către alternativa antropică. În forma sa cea mai generală, răspunsul antropic este că nu putem discuta această problemă decât în acel tip de univers capabil să ne producă. De aceea, existenţa noastră determină faptul că acele constante fundamentale ale fizicii trebuie să se găsească în zonele lor Goldilocks. Privitor la chestiunea existenţei noastre, alţi fizicieni adoptă alte tipuri de soluţii antropice.

Alţi fizicieni, între care Martin Rees este un exemplu, găsesc acest lucru nesatisfăcător şi, cred, că sunt de acord cu ei. Este, desigur, perfect plauzibil faptul că, pentru un univers, nu poate exista decât o singură modalitate de a exista. De ce a trebuit, însă, ca această modalitate să fi constituit unica ocazie pentru evoluţie? De ce a trebuit să fie acel tip de univers care, în termenii fizicianului teoretician Freeman Dyson, părea aproape „să fi ştiut că suntem pe drum"? În acelaşi sens, filosoful John Leslie foloseşte analogia cu o persoană condamnată la moarte prin împuşcare în faţa plutonului de execuţie. Există posibilitatea ca toţi cei zece componenţi ai plutonului să-şi greşească ţinta. Atunci, supravieţuitorul va fi în poziţia de a reflecta, bucuros, asupra norocului lui, spunând: „Se pare că au ratat ţinta cu toţii, pentru că altfel nu aş mai fi fost aici să mă gândesc la acest lucru". Şi, lucru de înţeles, ar mai putea să se întrebe cum de au ratat cu toţii, şi să se joace cu ipotezele mituirii lor sau a beţiei.

Acestei obiecţiuni i se poate răspunde cu sugestia, pe care Martin Rees o sprijină, că există multe universuri, care coexistă, precum bulele de spumă, într-un „multivers" (sau „megavers", după expresia preferată de Leonard Susskind).[106] Legile şi constantele oricărui univers, precum universul nostru observabil, sunt legi locale. Multiversul, ca întreg, posedă o multitudine de seturi alternative de legi locale. Principiul antropic intervine pentru a explica faptul că trebuie să ne aflăm într-unui dintre aceste universuri (probabil o minoritate) ale căror legi locale se întâmplă să fi fost propice pentru ca noi să evoluăm la un moment dat, de unde şi posibilitatea de a contempla această problemă.

Din consideraţiile cu privire la soarta finală a universului apare o variantă curioasă a teoriei multiversului. În funcţie de valorile unor numere, precum cele şase constante ale lui Martin Rees, universul nostru poate să se extindă la infinit sau să se stabilizeze într-o stare de echilibru, ori ca expansiunea să dea înapoi şi să devină contracţie, culminând cu aşa numitul „big crunch". Unele modele de big crunch prezintă universul ca sărind înapoi la expansiune, şi aşa mai departe, la infinit, cu un ciclu de, să spunem, 20 de miliarde de ani. Big crunch-ul în serie ameliorează însă această teorie: spaţiul şi timpul nostru au început într-adevăr cu acest Big Bang, însă acesta nu a fost decât unul dintr-o lungă serie de Big Banguri, fiecare iniţiat de către un big crunch care a încheia universul precedent din serie. Deoarece nimeni nu înţelege ce anume se întâmplă în singularităţi precum Big Bangul, este de înţeles faptul că legile şi constantele sunt de fiecare dată resetate la aceleaşi valori. Dacă ciclurile explozie-expansiune-contracţie-prăbuşire ar funcţiona veşnic, precum un acordeon cosmic, vom avea, mai degrabă, o versiune în serie decât una paralelă de multivers. Încă o dată, principiul antropic îşi face datoria de a explica. Din întreaga serie de universuri, numai un mic număr au condiţii armonizate biogenic. Şi, deoarece noi ne aflăm în el, desigur, universul de faţă trebuie să fie unul dintre acestea. După cum se pare, pentru că acumularea de noi dovezi ne îndepărtează de modelul big crunch, varianta de multivers în serie trebuie evaluată cu mai puţină reţinere decât a fost cândva. Acum, se pare, universul nostru este destinat să se extindă veşnic.

Un alt fizician teoretician, Lee Smolin, a dezvoltat o atrăgătoare variantă darwiniană a teoriei multiversului, care include elemente atât seriale cât şi paralele. Ideea lui Smolin, prezentată în *The Life of the Cosmos,* se articulează pe teoria că din universuri părinte se nasc universuri fiică, însă nu printr-un big crunch în toată puterea cuvântului ci local, prin găuri negre. Smolin vine şi cu o formă de ereditate: constantele fundamentale ale universului fiică sunt o uşoară „mutaţie" a constantelor părintelui. Deoarece ereditatea este componenta esenţială a selecţiei naturale darwiniste, restul teoriei lui Smolin vine în mod natural. Acele universuri care au ceea ce le trebuie pentru a „supravieţui" şi a se „reproduce" predomină în cadrul multiversului. „A avea ceea ce trebuie" include şi O durată suficient de lungă pentru a se „reproduce". Deoarece actul reproducerii se petrece în găuri negre, universurile de succes trebuie să posede ceea ce trebuie pentru a face găuri negre. Această capacitate implică diferite alte proprietăţi. De exemplu, tendinţa materiei de a se condensa în nori şi apoi în stele, reprezintă o condiţie obligatorie. După cum am văzut, stelele sunt precursoarele dezvoltării unei interesante chimii, de unde provine şi viaţa. Astfel, Smolin sugerează faptul că, în

[106] Susskind (2006) oferă o argumentaţie superbă a principiului antropic în megavers. El spune că cei mai mulţi dintre fizicieni detestă această idee. Personal, nu înţeleg de ce. O consider minunată – probabil, pentru că Darwin mi-a elevat conştiinţa.

multivers, a avut loc o selecţie naturală a universurilor, care a favorizat în mod direct evoluţia fecundităţii găurilor negre şi indirect producerea vieţii. Deşi nu toţi fizicienii sunt entuziasmaţi de ideea lui Smolin, premiantul Nobel Murray Gell-Mann poate fi citat ca spunând: „Smolin? Este tipul acela tânăr cu idei trăsnite? S-ar putea să nu greşească”.[107] Un biolog răutăcios ar putea să se întrebe dacă, nu cumva, unii fizicieni au nevoie de o elevare darwiniană a conştiinţei.

Este tentant să te gândeşti, şi destui au cedat tentaţiei, că a postula o multitudine de universuri reprezintă o extravaganţă nepermisă. Argumentul în acest *sens* spune că, dacă acceptăm luxul unui multivers, am putea să întrecem măsura şi să acceptăm şi un Dumnezeu. Oare, nu reprezintă, ambele, ipoteze la fel de ad-hoc şi extravagante, şi la fel de nesatisfăcătoare? Persoanele care consideră că da, nu au conştiinţa elevată de selecţia naturală. Diferenţa cheie dintre cu adevărat extravaganta Ipoteză Dumnezeu şi aparent extravaganta ipoteză a multiversului este una de improbabilitate statistică. Oricât de extravagant ar fi multiversul, el este simplu. Dumnezeu, sau orice alt agent decizional inteligent şi iscusit, va trebui să fie foarte improbabil, în acelaşi sens statistic ca şi entităţile pe care se presupune că trebuie să le explice. Multiversul poate părea extravagant prin marele său *număr* de universuri. Însă, dacă, fiecare dintre aceste universuri este simplu în legile sale fundamentale, nu postulăm nimic foarte improbabil. Când vine vorba despre orice tip de inteligenţă, însă, este valabil opusul.

Unii fizicieni sunt recunoscuţi ca religioşi (Russell Stannard şi rev. John Polkinghorne fiind cele două exemple britanice pe care le-am amintit). Era previzibil ca ei să profite de improbabilitatea ca toate constantele fizice să fie armonizate în, mai mult sau mai puţin, restrânsele lor zone Goldilocks, pentru a sugera că această armonizare trebuie să fi fost făcută de către o inteligenţă cosmică. Deja am respins toate aceste propuneri deoarece ele aduc mai multe probleme decât răspunsuri. Care sunt, însă, tentativele de răspuns ale teiştilor? Cum tratează ei argumentul conform căruia orice Dumnezeu capabil de a proiecta un univers, reglat cu mare grijă pentru a conduce către evoluţia noastră, trebuie să fie o entitate supremă, complexă şi improbabilă, care are nevoie de o explicaţie şi mai mare decât aceea pe care se presupune că ar trebui să o ofere?

Teologul Richard Swinbourne crede, după cum ne-am aştepta, că are un răspuns la această problemă, pe care îl expune în cartea *Is There a God?* El începe prin a ne arăta că inima lui se află în partea corectă, printr-o convingătoare explicaţie privind faptul că trebuie să acceptăm mereu cea mai simplă ipoteză care se potriveşte realităţii. Ştiinţa explică lucrurile complexe prin termenii interacţiunilor lucrurilor simple, pentru a ajunge la interacţiunile particulelor fundamentale. Eu (şi, îndrăznesc să spun că şi dumneavoastră) cred că este o idee minunat de simplă aceea că lucrurile sunt făcute din particule fundamentale, care, deşi extrem de numeroase, sunt derivate dintr-un număr mic, finit, de *tipuri* de particule. Dacă suntem rezervaţi, este numai pentru că ideea ni se pare a fi prea simplă. Pentru Swinburne, însă, ea nu este deloc simplă ci, dimpotrivă.

Deoarece particulele, de orice fel, sunt foarte numeroase, Swinburne crede că ar fi o coincidenţă prea mare ca atât de multe să aibă aceleaşi proprietăţi. El poate suporta un electron, dar, miliarde de miliarde de electroni, *toţi cu aceleaşi proprietăţi,* este ceva care îi provoacă scepticismul. Pentru el ar fi o explicaţie mult mai amplă, mai naturală, dacă electronii ar fi cu toţii diferiţi unul de celălalt. Mai rău, nici un electron nu şi-ar păstra proprietăţile în mod natural mai mult de un moment; fiecare ar trebui să se modifice la întâmplare, pe neaşteptate şi rapid, de la clipă la clipă. Aceasta ar fi viziunea lui Swinburne despre starea simplă, naturală, a lucrurilor. Orice mai uniform decât atât (ceea ce dumneavoastră, sau eu, am considera ca fiind mai simplu) necesită o explicaţie specială. “Lucrurile sunt acum aşa cum sunt numai pentru că electronii şi Bucăţele de cupru, şi alte obiecte materiale, posedă, în secolul douăzeci, aceleaşi forţe pe care le-au avut şi în secolul nouăsprezece.”

Intră în scenă Dumnezeu! Dumnezeu vine în ajutor, menţinând deliberat şi continuu proprietăţile tuturor acelor miliarde de electroni şi bucăţele de cupru, neutralizând tendinţa lor intrinsecă spre O fluctuaţie necontrolată şi întâmplătoare. De aceea, dacă ai văzut un electron i-ai văzut pe toţi; de aceea, bucăţelele de cupru se comportă precum bucăţelele de cupru şi, de aceea, fiecare electron şi fiecare bucăţică de cupru este stabilă de la o microsecundă la alta şi de la un secol la altul. Aceasta se întâmplă deoarece Dumnezeu ţine un deget pe fiecare particulă în parte, domolindu-i excesele nesăbuite şi mânând-o la loc, aliniată cu colegele ei, pentru a le menţine pe toate la fel.

Cum poate Swinburne, însă, să susţină faptul că această ipoteză a unui Dumnezeu ţinând un catraliard de catralioane de degete pe obraznicii de electroni reprezintă o ipoteză *simplă*. Desigur că ea reprezintă exact opusul simplităţii. Printr-un exemplu de impertinenţă intelectuală, lui Swinburne îi reuşeşte totuşi, spre marea

[107] Murray Gell-Mann, citat de către John Brockman pe http://www.edge.org/3rd_culture/horgan06/horgan06_index.html.

sa satisfacţie, scamatoria. El afirmă, fără nici o urmă de justificare, faptul că Dumnezeu este o substanţă *simplă.* Ce sclipitoare economie de cauze explicative, în comparaţie cu toate acele gigacatraliarde de catralioane de electroni independenţi care se întâmplă să fie, cu toţii, la fel!

Teismul susţine că fiecare obiect care există este cauzat a exista, şi este ţinut în existenţă de către o singură substanţă, Dumnezeu. Şi susţine că fiecare proprietate pe care o are fiecare substanţă se datorează cauzării sau permisiunii existenţei ei de către Dumnezeu. A postula un mic număr de cauze este emblematic pentru explicaţia simplă. În acest sens, nu poate fi o explicaţie mai simpla decât aceea care postulează numai o singură cauză.

Teismul este mai simplu decât politeismul. Iar teismul postulează drept singura lui cauză existenţa unei persoane *[cu]* o putere infinită (Dumnezeu poate face orice este logic posibil), cunoaştere infinită (Dumnezeu cunoaşte tot ceea ce este logic posibil de cunoscut) şi libertate infinită.

Swinburne este de acord că Dumnezeu nu poate face lucruri care sunt *logic* imposibile şi trebuie să-i fim recunoscători pentru această premiză. Acestea fiind spuse, nu există nici o limită pentru scopurile explicative la care poate fi folosită puterea lui Dumnezeu, întâmpină ştiinţa vreo dificultate în a explica X? Nici o problemă! Nici nu vă mai uitaţi la X. Este adusă fără niciun efort puterea infinită a lui Dumnezeu pentru a da explicaţia (împreună cu toate cele necesare), şi acesta va fi, întotdeauna, o explicaţie absolut *simplă,* deoarece, în definitiv, nu există decât un singur Dumnezeu. Ce altceva ar putea fi mai simplu?

De fapt, cam totul. Un Dumnezeu în stare să monitorizeze şi să controleze în mod continuu statutul individual al fiecărei particule din univers *nu poate* fi simplu. Existenţa sa ar avea nevoie, în sine, de o explicaţie gigantică. Mai rău (din punctul de vedere al simplicităţii), alte colţuri ale uriaşei conştiinţe a lui Dumnezeu sunt ocupate în acelaşi timp de faptele şi rugăciunile fiecărei fiinţe umane – şi ale extratereştrilor inteligenţi care s-ar putea găsi pe alte planete din această galaxie şi din alte 100 de miliarde. El mai şi trebuie, după Swinburne, să hotărască permanent să *nu* intervină în mod miraculos pentru a ne vindeca atunci când facem cancer. Iar aceasta, deoarece „Dacă Dumnezeu ar răspunde celor mai multe din rugăciunile de vindecare de cancer, atunci cancerul nu ar mai fi o problemă pe care să o rezolve oamenii". Şi ce am mai avea, *atunci,* de făcut, cu timpul nostru?

Nu toţi teologii merg atât de departe precum Swinburne. Totuşi, neobişnuita idee că Dumnezeu ar fi *simplu* se poate regăsi şi în alte scrieri teologice moderne. Keith Ward, pe când era Regius Professor of Divinity la Oxford, s-a pronunţat foarte limpede asupra acesteia în cartea sa din 1996, *God, Chance and Necessity*:

De fapt, teiştii susţin că Dumnezeu reprezintă o explicaţie foarte elegantă, economică şi productivă pentru existenţa universului. Este economică, deoarece atribuie existenţa şi natura a absolut orice din univers numai unei singure fiinţe, o cauză ultimă care conferă tuturor raţiunea de a exista, inclusiv ei însăşi. Este elegantă, deoarece dintr-o idee cardinală – cea a celei mai perfecte cu putinţă fiinţe – poate fi explicată inteligibil întreaga natură a lui Dumnezeu şi existenţa universului.

Ca şi Swinburne, Ward nu înţelege ce anume înseamnă a explica Ceva şi, de asemenea, nu înţelege ce anume înseamnă să afirmi despre ceva că este simplu. Nu îmi este clar daca Ward chiar consideră că Dumnezeu este simplu, sau dacă fragmentul de mai sus a reprezentat doar un exerciţiu temporar de „argumentare de dragul argumentării". Sir John Polkinghorne citează în *Science and Christian Belief* critica pe care Ward o adusese gândirii lui Toma d'Aquino: „Greşea-la sa de bază stă în presupunerea că Dumnezeu este simplu – simplu nu numai în sensul că fiinţa lui este indivizibilă, ci şi în sensul mai larg în care ceea ce este adevărat pentru oricare parte a lui Dumnezeu este valabil şi pentru întreg. Cu toate acestea, este logică presupunerea că Dumnezeu, deşi indivizibil, este complex în interior". Aici Ward are dreptate. Într-adevăr, în 1912, biologul Julian Huxley a definit complexitatea ca „heterogenitate a părţilor", înţelegând prin aceasta un anume fel de indivizibilitate funcţională.[108]

În altă parte, Ward dă mărturie despre dificultatea pe care o întâmpină gândirea teologică în a înţelege de unde provine complexitatea vieţii. El îl citează pe un alt teolog-om de ştiinţă, biochimistul Arthur Peacocke (al treilea membru al trioului meu de oameni de ştiinţă religioşi), care postulează existenţa în cadrul materiei vii a unei „predilecţii pentru o complexitate crescută". Ward consideră acest lucru drept „o înclinaţie inerentă a

[108] Ward (1996: 99); Polkinghorne (1994: 55).

modificării evolutive care favorizează complexitatea". El continuă prin a sugera că o astfel de predispoziţie ar „putea reprezenta o înclinaţie a proceselor mutaţionale, pentru a se asigura că au loc mutaţii mai complexe". Ward este rezervat cu privire la acest lucru, aşa cum ar şi trebui să fie. Tendinţa evolutivă către complexitate vine, în acele descendenţe unde ea are loc, nu dintr-o predilecţie inerentă pentru o complexitate crescută, şi nu din predispoziţia la mutaţie. Ea vine din [Selecţia naturală: procesul prin care, atât cât ştim, reprezintă singurul proces capabil să genereze complexitate din simplicitate. Teoria Selecţiei naturale este în mod autentic simplă. La fel este şi originea stelelor, din care provine. Ceea ce explică, pe de cealaltă parte, complexitatea ei aproape dincolo de cuvinte: mai complexă decât orice altceva ne-am putea imagina, cu excepţia unui Dumnezeu capabil să o conceapă.

UN INTERLUDIU LA CAMBRIDGE

La o recentă conferinţă de ştiinţă şi religie, la Cambridge, unde am adus în discuţie argumentul pe care îl numesc aici „ultimul Boeing 747", am dat peste ceea ce poate fi numit un eşec amiabil în a dobândi o comuniune de gândire în chestiunea simplităţii lui Dumnezeu. Experienţa a fost relevantă şi, de aceea, aş dori să v-o împărtăşesc.

În primul rând, trebuie să vă mărturisesc (probabil că acesta este termenul potrivit) faptul că această conferinţă a fost sponsorizată de către Templeton Foundation. Audienţa a fost formată dintr-un număr mic, ales, de jurnalişti de ştiinţă din Marea Britanie şi America, Între optsprezece lectori invitaţi, eu am fost doar un insignifiant ateu. Unul dintre jurnalişti, John Horgan, a relatat faptul că, pentru a participa la conferinţă, fiecare dintre ei a fost plătit cu frumoasa sumă de 15 000$, peste cheltuielile incluse. Acest lucru m-a surprins. Îndelungata mea experienţă în ceea ce priveşte conferinţele academice nu cunoaşte nici o situaţie în care audienta (ca fiind diferită de vorbitori) să fie plătită pentru prezenţă. Dacă aş fi ştiut, acest lucru mi-ar fi trezit imediat bănuieli. Îşi folosea Templeton banii pentru a corupe jurnaliştii de ştiinţă şi pentru a le submina integritatea? John Horgan s-a întrebat, mai târziu, acelaşi lucru, şi a scris un articol despre întreaga sa experienţă.[109] În cadrul acestuia, el a arătat, spre mâhnirea mea, că anunţul participării mele ca lector l-a făcut, ca şi pe alţii, să-şi depăşească dubiile:

Biologul britanic Richard Dawkins, a cărui participare la reuniune m-a convins, ca şi pe alţii, de legitimitatea ei, a fost singurul vorbitor care a denunţat convingerile religioase ca fiind incompatibile cu ştiinţa, iraţionale şi dăunătoare. Ceilalţi vorbitori – trei agnostici, un evreu, un deist şi 12 creştini (un filosof musulman a contramandat în ultimul moment) – au oferit o perspectivă clar orientată în favoarea religiei şi a creştinismului.

Articolul în sine, al lui Horgan, este adorabil de ambivalent. În ciuda dubiilor sale, au existat unele aspecte ale acestei experienţe pe care el le-a preţuit în mod limpede (şi la fel şi eu, după cum se va vedea). Astfel, el a scris:

Conversaţiile mele cu credincioşii mi-au adâncit aprecierea privind motivul pentru care unele persoane bine educate îmbrăţişează religia. Un referent a pus în discuţie experienţa vorbirii în limbi, şi un altul şi-a descris relaţia intimă cu Isus. Convingerile mele nu s-au schimbat, însă, ale altora, da. Un tip, cel puţin, a spus că credinţa lui se clatină, ca rezultat al disecţiei pe care Dawkins a făcut-o religiei. Şi, ce poate fi rău dacă Fundaţia Templeton poate aduce fie şi un pas atât de mic către viziunea mea privind o lume fără religie?

Articolul lui Horgan a beneficiat şi de o a doua publicare, de către agentul literar John Brockman pe site-ul său numit Edge (descris adesea drept un *salon* ştiinţific on-line), ocazionând răspunsuri diferite, inclusiv unul din partea fizicianului teoretician Freeman Dyson. I-am răspuns lui Dyson citând din discursul său de mulţumire atunci când a câştigat Premiul Templeton. Indiferent dacă îi place sau nu, acceptând Premiul Templeton, Dyson a trimis un semnal puternic lumii întregi. Acesta a fost receptat ca un sprijin acordat religiei de către unul dintre cei mai distinşi fizicieni.

„Sunt mulţumit să mă număr printre mulţii creştini cărora nu le pasă prea mult de doctrina Treimii sau de adevărul istoric al evangheliilor."

[109] John Horgan, „The Templeton Foundation: A skepticţs take", *Chronicle of Higher Education,* 7 April 2006. De asemeni, http://www.edge.org/3rd_culture/ horgan06/horgan06_index.html.

Nu este, însă, acest lucru, exact ceea ce *ar spune* un om de ştiinţă ateu dacă ar vrea să sune ca un creştin? Am mai dat şi alte citate din discursul de recepţie al lui Dyson, intercalând (între paranteze) satiric întrebări imaginare către un reprezentat oficial al Templeton:

(Oh! Doriţi şi ceva mai profund? De exemplu…)

„Eu nu fac o deosebire netă între minte şi Dumnezeu. Dumnezeu este ceea ce reprezintă mintea atunci când a depăşit scara noastră de înţelegere."

(Am spus destul? Pot să merg acum să fac fizică? Ah ! încă nu este îndeajuns? În regulă, ce ziceţi, deci, de asta…)

„Chiar şi în oribila istorie a secolului douăzeci, eu văd un oarecare progres în religie. Cei doi indivizi care au întruchipat răul acestui secol, Adolf Hitler şi Iosef Stalin, erau, amândoi, atei declaraţi."[110]

(Acum, pot să plec?)

Dyson ar putea respinge cu uşurinţă implicaţiile acestor citate din discursul său de recepţie de la Templeton, dacă ar explica în mod limpede ce dovadă anume are el pentru a crede în Dumnezeu, într-un fel mai substanţial decât sensul einsteinian la care, aşa după cum am arătat în capitolul unu, putem subscrie cu toţii. Dacă înţeleg bine, ideea lui Horgan este aceea că banii lui Templeton corup ştiinţa. Sunt convins că Freeman Dyson este mai presus de corupţie. Totuşi, discursul lui de mulţumire este un lucru nefericit, el constituind un exemplu pentru alţii. Fiind instituit în mod explicit pentru a fi mai mare decât Premiul Nobel, Premiul Templeton este mai mare cu două ordine de magnitudine decât motivările tendenţioase oferite jurnaliştilor la Cambridge. Prietenul meu, filosoful Daniel Dennett, a glumit, odată, cu mine, spunându-mi, cu rezonanţă faustiană: „Richard, dacă vei da vreodată de greu…".

De bine, de rău, am participat timp de două zile la conferinţa de la Cambridge, ţinând un discurs propriu şi participând la discuţiile altor câtorva. I-am provocat pe teologi să dea un răspuns ideii că un Dumnezeu capabil de a proiecta universul, sau orice altceva, trebuie să fie complex şi improbabil statistic. Cel mai consistent răspuns pe care l-am auzit a fost acela că introduc cu brutalitate o epistemologie ştiinţifică într-o teologie nereceptivă.[111] Teologii l-au definit mereu pe Dumnezeu ca fiind simplu. Cine eram eu, un om de ştiinţă, ca să dictez teologilor faptul că Dumnezeul lor este complex? Argumentele ştiinţifice, ca acelea cu care eram eu obişnuit în domeniul meu, erau nepotrivite, devreme ce teologii au susţinut mereu că Dumnezeu se află în afara ştiinţei.

Nu am avut impresia că acei teologi care au ridicat această apărare şubredă ar fi fost în mod intenţionat nesinceri. Cred că au fost oneşti. Cu toate acestea, mi-am adus în mod irepresibil aminte de comentariul lui Peter Medawar la *The Phenomenon of Man,* a părintelui Tellhard de Chardin, în ceea ce ar putea fi cea mai negativă recenzie a tuturor timpurilor: „Autorului ei i se poate ierta lipsa de onestitate numai în baza faptului că, înainte de a-i fi înşelat pe alţii, s-a străduit din greu să se înşele pe sine însuşi".[112] Teologii mei de la întâlnirea de la Cambridge se *defineau* pe ei înşişi într-o Zonă epistemologică sigură, unde nu puteau ajunge argumentele raţionale deoarece ei înşişi *decretaseră* că aşa ceva nu se poate. Cine eram eu să susţin faptul că argumentul raţional era singurul tip de argument acceptabil? Există şi alte căi ale cunoaşterii în afară de cea ştiinţifică, şi una dintre acestea trebuie folosită pentru cunoaşterea lui Dumnezeu.

Cea mai importantă dintre aceste modalităţi s-a dovedit a fi experienţa personală, subiectivă. Câţiva dintre participanţii de la Cambridge au susţinut faptul că Dumnezeu le-a vorbit în propria lor minte, la fel de personal şi pregnant ca orice om. M-am ocupat de iluzii şi halucinaţii în capitolul al treilea (Argumentul experienţei personale), însă, la Cambridge am mai adăugat încă două idei. Prima este că, dacă Dumnezeu a comunicat într-adevăr cu oamenii, acest fapt nu va fi cu, siguranţă, în afara ştiinţei. Dumnezeu dă buzna din domiciliul său natural de pe domeniul lui extra-lumesc, pentru a se prăvăli în lumea noastră unde mesajele lui pot fi interceptate de către creierele umane, iar acest fenomen să nu aibă nimic de-a face cu ştiinţa? Cea de a doua, este aceea că un Dumnezeu capabil să trimită semnale inteligibile către milioane de persoane simultan, şi de a recepta simultan mesaje de la aceştia toţi, nu poate fi simplu, indiferent de ce altceva ar putea fi el. Ce lăţime de bandă! S-ar putea ca Dumnezeu să nu aibă un creier alcătuit din neuroni, sau o unitate centrală de procesare din siliciu, însă, dacă posedă puterile care îi sunt atribuite, el ar trebui să aibă în dotare ceva mult mai elaborat şi

[110] Această falsă opinie este tratată în capitolul şapte.

[111] Acuzaţie care aminteşte de NOMA, ale cărei pretenţii exagerate au fost abordate în capitolul al doilea.

[112] B. Medawar, recenzia la *The Phenomenon of Man,* reeditată în Medawar (1982, 242).

mai sistematic construit decât cel mai mare creier sau cel mai mare computer pe care le cunoaştem.

De fiecare dată, prietenii mei teologi au revenit la ideea că a trebuit să existe un motiv pentru care lucrurile sunt. Trebuie să fi existat o cauză a tuturor, căreia am putea foarte bine să-i dăm numele de Dumnezeu. Da, am spus, dar ar fi trebuit să fie simplă, şi de aceea, oricum l-am numi, Dumnezeu nu este totuşi un nume potrivit (doar dacă îl derobăm, în mod explicit, de toată încărcătura pe care o poartă termenul „Dumnezeu" în minţile credincioşilor). Acea primă cauză pe care o căutăm ar fi trebuit să constituie un fundament simplu pentru o pârghie autointerconectoare care să fi ridicat lumea pe care o cunoaştem, la un moment dat, la prezenta ei complexitate. A sugera că primul mişcător a fost îndeajuns de complicat pentru a se deda proiectului inteligent, pentru a nu mai pomeni de citirea simultană a minţilor a milioane de oameni, seamănă cu a-ţi servi ţie însuţi, la jocul de bridge, o mână perfectă. Priveşte împrejur la lumea vie, la jungla amazoniană cu ţesătura ei de liane, bromelii, rădăcini şi arce butante; furnicile şi jaguarii ei, tapirii şi pecarii, broaştele arboricole şi papagalii. Ceea ce vezi nu este decât echivalentul statistic al unei mâini perfecte la cărţi (având în minte toate faptul că nici una dintre celelalte posibilităţi de permutare a părţilor nu ar fi mers) – atâta doar că ştim cum a venit: cu pârghia graduală a selecţiei naturale. Nu numai oamenii de ştiinţă sunt revoltaţi de ideea acceptării fără nici un cuvânt a faptului ca o astfel de improbabilitate să apară în mod spontan; chiar şi bunul-simţ refuză să se conformeze. A sugera că prima cauză, marea necunoscută responsabilă de existenţa lucrurilor, este capabilă de a proiecta universul şi a vorbi simultan cu milioane de oameni, reprezintă o abdicare completă de la responsabilitatea de a afla o explicaţie. Reprezintă o oribilă, iraţională, autotolerantă, manifestare de „livrare din cer".

Nu susţin vreo modalitate de gândire scientistă îngustă. Însă, singurul lucru de care orice căutare onestă a adevărului trebuie să ţină cont atunci când vrea să explice astfel de monstruozităţi de improbabilitate precum o junglă sau un recif coralier, ori un univers, este o pârghie terestră şi nu un scripete aerian. Pârghia nu trebuie să fie selecţia naturală. Este drept, însă, că nimeni nu s-a putut gândi la altceva mai bun. Totuşi, mai sunt şi altele de descoperit.

Poate că „inflaţia" pe care o postulează fizicienii ca ocupând o fracţiune din prima yoctosecundă[113] a existenţei universului, se va dovedi, atunci când va fi mai bine cunoscută, a fi o pârghie cosmologică care stă alături de cea biologică a lui Darwin. Sau, poate, dificila de descoperit pârghie pe care o caută cosmologii va fi o variantă a însăşi ideii lui Darwin: fie modelul lui Smolin, fie ceva similar. Sau, pot fi chiar multiversul şi principiul antropic, adoptate de către Martin Rees şi alţii. Poate fi chiar şi un proiectant super uman – dar, chiar şi aşa, cu cea mai mare certitudine că nu va fi vorba despre un proiectant apărut brusc în existenţă, sau, care a existat dintotdeauna. Dacă universul nostru a fost proiectat (ceea ce eu nu cred nici o clipă) şi, în consecinţă, proiectantul ne citeşte gândurile şi oferă sfaturi atotştiutoare, iertare şi mântuire, însuşi proiectantul ar trebui să fie produsul final al unui tip de scară cumulativă, sau pârghii, poate o variantă a darwinismului din alt univers.

Ultima apărare a criticilor mei de la Cambridge a fost atacul, întreaga mea viziune asupra lumii a fost condamnată ca fiind „de secol nouăsprezece". Acest argument este într-atât de nepotrivit încât aproape că am omis să-l menţionez. Din păcate, însă, îl întâlnesc destul de frecvent. Inutil să mai spun că a numi un argument ca fiind de secol nouăsprezece nu este acelaşi lucru cu a explica ce anume nu este în regulă cu el. Unele idei ale secolului nouăsprezece au fost foarte bune, nu în cele din urmă periculoasa idee a lui Darwin. Oricum, venind din partea unui individ (un distins geolog de la Cambridge, cu siguranţă aflat în frunte pe drumul faustian al unui viitor Premiu Templeton) care şi-a justificat propria credinţă creştină prin invocarea a ceea ce el a numit istoricitatea Noului Testament, această atribuire a părut puţin cam exagerată. Exact în secolul 19, teologii, în Germania în mod special, au emis dubii privind invocata istoricitate folosind pentru aceasta metode bazate pe martirii istorice. Acest lucru a fost însă remarcat foarte în trecere de către teologii prezenţi la conferinţa de la Cambridge.

Oricum, eu cunosc vechea provocare cu „de secol nouăsprezece". Ea merge cu eticheta „ateu de ţară". Merge şi cu „Contrar a ceea ce crezi, ha, ha, ha, noi nu mai credem într-un bătrân cu barbă albă şi lungă, ha, ha, ha!" Toate cele trei trucuri ascund însă altceva, la fel precum, pe când trăiam în America, pe la sfârşitul anilor 1960, „lege şi ordine" ascundea prejudecăţile împotriva negrilor.[114] Care este, deci, înţelesul ascuns al expresiei „Eşti, atât, de secol nouăsprezece!" în contextul unei controverse privind religia? Înţelesul ei este: „Eşti atât de primar şi lipsit de subtilitate – cum poţi fi într-atât de insensibil şi needucat încât să-mi pui o întrebare atât de

[113] Cel mai mic submultiplu (10e-25) de unitate de măsură din Sistemul Internaţional. *(n. trad.)*

[114] În Marea Britanie, sintagma „cartier" ascunde un înţeles echivalent, care ilustrează hilar-rautăcioasa referire a lui Auberon Waugh la „cartierul de ambele sexe". [Auberon Waugh, jurnalist şi scriitor britanic contemporan, recunoscut pentru vederile sale cu totul excentrice privind probleme sociale acute. *(n. trad.)*]

directă şi la obiect precum „Crezi în minuni?”, sau „Crezi că Isus s-a născut dintr-o fecioară?” Nu ştii că într-o societate educată nu se pun astfel de întrebări? Astfel de întrebări se debitau în secolul nouăsprezece”. Să ne gândim, însă, de ce este nepoliticos să pui întrebări, directe, factuale, credincioşilor de astăzi. Este, deoarece pun într-o situaţie proastă. De fapt, într-o situaţie proastă te pune răspunsul, dacă este afirmativ.

Legătura cu secolul al nouăsprezecelea este de-acum lămurită. Secolul nouăsprezece a fost ultima ocazie în care a fost posibil ca o persoană educată să admită credinţa în minuni, precum naşterea din fecioară, fără să se facă de râs. Sub presiune, mulţi dintre creştinii educaţi de astăzi se dovedesc îndeajuns de statornici pentru a nu nega naşterea virginală şi învierea. Însă, acest lucru îi face să se simtă prost, deoarece gândirea lor raţională le spune că acestea sunt absurde – aşa încât, ar prefera să nu li se pună o astfel de întrebare, în consecinţă, dacă cineva, ca mine, insistă asupra unei astfel de întrebări, el este cel acuzat de a fi „de secol nouăsprezece”. Dacă te gândeşti, este chiar nostim.

Am plecat de la conferinţă stimulat şi învigorat, şi întărit în credinţa că argumentul improbabilităţii – gambitul „ultimului tip de 747” – reprezintă un argument foarte serios împotriva existenţei lui Dumnezeu, unul dintre acelea cărora mi-ar plăcea să văd că un teolog, în ciuda numeroaselor ocazii şi invitaţii, le oferă un răspuns convingător. Dan Dennett îl descrie, cu dreptate, ca fiind „o respingere irefutabilă, la fel de devastatoare azi ca şi atunci când Philo l-a folosit pentru a-l desfiinţa pe Cleanthes, în Dialogurile lui Hume, cu două secole în urmă. Un scripete aerian nu ar face decât să amâne soluţionarea problemei, însă Hume nu se putea gândi la niciun fel de pârghii, aşa încât a cedat.”[115] Cel care a furnizat vitala pârghie este, desigur, Darwin. Cât i-ar mai fi plăcut lui Hume acest lucru!

Acest capitol a fost despre argumentul central al cărţii mele, aşa că, cu riscul de a fi repetitiv, îl voi rezuma într-o enumerare de şase puncte.

1. De-a lungul secolelor, una dintre marile provocări ale intelectului omenesc a fost explicarea modului în care a apărut în univers complexa şi improbabila aparenţă de proiect.
2. Înclinaţia naturală face ca proiectarea aparentă să fie atribuită proiectării de fapt. În cazul unui obiect realizat de către om, cum ar fi un ceas, proiectantul a fost cu adevărat un inginer inteligent. Este tentant a aplica aceeaşi logică ochiului sau aripii, păianjenului sau persoanei umane.
3. Tentaţia este, însă, una falsă, pentru că ipoteza proiectului ridică imediat întrebarea, mai complicată despre cine l-a proiectat pe proiectant. Problema cu care am început a fost cea a explicării improbabilităţii statistice. Evident că a postula ceva şi mai improbabil nu reprezintă o soluţie. Avem nevoie de o „pârghie” şi nu de un „scripete ceresc”, deoarece numai o pârghie poate rezolva problema urcării graduale şi credibile de la simplitate către altfel improbabila complexitate.
4. Cea mai ingenioasă şi mai puternică pârghie descoperită deocamdată este evoluţia darwiniană prin selecţia naturală. Darwin şi succesorii lui au arătat cum pot evolua creaturile vii, cu toată spectaculoasa lor improbabilitate statistică şi aparenţă a proiectului, lent şi gradual, de la începuturi simple. Putem afirma acum că iluzia proiectului în privinţa creaturilor vii este doar atât – o iluzie.
5. Pentru fizică nu avem, încă, o pârghie echivalentă. Aceeaşi operă explicativă pe care o face darwinismul pentru biologie o poate face, în principiu, o teorie a multiversului. Deoarece pretinde o participare mai mare a norocului, acest tip de explicaţie este mai puţin satisfăcătoare decât varianta biologică a darwinismului. Principiul antropic ne permite, însă, să postulăm mult mai mult noroc decât poate îngădui limitata noastră intuiţie omenească.
6. Nu trebuie să abandonăm speranţa privind apariţia unei pârghii mai bune în fizică, ceva la fel de puternic precum este, în biologie, darwinismul. Dar, chiar şi în lipsa unei pârghii foarte satisfăcătoare care să o egaleze pe cea a biologiei, relativ, slabele pârghii pe care le avem în prezent sunt, sprijinite de principiul antropic, în mod evident mai bune decât ipoteza autodistructivă a scripetelui ceresc privind un proiectant inteligent.

Dacă se acceptă argumentul acestui capitol, premiza factuală a religiei, Ipoteza Dumnezeu, este de nesusţinut. Dumnezeu, aproape cu certitudine, nu există. Deocamdată, aceasta este concluzia acestei cărţi. Acum, decurg numeroase întrebări. Chiar dacă acceptăm faptul că Dumnezeu nu există, religia nu are, în continuare, resurse? Nu este consolator acest lucru? Nu motivează, el, oamenii, să facă bine? Dacă nu ar fi fost să fie religia, cum am fi ştiut ce este bine? În definitiv, de ce să fii atât de ostil? Daca este falsă, de ce fiecare cultură a lumii are religie? Adevărată sau falsă, religia este omniprezentă; de unde vine ea, atunci? În cele ce urmează, ne vom orienta către această din urmă întrebare.

[115] David Hume, filosof scoţian din secolul 18, a scris, printre altele, *Dialoguri despre religia naturală,* lucrare care conţine o respingere atât a argumentului proiectului cât şi a minunilor. *(n. trad.)*

5

RĂDĂCINILE RELIGIEI

Pentru un psiholog evoluţionist, extravaganţa universală a ritualurilor religioase, cu costurile lor în ceea ce priveşte timpul, resursele, durerea şi privaţiunea, ar trebui să indice, la fel de evident precum un fund de babuin, faptul că religia este adaptativă.

MARK KOHN

IMPERATIVUL DARWINIAN

Fiecare are teoria sa favorită privind provenienţa religiei şi motivul pentru care este prezentă în toate culturile lumii. Ea oferă alinare şi tihnă. Asigură coeziunea grupurilor. Ne satisface dorinţa de a înţelege de ce existăm. Imediat voi veni cu explicaţiile potrivite, însă vreau să încep cu o întrebare care a căpătat caracter prioritar din motive pe care le vom vedea: o întrebare darwiniană privind selecţia naturală.

Cunoscând faptul că suntem produse ale evoluţiei darwiniene, trebuie să ne întrebăm ce presiune, sau presiuni, exercitate de selecţia naturală, au avantajat impulsul în direcţia religiei. Din considerente standard de economie darwiniană, întrebarea aceasta capătă prioritate. Religia este atât de risipitoare şi extravagantă, iar selecţia darwiniană identifică şi elimină, de obicei, risipa. Natura este un contabil zgârcit, care numără bănuţii şi stă cu ochii pe ceas, sancţionând cea mai mică extravaganţă. Aşa după cum a explicat Darwin, neîncetat şi neobosită, „selecţia naturală scrutează zi de zi şi ceas de ceas, pe întreaga cuprindere a lumii, fiecare variaţie, până la cea mai măruntă; respingând-o pe cea care nu este bună, păstrând şi adăugând tot ceea ce este bun; lucrând în tăcere şi fără să ţină cont de nimic, oricând şi oriunde apare o ocazie, la îmbunătăţirea fiecărei fiinţe organice”. Dacă vreun animal sălbatic are în mod obişnuit o activitate ne necesară, selecţia naturală îi va avantaja pe acei rivali care îşi dedică timpul şi energia supravieţuirii şi reproducerii.

Natura nu îşi poate permite frivole *speculaţii intelectuale*. Utilitarismul nemilos triumfă, chiar dacă nu întotdeauna pare a fi aşa.

Coada păunului s-ar părea că este, prin excelenţă, o astfel de *speculaţie*. Cu siguranţă, ea nu îi conferă posesorului ei un avantaj în ceea ce priveşte supravieţuirea. Beneficiare sunt însă genele care îl deosebesc de rivalii mai puţin spectaculoşi. Coada reprezintă o reclamă care îşi câştigă locul în economia naturii prin atragerea femelelor. Acelaşi lucru este adevărat şi pentru efortul şi timpul pe care un mascul de pasăre-umbrar le dedică umbrarului său: un fel de coadă exterioară alcătuită din iarbă, rămurele, boabe colorate, flori şi, atunci când sunt disponibile, mărgele, agrafe şi capace de sticle. Sau, pentru a alege un exemplu care nu implică reclama, mai există acoperirea cu furnici: vechiul obicei al unor păsări, precum gaiţele, de a se „îmbăia” într-un muşuroi de furnici sau de a-şi pune, printr-un alt procedeu, furnici pe aripi. Nimeni nu ştie sigur care anume este beneficiul acestui gest – poate că o formă de igienă, de curăţare a paraziţilor de pe pene; există diferite alte ipoteze, nici una dintre ele nefiind sprijinită de dovezi clare. Însă, incertitudinea privind detaliile nu îi opreşte, sau nu ar trebui să-i oprească, pe darwinişti să aprecieze, cu o mare siguranţă, că obiceiul acoperirii cu furnici trebuie să aibă un scop. Deşi bunul-simţ acceptă această idee, logica darwiniană are un motiv anume de a crede că, dacă păsările nu ar face-o, perspectivele lor statistice de succes genetic ar fi lezate, chiar dacă nu cunoaştem, deocamdată, în ce direcţie anume. Concluzia decurge din premizele pereche că selecţia naturală sancţionează risipa de timp şi energie, iar păsările, conform observaţiilor consecvente, dedică timp şi energie actului de a se acoperi cu furnici. Dacă există o frază care sintetizează, în termeni destul de extremi şi exageraţi, acest principiu de adaptare, atunci ea aparţine distinsului genetician de la Harvard, Richard Lewontin: „Cred că singurul punct asupra căruia sunt de acord toţi evoluţioniştii este acela că este virtual imposibil să faci o treabă mai bună decât cea pe care o face un organism în propriul său mediu”.[116] Dacă acoperirea cu furnici nu ar fi fost utilă supravieţuirii şi reproducerii, selecţia naturală ar fi preferat de mult pe acei indivizi care nu o practicau. Un darwinist ar fi tentat să afirme acelaşi lucru şi despre religie, de aici provenind necesitatea acestei discuţii.

Pentru un evoluţionist, ritualurile religioase „se remarcă precum un păun într-o poiană însorită” (expresia aparţine lui Dan Dennett). Comportamentul religios reprezintă echivalentul uman atestat al acoperirii cu furnici sau al construcţiei unui umbrar. Este consumator de timp şi de energie, fiind, adesea, la fel de extravagant ornamentat precum penajul unei păsări a paradisului. Religia poate pune în pericol pe cel pios, la fel ca şi vieţile altora. Mii de oameni au fost torturaţi din cauza loialităţii lor fată de o credinţă, fiind persecutaţi de către zeloşi pentru ceea ce, în multe cazuri, nu era decât o abia decelabilă credinţă alternativă. Uneori, religia devorează

[116] Citat în Dawkins (1982: 30).

resurse la o scară enormă. O catedrală medievală poate consuma sute de secole-om pentru construcţia ei şi, totuşi, nu a fost niciodată utilizată pentru locuire sau orice alt scop recunoscut ca utilitar. A reprezentat, cumva, un fel de coadă de păun arhitectonică? Dacă da, către cine a fost adresată reclama? Muzica sacră şi picturile tematice au monopolizat larg talentul medieval şi pe cel al Renaşterii. Oameni devotaţi credinţei au murit pentru dumnezeii lor şi au ucis pentru ei; biciuindu-şi spinările până la sânge, jurând o viaţă de celibat sau tăcere, totul în slujba religiei. Pentru ce sunt toate acestea? Care este beneficiul adus de religie?

Prin „beneficiu", darwinistul înţelege, de obicei, o formă de îmbunătăţire a capacităţii de supravieţuire a genelor individului. Ceea ce lipseşte de aici, este faptul că beneficiul darwinian nu este restricţionat la genele organismului individual. Există trei posibile ţinte alternative pentru acest beneficiu. Una provine din teoria selecţiei de grup, şi voi reveni la ea. Cea de a doua decurge din teoria pe care am susţinut-o în cartea *The Extended Phenotype*: individul pe care îl observăm s-ar putea să opereze sub influenţa manipulatoare a genelor altui individ, probabil, parazit. Dan Dennett ne reaminteşte faptul că răceala comună se manifestă universal, la toate popoarele, foarte asemănător cu modul de a se manifesta al religiei şi, cu toate acestea, nimeni nu intenţionează să susţină că răceala ne aduce vreun beneficiu. Sunt cunoscute o mulţime de exemple de animale al căror comportament este manipulat spre beneficiul transmisiei unui parazit către viitoarea sa gazdă. Am fixat ideea în „teorema centrală a fenotipului extins"[117]: „Comportamentul unui animal tinde să maximalizeze supravieţuirea genelor acelui tip de comportament, indiferent dacă genele se află, sau nu, în corpul respectivului animal".

Cea de a treia, „teorema centrală", înlocuieşte „gena" cu termenul mai general de „replicator". Faptul că religia este omniprezentă înseamnă, probabil, că ea a operat în beneficiul a ceva, însă acel ceva s-ar putea să nu fim noi sau genele noastre. S-ar putea să fi fost în beneficiul ideilor religioase, mergând până într-acolo încât să se comporte într-un mod asemănător genelor, ca replicatoare. Mai jos, mă voi ocupa de acest lucru sub titlul „Păşeşte cu grijă, deoarece calci pe genele mele culturale". Până atunci, continui cu interpretările ceva mai tradiţionale ale darwinismului, unde termenul „beneficiu" se presupune că se referă la supravieţuirea individuală şi reproducere.

Despre populaţiile de vânători-culegători, precum sunt triburile aborigene australiene, se consideră că au un mod de viaţă asemănător cu cel pe care l-au avut strămoşii noştri îndepărtaţi. Kim Sterelny, filosoful neozeelandez/australian al ştiinţei, scoate în evidenţă un contrast dramatic prezent în vieţile lor. Pe de-o parte, aborigenii sunt extraordinari supravieţuitori, în condiţii care le pun la încercare în mod extrem abilităţile practice. Însă, continuă Sterelny, inteligenţa speciei noastre este o inteligenţă *perversă.* Aceiaşi oameni, comprehensivi în ceea ce priveşte lumea naturală şi modul de a supravieţui în ea, îşi încarcă minţile cu credinţe palpabil false, pentru care „inutil" este un atribut reţinut. Sterelny este familiarizat cu populaţiile aborigene din Papua-Noua Guinee. Aceştia supravieţuiesc în condiţii foarte vitrege, în care hrana este greu de procurat, folosindu-se de o „legendară corectă înţelegere a mediului lor biologic. Însă, ei combină această cunoaştere cu o profundă şi distructivă obsesie privind necurăţia menstruală a femeii şi vrăjitoria. Multe dintre culturile locale sunt frământate de teama de vrăjitorie şi magie, ca şi de violenţa care însoţeşte aceste temeri". Sterelny ne cere să explicăm „cum este posibil să fim, simultan, atât de deştepţi şi atât de proşti".[118]

Chiar dacă, peste tot în lume, amănuntele sunt diferite, nici o cultură nu este lipsită de vreo variantă a fanteziilor antifactuale, contraproductive, ale religiei, care sunt risipitoarele de timp şi bunăstare, generatoarele de ostilitate, ritualuri. Unii indivizi educaţi poate că şi-au abandonat religia, însă toţi aceştia au fost crescuţi într-o cultură religioasă de care au trebuit să se despartă printr-o hotărâre conştientă. Vechea glumă nord-irlandeză „Eşti ateu protestant, sau ateu catolic?" este plină de un adevăr amar. Comportamentul religios poate fi considerat universal, în acelaşi mod în care este comportamentul heterosexual. Ambele generalizări permit excepţii la nivel individual, care înţeleg însă foarte bine regula de bază de la care s-au abătut. Aspectele universale ale unei specii cer o explicaţie darwinistă.

Evident că nu este dificil a explica avantajul comportamentului sexual. El se referă la naşterea de copii, chiar şi acolo unde contracepţia sau homosexualitatea par a fi de altă părere. Ce se întâmplă, însă, cu comportamentul religios? De ce postesc oamenii, îngenunchează, fac mătănii, se autoflagelează, se bâţâie obsesiv în faţa unui zid, fac cruciade sau se dedau la alte practici costisitoare care consumă viaţa si, în cazuri extreme, o sfârşesc?

---

[117] Fenotipul se referă la ansamblul de însuşiri şi caractere pe care le manifestă un individ, determinat atât de baza ereditară cât şi de mediul său ambiant. (n. trad.)

[118] K. Sterelny, „The perverse primate", în Grafen şi Ridley (2006: 213-23).

AVANTAJELE DIRECTE ALE RELIGIEI

Există prea puţine dovezi care să ateste faptul că credinţa de tip religios fereşte oamenii de boli cauzate de stres. Deşi dovezile sunt slabe, nu ar fi surprinzător ca ele să fie adevărate, din acelaşi motiv pentru care vindecarea prin credinţă pare a funcţiona în unele cazuri. Mi-aş dori să nu fie nevoie să spun că astfel de efecte benefice nu sporesc în nici un caz valoarea de adevăr a pretenţiilor religiei. Sau, în cuvintele lui George Bernard Shaw, „Faptul că un credincios este mai fericit decât un sceptic nu este cu nimic diferit de faptul că un beţiv este mai fericit decât o persoană care nu a băut. Între ceea ce poate oferi medicul unui pacient se află şi alinarea şi îmbărbătarea. Acest lucru este incontestabil. Medicul meu nu profesează vindecarea propriu-zisă prin credinţă, prin punerea mâinilor. De destule ori, însă, m-am „vindecat" instantaneu de vreo suferinţă minoră auzind vocea plină de încredere a unui chip inteligent înconjurat de un stetoscop. Efectul placebo este bine documentat şi nu din cale afară de misterios. Pastilele fără efect terapeutic, lipsite complet de proprietăţi farmacologice, s-au dovedit a îmbunătăţi starea de sănătate. De aceea, testările de medicamente trebuie să utilizeze verificarea prin placebo. Şi remediile homeopatice dau rezultate, deşi sunt într-atât de diluate încât au tot atâta element activ cât un placebo: zero molecule. Întâmplător, un nefericit produs secundar al pătrunderii avocaţilor pe terenul medicilor este acela că medicii se tem acum să prescrie în practica obişnuită medicamente placebo. Sau, sunt obligaţi de birocraţie să identifice medicamentul placebo în reţetă, la care pacientul are acces, ceea ce, bineînţeles că anulează obiectul. Cei care obţin un succes relativ sunt homeopaţii, deoarece lor li se permite, deocamdată, să administreze, sub un alt nume, medicamente placebo. Ei au, de asemeni, mai mult timp pentru a discuta cu pacienţii şi a fi, pur şi simplu, amabili cu ei. Mai mult, în perioada timpurie a lungii sale istorii, renumele homeopatiei a fost sporit şi de faptul că remediile pe care le folosea nu produceau rău – prin contrast cu practicile medicale convenţionale, precum sângerarea, care făceau rău.

Este religia un placebo care prelungeşte viaţa prin reducerea stresului? Posibil, deşi această teorie trebuie să facă fată atacului scepticilor, care scot în evidenţă numeroasele situaţii în care religia mai degrabă provoacă stresul decât îl alină. De exemplu, este greu de crezut că) sănătatea poate fi îmbunătăţită prin starea semipermanentă de vină morbidă, pe care o are un romano-catolic posedat de slăbiciune normală omenească şi mai puţin de inteligenţă normală. Poate că este nedrept să-i scot în evidenţă pe catolici. Comicul american Cathy Ladman constată că „Toate religiile sunt la fel: religia este, fundamental, vinovăţie, cu sărbători diferite". Oricum, găsesc că teoria placebo-ului este nepotrivită pentru masivul fenomen mondial al religiei. Eu nu cred că motivul pentru care avem astăzi religia este acela că ea reducea nivelul de stres al strămoşilor noştri. Această teorie nu este suficientă pentru ceea ce trebuie, deşi se poate să fi jucat un rol secundar. Religia este un fenomen major şi necesită o teorie pe măsură care să o explice.

Alte teorii ratează cu totul ideea explicaţiei darwiniste. Mă refer la sugestii de felul: „religia ne satisface curiozitatea în privinţa universului şi a locului nostru în el", sau „religia conferă alinare". Deşi, din punct de vedere psihologic, poate fi ceva adevăr în acestea, aşa după cum vom vedea în capitolul zece, nici una nu constituie, în sine, o explicaţie darwinistă. După cum spunea Steven Pinkler, în *How the Mind Works,* cu referire la teoria alinării, „Aceasta doar se întreabă *de ce* ar fi evoluat o minte astfel încât să găsească alinare în credinţe pe care le poate vedea cu uşurinţă ca fiind false. Un om care îngheaţă nu va găsi nici o alinare în credinţa că îi este cald; cineva aflat faţă în faţă cu un leu nu se linişteşte prin încredinţarea că este iepure". Teoria alinării ar trebui să fie cel puţin transformată în termeni darwinieni, iar acest lucru este mai dificil decât v-aţi putea imagina. Explicaţiile psihologice despre ceea ce determină oamenii să aprecieze unele credinţe ca fiind agreabile sau respingătoare, sunt proxime [imediate] şi nu ultime.

Darwiniştii pun mare preţ pe această deosebire, dintre proxim şi ultim. Explicaţia exploziei care are loc într-un cilindru al unui motor cu ardere internă trimite la bujie, şi este una proximă. Explicaţia ultimă priveşte scopul pentru care a fost intenţionată explozia: să împingă pistonul în cilindru, şi astfel să răsucească arborele cotit. Cauza proximă a activităţii religioase poate fi hiperactivitatea într-o zonă anumită a creierului. Nu voi urmări acum ideea neurologică a unui „centru al lui Dumnezeu", deoarece nu mă preocupă aici problemele proxime. Aceasta nu înseamnă că le minimalizez. Recomand pentru o discuţie succintă în acest sens cartea *How We Believe: The Search for God in an Age of Science,* a lui Michael Shermer, care cuprinde propunerea lui Michael Persinger şi a altora privind faptul că experienţele vizionare religioase au legătură cu epilepsia lobului temporal.

Interesul meu în acest capitol îl reprezintă explicaţiile *ultime* darwiniene. Chiar dacă neurologii găsesc în creier un „centru al lui Dumnezeu", darwiniştii ca mine tot vor să înţeleagă presiunea selecţiei naturale care i-a favorizat dezvoltarea. De ce au supravieţuit, printr-un număr mai ridicat de urmaşi decât rivalii lor, acei strămoşi ai noştri care au avut o tendinţă genetică de a dezvolta un centru al lui Dumnezeu? Întrebarea

darwinistă ultimă nu este una mai bună, nici mai profundă şi nici mai ştiinţifică decât întrebarea proximă a neurologiei. Este, însă, cea la care mă refer acum.

Darwiniştii nu sunt mulţumiţi nici de explicaţiile politice de genul: „Religia este o unealtă folosită de către clasa conducătoare pentru subjugarea clasei inferioare". Cu siguranţă, este adevărat faptul că sclavii negri din America au fost consolaţi de promisiunea unei alte vieţi, ceea ce a potolit nemulţumirea lor în privinţa acesteia de acum, în beneficiul proprietarilor lor. Chestiunea privind posibilitatea ca religiile să fi fost în mod deliberat gândite de către preoţi sau conducători rău intenţionaţi este una interesantă, pe care istoricii ar trebui să o ia în consideraţie. Însă ea nu este, în sine, o întrebare darwinistă. Darwinistul vrea totuşi să ştie de ce oamenii sunt *vulnerabili* la farmecele religiei şi, de aceea, expuşi exploatării preoţilor, politicienilor şi regilor.

Chiar dacă un manipulator lipsit de scrupule ar folosi dorinţa sexuală drept unealtă a puterii politice, noi tot am avea nevoie de o explicaţie darwiniană privind motivul pentru care acest lucru funcţionează, în cazul dorinţei sexuale, răspunsul este simplu; creierul nostru este setat pentru a se bucura de sex, deoarece sexul, în starea sa naturală, aduce copii. Sau, pentru a-şi atinge scopurile, un manipulator politic ar putea folosi tortura. Încă o dată, darwinistul trebuie să furnizeze explicaţia eficacităţii torturii; de ce suntem în Stare să facem aproape orice pentru a evita durerea intensă? Poate părea, din nou, evident până la banalitate, însă, darwinistul trebuie să o spună: selecţia naturală a pus percepţia durerii ca avertisment al vătămării corporale, care pune în pericol viaţa, şi ne-a programat să o evităm. Acei, rari, indivizi care nu pot simţi durerea, sau o ignoră, mor de obicei tineri, din cauza unor vătămări pe care oricine altcineva ar fi avut grijă să le evite. Fie că este exploatată fără scrupule, sau doar se manifestă în mod spontan, ce exprimă, în definitiv, dorinţa de zei?

SELECŢIA DE GRUP

Unele dintre aşa-zisele explicaţii ultime ajung să fie, sau chiar sunt, teorii ale „selecţiei de grup". Selecţia de grup se referă la acea idee controversată care spune că selecţia darwiniană alege dintre specii sau alte *grupuri* de indivizi. Credinţa creştină, sugerează arheologul de la Cambridge Colin Renfrew, a supravieţuit printr-o formă de selecţie de grup, deoarece a promovat ideea loialităţii de grup şi a dragostei frăţeşti, fapt care i-a ajutat pe credincioşi să supravieţuiască pe socoteala altor grupuri de credincioşi, mai slabe. Apostolul american al selecţiei de grup, D. S. Wilson, a dezvoltat în mod independent o idee similară, mai extinsă, în lucrarea *Darwin's Catbedral.*

Iată un exemplu ipotetic menit să ilustreze modul în care ar trebui să arate o teorie a selecţiei de grup. Un trib, având un „zeu al bătăliilor", câştigă războaie împotriva triburilor rivale, ale căror zei pretind pace şi înţelegere, sau a triburilor care nu au, deloc, zei. Războinici cu o credinţă de nezdruncinat în faptul că o moarte martirică îi va trimite direct în paradis luptă curajos şi îşi oferă, de bunăvoie, vieţile. Deci, triburile care au o astfel de religie sunt mai predispuse să supravieţuiască într-un război inter-tribal, să fure vitele tribului cucerit şi să le răpească femeile pentru a le face concubine. Astfel de triburi de succes generează triburi asemănătoare, care, la rândul lor, acţionează şi generează mai multe triburi, toate slujind aceluiaşi zeu tribal. Ideea unui grup care generează grupuri similare, precum un stup care împrăştie roiuri, este, de altfel, credibilă. Antropologul Napoleon Chagnon chiar a cartografiat în apreciatul său studiu despre „populaţia sălbatică" yanomamo, din jungla sud-americană, astfel de sate care proliferează.[119]

Chagnon nu este un adept al selecţiei de grup, şi nici eu nu sunt. Există obiecţii împotrivă extraordinare. Fiind părtinitor în această controversă, trebuie să fiu atent să nu depăşesc cadrul cărţii de faţă. Unii biologi observă o confuzie între adevărata selecţie de grup, precum în exemplul meu ipotetic cu zeul bătăliilor, şi altceva, pe care ei o *numesc* selecţie de grup, dar, care, la o analiză mai apropiată, se dovedeşte fie înrudită cu selecţia, fie altruism reciproc (a se vedea capitolul şase).

Aceia dintre noi care minimalizăm selecţia de grup, admitem faptul că, în principiu, ea poate avea loc. Întrebarea este dacă ea cântăreşte semnificativ în cadrul evoluţiei. Când este pusă alături de selecţia care are loc la niveluri joase, ca atunci când selecţia de grup este propusă ca explicaţie a sacrificiului de sine, selecţia la nivelurile joase pare a fi mai puternică. În cadrul ipoteticului nostru trib, să ne imaginăm existenţa unui singur războinic auto-interesat într-o armată dominată de aspiranţi la martiraj, dornici să moară pentru trib şi să câştige recompensa cerească. Deoarece el va trena în luptă pentru a-şi salva pielea, va fi doar cu puţin diferit de cei aflaţi în tabăra învingătoare. Martiriul camarazilor lui va fi în propriul lui avantaj mai mult decât a fost, în medie, în avantajul oricăruia dintre ei, deoarece aceştia vor fi morţi. El are şanse de reproducere mai mari decât ei, iar genele lui, refuzând să fie martirizate, prezintă o probabilitate mai mare de a fi reproduse în generaţia

[119] N. A. Chagnon, „Terminological kinship, genealogical relatedness and village fissioning among the Yanomamo Indians", în Alexander and Tinkle (1981: eh. 29).

următoare. Astfel că tendinţele către martiraj vor scădea la generaţiile următoare.

Acesta este un exemplu simplificat, dar care ilustrează o problemă constantă în ceea ce priveşte selecţia de grup. Teoriile selecţiei de grup prin sacrificiul individual sunt întotdeauna predispuse la a fi subminate din interior. Moartea individuală şi reproducerea se petrec pe o scară de timp mai rapidă, şi cu o frecvenţă mai mare decât extincţiile grupurilor şi proliferările. Se pot modela matematic acele condiţii speciale în care selecţia de grup poate deveni puternică în cadrul evoluţiei. În mod normal, aceste condiţii sunt nerealiste în natură, dar se poate susţine faptul că în grupările tribale religia impune tocmai astfel de condiţii speciale nerealiste. Această direcţie de teoretizare este interesantă, însă nu o voi urma aici decât pentru a spune faptul că însuşi Darwin, deşi era un susţinător ferm al selecţiei la nivelul organismului individual, s-a apropiat pe cât a putut în dezbaterea lui privind triburile de selecţionismul în grup:

Atunci când două triburi aparţinând omului primitiv, care ocupă aceeaşi ţară, intră în competiţie, dacă unul dintre triburi include (fiind la fel de valabile şi alte circumstanţe) un număr mai mare de membri curajoşi, ataşaţi şi credincioşi, care sunt deja pregătiţi să se avertizeze unul pe celălalt în privinţa pericolului, să se ajute şi să se apere reciproc, acest trib va reuşi fără nici o îndoială şi îl va cuceri pe cel de al doilea… Oamenii egoişti şi certăreţi nu se vor uni, şi fără unitate nu se poate realiza nimic. Un trib care posedă într-un grad ridicat calităţile de mai sus se va extinde şi va fi învingător în faţa altor triburi; însă, în decursul timpului, judecând după istoria trecută, şi el va fi, în cele din urmă, înfrânt de către un trib mai bine dotat.[120]

Pentru a-i mulţumi pe specialiştii în biologie care ar putea citi aceste lucruri, trebuie să adaug faptul că ideea lui Darwin nu se referea în mod strict la selecţia de grup în sensul de grupuri de succes care dau naştere unor grupuri similare a căror frecvenţă poate fi contabilizată în cadrul unei meta-populaţii de grupuri. Darwin a vizualizat mai degrabă triburi cu membri altruişti şi cooperanţi, care se răspândesc şi devin mai numeroşi în termen de indivizi. Modelul lui Darwin se aseamănă mai curând cu răspândirea în Marea Britanie a veveriţei cenuşii în defavoarea celei roşii: înlocuire ecologică, şi nu selecţie de grup adevărată.

RELIGIA CA PRODUS SECUNDAR

Vreau să las la o parte selecţia de grup şi să revin la propria mea viziune privind valoarea darwiniană de supravieţuire a religiei. Fac parte dintr-un număr tot mai mare de biologi care consideră religia drept un *produs secundar* al altceva. Mai general, cred că noi, cei care facem speculaţii privind valoarea darwiniană a supravieţuirii, trebuie să ne gândim la un subprodus. Atunci când ne întrebăm cu privire la valoarea pe care o reprezintă ceva pentru supravieţuire, s-ar putea să punem o întrebare eronată. Pentru a ne fi utilă, trebuie să refacem întrebarea. Poate că tema de care suntem interesaţi, religia în acest caz, nu are în supravieţuire o valoare proprie, ci este un produs secundar al altceva care posedă o astfel de valoare. Prezentarea acestei idei, a produsului secundar, folosind o analogie din domeniul meu, cel al comportamentului animal, mi se pare a fi de ajutor.

Moliile zboară deliberat către lumina lămpii, iar acest lucru nu pare a fi un accident. Ele îşi părăsesc traseul doar pentru a sfârşi arse. Am putea eticheta acest comportament drept „jertfă de sine" şi, ţinând cont de aceasta, să ne întrebăm cum de este posibil ca selecţia naturală să-l favorizeze. Înainte de a încerca să dăm un răspuns inteligent, ar trebui să reformulăm, totuşi, întrebarea. Aici nu este vorba de sinucidere. Ceea ce pare a fi sinucidere este de fapt un efect colateral, sau un subprodus al altceva. Un subprodus a… ce? Există o explicaţie, care ne va servi la demonstraţie.

Lumina artificială este un nou-venit pe scena nopţii. Până de curând, singurele lumini vizibile noaptea erau luna şi stelele. Ele găsindu-se la infinitul optic, razele care provin de la ele sunt paralele. De aceea, sunt potrivite ca busole. Insectele sunt recunoscute a utiliza obiectele cosmice precum soarele şi luna, pentru a se poziţiona corect pe o linie dreaptă, şi pot folosi aceeaşi busolă, cu semnul invers, pentru a reveni acasă după un raid. Sistemul nervos al Insectelor este adaptat pentru a iniţia reguli de orientare de acest fel: „cârmeşte aşa încât razele de lumină să-ţi atingă ochiul la un unghi de 30 de grade". Deoarece insectele posedă ochi compuşi (cu tuburi drepte sau ghidaje pentru lumină care radiază din centrul ochiului precum spinii unui arici), acest lucru poate însemna în practică, pur şi simplu, menţinerea luminii într-un anume tub – sau omatidie.

Busola de lumină depinde însă, în mod critic, de un obiect aflat la infinitul optic. Dacă acesta nu este acolo, razele nu mai sunt paralele ci divergente precum spiţele unei roţi. Un sistem nervos care foloseşte o

[120] C. Darwin, *The Descent of Man* (New York, Appleton, 1871), voi. 1, p. 156.

regulă de orientare la un unghi de 30 de grade, sau orice alt unghi ascuţit, relativ la o lampă, în locul lunii aflate la infinitul optic, va ghida molia, printr-o traiectorie spirală, în foc. Faceţi acelaşi lucru, folosind un unghi ascuţit, de exemplu de 30 de grade, şi veţi obţine o elegantă spirală logaritmică până în flacără.

Deşi se dovedeşte fatală în această situaţie, regula de orientare a moliei continuă să fie, în medie, una bună, deoarece, pentru o molie, vederea unei lămpi în loc de cea a lunii este, relativ, rară. Noi nu băgăm de seamă sutele de molii care, tăcut şi eficient, se orientează după lună, după vreo stea luminoasă, sau chiar după strălucirea vreunui oraş aflat în depărtare. Noi le vedem numai pe acelea care se orientează direct în lampa noastră, şi ne punem, în mod greşit, întrebarea „De ce toate moliile se sinucid?" În loc, ar trebui să ne întrebăm de ce au ele un sistem nervos care le ghidează prin menţinerea unui unghi fix faţă de razele de lumină, tactică pe care o observăm numai atunci când dă greş? Misterul dispare dacă se reformulează întrebarea. Denumirea de „sinucidere" nu a fost corectă. Ea reprezintă, de fapt, un rateu, subprodus al unui sistem de orientare normal altfel.

Acum, să aplicăm lecţia subprodusului la comportamentul religios. Putem observa un număr mare de persoane, în unele locuri până la sută la sută, care posedă credinţe ce contrazic categoric atât realităţi ştiinţifice cât şi credinţe rivale. Oamenii nu numai că le deţin cu o certitudine pasională, ci dedică timp şi resurse unor activităţi costisitoare care decurg din aceasta. Ei mor, sau ucid, pentru ele. Ne mirăm de aceste lucruri la fel precum ne mirăm de comportamentul „jertfitor de sine" al moliei. Uimiţi, ne întrebăm de ce. Eu cred, însă, că punem o întrebare greşită. Comportamentul religios poate reprezenta un rateu, un nefericit produs secundar al unei înclinaţii psihologice fundamentale care, în alte circumstanţe, este, sau a fost, folositoare. Astfel, acea înclinaţie selectată în mod natural în strămoşii noştri nu a fost religia *în sine,* ci un beneficiu de altă natură, care se manifestă doar întâmplător prin comportament religios. Vom înţelege comportamentul religios numai după ce îl vom fi redenumit.

Atunci, dacă comportamentul religios reprezintă un produs secundar al altceva, ce este acest altceva? Care este perechea obiceiului moliei de a naviga după busole cereşti? Care este acea trăsătură primitivă avantajoasă care, uneori, ratează şi generează religie? Voi oferi o sugestie în acest sens, printr-o ilustrare, însă trebuie să accentuez faptul că nu reprezintă decât un exemplu *tipic* a ceea ce vreau să spun, la care voi adăuga şi sugestii paralele făcute de către alţii. Eu sunt mai ataşat de principiul general care spune că o întrebare trebuie pusă aşa cum trebuie şi, dacă este cazul, chiar reformu-lată, decât sunt faţă de orice fel de răspuns.

În mod specific, ipoteza mea se referă la copii. Mai mult decât orice altă specie, noi supravieţuim prin experienţa acumulată de generaţiile anterioare, iar acea experienţă trebuie transmisă copiilor noştri spre protecţie şi bunăstare. Teoretic, copiii pot învăţa din experienţă proprie faptul că nu trebuie să se apropie prea mult de marginea unei creste de munte, că nu trebuie să mănânce bobite roşii neverificate, sau să înoate acolo unde sunt crocodili. Creierul acelui copil care are regula orientativă „crede orice ţi-ar spune adulţii, fără să pui la îndoială" posedă un avantaj selectiv, cel puţin. Ascultă-ţi părinţii; ascultă de bătrânii tribului, în mod special atunci Când adoptă un ton solemn, grav. Încrede-te în cei în vârstă fără să pui la îndoială. Aceste reguli sunt general valabile pentru copii. Însă, la fel ca şi în cazul moliei, lucrurile pot lua o turnură greşită.

Nu am uitat niciodată o predică îngrozitoare, ţinută în capela şcolii pe când eram mic. Îngrozitoare retrospectiv, pentru că la data aceea creierul meu de copil o acceptase în spiritul intenţionat de către predicator. Ne spusese o poveste despre o grupă de soldaţi care făceau instrucţie lângă o cale ferată. La un moment dat, sergentul nu a fost atent şi a uitat să dea ordinul de încetare. Soldaţii erau într-atât de bine instruiţi să asculte ordinele, încât au continuat să mărşăluiască direct în calea trenului care se apropia. Astăzi nu mai cred că povestea este adevărată, şi presupun că nici predicatorul nu credea atunci. Pe când aveam nouă ani însă, am crezut-o, deoarece am auzit-o de la un adult care avea autoritate asupra mea. Şi, indiferent dacă el însuşi o credea sau nu, predicatorul dorea ca noi, copiii, să o admirăm şi să ne modelăm pe noi înşine după subordonarea totală şi necondiţionată de care au dat dovadă soldaţii, indiferent cât de exagerată, în faţa unei figuri autoritare. În ceea ce mă priveşte, cred că am admirat acest lucru. Ca adult, nu consider că sinele meu din copilărie ar fi pus la îndoială curajul de a-mi face datoria mărşăluind în faţa trenului. Însă, indiferent de valoarea lor, acestea erau, pe atunci, sentimentele mele. Predica a făcut, în mod evident dacă mi-am amintit-o şi v-am transmis-o mai departe, o profundă impresie asupra mea.

Ca să fiu sincer, nu cred că predicatorul considera că transmite un mesaj religios. Era, mai degrabă, unul militar, în spiritul poemului „Atacul brigăzii uşoare" al lui Tennyson, pe care ar fi putut foarte bine să-l citeze[121]:

[121] Este vorba de poemul dedicat legendarei şarje a unei brigăzi britanice de cavalerie uşoară împotriva unor poziţii ruseşti, greşită din punct de vedere tactic şi încheiată tragic cu desfiinţarea respectivei unităţi militare, care a avut loc la

„Brigada Uşoară, înainte!”
E vreun bărbat înfricoşat?
Nu, deşi soldaţii ştiu
Că cineva a făcut o greşeală:
Ei trebuie să nu răspundă,
Ei trebuie să nu se-ntrebe,
Ei trebuie doar să execute şi să moară:
În Valea Morţii
Se duseră cei şase sute.

(Una dintre cele mai timpurii şi mai hârâite înregistrări a vocii umane efectuată vreodată este cea a Lordului Tennyson citind acest poem, iar impresia stranie de intonare din adâncul unui lung şi întunecos tunel al timpului pare foarte potrivită.) Din punctul de vedere al înaltului comandament, ar fi o nebunie să laşi la discreţia fiecărui soldat dacă să asculte sau nu ordinele. Naţiunile ale căror infanterişti acţionează mai degrabă din proprie iniţiativă decât la ordin, au tendinţa de a pierde războaiele. De aceea, din punctul de vedere al naţiunii, ascultarea ordinului este o bună regulă orientativă, chiar dacă, uneori, duce la dezastre individuale. Soldaţii sunt instruiţi să devină, pe cât posibil, nişte automate, sau computere.

Calculatoarele execută ceea ce li se spune. Ele ascultă orbeşte orice fel de instrucţiuni date în limbajul lor de operare. Astfel, ele fac tot felul de lucruri folositoare, precum procesarea textelor şi calcule contabile. Dar, ca un inevitabil produs secundar, sunt tot atât de automate şi în a executa instrucţiuni greşite. Ele nu au nici o modalitate de a spune dacă o instrucţiune va avea un rezultat bun, sau nu. Ele se supun pur şi simplu, la fel ca soldaţii. Tocmai obedienta lor este ceea ce le face utile, dar tot ea le face şi vulnerabile fată de infectarea prin intermediul softurilor care conţin viruşi şi viermi. Un program conceput cu rea intenţie care spune „Copiază-mă şi trimite-mă la fiecare adresă de pe acest hard” va fi executat şi, apoi, executat din nou, exponenţial, de către celelalte calculatoare. Este foarte greu şi, probabil, imposibil, de realizat un calculator care să fie în acelaşi timp folositor şi imun la infecţii.

Dacă mi-am executat cum trebuie introducerea, dumneavoastră, deja, trebuie să fi înţeles argumentul meu privind creierul copiilor şi religia. Selecţia naturală construieşte creierul copilului cu tendinţa de a crede orice i se spune din partea părinţilor şi a bătrânilor tribului. O astfel de ascultare este folositoare supravieţuirii – similar cu ghidarea după lună a moliilor. Însă, reversul încrederii oarbe este subordonarea credulă. Subprodusul inevitabil este vulnerabilitatea la infecţiile viruşilor mentali. Din foarte bune raţiuni, din punctul de vedere al supravieţuirii darwiniene, creierul copilului are nevoie să aibă încredere în părinţi şi în bătrânii în care îi spun părinţii că poate avea încredere. O consecinţă automată a acestui lucru este aceea că cel care are încredere nu are nici o posibilitate de a deosebi un sfat bun de unul rău. Copilul nu poate şti că „Nu te bălăci în Limpopo, pentru că este plin de crocodili” este un sfat bun, pe când „Trebuie să sacrifici o capră când este lună nouă, pentru că altfel nu o să mai plouă” reprezintă, în cel mai bun caz, o risipă de timp şi capre. Ambele atenţionări par, în mod egal, de încredere. Amândouă provin de la o sursă recunoscută şi sunt oferite cu o solemnitate care impune respect şi pretinde ascultare. Acelaşi lucru este valabil şi pentru lume, cosmos, moralitate şi natura umană. Şi este foarte posibil ca atunci când copilul va fi mare şi va avea proprii lui copii să le transmită mai departe şi lor [toate aceste lucruri – şi pe cele cu sens, şi pe cele lipsite de sens – folosind aceeaşi manieră solemnă infecţioasă.

Conform acestui model, trebuie să ne aşteptăm ca diferite credinţe, lipsite de vreo bază factuală, luate la întâmplare din diferite regiuni ale lumii, să fie transmise cu aceeaşi convingere ca şi elementele înţelepciunii tradiţionale, cum ar fi, de exemplu, faptul că gunoiul de grajd este bun pentru culturile agricole. Trebuie, de asemeni, să ne aşteptăm ca şi superstiţiile şi alte credinţe non-factuale să se dezvolte în plan local, modificându-se de-a lungul generaţiilor fie prin deviere, fie prin ceva analog selecţiei darwiniste, dezvăluind, la un moment dat, un model semnificativ diferit faţă de cel comun de provenienţă. Având suficient timp şi separaţie geografică la dispoziţie, limbajele derivă, la rândul lor, dintr-un strămoş comun. Voi reveni imediat asupra acestui aspect. Acelaşi lucru pare a fi adevărat şi pentru credinţe şi obiceiuri arbitrare, lipsite de o bază şi transmise de-a lungul generaţiilor, credinţe care primiseră, probabil, un impuls iniţial corect din partea creierului programabil al copilului.

Balaklava, lângă Sevastopol, în timpul războiului din Crimeea. *(n. trad.)*

Liderii religioşi sunt conştienţi de vulnerabilitatea creierului infantil, ca şi de importanţa îndoctrinării timpurii. Sloganul iezuit „Daţi-mi copilul în primii şapte ani, şi vă voi înapoia un bărbat" nu îşi pierde, prin deasa repetare, deloc, din importanţă sau din aspectul sinistru. Ceva mai recent, James Dobson, fondatorul notoriei mişcări „Fiţi atenţi la familie"[122], cunoaşte bine acest principiu: „Cei care controlează ceea ce sunt învăţaţi şi ce experimentează tinerii, ce anume văd, aud, gândesc şi cred, vor determina viitorul curs al naţiunii".[123]

Să ne reamintim, totuşi, faptul că sugestia mea cu privire la credulitatea minţii copilului nu este decât un exemplu de modalitate analoagă celei a moliilor – care se orientează după lună sau stele. Etologul Robert Hinde în *Wby God Persist,* antropologii Pascal Boyer în *Religion Explained* şi Scott Atran în *In God We Trust* au promovat, în mod independent, ideea că religia reprezintă un subprodus al stărilor psihologice normale – eu aş spune că reprezintă mai multe subproduse, deoarece antropologii sunt preocupaţi, în mod deosebit, să accentueze diversitatea religiilor lumii, ca şi ceea ce au ele în comun. Descoperirile antropologilor ne par ciudate numai pentru că nu ne sunt familiare. Toate religiile par ciudate acelora care nu au fost crescuţi în ele. Boyer a făcut cercetări asupra populaţiei Fang, din Camerun, care crede…

…că vrăjitoarele au un organ intern suplimentar, asemănător unui animal, care zboară noaptea pentru a strica recoltele oamenilor sau pentru a le otrăvi sângele. Se mai spune că aceste vrăjitoare se adună uneori pentru a face petreceri uriaşe, unde îşi mănâncă victimele şi pun la cale viitoare atacuri. Mulţi vă vor spune faptul că un prieten al prietenului a văzut cu ochii lui vrăjitoare zburând noaptea pe deasupra satului pe o frunză de bananier, azvârlind săgeţi magice în diferite victime.

Boyer continuă cu o întâmplare personală:

Aminteam acestea, şi alte lucruri ieşite din comun, în timpul unei cine la un colegiu de la Cambridge, când, unul dintre invitaţi, un proeminent teolog de la Cambridge, se întoarce spre mine şi spune: „Aceasta face ca antropologia să fie atât de fascinantă şi dificilă. Trebuie să explicaţi cum de pot crede oamenii în astfel de nonsensuri". Lucru care m-a lăsat cu gura căscată. Conversaţia a continuat mai înainte ca eu să pot găsi răspunsul potrivit – unul care are de-a face cu ceainice şi vase.

Presupunând că acel teolog de la Cambridge era un creştin aparţinând curentului general, el credea, probabil, într-o combinaţie a următoarelor:

- În vechime, un bărbat s-a născut dintr-o mamă fecioară, fără implicarea unui tată.
- Acelaşi bărbat fără tată l-a strigat pe un prieten al său pe nume Lazăr, care fusese mort de destul timp pentru a se împuţi, iar Lazăr a revenit imediat la viaţă.
- Însuşi bărbatul fără tată a revenit la viaţă după ce a fost mort şi îngropat timp de trei zile.
- După patruzeci de zile, bărbatul fără tată s-a urcat în vârful unui deal şi, cu trupul, a dispărut în cer.
- Dacă îţi şopteşti ceva în minte, pentru tine, bărbatul fără tată şi „tatăl" lui (care este el însuşi) îţi vor auzi gândurile şi vor acţiona în consecinţă. El este capabil să audă simultan gândurile tuturor oamenilor din lume.
- Dacă faci ceva rău, sau ceva bun, acelaşi bărbat fără tată vede tot, chiar dacă nimeni altcineva nu vede. Poţi fi răsplătit sau pedepsit în consecinţă, inclusiv după moarte.
- Mama virgină a bărbatului fără tată nu a murit, ci „s-a urcat" cu trupul la cer.
- Pâinea şi vinul, dacă sunt binecuvântate de către un preot (care trebuie să aibă testicule), „devin" trupul şi sângele bărbatului fără tată.

Ce ar face un antropolog obiectiv care, în timpul unei cercetări pe teren la Cambridge, ar da peste aceste credinţe?

PREGĂTIT PSIHOLOGIC PENTRU RELIGIE

[122] M-am amuzat când am văzut pe partea din spate a unei maşini, în Colorado, inscripţia „Fii atent la nenorocita ta de familie!"; însă, acum, mi se pare ceva mai puţin amuzant. Poate că unii copii au nevoie să fie protejaţi de îndoctrinarea venită din partea propriilor lor părinţi (a se vedea capitolul nouă).

[123] Citat în Blaker (2003: eh. 28).

Ideea produselor psihologice secundare se dezvoltă în mod natural din tot mai importantul domeniu al psihologiei evoluţioniste.[124] Psihologii evoluţionişti sugerează ca, la fel precum ochiul este un organ care s-a dezvoltat pentru vedere şi aripa pentru zbor, tot astfel şi creierul reprezintă o colecţie de organe (sau „module") menite a administra un set de necesităţi speciale de prelucrare a informaţiilor. Există un modul pentru afinităţi, un modul pentru schimburi reciproce, un modul pentru empatie, şi aşa mai departe. Religia poate fi considerată drept un subprodus al rateurilor unor astfel de module, ca de exemplu cele destinate formării teoriilor în minţile altora, formării coaliţiilor şi discriminării între membrii grupului şi străini. Oricare dintre acestea ar putea servi drept echivalentul uman al orientării moliei, sensibil la rateuri în acelaşi mod, lucru sugerat de mine şi cu privire la credulitatea infantilă. Psihologul Paul Bloom, un alt susţinător al teoriei „religia ca produs secundar", scoate în evidenţă faptul că copiii prezintă o tendinţă naturală către teoria *dualistă* a minţii. Pentru el, religia reprezintă un subprodus al unui astfel de dualism instinctual. El sugerează că noi, oamenii, şi în mod deosebit copiii, suntem dualişti înnăscuţi.

Un dualist recunoaşte o deosebire fundamentală între materie şi minte. Prin contrast, un monist consideră că mintea este o manifestare a materiei, un material sau un calculator aflat în creier, şi nu poate exista separată de materie. Un dualist crede faptul că mintea este un fel de spirit fără trup, care *locuieşte* în trup şi, de aceea, este de înţeles faptul că el părăseşte corpul pentru a exista în altă parte. Dualiştii interpretează boala mintală ca „posedare de către diavoli", aceştia fiind spirite care rezidă temporar în corp, astfel că pot fi "alungaţi". La cea mai mică ocazie, dualiştii personifică obiectele fizice lipsite de viaţă, văzând spirite şi demoni chiar şi în cascade şi nori.

Romanul din 1882 al lui F. Anstey *Vice Versa* are înţeles pentru un dualist, însă nu poate fi decât neinteligibil pentru un monist hotărât aşa cum sunt eu. Dl. Bultitude şi fiul său descoperă în mod misterios faptul că au trupurile schimbate. Tatăl, spre bucuria fiului său, este obligat să meargă la şcoală în corpul fiului, în vreme Ce fiul, în corpul tatălui, aduce aproape la ruină afacerea tatălui prin deciziile sale imature. O intrigă similară a fost folosită de P. G. Wodehouse în *Laughing Gas,* unde contele de Havershot şi un copil vedetă de cinema intră simultan sub efectul anesteziei la dentist, pentru a se trezi, apoi, fiecare în trupul celuilalt. Din nou, naraţiunea are sens numai pentru un dualist. Trebuie să existe ceva la lordul Havershot care nu este parte din corpul lui, pentru că altfel cum ar mai putea el să se trezească în corpul unui actor copil?

La fel ca mulţi dintre oamenii de ştiinţă, nu sunt dualist, însă pot cu uşurinţă, cu toate acestea, să mă bucur de romane precum *Vice Versa* şi *Laughing Gas*. Paul Bloom va spune ca acest lucru se întâmplă deoarece, chiar dacă am învăţat să fiu un intelectual monist, sunt totuşi un animal uman şi, de aceea, am evoluat instinctiv dualist. Ideea că, pitit undeva în spatele ochilor mei există un *eu* capabil, cel puţin ficţional, de a migra în capul altcuiva, este adânc întipărită în mine şi în fiecare fiinţă umană, indiferent de pretenţiile noastre de monism. Bloom îşi susţine afirmaţia cu dovezi experimentale, care arată faptul că copiii sunt şi mai predispuşi la dualism decât adulţii, şi în mod special copiii foarte mici. Acest lucru sugerează faptul că tendinţa către dualism este parte constitutivă a creierului, conferind, după Bloom, o predispoziţie spre a îmbrăţişa idei religioase.

Bloom mai spune şi că suntem predispuşi prin naştere a fi creaţionişti. Selecţia naturală este „intuitiv lipsită de sens". După cum ne spune psihologul Deborah Keleman în articolul „Sunt copiii intuitiv teişti?", copiii sunt în mod special tentaţi să atribuie un scop tuturor lucrurilor. Norii sunt „pentru ploaie". Bolovanii ascuţiţi sunt „pentru ca să se scarpine animalele atunci când le mănâncă pielea". Atribuirea unui scop tuturor lucrurilor se numeşte teleologic Copiii sunt din naştere „teleologişti", iar mulţi dintre ei nu se mai dezvoltă dincolo de aceasta.

Dualismul nativ şi teleologia nativă, în condiţiile potrivite, ne predispun la religie la fel precum reacţia la busola-lumină le predispune pe moliile despre care am vorbit la o nedorită „sinucidere". Dualismul înnăscut ne pregăteşte să credem în existenţa unui „suflet", care mai degrabă locuieşte în corp decât să fie parte integrantă din el. Un astfel de spirit dezlipit de trup este uşor de imaginat ca mutându-se în altă parte, după moartea trupului. De asemeni, ne putem imagina cu uşurinţă existenţa unei zeităţi ca spirit pur, nu ca proprietate emergentă materiei complexe ci independentă de aceasta. Încă şi mai evident, teleologia infantilă pregăteşte religia. Dacă totul are un scop, atunci, al cui este acesta? Evident, al lui Dumnezeu!

Care este, însă, *rostul* busolei-lumină a moliei? De ce ar fi avantajat selecţia naturală, în creierele strămoşilor noştri şi ale copiilor lor, dualismul şi teleologia? Până aici, teoria mea despre „dualiştii înnăscuţi" nu a făcut decât să postuleze faptul că oamenii sunt născuţi a fi dualişti şi „teleologişti". Care ar fi, totuşi,

[124] Buss (2005).

avantajul darwinist? Anticiparea comportamentului entităţilor lumii noastre este un lucru important pentru supravieţuire, şi ar fi de aşteptat ca selecţia naturală să ne fi modelat creierele astfel încât ele să facă acest lucru eficient şi rapid. Ne sunt de folos, în acest sens, dualismul şi teleologia? Putem înţelege mai bine această ipoteză în lumina a ceea ce filosoful Daniel Dennett a numit atitudine intenţională.

Dennett a oferit o foarte folositoare triplă clasificare a „atitudinilor" pe care le adoptăm atunci când încercăm să înţelegem, şi astfel să anticipăm, comportamentul unor entităţi precum animalele, maşinăriile sau noi între noi.[125] Acestea sunt atitudinea fizică, atitudinea proiectului şi atitudinea intenţională. *Atitudinea fizică* funcţionează întotdeauna din principiu, deoarece, în ultimă instanţă, totul ascultă de legile fizicii. Însă, această metodă poate fi foarte lentă. Până când am reuşit să calculăm toate interacţiunile complexe ale părţilor în mişcare ale obiectelor, anticiparea noastră va fi probabil tardivă. Pentru un obiect care este într-adevăr proiectat, precum o maşină de spălat sau un arc cu săgeţi, *atitudinea proiectului* reprezintă o economică scurtătură. Putem ghici modul cum se va comporta un obiect ocolind fizica şi făcând apel direct la proiect. După cum spune Dennett:

Aproape oricine poate anticipa când va suna un ceas, în baza unei banale observări a exteriorului acestuia. Nimănui nu îi pasă dacă ceasul este cu arc, baterie sau solar, alcătuit din rotiţe de alamă şi lagăre cu rubin, sau electronic – persoana doar presupune că acesta este proiectat astfel încât să sune atunci când este potrivit să sune.

Lucrurile vii nu sunt proiectate, însă selecţia naturală darwiniană le permite o variantă de atitudine a proiectului. Înţelegem mai repede inima dacă presupunem faptul că este proiectată pentru a pompa sânge. Karl von Frisch a fost interesat să cerceteze vederea în culori la albine (contrar părerii generale că acestea nu percep culoarea) presupunând că strălucitoarele culori ale florilor au fost "proiectate" pentru a le atrage. Ghilimelele au intenţia de a-i îndepărta pe creaţioniştii mincinoşi care, altfel, l-ar putea revendica pe zoologul austriac drept unul de-al lor. Nu mai este nevoie să o spun, acesta a fost perfect capabil să redea atitudinea proiectului în termeni darwinişti.

O altă scurtătură o reprezintă *atitudinea intenţională,* care funcţionează chiar mai bine decât atitudinea proiectului. Se presupune că o entitate nu este pur şi simplu proiectată pentru un scop, ci este, sau conţine, un *agent* intenţional care îi orientează acţiunile. Atunci când vezi un tigru, ar fi bine să nu întârzii cu anticiparea comportamentului său probabil. Nu mai contează nici fizica moleculelor lui, şi nici proiectul membrelor, ghearelor şi dinţilor. Felina vrea să te mănânce şi pentru aceasta îşi va folosi membrele, ghearele şi dinţii de o manieră flexibilă şi plină de motivaţie. Cea mai rapidă modalitate de a-i prevesti comportamentul este aceea de a uita de fizică şi fiziologie, şi de a o lua, cu bună ştiinţă, la fugă. Observaţi că, tot aşa precum atitudinea proiectului funcţionează chiar şi pentru mecanism iraţional intrinsec creierului: tendinţa de a ne îndrăgosti, care, probabil, are avantaje genetice.

În *Why We Love*, antropologul Helen Fisher a dat minunat expresie nebuniei iubirii romantice, şi a relevat cât de supradimensionată este aceasta în comparaţie cu ceea ce pare a fi strict necesar. Să aruncăm o privire. Din punctul de vedere al unui bărbat, să zicem, este puţin probabil ca vreuna dintre femeile pe care le cunoaşte să fie într-adevăr de o sută de ori mai atractivă decât competitoarea ei imediată; şi, cu toate acestea, în acest fel o va descrie el când este „îndrăgostit" de ea. Faţă de devotamentul fanatic pentru monogamie, la care suntem predispuşi cu toţii, ar părea mai raţională o formă de „poliamor" (poliamorul fiind credinţa că cineva poate iubi simultan mai multe persoane din sexul opus, la fel precum cuiva îi pot plăcea mai multe vinuri, mai mulţi compozitori, cărţi sau sporturi).[126] Acceptăm cu bucurie faptul că ne pot plăcea mai mult decât un copil, părinte, rudă, profesor, prieten sau animal de companie. Dacă vă gândiţi astfel, nu-i aşa că vi se pare complet ciudată exclusivitatea pe care o aşteptăm de la dragostea conjugală? Şi totuşi, la aşa ceva ne aşteptăm, şi aşa ceva dorim să dobândim. Trebuie să existe un motiv.

Helen Fisher şi alţii au arătat că îndrăgostirea este însoţită de stări unice ale creierului, incluzând prezenţa unor substanţe chimice neural active care sunt foarte specifice şi caracteristice acestei stări. Psihologii evoluţionişti sunt de acord cu ea în ceea ce priveşte faptul că iraţionala *dragoste la prima vedere* poate fi un mecanism de asigurare a loialităţii faţă de un singur co-părinte, care durează îndeajuns pentru a creşte împreună un copil. Din punct de vedere darwinist este fără nici o îndoială important să alegi un partener bun, din tot felul de motive. Însă, odată alegerea făcută, chiar şi una slabă, şi fiind făcut copilul, este mai important să rămâi cu

[125] Dennett (1987).

[126] Eng.: *Polyamory*, termen consacrat care defineşte dragostea consensuală între mai mult de două persoane. *(n. trad.)*

acel partener la bine şi la rău, cel puţin până când copilul este înţărcat.

Se poate ca iraţionala religie să fie un subprodus al mecanismului iraţional care a fost, la rândul lui, construit în creier de către selecţia naturală în scopul îndrăgostirii? Cu siguranţă, credinţa religioasă are ceva asemănător cu îndrăgostirea – ambele prezentând multe dintre simptomele unui drog care creează dependenţă[127]. Neuropsihiatrul John Smythies avertizează asupra unor diferenţe semnificative existente între cele două zone ale creierului activate de către cele două tipuri de manii. Totuşi, el menţionează şi câteva asemănări:

O faţetă a multelor feţe ale religiei o reprezintă dragostea intensă orientată asupra unei singure persoane supranaturale, de exemplu Dumnezeu, la care se adaugă cinstirea reprezentărilor acelei persoane. Viaţa omului este condusă, în mare, de genele noastre egoiste şi de procesele de întărire a reflexelor condiţionate. O mare parte din întărirea de tip pozitiv a reflexelor condiţionate vine din partea religiei: sentimente de căldură şi alinare, de a fi iubit şi protejat într-o lume plină de pericole, pierderea fricii de moarte, ajutor venit din înalturi ca răspuns la rugăciuni în momente dificile etc. La fel, dragostea pentru o persoană reală, de obicei de sex diferit, arată aceeaşi concentrare intensă asupra celuilalt, precum şi întăriri pozitive ale reflexelor condiţionate asemănătoare. Aceste simţăminte pot fi activate de reprezentări ale celuilalt, cum ar fi scrisori, fotografii, şi chiar, în epoca Victoriană, bucle de păr. Îndrăgostirea este însoţită de multe stări fiziologice, precum oftatul repetat.[128]

Eu am făcut comparaţia dintre îndrăgostire şi religie în 1993, când am menţionat că simptomele unui individ infectat cu religie „pot aminti în mod remarcabil de cele asociate, de obicei, cu iubirea de tip sexual. Aceasta are o putere extrem de mare în creier, şi nu este de mirare că unii viruşi au evoluat astfel încât să se folosească de ea" („viruşi" este o metaforă pentru religii, articolul meu numindu-se „Viruşii minţii"). Vestita viziune orgasmică a Sf. Tereza de Avila este mult prea cunoscută pentru a o mai aminti. Mai serios, şi pe un plan mai puţin elementar senzual, filosoful Anthony Kenny ne furnizează o mărturie emoţionantă despre fericirea pură care îi aşteaptă pe cei care reuşesc să creadă în misterul transsubstanţierii.[129] După ce ne descrie hirotonirea sa ca preot romano-catolic, învestit prin punerea mâinilor să slujească liturghia, el continuă cu amintirea foarte vie

a exaltării primelor luni când am avut împuternicirea de a rosti rugăciunea de sfinţire. Deşi, în mod normal, mă trezesc cu greu, săream din pat mai devreme, complet treaz şi plin de agitaţia gândului la actul foarte important pe care aveam privilegiul să-l exercit…

Eram captivat de momentul de maximă apropiere de Isus al preotului, atingerea trupului lui Cristos. După cuvintele de sfinţire, mă uitam lung la Cel care primea darurile, duios precum un îndrăgostit care priveşte în ochii celei pe care o iubeşte… Acele zile de început ca preot îmi rămân în amintire ca zile de împlinire şi de fericire fremătătoare; un lucru de preţ şi, totuşi, prea fragil pentru a dura, precum o idilă frântă de realitatea unei căsătorii nefericite.

Aparent iraţionalul, însă folositorul, obicei de a te îndrăgosti o dată, dar numai o dată, cu cineva de sex opus, reprezintă acelaşi lucru cu reacţia moliei la lumina-busolă. Subprodusul rateului acestuia, echivalent cu a zbura direct în flacăra lămpii, îl reprezintă a te îndrăgosti de Yahweh (sau de Fecioara Maria, sau de o napolitană, ori de Allah), şi să faci acte iraţionale motivat de această iubire.

În *Six Impossible Things Before Breakfast*, biologul Lewis Wolpert face o sugestie care poate fi considerată o generalizare a ideii iraţionalităţii constructive. Ideea sa de bază este că convingerile puternic iraţionale reprezintă o pază împotriva a oscilaţiei minţii: „dacă credinţele care au salvat viaţa nu erau menţinute cu tărie, acest lucru ar fi fost dezavantajos pentru evoluţia timpurie a omului. De exemplu, în timpul vânătoarei sau al fabricării de unelte, ar fi reprezentat un dezavantaj serios să te răzgândeşti încontinuu". Implicaţia argumentului adus de Wolpert este aceea că, cel puţin în unele situaţii, este mai bine să te menţii într-o credinţă iraţională decât să fii nesigur, chiar şi dacă dovezi noi ale raţiunii logice favorizează schimbarea, este, astfel,

[127] Recomand expunerea mea despre puternicul narcotic Gerin Oil: R. Dawkins, „Gerin Oil", *Free Inquiery* 24:1,2003, 9-11. [Gerin Oil, sau Geriniol, este denumirea unui drog fictiv, anagramă în limba engleză a cuvântului religie. *(n. trad.)*]

[128] Smythies (2006).

[129] Este vorba despre denumirea adoptată în lumea catolică pentru ceea ce lumea ortodoxă recunoaşte ca taină a transformării pâinii şi vinului în sânge şi trup, la taina împărtăşaniei. *(n. trad.)*

uşor de înţeles cazul special al argumentului „îndrăgostirii" şi, în mod corespunzător, este la fel de uşor să înţelegi „persistenţa iraţionalului" lui Wolpert ca pe un alt subprodus, o nouă predispoziţie care poate explica unele aspecte importante ale comportamentului religios iraţional.

În cartea sa *Social Evolution,* Robert Trivers si-a dezvoltat teoria sa din 1976 privind autoamăgirea. Autoamăgirea reprezintă:

a ascunde adevărul de mintea conştientă ajută şi la a-l ascunde de ceilalţi. La specia noastră, recunoaştem faptul că privirea în lateral, palmele transpirate şi vocea răguşită pot indica un stres care însoţeşte conştienta tentativei de înşelare. Devenind inconştient de înşelăciune, cel care induce în eroare ascunde aceste semne de observator. El, sau ea, poate induce în eroare fără nervozitatea care însoţeşte actul înşelării.

Antropologul Lionel Tiger afirmă ceva asemănător în *Optimism: The Biology of Hote.* Legătura cu genul de iraţionalitate constructivă pe care îl comentăm se vede în paragraful despre „apărarea perceptivă":

Există o tendinţă a oamenilor de a vedea ceea ce doresc să vadă. Literalmente, ei au dificultăţi în a percepe lucrurile cu o conotaţie negativă, în vreme ce pe cele pozitive le văd cu o uşurinţă sporită. De exemplu, cuvintele care evocă frica, fie din cauza trecutului personal fie din cauza manipulării experimentale, necesită o iluminare mai mare înainte de a fi percepute.

Relevanţa acestui lucru în privinţa fanteziilor religiei nu mai trebuie remarcată.

Ceea ce vreau eu să susţin este teoria generală a religiei ca subprodus accidental – un rateu de folos. Detaliile sunt variate, complicate şi discutabile. Pentru ilustrare, voi continua să mă folosesc de teoria mea privind „copilul credul" ca teorie reprezentativă a teoriilor „produsului secundar" în general. Această teorie, conform căreia creierul copilului este, din motive întemeiate, vulnerabil la infecţia cu „viruşi" mentali, va părea unora dintre cititori ca fiind incompletă. Mintea poate fi vulnerabilă, dar de ce trebuie să fie infectată cu *acest* virus şi nu cu altul? Sunt unii viruşi specializaţi în infectarea minţilor vulnerabile? De ce se manifestă infecţia ca religie în loc de… În fine, orice altceva? Parte din ceea ce vreau să spun este faptul că nu are nicio importanţă cum nonsensul infectează creierul copilului. Odată infectat, copilul va creşte mare şi va infecta, la rândul lui, următoarea generaţie, cu acelaşi nonsens, indiferent care ar fi acesta.

Un studiu antropologic precum *Golden Bough* al lui Frazer, ne impresionează cu diversitatea de credinţe iraţionale ale omului. Odată inculcate într-o cultură, ele rezistă, se dezvoltă şi se diversifică, într-un mod care aminteşte de evoluţia biologică. Frazer deosebeşte câteva principii generale, ca de exemplu „magia homeopatică" unde vrăjile şi incantaţiile împrumută unele aspecte simbolice ale obiectului aparţinând lumii reale pe care vor să-l influenţeze. Un exemplu cu consecinţe tragice este acela că praful de corn de rinocer are proprietăţi afrodiziace. Nătângă aşa cum este, legenda provine din presupusa asemănare a cornului respectiv cu un penis erect. Faptul că „magia homeopatică" este atât de larg răspândită sugerează că nonsensul care infectează creierele vulnerabile nu este unul arbitrar, care acţionează la întâmplare.

Este tentant să urmăreşti analogia cu biologia, până la punctul în care te întrebi dacă nu cumva, acolo, operează ceva similar cu selecţia naturală. Sunt unele idei mai predispuse la răspândire decât altele datorită atracţiei lor intrinseci sau meritelor lor, sau compatibilităţii cu dispoziţii psihologice existente, şi ar putea acest lucru să dea seamă de natura şi proprietăţile religiilor aşa cum le percepem – cam ca modul în care ne folosim de selecţia naturală în privinţa organismelor vii? Este important să înţelegem faptul că, în acest caz, „merit" nu se referă decât la abilitatea de supravieţuire şi înmulţire. Nu înseamnă că merită o judecată de valoare pozitivă, ceva de care să fim, omeneşte, mândri.

Chiar şi într-un model evoluţionist, se poate, la un moment dat, să nu fie vorba despre selecţie naturală. Biologii ştiu că o genă se poate răspândi într-o populaţie nu pentru că ar fi bună, ci pentru că este, pur şi simplu, o genă norocoasă. Numim acest lucru derivă genetică. Importanţa ei faţă de selecţia naturală este controversată. Însă, sub forma aşa-numitei teorii neutre a geneticii moleculare, ea este larg acceptată în prezent. Dacă o genă existentă se modifică într-o versiune diferită dar cu un efect identic, diferenţa între ele fiind neutră, selecţia nu o poate favoriza pe niciuna. Cu toate acestea, la un moment dat, forma mutantă o poate înlocui pe cea originală în cadrul a ceea ce statisticienii denumesc marjă de eroare. Aceasta este o modificare evoluţionară reală, la nivelul molecular – chiar dacă, în lumea organică, nu se observă nici o schimbare. Ea este o modificare evolutivă neutră, care nu datorează nimic avantajului selectiv.

Echivalentul cultural al derivei genetice este o opţiune atractivă, pe care nu o putem neglija atunci când

luăm în considerare evoluţia religiei. Limbajul evoluează de o manieră aproape biologică, iar direcţia pe care o ia evoluţia lui pare neorientată – foarte asemănător cu deriva de care vorbim. El este transmis printr-un sistem analog celui genetic, care se schimbă încet de-a lungul secolelor până când, la un moment dat, diferitele cursuri pe care le-a urmat s-au diferenţiat într-atât de mult încât au devenit reciproc neinteligibile. Este posibil ca o parte din evoluţia limbajului să fie coordonată de un fel de selecţie naturală, însă acest argument nu pare foarte convingător. Voi arăta mai jos că o astfel de idee a fost propusă, cu referire la tendinţele majore ale limbajului cum ar fi marea schimbare a vocalelor, care, în ceea ce priveşte engleza, a avut loc din secolul cincisprezece şi până în secolul optsprezece, însă, pentru a putea explica cea mai mare parte din ceea ce observăm, nu este necesară o astfel de ipoteză funcţională. Pare destul de probabil ca limbajul să evolueze firesc prin echivalentul cultural al derivei genetice. În diferite locuri din Europa, latina a deviat către spaniolă, portugheză, italiană, franceză, romanşă[130], cu dialectele respective. Nu este, totuşi, atât evident faptul că aceste devieri evolutive reflectă avantajele oferite în plan local, sau „presiunile selective".

Presupun că religiile, la fel ca şi limbajele, evoluează destul de întâmplător, de la începuturi îndeajuns de arbitrare, pentru a genera uimitoarea, şi câteodată periculoasa, bogăţie şi diversitate pe care o putem observa. În acelaşi timp, este posibil ca o formă de selecţie naturală, în conjuncţie cu uniformitatea fundamentală a psihologiei umane, să arate că diferite religii au în comun aspecte Semnificative. De exemplu, multe religii învaţă o doctrină neplauzibilă din punct de vedere obiectiv însă atractivă subiectiv, despre supravieţuirea personalităţii noastre după moartea corporală.

Însăşi ideea nemuririi supravieţuieşte şi se răspândeşte pentru ci se combină cu fantezia. Iar fantezia contează, deoarece psihologia umană are aproape universala tendinţă de a lăsa credinţa să fie afectată de dorinţă – „Dorinţa-ţi fu părinte, Henric, al acelui gând", după cuvintele adresate de Henric IV fiului său (partea a doua)[131]. Pare dincolo de orice îndoială faptul că multe dintre atributele religiei sunt foarte potrivite pentru a ajuta la supravieţuirea religiei, precum şi a atributelor care o privesc, în frământarea culturală umană. Întrebarea care apare acum este dacă această potrivire e rezultatul „proiectului inteligent", sau al selecţiei naturale. Răspunsul este, probabil, că al ambelor. În ceea ce priveşte proiectul, conducătorii religioşi sunt absolut capabili de a verbaliza trucuri care să ajute la supravieţuirea religiei. Martin Luther a fost foarte conştient de faptul că raţiunea reprezintă marele inamic al religiei, şi a avertizat adesea împotriva pericolelor ei: „Raţiunea este cel mai mare duşman pe care îl are credinţa; niciodată nu vine în ajutorul celor spirituale, ci mai curând luptă împotriva Cuvântului divin, tratând cu dispreţ tot ceea ce emană de la Dumnezeu".[132] Şi, din nou: „Raţiunea ar trebui distrusă în toţi creştinii". Pentru a o ajuta să supravieţuiască, Luther nu ar fi avut nici o problemă în a proiecta, inteligent, aspecte neinteligente ale religiei. Dar, acest lucru nu înseamnă în mod necesar că el, sau altcineva, le-a şi proiectat. Ele ar fi putut evolua printr-o formă (non-genetică) de selecţie naturală, avându-l pe Luther nu ca proiectant ci ca un şiret observator al eficientei lor.

Deşi este posibil ca selecţia naturală genetică darwiniană să fi avantajat anumite predispoziţii psihologice spre a fabrica religia ca subprodus, este imposibil ca ea să-i fi conturat şi detaliile. Deja am sugerat că, dacă ar fi să aplicăm acestor detalii o formă de teorie a selecţiei, ar trebui să privim nu către gene ci către echivalentele lor culturale. Sunt, oare, religiile făcute din aceeaşi materie ca şi genele culturale?

[130] Romanşa este una dintre cele patru limbi oficiale ale Elveţiei – de fapt, o denumire generică a unui grup de dialecte aparţinând familiei lingvistice rhaeto-romanice, provenind din latina vulgară. *(n. trad.)*

[131] Nu este gluma mea: *1066 and All That.*

[132] http://www.theogodmovie.com/index.php.

PĂŞEŞTE CU GRIJĂ, DEOARECE CALCI PE GENELE MELE CULTURALE

În materie de religie, adevărul nu este decât ceea ce a supravieţuit.

OSCAR WILDE

Acest capitol a început cu observaţia că, deoarece selecţia naturală darwiniană detestă risipa, orice aspect omniprezent al unei specii, precum religia, trebuie să fi adus vreun avantaj, pentru că altfel nu ar fi supravieţuit. Am sugerat totuşi faptul că respectivul avantaj nu trebuie să se reflecte în succesul reproductiv sau de supravieţuire al individului. După cum am văzut, avantajele genetice ale virusului răcelii explică satisfăcător ubicuitatea acestei neplăceri în cadrul Speciei noastre.[133] Şi, nici măcar nu trebuie să fie genele cele care sunt beneficiare. Poate fi orice *replicator*. Genele nu sunt decât cele mai evidente exemple de replicator. Alţi candidaţi sunt viruşii de calculator, şi „genele culturale"[134] – care sunt unităţi de moştenire culturală şi topic al acestei secţiuni a cărţii. Dacă vrem să înţelegem genele culturale, trebuie să vedem, mai întâi, cum lucrează selecţia naturală, în forma sa cea mai generală, selecţia naturală trebuie să facă alegeri între replicatori naturali. Un replicator este o bucată de informaţie codificată care se autocopiază cu fidelitate, generând, ocazional, şi copii incorecte – sau „mutaţii". Ideea este, aici, darwinistă. Acele variante ale replicatorului care sunt, din întâmplare, bune pentru copiere, devin mai numeroase, în detrimentul replicatorilor alternativi care nu sunt atât de buni la copiat. Aceasta este, în forma sa cea mai rudimentară, selecţia naturală. Replicatorul arhetipal este gena, o porţiune de ADN care este duplicată printr-un număr nedefinit de generaţii, cu o acurateţe aproape extremă. Întrebarea principală cu privire la teoria genei culturale este dacă există unităţi de imitaţie culturală care să se comporte ca adevăraţi replicatori, aşa cum sunt genele. Nu afirm că genele culturale sunt, în mod necesar, analoge îndeaproape genelor, ci numai că, cu cât sunt mai asemănătoare acestora, cu atât va lucra mai bine teoria; iar scopul acestei secţiuni este acela de a *întreba* dacă teoria genelor culturale poate opera în cazul special al religiei.

În lumea genelor, erorile ocazionale de replicare, mutaţiile, arată faptul că bagajul genetic conţine forme alternative ale oricărei gene – alelele[135] – care ar putea fi considerate ca fiind competitive între ele. Competitive faţă de ce? Pentru acel locaş cromozomial anumit, care aparţine respectivului set de alele. Şi cum intră ele în competiţie? Nu prin luptă directă moleculă contra moleculă, ci prin reprezentanţi. Reprezentanţii sunt „trăsăturile fenotipice", precum lungimea piciorului sau culoarea blanei, respectiv manifestări genetice ilustrate anatomic, fiziologic, biochimic sau comportamental. Soarta unei gene este, de obicei, legată de cea a corpurilor în care subzistă succesiv. Aceasta până într-acolo încât influenţează respectivele corpuri afectându-şi propriile şanse de supravieţuire în bagajul genetic. Pe măsură ce generaţiile trec, frecvenţa genelor în bagajul genetic creşte sau descreşte, în virtutea reprezentanţilor fenotipici.

Ar putea fi adevărat acelaşi lucru şi în ceea ce priveşte genele culturale? Un aspect prin care acestea se deosebesc de gene este acela că nu există nimic care să corespundă în mod evident cromozomilor, locaşelor, alelelor sau recombinărilor sexuale. Bagajul genelor culturale este mai puţin structurat şi organizat decât bagajul genetic propriu-zis. Cu toate acestea, se poate vorbi despre un bagaj genetic cultural, în cadrul căruia anumite „gene" pot prezenta o anumită „frecvenţă", care se poate modifica ca urmare a interacţiunilor competitive cu alte gene culturale.

Din diferite motive, care provin de obicei din faptul că genele culturale nu sunt exact gene, au existat obiecţii în privinţa explicaţiilor bazate pe genele culturale. Natura fizică exactă a genei este cunoscută (o secvenţă ADN), pe când cea a genelor culturale nu, unii „geneticieni culturali" confundându-le prin schimbarea mediului lor fizic. Genele culturale există numai în creier? Sau orice copie, pe hârtie sau electronică, a, să zicem, unei anume epigrame, poate fi îndreptăţită a se numi astfel? Atunci, dacă genele se multiplică cu foarte mare fidelitate, genele culturale, în cazul în care s-ar replica, nu ar face-o, oare, cu o acurateţe scăzută?

Toate aceste presupuse probleme privind genele culturale sunt exagerate. Cea mai importantă obiecţie este presupunerea că genele culturale se copiază cu o acurateţe prea scăzută pentru a putea funcţiona ca replicatori darwinieni. Neîncrederea stă în faptul că, dacă „rata mutaţiilor" la fiecare generaţie este ridicată, gena culturală se va muta din existenta însăşi, încă înainte ca selecţia darwiniană să poată avea un impact

---

[133] Şi în special în cadrul naţiei mele, conform unui legendar stereotip: „ *Voiri l'anglais avec son sang froid habituel"* (Iată-l pe englez cu obişnuita lui răceală blestemată) – provine din *Fractured French* a lui F. S. Pearson, laolaltă cu alte perle precum *„coup de grace"* (maşină de tuns iarba).

[134] În original, (pi.) *memes* (sg. *meme)* – termen inventat de autor în lucrarea *The Selfish Gene* (Gena egoistă. *(n. trad.)*

[135] *Alela* (pl. *alele)* se referă la caracterul multiform al unei gene. *(n. trad.)*

asupra frecvenţei ei în acelaşi bagaj genetic. Problema este, însă, falsă. Să ne gândim la un meşter dulgher, sau la un cioplitor preistoric de cremene, care demonstrează unui tânăr o anumită deprindere. Dacă ucenicul ar reproduce cu fidelitate fiecare mişcare a mâinii meşterului, atunci ne-am aştepta, într-adevăr, să vedem că gena culturală suferă mutaţii de nerecunoscut în doar câteva „generaţii" de transmitere meşter-ucenic. Desigur, totuşi, că ucenicul nu poate reproduce exact fiecare mişcare a mâinii. Ar fi caraghios dacă ar face aşa ceva. În loc de aceasta, el bagă de seamă care este scopul pe care încearcă meşterul să-l atingă, şi acest lucru îl imită. Bagă cuiul până ce floarea lui este la nivel cu lemnul, folosind pentru aceasta atâtea lovituri de ciocan câte sunt necesare, şi care pot să nu corespundă cu numărul celor ale meşterului. Astfel de reguli pot trece fără modificare de-a lungul unui număr indefinit de generaţii „imitatoare" – fără să se ţină cont că detaliile executării lor pot fi diferite de la individ la individ, fi de la caz la caz. Ochiurile la tricotat, nodurile frânghiilor sau plaselor de pescuit, modelele de împăturire origami, trucuri folositoare în dulgherie sau olărit, toate pot fi reduse la elemente discrete care beneficiază cu adevărat de oportunitatea transmiterii printr-un număr nedefinit de generaţii imitatoare, fără modificare. Deşi detaliile pot diferi idiosincratic, esenţa se transmite nemodificată, iar aceasta reprezintă tot ceea ce trebuie pentru ca analogia dintre genele culturale şi genele propriu-zise să fie operantă.

În cuvântul meu înainte la cartea lui Susan Blackmore *The Meme Machine,* am dezvoltat exemplul unei metode origami de împăturire pentru modelul unei jonci[136] chinezeşti. Este o reţetă destul de complicată, care necesită treizeci şi două de operaţii de împăturire (sau similar). Produsul final, o joncă chinezească, este un obiect frumos, la fel cum sunt şi cel puţin trei dintre stadiile intermediare, „embrionare", de realizare a ei, mai exact „catamaranul", „cutia cu două capace" şi „rama de tablou". Întregul spectacol îmi aminteşte de îndoiturile şi împăturirile pe care le suferă membranele unui embrion pe măsură ce se transformă din blastulă în gastrulă şi neurală.[137] Am învăţat să fac jonca chinezească pe când eram copil, de la tatăl meu, care, la aproximativ aceeaşi vârstă, deprinsese acest lucru la internat. La vremea când făcea el şcoala, se răspândise, iniţiată de către directoare, o adevărată frenezie de a face jonci, la fel ca o epidemie de pojar, pentru a se stinge apoi, tot ca o epidemie de pojar. Douăzeci şi şase ani mai târziu m-am dus la şcoala respectivă, mult după ce acea directoare nu mai era. Am reintrodus frenezia care a prins şi s-a răspândit din nou, la fel ca o altă epidemie de pojar, după care s-a stins din nou. Faptul că o aptitudine manuală ca aceasta se poate răspândi precum o epidemie ne spune un lucru important despre acurateţea transmiterii genelor culturale. Putem fi siguri de faptul că joncile alcătuite în anii 1920 de generaţia de şcolari a tatălui meu nu erau în general diferite de cele alcătuite de generaţia mea, în anii 1950.

Putem cerceta mai sistematic fenomenul, cu ajutorul următorului experiment, care este o variantă a telefonului fără fir. Luaţi două sute de oameni care nu au mai făcut niciodată o joncă şi îi împărţiţi în douăzeci de echipe de câte zece. La o masă, aşezaţi-i pe primii din cele douăzeci de echipe, pe care îi învăţaţi prin metoda demonstraţiei cum se face o joncă chinezească. Acum, trimiteţi pe fiecare dintre aceştia s-o înveţe pe cea de a doua persoană din echipă cum se face jonca, tot prin demonstraţie. Fiecare persoană din a doua „generaţie" o va învăţa pe cea de a treia, şi aşa mai departe până când se ajunge la cel de-al zecelea membru al echipei. Păstraţi pentru inspecţia ulterioară toate joncile, şi etichetaţi-le în conformitate cu echipa care le-a făcut şi cu „generaţia" corespunzătoare.

Nu am făcut acest experiment, deşi mi-ar plăcea, însă pot prevedea foarte bine care va fi rezultatul lui. Prevăd că nu toate cele douăzeci de echipe vor reuşi să transmită intactă această abilitate către cei zece membri, însă, un număr semnificativ vor reuşi. Vor exista greşeli în unele echipe: poate că o verigă mai slabă din lanţ va uita vreun pas vital din procedură, iar toţi cei aflaţi dincolo de această verigă în mod evident că vor eşua. Poate că echipa a patra va ajunge la faza „catamaran", dar va eşua mai departe. Poate că cel de al optulea membru al celei de-a treisprezecea echipe va produce un „mutant", undeva între „cutia cu două capace" şi „rama de tablou", iar cel de-al nouălea membru al echipei lui va copia varianta mutantă.

Acum, voi face o predicţie privitoare la echipele care au reuşit să transmită cu succes celei de a zecea generaţii abilitatea de a face jonci. Dacă ierarhizaţi joncile în funcţie de „generaţie", nu veţi putea observa nici o deteriorare semnificativă survenită odată cu numărul acesteia. Pe de altă parte, însă, dacă veţi face un alt experiment, identic în toate privinţele cu excepţia faptului că abilitatea transferată nu se referă la origami ci la copierea unui *desen* al unei jonci, va exista o deteriorare sistematică a acurateţei cu care modelul primei generaţii a „supravieţuit" până la cea de a zecea generaţie.

În varianta desenată a experimentului, toate desenele celei de a Zecea generaţii vor avea o uşoară

[136] Navă tradiţională, cu o construcţie specifică. *(n. trad.)*

[137] Stadiile al doilea, al treilea şi al patrulea în dezvoltarea embrionară. *(n. trad.)*

asemănare cu desenele celei dintâi. Iar în interiorul fiecărei echipe, pe măsură ce ne îndreptăm către ultimele generaţii, asemănarea se va deteriora crescător. Dimpotrivă, în varianta cu origami, greşelile vor fi totale sau deloc – vor fi mutaţii „digitale". Fie că o echipă nu va face nici o greşeală, astfel că jonca din cea de a zecea generaţie nu va fi nici mai bună şi nici mai rea decât, în medie, cea din a cincea sau din prima, fie va exista o „mutaţie" la o generaţie anume şi, atunci, întreaga descendenţă va reprezenta un eşec total care, adesea, reproduce mutaţia.

Care este diferenţa crucială dintre cele două abilităţi? Este că cea privitoare la origami consistă într-o serie de acţiuni discrete, niciuna dintre acestea nefiind, în sine, greu de executat. În general, operaţiile sunt de genul „Pliaţi ambele laturi către centru". Un membru oarecare al echipei poate executa greşit pasul acesta, însă. următorului membru îi va fi limpede ceea ce *încearcă* el să facă. Paşii în origami sunt „autoreglabili". Aceasta îi face să fie „digitali". Se întâmplă la fel ca în exemplul meu cu meşterul dulgher, a cărui intenţie de a înfige floarea cuiului în lemn este evidentă pentru ucenicul lui, indiferent de amănuntele privind loviturile de ciocan. Fie execuţi corect fiecare dintre paşii necesari pentru origami, fie nu. Dimpotrivă, abilitatea de a desena este una de tip analog. Oricine poate încerca; unii pot face o copie mai corectă, dar nimeni una perfectă. Acurateţea copiei depinde, de asemeni, de timpul şi grija acordate, acestea fiind cantităţi continuu variabile. Mai mult, mai degrabă decât să-l copieze pur şi simplu, unii dintre membrii echipelor vor înfrumuseţa şi „îmbunătăţii" modelul precedent.

La rândul lor, cuvintele, cel puţin atunci când sunt înţelese, sunt autoreglabile la fel ca manevrele necesare la origami. În jocul de-a telefonul fără fir, primului copil i se spune o poveste, sau o propoziţie, şi i se cere să o transmită mai departe următorului copil, şi aşa mai departe. Dacă propoziţia are mai puţin de şapte cuvinte, indiferent de limba nativă a copiilor, există multe şanse ca mesajul să supravieţuiască, nemodificat, până la cea de a zecea generaţie. Dacă, însă, este într-o limbă străină, astfel încât copiii să fie nevoiţi mai curând să imite fonetic decât să-l rostească cuvânt cu cuvânt, mesajul nu va supravieţui. Modelul de descompunere de-a lungul generaţiilor va fi, atunci, la fel cu cel al desenului, şi va deveni confuz. Atunci când mesajul are înţeles în limba copiilor, şi nu conţine cuvinte nefamiliare lor precum „fenotip" sau „alele", el supravieţuieşte. În loc de a imita fiecare sunet fonetic, fiecare dintre copii recunoaşte fiecare cuvânt ca fiind membru al unui vocabular finit, şi selectează acelaşi cuvânt – deşi, probabil, atunci când îl va transmite celuilalt copil, îl va pronunţa cu un accent diferit. Şi limbajul scris este, de asemeni, autoreglabil, deoarece semnele de pe hârtie, indiferent de cât de diferite ar fi ca detalii, sunt toate extrase dintr-un alfabet finit de, să spunem, douăzeci şi şase de litere.

Faptul că, uneori, datorită unor procese autoreglabile precum acestea, genele culturale pot arăta un grad înalt de fidelitate, este îndeajuns pentru a da un răspuns celor mai comune obiecţii ridicate analogiei dintre gene culturale şi gene. În orice caz, scopul principal al teoriei genelor culturale, în acest stadiu timpuriu de dezvoltare, nu este acela de a furniza o teorie completă a culturii, sau o pereche celei a geneticii a lui Watson şi Crick. În susţinerea genelor culturale, intenţia mea originară a fost aceea de a contracara impresia că gena reprezintă singura preocupare darwinistă – o impresie pe care, altfel, cartea *The Selfish Gene* risca a o transmite. Peter Richerson şi Robert Boyd accentuează ideea exprimată în titlul valoroasei şi profundei lor cărţi *Not by Genes Alone,* cu toate că furnizează motive în defavoarea adoptării termenului „meme" [cf. n. 133], preferând „variante culturale". *Genes, Memes and Human History,* a lui Stephen Shennan, a fost inspirată, în parte de o carte anterioară a lui Boyd şi Richerson, *Culture and the Evolutionary Process.* Alte tratări ale temei genelor culturale la nivel de carte includ *The Electric Meme* a lui Robert Aunger, *The Selfish Meme* a lui Kate Distin şi *Virus of the Mind: The New Science of the Meme* de Richard Brodie.

Cea care a dus teoria genei culturale mai departe decât oricine este Susan Blackmore, în cartea *The Meme Machine.* De mai multe ori, ea a vizualizat o lume plină de creiere (sau alte receptoare ori Conductoare precum calculatoare sau benzi de frecvenţă radio) şi gene culturale care se înghesuie să le ocupe. La fel ca şi la genele bagajului genetic, învingătoare sunt acelea care se pot copia. Aceasta, deoarece pot prezenta o atracţie directă, cum ar fi, de pildă, pentru unii, gena culturală a nemuririi. Sau, deoarece se dezvoltă în prezenţa altor gene culturale, deja numeroase în cadrul bagajului lor genetic. Acest lucru ocazionează apariţia complexelor de gene culturale. Ca de obicei când este vorba despre genele culturale, începem să înţelegem întorcându-ne la originea genetică a analogiei.

În scop didactic, am tratat genele ca unităţi izolate acţionând independent. Desigur, însă, că ele nu sunt independente una de cealaltă, acest lucru dezvăluindu-se în două moduri. În primul rând, genele sunt înşirate liniar de-a lungul cromozomilor, astfel călătorind generaţii de-a rândul alături de alte gene, care ocupă locaşuri cromozomiale învecinate. Noi, doctorii, numim acest fel de înlănţuire *înlănţuire,* şi mă voi opri aici, deoarece genele culturale nu prezintă cromozomi, alele sau recombinări sexuale. Celălalt aspect în care genele nu sunt

independente este foarte diferit de înlănţuirea genetică, aici existând o bună analogie cu genele culturale. Se referă la embriologie, care, lucru greşit înţeles adesea, este complet diferită de genetică. Corpurile nu sunt interconectate ca nişte mozaicuri realizate din piese fenotipice, fiind fiecare întemeiat de către o genă diferită. Nu există o corespondenţă între gene şi unităţi anatomice sau de comportament. Genele „colaborează" cu sute de alte gene la programarea *proceselor* de dezvoltare care culminează într-un corp, în acelaşi mod în care cuvintele dintr-o reţetă de gătit colaborează în procesul de pregătire care culminează într-un preparat culinar. Nu se pune problema corespondenţei dintre fiecare cuvânt al reţetei şi fiecare dumicat al felului de mâncare.

Unul dintre principiile importante ale embriologiei este acela al cooperării în cartel[138] a genelor, pentru a construi corpuri. Este tentant a afirma că selecţia naturală avantajează cartelurile genetice printr-un tip de selecţie de grup operată între carteluri alternative.

Aceasta reprezintă confuzie. Ceea ce se petrece cu adevărat este că genele bagajului genetic constituie *mediul ambiant* în care fiecare altă genă este aleasă la concurenţă cu alelele ei. Cartelurile genelor cooperante *emerg* pentru că fiecare genă câştigătoare este aleasă în prezenţa celorlalte – care sunt, la rândul lor, selectate în acelaşi mod. Avem aici, mai degrabă, o economie de piaţă decât una planificată. Există un măcelar şi un brutar, dar şi o nişă pentru un fabricant de sfeşnice. Mâna invizibilă a selecţiei naturale este cea care umple golul. Acest lucru diferă de a avea un planificator centralizat care să avantajeze troica măcelar + brutar + fabricant de sfeşnice. Ideea unei mâini invizibile care alcătuieşte carteluri cooperative se va dovedi centrală pentru înţelegerea genelor culturale religioase şi a modului în care ele lucrează.

Din bagaje genetice diferite emerg carteluri genetice diferite. Bagajele genetice carnivore posedă gene care programează organe de simţ pentru detectarea prăzii, gheare pentru prinderea prăzii, dinţi carnasieri, enzime care digeră carnea şi multe alte gene, toate reglate cu grijă pentru a coopera una cu cealaltă. În acelaşi timp, în bagajele genetice erbivore sunt preferate în scopul cooperării reciproce seturi diferite de gene mutual compatibile. Suntem familiarizaţi cu ideea că o genă anume este avantajată datorită compatibilităţii fenotipului ei cu ambianţa exterioară a speciei: deşert, pădure, sau orice altceva este cazul. Ceea ce vreau să punctez acum este faptul că gena e avantajată şi prin compatibilitatea ei cu alte gene ale bagajului genetic respectiv. O genă carnivoră nu va supravieţui într-un bagaj genetic erbivor, şi invers. În perspectivă genetică pe termen lung, bagajul genetic al speciei, respectiv setul de gene amestecate şi re-amestecate prin reproducere sexuală, constituie mediul ambiant genetic în care fiecare genă este selectată în funcţie de capacitatea ei de cooperare. Cu toate că bagajele genetice culturale sunt ceva mai puţin înregimentate şi structurate decât bagajele genetice obişnuite, putem, totuşi, vorbi despre bagajul genetic cultural ca despre o parte importantă a „mediului ambiant" al fiecărei gene culturale din complex.

Un complex genetic cultural este un pachet de gene culturale care, nefiind în mod necesar nişte supravieţuitoare prin ele însele, supravieţuiesc, totuşi, în prezenţa altor membri ai complexului. În secţiunea precedentă m-am îndoit de faptul că selecţia naturală favorizează detaliile evoluţiei limbajului. În schimb, am presupus că evoluţia limbajului este guvernată de derivă. Poate fi înţeles faptul că unele vocale sau consoane se pretează mai bine decât altele terenului muntos şi, de aceea, ele pot deveni caracteristice, să zicem, dialectelor elveţiene, tibetane sau andine, în vreme ce alte sunete sunt mai potrivite şoaptelor în păduri dense, fiind astfel caracteristice limbajelor amazoniene şi ale pigmeilor. Însă, exemplul citat de mine ca fiind selectat în mod natural – referitor la teoria că marea schimbare a vocalelor ar putea avea o explicaţie funcţională – nu este de acest tip. El are de-a face, mai degrabă, cu potrivirea genelor culturale în complexe genetice reciproc compatibile. Din motive necunoscute, prima care s-a schimbat a fost o vocală – poate, ca tendinţă de a imita pe cineva admirat sau puternic, aşa precum se presupune despre originea pronunţiei peltice spaniole. Nu contează modul cum a început marea schimbare a vocalelor – însă, conform acestei teorii, odată modificată prima vocală, celelalte au trebuit să o urmeze pentru a reduce ambiguitatea, şi tot aşa, în cascadă. În cel de al doilea stadiu al procesului, genele culturale au fost selectate pe fundalul unor bagaje genetice culturale deja existente, construindu-se astfel un nou complex genetic al genelor culturale Compatibile reciproc.

În sfârşit, suntem echipaţi pentru a ne întoarce atenţia către teoria genelor culturale ale religiei. Unele idei religioase, ca şi unele gene, pot supravieţui prin meritul lor absolut. Aceste gene culturale vor supravieţui în orice bagaj genetic cultural, indiferent de mediul cultural înconjurător. (Trebuie să repet importantul fapt ca, în ideea de faţă, „merit" înseamnă numai „abilitatea de a supravieţui în interiorul bagajului respectiv" – termenul nu poartă altă valoare în afara acesteia.) Unele idei religioase supravieţuiesc deoarece sunt compatibile cu alte gene culturale deja numeroase în bagajul cultural respectiv, ca parte a complexului. Ceea ce urmează reprezintă

[138] Cartelul reprezintă o formă de agregare a unor entităţi economice de sine stătătoare, bazată pe interese comerciale comune, în care se menţine independenţa producţiei. *(n. trad.)*

o listă parţială a genelor culturale religioase care pot avea o valoare reală de supravieţuire în bagajul cultural, fie pentru motive de „merit” absolut, fie prin compatibilitatea lor cu complexul deja existent:

- Vei supravieţui propriei morţi.
- Dacă mori ca un martir, vei merge într-un loc anume, minunat, din paradis, unde te vei bucura de şaptezeci şi două de virgine (un gând bun, aici, pentru nefericitele virgine).
- Ereticii, blasfemiatorii şi apostaţii trebuie să fie ucişi (sau, oricum, pedepsiţi, de exemplu prin excluderea lor din familie).
- Credinţa în Dumnezeu reprezintă o virtute supremă. Dacă vezi că ţi se clatină credinţa, străduieşte-te din greu să o restabileşti şi imploră-l pe Dumnezeu să-ţi înlăture necredinţa. (Când am vorbit despre Pascal Wager am amintit curioasa presupoziţie că singurul lucru pe care îl vrea Dumnezeu de la noi este credinţa. La momentul respectiv, am tratat acest lucru ca pe o curiozitate. Acum avem şi o explicaţie.)
- Credinţa (fără o dovadă) este o virtute. Cu cât credinţele tale sfidează mai mult dovezile, cu atât eşti mai virtuos. Credincioşii virtuoşi care reuşesc să creadă în ciuda dovezilor şi a raţiunii în ceva cu adevărat bizar, nesusţinut şi de nesuportat, sunt răsplătiţi în mod deosebit.
- Toată lumea, chiar şi cei care nu cred în sens religios, trebuie să-i respecte pe aceştia în mod automat, la un nivel de respect mai înalt şi dincolo de orice îndoială decât cel acordat altor feluri de credinţă (am întâlnit acest lucru în primul capitol).
- Există unele lucruri ciudate (precum transsubstanţierea, Treimea, întruparea) pe care *nu suntem făcuţi,* să le înţelegem. Nu *încerca* măcar să înţelegi vreunul dintre ele, pentru că încercarea ta s-ar putea să-l distrugă. Învaţă sa dobândeşti împlinirea numindu-l *mister*.
- Muzica frumoasă, arta şi scripturile sunt, în sine, exemple autoreplicatoare ale ideilor religioase.[139]

O parte din cele aflate pe lista de mai sus pot avea valoare absolută de supravieţuire, şi astfel pot prospera în orice complex genetic cultural. Totuşi, la fel ca şi în cazul genelor obişnuite, unele gene culturale supravieţuiesc numai pe fundalul potrivit asigurat de alte gene culturale, contribuind astfel la acumularea de complexe alternative. Două religii diferite pot fi considerate ca astfel de complexe genetice culturale alternative. Islamul poate fi analog complexului genetic carnivor, iar budismul celui erbivor. Ideile unei religii nu sunt „mai bune”, în sens absolut, decât ale celeilalte – nu mai mult decât sunt „mai bune” genele carnivore decât cele erbivore. Genele religioase de acest tip nu posedă în mod absolut nici o aptitudine de supravieţuire; şi cu toate acestea, ele sunt bune în sensul că prosperă în prezenţa altor gene ale propriei religii, deşi nu şi în prezenţa genelor alteia. Pe acest model, romano-catolicismul şi islamul, să zicem, nu au fost proiectate în mod necesar de către anume indivizi, ci au evoluat în mod separat în calitate de acumulări alternative de gene, care se dezvoltă în prezenţa altor membri ai aceluiaşi complex genetic.

Religiile organizate sunt astfel organizate de către oameni – prin preoţi şi episcopi, rabini, imami şi ayatolahi. Însă, pentru a relua ceea ce am evidenţiat relativ la Martin Luther, acest lucru nu înseamnă că ele au fost concepute şi proiectate de către oameni. Chiar şi atunci când religia a fost exploatată şi manipulată în beneficiul unor indivizi care deţineau puterea, rămâne valabilă posibilitatea ca detaliile acesteia să fi fost modelate de o evoluţie inconştientă. Nu prin selecţie naturală genetică, care este prea lentă pentru evoluţia rapidă şi diversitatea religiilor. Rolul jucat de selecţia naturală genetică este acela de a furniza creierului predispoziţiile şi prejudecăţile sale – platforma hard dotată cu un soft inferior care constituie fundalul selecţiei genetice culturale. Dat fiind acest fundal, selecţia naturală prin gene culturale mi se pare a oferi o explicaţie plauzibilă pentru evoluţia detaliată a diferitelor religii. În stadiile timpurii de evoluţie ale unei religii, înainte de a deveni organizată, genele culturale simple supravieţuiesc în virtutea atracţiei generale pe care ele o exercită asupra psihicului uman. Aici, se suprapun teoriile geneticii culturale a religiei şi cea a subprodusului psihologic. Stadiile mai târzii, atunci când religia este organizată, elaborată şi arbitrar diferită de alte religii, pot fi rezolvate uşor de teoria complexelor genetice culturale – carteluri de gene culturale reciproc compatibile. Aceasta nu exclude rolul suplimentar pe care îl joacă manipularea deliberată prin intermediul preoţilor şi al altora. Probabil că religiile sunt, cel puţin în parte, proiectate la fel precum şcolile şi curentele în domeniul artei.

[139] Diferitele şcoli şi genuri de artă pot fi analizate în calitate de complexe genetice culturale, deoarece artiştii copiază idei şi motive de la artiştii anteriori, noile motive supravieţuind numai dacă se leagă cu celelalte. Întreaga disciplină *Istoria artei,* cu sofisticatele ei urmăriri de iconografii şi simbolisme, poate fi privită ca un studiu elaborat de complexitate genetică culturală. Amănuntele ar fi favorizate sau respinse de prezenţa membrilor existenţi în acelaşi bagaj, aceştia incluzând, adesea, gene culturale religioase.

Scientologia reprezintă o religie care a fost proiectată aproape în întregime, însă, bănuiesc că aceasta este o situaţie excepţională.

O altă candidată este religia mormonă. Întreprinzătorul şi ipocritul inventator al acesteia, Joseph Smith, a mers până într-acolo încât a compus o întreagă, nouă, carte sfântă, numită Cartea lui Mormon, inventând din nimic o întreagă, nouă, şi falsă, istorie americană, scrisă într-o falsă limbă engleză de secol şaptesprezece. Totuşi, religia mormonă a evoluat abia din secolul nouăsprezece – pentru a ajunge astăzi una dintre cele mai respectabile din America, pretinzând a avea cea mai rapidă dezvoltare; şi sunt zvonuri că şi-ar pregăti şi un candidat prezidenţial.

Cele mai multe dintre religii evoluează. Indiferent ce tip de teorie a evoluţiei religioase vom adopta, aceasta trebuie să fie capabilă de a explica uimitoarea viteză cu care procesul evolutiv religios, în condiţiile potrivite, îşi poate lua avânt. Urmează un studiu de caz.

CULTE CARGOU

În comedia *The Life of Brian,* unul dintre multele lucruri pe care echipa Monty Python le-a nimerit bine a fost extrema repeziciune cu care poate începe o nouă religie. Ea poate apărea aproape peste noapte, pentru a fi apoi încorporată într-o cultură unde va juca un tulburător rol dominant. „Cultele cargou" din Melanezia şi Noua Guinee ne furnizează cel mai cunoscut exemplu în acest sens. Întreaga istorie a unora dintre aceste culte, de la început şi până şi-au dat ultima suflare, se află în memoria vie. Diferit de cultul lui Isus, ale cărui începuturi nu sunt atestate de o manieră de încredere, aici putem observa întregul curs al evenimentelor aşternându-se în faţa ochilor noştri (dar, chiar şi aici, după cum vom vedea, unele amănunte s-au pierdut). Este fascinant să te gândeşti la faptul că şi cultul creştin a început în bună măsură în acelaşi fel, şi s-a răspândit iniţial cu aceeaşi mare viteză.

Principala mea sursă în ceea ce priveşte cultele cargou este cartea lui David Attenborough *Quest in Paradise,* pe care mi-a dăruit-o cu multă bunăvoinţă. Modelul general este acelaşi pentru toate cultele cargou, de la cele mai timpurii, din secolul nouăsprezece şi până la cele mai vestite, dezvoltate în urma celui de al Doilea Război Mondial. Se pare că, de fiecare dată, insularii au fost daţi peste cap de minunatele obiecte aflate în posesia imigranţilor albi veniţi pe insulele lor, inclusiv administratorii, soldaţii şi misionarii. Se pare că ei au fost victimele celei de a treia legi a lui Arthur C. Clarke, pe care am citat-o în capitolul al doilea, „Nici o tehnologie îndeajuns de avansată nu se deosebeşte de magie".

Insularii au observat faptul că albii care se bucurau de posesia acestor minunăţii nu le făceau niciodată ei înşişi. Atunci când acestea aveau nevoie de reparaţii, ei le trimeteau în altă parte, şi apăreau altele noi, ca „încărcătură"[140] pe vase, sau, mai târziu, avioane. Nici un alb nu putea fi văzut făcând sau reparând nimic, ei nefiind văzuţi, într-adevăr, ca făcând nimic ce ar fi putut fi considerat drept o muncă utilă (statul la birou răsfoind hârtii fiind, în mod evident, un fel de practică religioasă). Este, atunci, evident faptul că „cargourile" trebuie să aibă o origine supranaturală. Coroborând datele, ceea ce făceau albii nu puteau fi altceva decât ceremonii rituale:

Construiesc catarge înalte cu sârme ataşate la ele; ascultă la nişte cutiuţe care emit o lumină şi din care se aud sunete curioase şi voci răguşite; îi determină pe localnici să se îmbrace cu haine identice şi sa mărşăluiască înainte şi înapoi – o ocupaţie mai puţin folositoare decât aceasta cu greu putând fi imaginată. Apoi, nativul îşi dă seama că a dat peste rezolvarea misterului. Aceste activităţi de neînţeles reprezintă ritualurile prin care albii îi conving pe zei să trimită cargoul. În consecinţă, dacă şi nativii doresc aşa ceva, atunci, ei trebuie să facă aceleaşi lucruri.

Ceea ce este, însă, izbitor, este faptul că astfel de culte cargou s-au răspândit în mod independent şi pe insule care se aflau la foarte mare distanţă unele de celelalte, separate atât geografic cât şi din punct de vedere cultural. David Attenborough ne spune că:

Antropologii au remarcat două erupţii separate în Noua Caledonie, patru în Insulele Solomon, patru în Fidji, şapte în Noile Hebride şi peste cincizeci în Noua Guinee, cele mai multe dintre acestea fiind independente şi lipsite de orice legătură cu celelalte. Majoritatea acestor religii susţin faptul că un mesia va aduce cargoul atunci când va veni apocalipsa.

[140] *Cargo* – denumire generică pentru încărcătura/marfa transportată pe cale navală sau maritimă; prin extensie, nava transportatoare se numeşte cargou. *(n. trad.)*

Înflorirea independentă a atâtor culte independente însă similare, sugerează existenţa unor trăsături unificatoare ale psihologiei umane în general.

Un foarte cunoscut cult de pe insula Tanna din Noile Hebride (cunoscute din 1980 sub numele de Vanuatu) există şi în prezent. El este centrat pe o figură mesianică numită John Frum. Referinţele la John Frum din documentele oficiale guvernamentale merg până în 1940, însă, chiar şi la un mit atât de recent precum acesta, nu se ştie exact dacă el a existat ca persoană reală sau nu. O legendă îl descrie ca pe un om de statură mică, cu o voce ascuţită şi păr decolorat, purtând o haină cu nasturi sclipitori. El a făcut nişte profeţii ciudate, şi s-a făcut remarcat îndreptând oamenii împotriva misionarilor. În cele din urmă, după ce a promis că va reveni triumfător şi va aduce cu sine un cargou plin de minunăţii, s-a întors la strămoşii lui. Viziunea sa apocaliptică include „un mare cataclism; munţii se vor prăbuşi iar văile se vor umple[141]; cei bătrâni îşi vor recăpăta tinereţea iar boala va dispărea; albii vor fi alungaţi de pe insulă, şi nu se vor mai întoarce niciodată; iar cargourile vor sosi în mare număr, astfel încât fiecare va avea atât de mult cât si-a dorit".

Lucrul cel mai îngrijorător pentru guvernământ, John Frum a profeţit că, la a doua sa venire, va aduce o monedă nouă, imprimată cu imaginea unui cocotier. De aceea, oamenii trebuie să scape de toţi banii oamenilor albi. Acest lucru a dus, în 1941, la o frenezie a cumpărăturilor – oamenii au încetat să mai lucreze, economia insulei având de suferit în mod serios. Administraţia colonială i-a arestat pe instigatori, dar nimic nu a putut suprima cultul, bisericile şi şcolile misionare fiind părăsite.

Ceva mai târziu, a apărut o doctrină care spunea că John Frum era regele Americii. Providenţial, la acel moment au debarcat în Noile Hebride trupele americane şi, minunea minunilor, ele cuprindeau şi negri care nu erau săraci precum localnicii insulei,

ci la fel de bogat înzestraţi de cargouri ca şi soldaţii albi. Tanna a fost copleşită de o fervoare extraordinară. Părea că toată lumea se pregătea pentru venirea lui John Frum. Unul dintre conducători spunea că John Frum va veni din America cu avionul, astfel încât sute de oameni au început sa cureţe pădurea în mijlocul insulei, pentru ca avionul să aibă la dispoziţie o pistă de aterizare.

Pista era dotată cu un turn de control din bambus, cu „controlori de trafic" care purtau imitaţii de căşti din lemn. Pe pistă se găseau avioane false, menite să ademenească avionul lui John Frum. Îîn anii 1950, David Attenborough a navigat către Tanna împreună cu un operator, Geoffrey Mulligan, pentru a cerceta cultul lui John Frum. Au găsit foarte multe dovezi de religie şi, la un (moment dat, au fost prezentaţi marelui preot, o persoană pe nume Nambas. Nambas se referea familiar la mesia lui ca John, şi pretindea că vorbeşte cu el, în mod regulat, la „radio". Acesta („John din radio") era alcătuit dintr-o bătrână care avea în jurul taliei un cablu electric, care intra în transă şi emitea sunete fără sens, pe care Nambas le interpreta ca fiind cuvintele lui John Frum. Nambas pretindea că ştiuse dinainte de vizita lui Attenborough, deoarece îi spusese John Frum la „radio". Attenborough a cerut să vadă „radioul", însă, firește că a fost refuzat. Atunci a schimbat subiec-tul şi l-a întrebat pe Nambas dacă l-a văzut pe John Frum:

Nambas dădu cu putere din cap:
„Eu văd multe ori."
„Cum arată?"
Nambas îndreptă degetul către mine.
„*El arată tine. El are faţă albă. El înalt. El trăieşte "mult America de Sud".*

Amănuntul acesta contrazice legenda referitoare la faptul că John Frum era un tip scund. Aşa este cu evoluţia legendelor.

Se crede că ziua întoarcerii lui John Frum va fi 15 februarie, însă nu se cunoaşte anul. În fiecare an, pe 15 februarie, adepţii se adună într-o ceremonie religioasă de întâmpinare a lui. Deocamdată, el nu s-a întors, însă aceştia nu s-au descurajat. David Attenborough s-a adresat unui adept al cultului, pe nume Sam:

„*Sam, sunt, totuşi, nouăsprezece ani de când a spus John că va veni cargoul. El promite, promite, dar*

[141] Comparaţi cu Isaia 40, 4: „Toate văile să se umple şi toţi munţii şi dealurile să se plece". Această asemănare nu arată neapărat o trăsătură fundamentală a psihicului uman, sau „inconştientul colectiv" al lui Jung. Aceste insule fuseseră demult infestate cu misionari.

cargoul nu mai vine. Este lungă o aşteptare de nouăsprezece ani?"

Sam a ridicat ochii din pământ şi m-a privit. „Dacă tu poţi să-l aştepţi două mii de ani pe Isus Cristos să vină, care nu vine, atunci şi eu pot să-l aştept pe John mai mult de nouăsprezece ani."

Cartea lui Robert Buckman *Can We Be Good Without God?* foloseşte acelaşi citat cu admirabila replică a discipolului lui John Frum, de această dată către un ziarist canadian la circa patruzeci de ani după întâlnirea cu David Attenborough.

Regina şi Prinţul Philip au vizitat zona în 1974, Prinţul fiind zeificat, într-o reluare a cultului de tip lui John Frum (de notat, încă odată, cât de repede pot evolua detaliile în evoluţia de tip religios). Prinţul este o persoană impozantă, care trebuie să fi făcut o mare impresie îmbrăcat în uniforma sa albă de marină cu coif cu pene, şi nu este astfel surprinzător faptul că el, şi nu Regina, a fost cinstit în acest fel – în afară de faptul că bariera culturală făcea dificilă acceptarea unei zeităţi feminine.

Nu vreau să zăbovesc prea mult asupra cultelor cargou din Pacificul de Sud. Ele ne furnizează, totuşi, un fascinant model contemporan privind modul în care o religie poate apărea din aproape nimic. În mod special, ele ne oferă patru lecţii despre originea religiilor în general, pe care le voi prezenta pe scurt. Prima este despre viteza uimitoare cu care poate apărea un cult. Cea de a doua este despre felul cum procesul de originare îşi acoperă urmele. În ceea ce îl priveşte pe John Frum, dacă personajul a existat vreodată, acest lucru s-a petrecut în cadrul memoriei vii. Totuşi, în ciuda unei posibilităţi atât de recente, nu este sigur dacă el a existat sau nu. Cea de a treia lecţie provine din emergenţa independentă a unor culte similare pe insule diferite. Studiul sistematic al acestor similarităţi ne poate spune câte ceva cu privire la psihologia umană şi sensibilitatea ei la religie. Creştinismul şi alte culte vechi, care s-au răspândit în întreaga lume, probabil că au început ca nişte culte locale, asemănătoare cu cel al lui John Frum. Într-adevăr, cercetători precum Geza Vermes, profesor de studii ebraice la Oxford, au arătat faptul că Isus a fost una dintre multele figuri carismatice înconjurate de legende asemănătoare, care apăruseră în Palestina acelui timp. Multe dintre aceste culte s-au stins. Conform părerii sale, cel care a supravieţuit este cel pe care îl întâlnim astăzi. Şi, pe măsura trecerii secolelor, el a fost şlefuit prin evoluţie (selecţie de tip genetic cultural, dacă vreţi astfel; nu, dacă nu doriţi) spre a ajunge un sistem sofisticat – sau, mai curând, un set de sisteme de tip descendent – care domină, astăzi, mari porţiuni ale lumii. Moartea unor figuri carismatice precum Haile Selasie [fostul împărat al Etiopiei], Elvis Presley şi Prinţesa Diana ne oferă oportunităţi noi pentru a studia apariţia rapidă a cultelor şi evoluţia lor genetic culturală consecutivă.

Atât vreau să spun despre rădăcinile religiei, exceptând o scurtă reluare în capitolul zece, unde voi lua în discuţie, sub titulatura „nevoilor" psihologice pe care pe care le împlineşte religia, fenomenul infantil al „prietenului imaginar".

Pentru că, adesea, se crede despre moralitate că şi-ar afla rădăcinile în religie, în capitolul care urmează este pusă sub semnul întebării această părere. Voi susţine faptul că însăşi originea moralităţii poate fi subiect al temei darwiniste. La fel precum ne-am întrebat „Ce valoare are religia în supravieţuire?", ne putem întreba şi cu privire la moralitate. Într-adevăr, este probabil ca moralitatea să fi precedat religia. După cum am procedat şi cu religia, revenim asupra întrebării şi o reformulăm pentru a vedea dacă nu cumva este un *produs secundar* al altceva.

6

RĂDĂCINILE MORALITĂŢII: DE CE SUNTEM BUNI

Ciudată este situaţia noastră pe Pământ. Fiecare dintre noi vine într-o scurtă vizită, fără să ştie de ce, deşi, uneori, se pare că pentru un scop divin, din punctul de vedere al vieţii cotidiene, oricum, trebuie ştiut măcar un lucru: omul se află aici pentru ceilalţi oameni – şi mai mult, pentru aceia de zâmbetul şi bunăstarea cărora depinde fericirea noastră.

ALBERT EINSTEIN

Pentru multe persoane religioase este greu de imaginat cum poate fi cineva bun, sau, măcar, să aibă dorinţa de a fi bun, în absenţa religiei. În acest capitol voi lua în discuţie acest fel de întrebări. Îndoielile escaladează însă, împingându-i pe unii la ură paroxistică împotriva celor care nu le împărtăşesc religia. Acest lucru este important, deoarece consideraţiile morale stau dincolo de atitudinea religioasă vizavi de subiecte care nu au o legătură reală cu moralitatea. O mare parte din opoziţia faţă de predarea în şcoli a evoluţiei nu are vreo legătură cu evoluţia propriu-zisă, sau cu ceva ştiinţific, ci este impulsionată de revolta morală. Aceasta merge de la naiva afirmaţie „Dacă o să-i înveţi pe copii că provin din maimuţă, atunci o să se poarte ca maimuţele", până la elaborata motivaţie care susţine strategia „de vârf" a teoriei „proiectului inteligent", aşa după cum este ea dezvăluită fără milă de către Barbara Forrest şi Paul Gross în *Creationism's Trojan Horse: The Wedge of Intelligent Design*.

Primesc de la cititorii cărţilor mele un număr mare de scrisori[142], cele mai multe dintre ele entuziaste, unele critic constructive, iar câteva jignitoare sau, chiar, rău intenţionate. Iar cele mai rele dintre acestea, îmi pare rău să o spun, sunt aproape invariabil motivate religios. Un astfel de abuz necreştinesc este cunoscut de către cei percepuţi ca duşmani ai creştinismului în mod permanent. Iată de exemplu, o astfel de scrisoare, postată pe internet, adresată lui Brian Flemming, scenaristul şi regizorul filmului *The God Who Wasn't There*[143]. un film sincer şi emoţionant care susţine ateismul. Datată 21 decembrie 2005 şi purtând titlul „Să arzi în foc în timp ce noi râdem", scrisoarea către Flemming conţine următoarele:

Categoric că ai tupeu. Mi-ar plăcea să iau un cuţit şi să vă scot maţele de nebuni, şi să urlu de bucurie când vi se varsă măruntaiele înaintea voastră. Încerci să declanşezi un război sfânt în care o dată eu şi alţii ca mine o să avem plăcerea să facem ce am zis mai înainte.

La acest punct, cel care a scris pare a-şi da seama că limbajul lui nu este foarte creştinesc, drept care continuă pe un ton ceva mai milos:

Totuşi, DUMNEZEU ne învaţă să nu căutăm să ne răzbunăm ci să ne rugăm pentru cei ca voi.

Mila lui nu durează, însă, prea mult:

Mă consolez la gândul că pedeapsa pe care DUMNEZEU o să v-o dea o să fie de 1 000 de ori mai mare decât cea pe care as putea să v-o dau eu. Partea cea mai bună este ca O SĂ VĂ chinuiţi pentru totdeauna pentru păcatele acestea de care habar nu aveţi acum. Mânia lui DUMNEZEU o să fie fără milă. Pentru binele vostru sper ca adevărul să vi se arate mai înainte să ia cuţitul contact cu carnea voastră. CRĂCIUN fericit!

P. S. Voi habar nu aveţi ce vă aşteaptă… Mulţumesc lui DUMNEZEU că nu sunt ca voi.

Sunt, cu adevărat, năucit de faptul că o biată deosebire de vederi teologică poate naşte atâta venin. Iată şi un exemplu din cutia poştală a editorului revistei *Freethought Today* – publicată de Freedom from Religion Foundation (FFRF), care duce o campanie paşnică împotriva subminării separaţiei constituţionale dintre biserică şi stat:

Bună, mâncători de brânză jegoşi. Ie mai mulţi creştini decât rataţi ca voi. NU ie separaţie de biserică şi stat şi voi păgânilor o să pierdeţi…

Care este ideea cu brânza? Prietenii mei americani mi-au sugerat o legătură cu notoriul liberalism al

[142] Mult mai multe decât pot spera vreodată să le răspund, lucru pentru care îmi cer scuze.

[143] Filmul, foarte bun, poate fi găsit la http://www.thegodmovie.com/index.php.

statului Wisconsin – sediu al FFRF şi centru al industriei de produse lactate – însă, cu siguranţă că trebuie să mai fie ceva. Ce spuneţi despre francezii care sunt numiţi „maimuţe-laşe-mâncătoare de brânză”? Care ar putea fi simbolismul iconografic al brânzei?! Dar, să continuăm:

Jeguri slujitoare lui Satan… Muriţi vă rog şi duceţi-vă în iad… Sper să faceţi vreo boală dureroasă cum e cancerul şi sa muriţi de moarte lentă şi dureroasă pentru ca să vă întâlniţi Dumnezeul vostru, pe SA TAN… Bă, tipule, libertatea asta a religiei e vrăjeală… Aşa că lăsaţi-o mai moale, poponari şi lesbiene şi vedeţi pe unde mergeţi, că dumnezeu te ia când nu te aştepţi… Dacă nu vă place ţara asta şi pe ce e ea fondată căraţi-vă în p…a mea din ea şi duceţi-vă la dracu…

P. S. Să vă f.. t, curve comuniste… Mutaţi-vă cururile alea negre din U.S.A… N-aveţi nici o scuză. Creaţia este o dovadă mai mult decât destulă pentru forţa atotputernică a DOMNULUI NOSTRU ISUS CRISTOS.

De ce nu forţa lui Allah? Sau a Domnului Brahma? Sau, chiar, a lui Yahwe?

Noi nu o se ne dăm la o parte cuminţi. Dacă va fi nevoie în viitor de violenţă, amintiţi-vă doar că voi aţi adus-o. Puşca mea stă încărcată.

Nu pot să nu mă întreb de ce are nevoie Dumnezeu de o apărare atât de feroce? S-ar fi putut crede că el este capabil să-şi poarte singur de grijă. Ţineţi cont de faptul că editorul ameninţat şi tratat cu atâta răutate nu este decât o fermecătoare şi blândă, tânără, femeie.

Probabil pentru că eu nu trăiesc în America, cea mai mare parte din corespondenţa mea negativă nu face parte din aceeaşi categorie, dar nici nu ilustrează mila pentru care s-a făcut remarcat fondatorul creştinismului. Scrisoarea care urmează, datată în mai 2006, vine din partea unui doctor medic britanic; deşi este cu siguranţă plină de ură, ea mă izbeşte prin caracterul ei, mai degrabă frământat decât insultător, dezvăluind modul în care întreaga temă a moralităţii devine o sursă nesecată de ostilitate împotriva ateismului. După câteva paragrafe preliminare care, după ce dezaprobă evoluţia (şi care se întreabă sarcastic dacă un „tuciuriu” se află „încă în curs de evoluţie”), îl insultă personal pe Darwin, îl citează greşit pe Huxley ca anti-evoluţionist şi mă îndeamnă să citesc o carte (pe care am citit-o) în care se susţine că lumea are numai opt mii de ani (oare, o fi, *într-adevăr,* doctor?), concluzionează:

Propriile dumneavoastră cărţi, prestigiul pe care îl aveţi la Oxford, tot ceea ce iubiţi în viaţă şi aţi reuşit să dobândiţi vreodată, sunt un exerciţiu complet de futilitate… Întrebarea-provocare a lui Camus devine inevitabilă: Atunci, de ce nu ne sinucidem cu toţii? Într-adevăr, viziunea dumneavoastră despre lume are acest tip de efect asupra studenţilor, precum şi asupra multor altora… care am evoluat, cu toţii, prin pură întâmplare, din nimic, şi ne întoarcem la nimic. Chiar şi dacă religia nu ar fi adevărată, este mai bine, mult mai bine, să crezi într-un mit nobil precum cel al lui Platon, dacă el te conduce în timpul vieţii către pacea minţii. Însă, viziunea dumneavoastră asupra lumii duce la anxietate, dependenţă de droguri, violenţă, nihilism, hedonism, ştiinţă frankensteiniană şi iad pe pământ, şi la al treilea război mondial… Mă întreb cât de fericit sunteţi dumneavoastră în relaţiile personale? Divorţat? Văduv? Homosexual? Cei ca dumneavoastră nu sunt niciodată fericiţi, pentru că, altminteri, nu s-ar strădui atât de tare să dovedească faptul că în nimic nu există fericire sau sens.

Sentimentul degajat din această scrisoare, dacă nu tonul, este tipic pentru multe altele. Persoana aceasta consideră că darwinismul are, în sine, un caracter nihilist, învăţându-ne că am evoluat la întâmplare (pentru a miliarda oară, selecţia naturală reprezintă exact *opusul* întâmplării) şi atunci când murim suntem anihilaţi. Toate tipurile de rău sunt o consecinţă directă a unui astfel de presupus negativism. Cred că respectivul nu a vrut *cu adevărat* să spună că starea de văduv decurge direct din darwinismul meu, însă scrisoarea lui, în acest punct, a atins nivelul de rea intenţie pe care l-am sesizat în mod repetat la corespondenţii mei creştini. Am dedicat o carte întreagă, *Unweaving the Rainbow,* sensului ultim, poeziei ştiinţei şi respingerii, precis şi pe îndelete, a acuzaţiei de negativism nihilist, astfel încât voi fi mai reţinut aici. Acest capitol este despre rău şi opusul lui, binele; despre moralitate: de unde vine ea, de ce ar trebui să o adoptăm şi dacă avem nevoie, pentru aceasta, de religie.

ARE SIMŢUL NOSTRU MORAL ORIGINE DARWINIANĂ?

Câteva cărţi, între care *Why Good Is Good*, a lui Robert Hinde, *The Science of Good And Evil*, a lui Michael Shermer, *Can We Be Good Witbout God?*, a lui Robert Buckman şi *Moral Minds*, a lui Marc Hauser – au susţinut faptul că simţul nostru cu privire la corectitudine şi greşeală poate fi derivat din trecutul nostru darwinian. Ceea ce urmează reprezintă propria mea versiune a acestui argument.

La prima vedere, ideea darwinistă că evoluţia este susţinută de selecţia naturală pare nepotrivită pentru a explica bunătatea pe care o avem în noi, simţămintele morale, decenţa, empatia şi mila. Selecţia naturală poate explica cu uşurinţă foamea, frica şi dorinţa sexuală, toate acestea contribuind în mod direct la supravieţuirea noastră sau la conservarea bagajului genetic. Însă, ce se întâmplă cu compasiunea pe care o arătăm atunci când vedem un copil orfan plângând, o văduvă în vârstă disperată de singurătate, sau un animal scheunând de durere? Ce ne dă ireprimabila dorinţă de a dărui, anonim, bani sau îmbrăcăminte victimelor unui tsunami de pe cealaltă parte a lumii, oameni pe care nu i-am întâlnit şi pe care nu îi vom cunoaşte niciodată, şi care nu vor putea, la rândul lor, niciodată, să răsplătească acest gest? De unde provine bunul samaritean din noi? Nu este incompatibilă bunătatea cu „gena egoistă" din noi? Nu! Aceasta este o greşeală comună în privinţa înţelegerii acestei teorii – o greşeală deranjantă şi, post factum, de înţeles.[144]

Trebuie accentuate cuvintele potrivite. Astfel, *gena* egoistă are accentul corect, deoarece pune în contrast, să spunem, organismul egoist, sau specia egoistă. Daţi-mi voie să explic.

Logica darwinismului concluzionează faptul că unitatea ierarhiei vieţii care supravieţuieşte şi trece prin filtrul selecţiei naturale va avea tendinţa de a fi egoistă. Unităţile supravieţuitoare din lume vor fi cele care au reuşit să supravieţuiască în detrimentul rivalelor prezente pe nivelul lor ierarhic. Aceasta înseamnă, în acest context, egoist. Problema este, însă, care e nivelul pe care are loc acţiunea? Întreaga idee a genei egoiste, cu accentul aplicat aşa cum se cuvine pe primul termen, genă, este aceea că unitatea de selecţie naturală, (de exemplu, unitatea care prezintă interes propriu) nu este reprezentată de organismul egoist, nici de grupul egoist sau specia, ori ecosistemul egoist, ci de *gena*. Gena este cea care, sub forma informaţiei, fie supravieţuieşte pentru multe generaţii, fie nu. Spre deosebire de genă (inclusiv, desigur, cea culturală), organismul, grupul şi specia nu sunt tipul potrivit de entitate aptă să servească, în acest caz, drept unitate, deoarece ele nu se pot replica perfect pe ele însele şi, într-un bagaj de entităţi cu auto-replicare, nu intră în competiţie. Acest lucru îl fac, însă, în mod exact, genele, aceasta fiind justificarea, esenţialmente de tip logic, pentru evidenţierea genei în calitate de unitate „egoistă" – în modul de egoism tipic darwinismului.

Cea mai evidentă cale pe care genele îşi asigură supravieţuirea propriului „egoism", relativ la alte gene, este programarea organismelor individuale spre a fi egoiste. Există multe situaţii în care supravieţuirea organismului propriu va favoriza supravieţuirea genelor din interiorul lui. Situaţii diferite, însă, favorizează tactici diferite. Există unele situaţii, nu neapărat rare, în care genele îşi asigură propria supravieţuire influenţând organismele pentru a avea un comportament altruist. Aceste circumstanţe sunt bine cunoscute acum şi se împart în două mari categorii. O genă care programează organismul spre a-i avantaja rudele genetice are, statistic vorbind, şanse de a beneficia de copii ale ei însăşi. Frecvenţa unei astfel de gene poate creşte în cadrul bagajului genetic până la punctul în care altruismul devine normativ. A fi bun cu copiii reprezintă un exemplu evident, însă nu este singurul. Albinele, viespile, furnicile, termitele si, într-o mai mică măsură, mangustele şi ciocănitorile, au dezvoltat societăţi în care semenii vârstnici au grijă de cei tineri (cu care ar putea împărţi genele pentru îngrijire). În general, după cum a arătat regretatul meu coleg W. D. Hamilton, animalele au tendinţa de a se îngriji, a apăra, a împărţi resursele, a avertiza sau a dovedi cumva altruism faţă de cei înrudiţi, datorită posibilităţii statistice ca acele rude să împărtăşească copii ale aceleiaşi gene.

Celălalt important tip de altruism, pentru care deţinem un principiu darwinist bine pus la punct, este altruismul reciproc („Tu mă ajuţi pe mine şi eu pe tine"). Această teorie, introdusă în biologia evoluţionistă de către Robert Trives, şi exprimată adesea prin limbajul matematic al teoriei jocului, nu depinde de genele comune. Ea operează la fel de bine şi, poate, chiar mai bine, între membrii unor specii extrem de diferite, fiind, adesea, numită şi simbioză. Principiul este identic cu cel al schimburilor de tip barter pe care le fac oamenii. Vânătorului îi trebuie o suliţă, iar fierarului nişte carne. Este un târg asimetric. Albina are nevoie de nectar, iar floarea de polenizare. Deoarece florile nu pot zbura, le plătesc pe albine pentru închirierea aripilor cu moneda

[144] Am fost îngrozit să citesc în *Guardian* („Animal Instincts", 27 May 2006) că *The Selfish Gene* este cartea de căpătâi a lui Jeff Skilling, preşedintele notoriei Enron Corporation, şi că şi-a găsit inspiraţia într-un personaj darwinist-social de acolo. Ziaristul lui *Guardian* Richard Coniff explică bine neînţelegerea: http://money.guardian.co.uk/workweek/story/0,,1783900,00.html. În prefaţa de la ediţia a treizecea, aniversară, a cărţii mele *The Selfish Gene*, de abia apărută la Oxford Univerisity Press, am încercat să previn astfel de neînţelegeri.

nectarului. Păsările numite ghidul-mierii descoperă stupurile albinelor dar nu le pot străpunge. Bursucii de miere pot perfora stupii, însă le lipsesc aripile cu care să umble în căutarea lor. Aceste păsări îi conduc pe bursuci şi uneori pe oameni, la stup, printr-un zbor care atrage atenţia şi pe care nu îl folosesc pentru nimic altceva. Ambele părţi beneficiază de pe urma tranzacţiei. Un ulcior cu aur poate zace sub un bolovan foarte mare, mult prea greu pentru ca descoperitorul să-l poată urni. Acesta va solicita ajutorul altora, chiar dacă pentru aceasta va trebui să împartă aurul – deoarece, fără ajutorul lor, nu ar fi avut nimic. Regnul viu este bogat în astfel de relaţii mutuale: bivolii şi ciocănitorile, florile tubulare roşii şi colibrii, caraşii de mare şi bibanii curăţitori, vacile şi microorganismele lor stomacale. Altruismul reciproc este valabil datorită asimetriei necesităţilor şi a capacităţilor de a fi rezolvate. De aceea, el şi operează mai bine între specii diferite, asimetriile fiind mai mari.

La oameni, contractele de împrumut şi banii reprezintă dispozitive care permit întârzieri în tranzacţii. Părţile contractante nu îşi livrează bunurile simultan, ci pot reţine o datorie în viitor, sau, chiar să vândă datoria mai departe, altora. După câte ştiu eu, în natură animalele non-umane nu au un echivalent al banului. Totuşi, memoria identităţii individuale poate juca, ceva mai informai, acelaşi rol. Liliecii vampiri învaţă în care dintre indivizii grupului lor social se poate avea încredere că îşi va plăti datoria (în sânge regurgitat) şi care trişează. Selecţia naturală favorizează genele care, în cadrul relaţiilor asimetrice de necesitate-oportunitate, îi predispun pe indivizi să ofere atunci când pot şi să solicite atunci când nu pot. De asemeni, favorizează tendinţa de amintire a obligaţiilor, resentimentele, plăţile de poliţe şi pedepsirea celor care iau dar nu dau atunci când le vine rândul.

Întotdeauna vor exista trişori, iar soluţiile fixe la mizele necunoscute ale jocului reciprocităţii altruiste vor implica mereu un element de pedepsire a trişării. Teoria matematică permite două mari clase de soluţii fixe la „jocurile" de acest tip. „Fii întotdeauna rău", reprezintă o soluţie fixă deoarece, dacă toată lumea este astfel, un singur individ nu poate să schimbe nimic. Mai există, însă, o altă Strategie, care este, de asemeni, fixă („fix" înseamnă că, atunci când a fost depăşită o anumită frecvenţă critică în cadrul populaţiei, nu mai există alternativă.). Aceasta este strategia de tipul „începe prin a fi de treabă şi lasă-i pe alţii să se îndoiască. După care, plăteşte binelui cu bine, şi dă replica celor rele". În limbajul teoriei jocului, această strategie (sau familie de strategii înrudite) are diferite nume, care includ „retribuţie", „răzbunare" şi „interacţiune". Din punct de vedere al evoluţiei şi în anumite condiţii, este o soluţie fixă ca într-o populaţie dominată de interacţiune să nu existe o diferenţă de reuşită între un individ necondiţionat rău şi unul necondiţionat bun. În anumite circumstanţe, există şi variante mai complexe de retribuţie, care pot reuşi mai bine.

Am amintit de înrudire şi reciprocitate ca fiind stâlpii altruismului în lumea darwinistă – mai există, însă, şi structuri secundare care stau deasupra acestor doi stâlpi principali. În societatea umană în mod special, care dispune de limbaj şi, inevitabil, de bârfă, este importantă reputaţia. Cineva poate avea reputaţia de a fi bun şi generos. Altcineva, reputaţia de a fi nedemn de încredere, trişor şi de a nu-şi respecta promisiunile contractuale. Altcineva poate fi reputat pentru generozitatea lui atunci când se bazează pe încredere, dar şi pentru lipsa de milă atunci când este înşelat. Ignorata „teorie a altruismului reciproc" presupune ca toate animalele, din toate speciile, să-şi fundamenteze comportamentul pe un răspuns inconştient la prezenţa unor astfel de trăsături la semenii lor. În societăţile umane, pentru răspândirea reputaţiei folosim ca ajutor forţa limbajului, de obicei sub forma bârfei. Nu trebuie să fi suferit personal de pe urma eşecului lui X pentru a-l respinge în plan social. Ai „auzit" că X este un zgârcit, sau, pentru a adăuga o ironie acestui exemplu, Y este un bârfitor groaznic. Reputaţia este importantă, iar biologii pot lua act de faptul că valoarea supravieţuirii de tip darwinist stă nu numai într-o bună reciprocitate, ci şi în alcătuirea unei *reputaţii* personale în consecinţă. Cartea lui Matt Ridley *The Origins of Virtue* nu numai că este o relatare lucidă privind întregul domeniu al moralităţii darwiniste, ci este şi deosebit de bună în ceea ce priveşte reputaţia.[145]

Economistul norvegian Thorstein Veblen şi, într-un mod oarecum diferit, zoologul israelian Amotz Zahavi au venit cu o idee fascinantă. Dăruirea de tip altruist ar putea fi o afişare a dominanţei şi superiorităţii. Antropologii cunosc acest lucru ca „efect potlatch", denumit astfel după obiceiul prin care căpeteniile de trib din Pacificul de nord-vest se înfruntă în dueluri care constau în ruinător de generoase festinuri. În situaţii

[145] Reputaţia nu se restrânge la fiinţele umane. De curând, s-a văzut modul cum se aplică aceasta la unul dintre cazurile clasice de reciprocitate altruistă la animale, respectiv relaţia simbiotică dintre micii peşti curăţitori şi marii lor peşti clienţi. Intr-un ingenios experiment, bibanii curăţitori *(Labroides dimidiatus)* care au fost remarcaţi de către un potenţial client că sunt curăţitori devotaţi aveau mai multe şanse de a fi aleşi de către acesta decât rivalii *Labroides* care au fost observaţi că îşi neglijează treaba. A se vedea R. Bshary şi A. S. Grutter, „Image scoring and cooperation in a cleaner fish mutualism", *Nature* 441, 22 June, 975-8.

extreme, reprizele se succed pana când una dintre părţi este adusă la starea de sărăcie, lăsându-l pe învingător nu cu mult mai bogat. Conceptul lui Veblen privind „consumul afişat” atinge o coardă sensibilă pentru mulţi dintre observatorii scenei moderne. Contribuţia lui Zahavi, nebăgată în seamă de biologi timp de mulţi ani, până când a fost răzbunată de către strălucitele modele matematice ale teoreticianului Alan Grafen, a constat în furnizarea unei versiuni evoluţioniste ideii potlatch. Zahavi studiază vorbăreţele arabe, mici păsări maronii care trăiesc în grupuri şi îşi cresc puii în cooperare. La fel ca multe alte păsări de talie mică, vorbăreţele emit strigăte de alarmă, şi îşi donează una alteia hrană. O cercetare darwinistă a actelor de altruism ar căuta printre păsări, mai întâi, relaţii de reciprocitate şi rudenie. Atunci când o vorbăreaţă îşi hrăneşte o tovarăşă, se aşteaptă să fie, la rândul ei, hrănită altădată? Sau, cel care primeşte acest favor este o rudă apropiată? Interpretarea lui Zahavi este neaşteptat de radicală. Vorbăreţele dominante îşi afirmă dominaţia prin hrănirea subordonatelor. Pentru a folosi genul de limbaj antropomorfizant CU care se răsfaţă Zahavi, pasărea dominantă spune ceva de genul “Priveşte cât sunt de superioară faţă de tine, încât îmi pot permite să te hrănesc”. Sau, „Priveşte cât sunt de superioară, îmi pot per-mite să fiu vulnerabilă în faţa uliilor stând pe o creangă de sus şi să o fac pe santinela pentru a avertiza întregul stol care se hrăneşte pe pământ”. Observaţiile lui Zahavi şi ale colegilor lui arată faptul că vorbăreţele sunt competitive în mod activ pentru rolul periculos de santinelă. Iar atunci când o vorbăreaţă subordonată încearcă să ofere hrană unei dominante, generozitatea ei este respinsă violent, Esenţa ideii lui Zahavi este aceea că afişările superiorităţii sunt autentificate de costul pe care îl implică. Numai un individ superior în mod real îşi poate permite să afişeze acest lucru prin intermediul unui dar costisitor. Indivizii îşi cumpără succesul, de exemplu în atragerea de parteneri, prin demonstraţii costisitoare de superioritate, care includ o generozitate ostentativă şi asumarea publică, vizibilă, a riscului.

Avem acum patru raţiuni darwiniste valabile pentru ca indivizii să fie altruişti, generoşi, sau „morali”, unul faţă de celălalt. Prima o reprezintă cazul special al înrudirii genetice. Cea de a doua este reciprocitatea: răsplata pentru favorurile făcute, şi acordarea de favoruri cu „anticiparea” răsplăţii. În continuare, a treia, avem beneficiul de tip darwinist al dobândirii unei reputaţii de generozitate şi bunătate. Şi a patra, dacă Zahavi are dreptate, beneficiul suplimentar adus de generozitatea afişată, ca metodă de a obţine o reclamă autentică.

De-a lungul celei mai mari părţi a preistoriei, oamenii au trăit în condiţii care ar fi putut avantaja din plin evoluţia tuturor celor patru tipuri de altruism. Am trăit în sate, sau, mai devreme, în grupuri distincte care umblau de colo-colo precum cele de babuini, izolate parţial de grupurile sau satele învecinate. Cei mai mulţi dintre membrii grupului ar fi fost mai înrudiţi între ei decât cu membrii altor grupuri – oferind din plin oportunităţi pentru evoluţia altruismului de înrudire. În plus, rude sau nu, exista oricum tendinţa de a întâlni întreaga viaţă, iar şi iar, aceiaşi indivizi – condiţii ideale pentru evoluţia altruismului de tip reciproc. Acestea sunt, de altfel, condiţii ideale şi pentru construirea unei reputaţii de altruist şi, tot atât de ideale, şi pentru afişarea vizibilă a generozităţii. Tendinţele genetice către altruism ar fi fost avantajate la oamenii timpurii prin toate, sau prin oricare dintre cele patru căi. Este, astfel, uşor de înţeles de ce strămoşii noştri preistorici ar fi fost buni în propriul grup şi răi până la xenofobie faţă de alte grupuri. De ce, însă, acum, când cei mai mulţi dintre noi trăim în oraşe mari unde nu mai sun-tem înconjuraţi de rude, şi unde întâlnim zilnic indivizi pe care nu avem să-i mai întâlnim niciodată, continuăm să fim buni unii cu ceilalţi, chiar şi cu unii care ar putea aparţine unui grup exterior?

Este foarte important să avem grijă de a nu identifica greşit bogăţia selecţiei naturale. Selecţia nu avantajează evoluţia unei conştiinţe cognitive despre ceea ce este bine pentru genele dumneavoastră. Pentru a atinge un nivel cognitiv, această conştiinţă a trebuit să aştepte secolul 20; şi chiar şi acum, înţelegerea deplină se restrânge la o minoritate de specialişti din rândul oamenilor de ştiinţă. Selecţia naturală avantajează îndrumările comportamentale, care, la rândul lor, operează în practică spre a promova genele care le-au construit. Iar îndrumările comportamentale, prin natura lor, ratează uneori. În creierul unei păsări, regula „Caută în cuibul tău nişte chestii mici şi ghemuite, şi aruncă-le hrană în gură”, are, în mod obişnuit, efectul de a prezerva genele care au construit regula, deoarece acele obiecte ghemuite, care cască gura, aflate în cuibul unei păsări adulte, sunt, de obicei, propriile sale progenituri. Totuşi, regula ratează atunci când un pui al unei alte păsări nimereşte în cuib, situaţie de care profită, cu ingeniozitate, cucul. Ar putea fi, atunci, pornirile noastre de buni samariteni rateuri, analoage rateului instinctului parental al cintezei atunci când se spetează muncind pentru un tânăr cuc? O analogie şi mai apropiată o reprezintă nevoia umană imperioasă de adoptare a unui copil. Mă grăbesc să adaug că termenul „rateu” este folosit numai în sens strict darwinian. El nu conţine nicio sugestie peiorativă.

Ideea „greşelii”, sau a „produsului secundar”, pe care o adopt, lucrează astfel. În epoci ancestrale, pe când trăiam în grupuri mici şi stabile precum babuinii, selecţia naturală a programat în creierele noastre porniri

altruiste alături de porniri sexuale, porniri dictate de foame, porniri xenofobe, şi aşa mai departe. Un cuplu inteligent îşi poate consulta programarea darwiniană şi afla că ultima raţiune a pornirilor lor sexuale este procreaţia. Ei ştiu că femeia nu poate concepe pentru că a luat pilula. Dar îşi dau seama că dorinţa lor sexuală nu este în nici un fel diminuată de acest lucru. Dorinţa sexuală rămâne dorinţă sexuală, şi puterea ei, în psihologia individului, este independentă faţă de ultimul impuls darwinian care o mână. Ea reprezintă o pornire puternică, care există în mod independent de principiul ei ultim.

Vreau să spun că acelaşi lucru este valabil şi pentru nevoia de bunătate, de altruism, generozitate, empatie, milă. În epoci îndepărtate am avut ocazia să fim altruişti numai faţă de rudele apropiate şi de potenţialii respondenţi. Astăzi, această restricţie nu mai există, însă îndrumătorul comportamental persistă. Şi, de ce nu ar face-o? Este exact ca şi cu dorinţa sexuală. Nu ne mai putem reprima sentimentul de milă atunci când vedem un nefericit plângând – neînrudit şi fără putinţă de a ne răspunde în acelaşi fel mai mult decât ne-am putea reprima dorinţa faţă de un membru al sexului opus (care ar putea fi în perioada nefertilă, sau altfel incapabil de a se reproduce). Ambele reprezintă rateuri, erori darwiniene – binecuvântate, preţioase, erori.

Să nu vă gândiţi nici o clipă la o astfel de darwinizare ca fiind degradantă sau reducţionistă faţă de nobilele simţiri ale compasiunii şi generozităţii. Sau ale dorinţei sexuale. Dorinţa sexuală, atunci când este canalizată prin conduita culturii lingvistice, emerge ca poezie majoră şi dramă: cum ar fi poemele de dragoste ale lui John Donne, sau *Romeo şi Julieta.* Desigur că acelaşi lucru se petrece şi cu redirecţionarea ratării reciprocităţii şi compasiunii faţă de cel apropiat. Atunci când este percepută în afara contextului, mila faţă de cel îndatorat nouă este la fel de nedarwinistă precum adoptarea copilului altuia:

> Calitatea milei nu este mai mică.
> Ea a căzut la fel de blând precum ploaia din cer
> Peste locul cel de jos.

Dorinţa sexuală reprezintă forţa care motivează multe dintre ambiţiile şi eforturile omeneşti, ea fiind, în mare parte, un rateu. Nu există nici un motiv pentru care acelaşi lucru să nu fie valabil şi pentru dorinţa de a fi generos sau plin de compasiune, dacă aceasta reprezintă consecinţa-rateu a vieţii săteşti ancestrale. Pentru selecţia naturală, în vremurile de demult, cea mai bună cale de a implementa ambele feluri de dorinţă a fost aceea de a instala în creier reguli de comportament. Aceste reguli continuă să ne influenţeze şi astăzi, chiar şi atunci când circumstanţele împiedică funcţiunile lor originare.

Astăzi suntem influenţaţi de aceste reguli de comportament nu într-un mod determinist, calvinist, ci filtrat prin influenţele civilizatoare ale literaturii şi ale obiceiului, legii şi tradiţiei – şi, desigur, ale religiei. La fel precum regula creierului primitiv cu privire la dorinţa sexuală trece prin filtrul civilizaţiei pentru a apărea apoi în scenele de dragoste din *Romeo şi Julieta,* la fel şi regula creierului primitiv privind vendeta de tip noi-contra-ei apare sub forma luptelor dintre familiile Capulet şi Montague – în vreme ce regulile creierului primitiv despre altruism şi empatie sfârşesc în rateul care ne încântă în împăcarea impusă în scena finală a lui Shakespeare.

UN STUDIU DE CAZ PRIVIND RĂDĂCINILE MORALITĂŢII

Dacă, la fel precum dorinţa sexuală, şi simţul nostru moral este într-adevăr înrădăcinat adânc în trecutul nostru darwinian, pre-datând religia, atunci ar trebui să ne aşteptăm ca cercetările asupra minţii umane să dezvăluie câteva caracteristici morale universale, care să străbată barierele culturale şi geografice, şi, de asemeni, lucru crucial, pe cele religioase. Biologul de la Harvard Marc Hauser, în cartea *Moral Minds: How Nature Designed our Universal Sense of Right and Wrong,* a dezvoltat o serie de experimente de gândire propuse iniţial de filosofi ai moralei. Studiul lui Hauser va servi la prezentarea modului de gândire al filosofilor moralei. S-a pus o ipotetică dilemă morală, iar dificultatea pe care o întâlnim în rezolvarea ei ne spune ceva despre simţul binelui şi al răului la om. Hauser trece, însă, dincolo de filosofi şi, pentru a investiga simţul moral al oamenilor reali, face sondaje statistice şi experimente psihologice folosind, de exemplu, chestionare pe internet. Din punctul actual de vedere, este interesant faptul că cei mai mulţi dintre oameni, atunci când sunt confruntaţi cu aceste dileme, ajung la aceleaşi concluzii, acordul lor în ceea ce priveşte deciziile în sine fiind mai puternic decât capacitatea lor de a-şi articula verbal motivele. Exact la acest lucru ne-am fi aşteptat dacă simţul nostru moral ar fi fost integrat în creier, la fel ca şi instinctul sexual sau frica de înălţimi, sau, după cum Hauser însuşi preferă să spună, la fel precum capacitatea noastră de a poseda un limbaj articulat (detaliile variind de la cultură la cultură, structura gramaticală fundamentală, profundă, fiind însă universală). După cum

vom vedea, modul în care oamenii răspund la aceste teste morale şi inabilitatea lor de a-şi exprima motivele, par a fi, în bună măsură, independente de prezenţa sau lipsa credinţelor de tip religios. Anticipând, iată mesajul cărţii lui Hauser în propriile sale cuvinte: „O gramatică universală dirijează judecăţile noastre morale – o facultate a minţii care a evoluat de-a lungul a milioane de ani spre a cuprinde un set de principii necesare construirii unei game de posibile sisteme morale. La fel ca şi în cazul limbajului, principiile care constituie gramatica morală zboară sub radarul percepţiei noastre".

Dilemele morale tipice ale lui Hauser sunt variaţii ale temei cu privire la un tramvai scăpat de sub control, care ameninţă să ucidă un număr mare de oameni. Cel mai simplu scenariu imaginează o persoană pe nume Denisa, aflată lângă o manetă care poate devia tramvaiul pe o altă linie, salvând astfel vieţile a cinci oameni prinşi pe linia principală. Din păcate, şi pe linia cealaltă se găseşte prins un om. De vreme ce acesta este doar unul iar ceilalţi sunt cinci, cei mai mulţi oameni acceptă ideea că este permis Denisei din punct de vedere moral să devieze tramvaiul pentru a salva vieţile celor cinci, omorându-l astfel pe cel singur. Nu luăm în considerare posibilităţile ipotetice ca respectivul să fi fost Beethoven sau un prieten apropiat. Versiuni elaborate ale acestui experiment de gândire prezintă o serie de dificultăţi din ce în ce mai mari. Dar, dacă tramvaiul ar putea fi oprit prin căderea în calea lui a unei greutăţi mari, lăsată să cadă de pe un pod? Răspunsul este uşor: evident că vom lăsa greutatea să cadă. Dar, dacă singura greutate suficient de mare şi la îndemână o reprezintă un grăsan care stă la soare pe pod, admirând asfinţitul? Aproape toată lumea este de acord că este imoral să-l arunci pe grăsan de pe pod, chiar dacă, la un moment dat, această dilemă pare a fi similară cu cea a Denisei, unde, o manetă poate ucide unul pentru a salva cinci. Cei mai mulţi dintre noi intuim serios faptul că între cele două cazuri există o diferenţă crucială, deşi, probabil că nu suntem capabili să o exprimăm.

Împingerea de pe pod a grăsanului aminteşte de o altă dilemă luată în consideraţie de către Hauser. Într-un spital sunt cinci pacienţi aflaţi pe moarte, fiecare din cauza încetării funcţiei unui alt organ. Fiecare ar putea fi salvat dacă s-ar găsi un donator pentru organul respectiv. La un moment dat, chirurgul observă că în sala de aşteptare stă un om sănătos, ale cărui organe sunt în bună stare şi potrivite transplantului. Pentru această situaţie nu s-a găsit aproape nimeni gata să afirme că a omorî un om pentru a-i salva pe alţii cinci reprezintă un caz moral.

La fel ca şi în situaţia grasului aflat pe pod, intuiţia pe care cei mai mulţi dintre noi o împărtăşim ne spune că o persoană nevinovată aflată din întâmplare acolo, nu poate fi târâtă brusc într-o situaţie limită şi folosită pentru binele altora fără a-şi fi dat consimţământul. Immanuel Kant a exprimat vestitul principiu conform căruia o fiinţă raţională nu poate fi niciodată folosită ca mijloc lipsit de consimţământ pentru un scop, nici chiar în scopul beneficiului altora. Aceasta pare a oferi cruciala diferenţă dintre situaţia grăsanului de pe pod (sau a celui aflat în sala de aşteptare) şi omul de pe linia laterală a Denisei. Grăsanul de pe pod ar fi folosit în mod categoric ca mijloc de oprire a tramvaiului scăpat de sub control. Lucru care violează principiul kantian. Persoana aflată pe linia laterală nu este ea însăşi folosită pentru salvarea vieţilor celor cinci de pe linia principală. Cea folosită este linia, el având doar ghinionul de a se afla acolo. De ce atunci când deosebirea este folosită astfel ea ne satisface? La Kant, era vorba de un principiu moral absolut. La Hauser este ceva construit în noi de evoluţie.

Situaţiile ipotetice care implică tramvaiul scăpat de sub control devin tot mai ingenioase, iar dilemele morale, în mod corespunzător, tot mai complexe. Hauser pune faţă în faţă dilemele cu care se confruntă doi indivizi ipotetici, numiţi Ned şi Oscar. Ned stă pe şină. Spre deosebire de situaţia Denisei, care putea devia tramvaiul pe o altă linie, maneta lui Ned deviază tramvaiul pe o buclă laterală care reintră pe linia principală exact înaintea celor cinci. Simpla trecere de pe o linie pe alta nu ajută cu nimic, deoarece tramvaiul îşi va croi drum printre cei cinci, oricum. Totuşi, aşa cum se întâmplă de obicei, pe linia alternativă se află un om extrem de gras, îndeajuns de greu pentru a opri tramvaiul. Ar trebui ca Ned să schimbe maneta şi să devieze tramvaiul? Intuiţia celor mai mulţi spune că nu. Care este, însă, diferenţa dintre dilema lui Ned şi cea a Denisei? Probabil că oamenii aplică în mod intuitiv principiul lui Kant. Denisa va devia tramvaiul astfel încât să nu-i sfârtece pe cei cinci, Jir nefericita victimă aflată pe linia cealaltă devine o „victimă colaterală" – pentru a folosi fermecătoarea expresie rumsfeldiană. Nu omul este folosit de către Denisa pentru a-i salva pe cei cinci. Ned, însă, se *foloseşte* de grăsan pentru a opri tramvaiul, ceea ce mulţi oameni consideră (fără a-şi da seama, probabil), împreună cu Kant (cugetând în amănunt), a reprezenta o diferenţă crucială.

Dilema apare iar odată cu Oscar. Situaţia lui este identică cu cea a lui Ned, exceptând faptul că pe linia laterală se află o greutate de metal, suficientă pentru a opri tramvaiul. Este limpede faptul că Oscar nu poate avea nici o problemă de decizie în privinţa acţionării manetei şi a devierii tramvaiului. Exceptând faptul că, întâmplător, prin faţa greutăţii se plimbă un trecător. Acesta va fi ucis cu siguranţă în cazul în care Oscar

acţionează maneta, exact ca în situaţia grăsanului lui Ned. Cu deosebirea că nu trecătorul este folosit pentru a opri tramvaiul; el este o victimă colaterală, la fel ca în cazul dilemei Denisei. La fel ca şi Hauser, şi ca mulţi dintre respondenţii experimentului lui, cred că Oscar are voie să schimbe maneta, pe când Ned nu. Îmi este, însă, greu să-mi justific intuiţia. Ideea lui Hauser este că, adesea, astfel de intuiţii morale deşi nu sunt bine gândite, le percepem totuşi în mod puternic datorită moştenirii noastre provenite din evoluţie.

Într-un curios demers antropologic, Hauser şi colegii lui şi-au adaptat experimentele morale pentru un mic trib din America Centrală, numit Kuna, care are puţine contacte cu lumea occidentală şi nu are o religie constituită. Cercetătorii au înlocuit tramvaiul şi linia cu echivalente locale potrivite, cum ar fi crocodili care înoată către canoe. Cu foarte mici diferenţe, populaţia Kuna a arătat aceleaşi raţionamente morale ca şi noi ceilalţi.

De un interes deosebit pentru această carte este căutarea lui Hauser pentru a afla dacă intuiţiile morale ale persoanelor religioase diferă de cele ale ateilor. Cu siguranţă că dacă derivăm moralitatea din religie, ele trebuie să difere. Se pare, însă, că nu este aşa. Hauser, lucrând împreună cu filosoful moralist Peter Singer[146], s-a concentrat pe trei dileme ipotetice, şi a comparat verdictele ateilor cu cele ale persoanelor religioase. De fiecare dată, subiecţilor li s-a cerut să aleagă dacă o acţiune ipotetică este, din punct de vedere moral, „obligatorie", „permisibilă", sau „interzisă". Cele trei dileme au fost:

1. Dilema Denisei. Nouăzeci la sută au spus că devierea tramvaiului era permisibilă, ucigând unul pentru a salva cinci.
2. Vedeţi un copil înecându-se într-un lac şi nu este la îndemână nici un ajutor. L-ai putea salva pe copil, însă ţi s-ar uda pantalonii. Nouăzeci şi şapte la sută au ales că trebuie salvat copilul (uimitor, însă, se pare că trei la sută au preferat să-şi menajeze pantalonii).
3. Dilema transplantului de organe, descrisă mai înainte. Nouăzeci şi şapte la sută au fost de acord că este interzis din punct de vedere moral să răpeşti persoana sănătoasă aflată în sala de aşteptare şi să o omori pentru organe, ca să salvezi astfel cinci oameni.

Concluzia principală a studiului lui Hauser şi Singer a fost aceea că nu există o diferenţă statistică semnificativă între atei şi credincioşi în ceea ce priveşte acest tip de judecată. Lucru care se potriveşte cu părerea, împărtăşită de mine şi de mulţi alţii, că nu avem nevoie de Dumnezeu pentru a fi bun – sau rău.

DACĂ NU EXISTĂ DUMNEZEU, DE CE SĂ MAI FI BUN?

Astfel pusă, interogaţia sună degradant. Atunci când o persoană credincioasă îmi pune această întrebare, şi mulţi chiar o fac, tentaţia mea imediată este aceea de a lansa următoarea provocare: „Vreţi să-mi spuneţi că singurul motiv pentru care vă străduiţi să fiţi bun este acela de a câştiga aprobarea şi răsplata lui Dumnezeu, sau ca să evitaţi dezaprobarea şi pedeapsa lui? Aceasta nu este moralitate ci linguşire, în timp ce vă uitaţi peste umăr la marea cameră de supraveghere din ceruri, sau la micuţul interceptor din cap, care vă monitorizează fiecare mişcare, mergând până la cele mai ascunse gânduri". După cuvintele lui Einstein, „Dacă oamenii sunt buni numai pentru că le este frică de pedeapsă şi speră la o recompensă, atunci suntem cu adevărat o specie deplorabilă". În *The Science of Good and Evil,* Michael Shermer afirmă că această idee blochează orice dezbatere. Dacă accepţi că, în absenţa lui Dumnezeu, vei „comite jafuri, viol şi crimă", te dezvălui ca fiind o persoană imorală, „şi ar fi bine să te ocolim de departe". Pe de altă parte, dacă admiţi că vei continua să fi o persoană cumsecade chiar şi dacă nu eşti sub supraveghere divină, atunci au subminat în mod fatal pretenţia că Dumnezeu ne este necesar pentru ca să facem binele. Cred că un număr destul de mare consideră că ceea ce îi motivează să fie buni este religia, în mod deosebit dacă aparţin vreuneia dintre acele credinţe care exploatează în mod sistematic vinovăţia personală.

Mie mi se pare că este nevoie de o lipsă de stimă de sine destul de mare pentru a crede că, dacă ar dispărea brusc din lume credinţa în Dumnezeu, am deveni cu toţii nişte hedonişti egoişti, lipsiţi de bunătate, de milă, de generozitate, nimic din ceea ce ar merita atributul „bun". În general, se crede despre Dostoievski că ar fi fost de această părere, probabil din cauza unor remarci pe care le pune în gura lui Ivan Karamazov:

[Ivan] făcu observaţia solemnă că nu există absolut nici o lege a naturii care să-l facă pe om să iubească omenirea şi că, dacă ar exista dragostea, sau ar fi existat deja până acum, aceasta nu ar fi fost datorită legii naturale ci atribuită în întregime faptului că omul crede în propria nemurire. Adaugă, apoi, că tocmai aceasta

[146] M. Hauser and P. Singer, „Morality wthout religion", *Free Inquiry* 26: 1, 2006,18-19.

alcătuia legea naturală, mai precis, că atunci când este distrusă credinţa omului în propria nemurire, nu numai că va fi nimicită capacitatea lui de a iubi, ci la fel vor fi şi forţele vitale care menţin viaţa pe acest pământ. Şi, mai departe, atunci nimic nu va mai fi imoral, totul va fi permis, chiar şi antropofagia. Şi, în sfârşit, ca şi cum toate acestea nu ar fi fost îndeajuns, el declară că pentru fiecare individ, ca de exemplu tu şi cu mine, care nu crede în nici în Dumnezeu şi nici în propria nemurire, legea naturală trebuie să devină imediat opusul total al legii bazate pe religie care a precedat-o, iar acest egoism, care se poate extinde până la făptuirea de crime, va fi nu numai permis ci va fi recunoscut ca cea mai esenţială, mai raţională şi, chiar, cea mai nobilă *raison d'etre* a condiţiei umane.[147]

Din naivitate, probabil, am înclinat către o viziune ceva mai puţin cinică asupra naturii umane decât Ivan Karamazov. Avem nevoie cu adevărat de supraveghere, fie din partea lui Dumnezeu fie între noi, pentru a ne putea înfrâna un comportament egoist şi criminal? Vreau din toată inima să cred că nu am nevoie de aşa ceva, şi nici dumneata, dragă cititorule. Pe de altă parte, pentru a ne şubrezi doar puţin încrederea, să urmărim experienţa dezamăgitoare a lui Steven Pinker din timpul unei greve a poliţiei din Montreal, experienţă pe care o descrie în *The Blank Slate*:

Ca tânăr adolescent în mândra, pacifista, Canada a anilor 1960, eram un adevărat adept al anarhismului lui Bakunin. Râdeam de afirmaţia părinţilor mei că, dacă, vreodată, guvernul va depune armele, se va dezlănţui iadul pe pământ. Previziunile noastre divergente au fost puse la încercare la ora 8 dimineaţa, în data de 17 octombrie 1969, atunci când poliţia din Montreal a intrat în grevă. Până la ora 11:20 dimineaţa fusese jefuită prima bancă. Până la amiază, majoritatea magazinelor din oraş se închiseseră din cauza jafurilor. Peste alte câteva ore, şoferii de taxi incendiaseră un garaj de limuzine care le făcea concurenţă la aeroport, un trăgător de pe un acoperiş ucisese un ofiţer de poliţie din provincie, bande de demonstranţi intraseră cu forţa în câteva hoteluri şi restaurante, iar un medic ucisese în casa lui dintr-o suburbie un spărgător. Până la sfârşitul zilei fuseseră jefuite şase bănci şi o sută de magazine, fuseseră puse douăsprezece incendii, se spărseseră tone de vitrine, şi se produseseră pagube în valoare de trei milioane de dolari, înainte ca autorităţile oraşului să cheme armata şi, desigur, poliţia călare, pentru a reinstaura ordinea. Acest test empiric, decisiv, mi-a făcut zdrenţe opiniile politice…

Poate că şi eu sunt o Pollyanna[148] care îşi închipuie că oamenii ar rămâne buni şi dacă nu ar fi observaţi şi struniţi de către Dumnezeu. Pe de altă parte, probabil că majoritatea populaţiei Montrealului credea în Dumnezeu. De ce nu i-a făcut frica de Dumnezeu să se reţină de la faptele lor atunci când, temporar, poliţiştii au părăsit scena? Nu a fost greva din Montreal un bun experiment natural pentru testarea ipotezei că credinţa în Dumnezeu ne face buni? Ori, a avut dreptate cinicul H. L. Mencken atunci când a făcut brutala observaţie: „Oamenii spun că avem nevoie de religie atunci când, ceea ce vor să spună de fapt, este că avem nevoie de poliţie".

Evident că nu toată lumea din Montreal s-a comportat rău atunci când poliţia s-a retras. Ar fi interesant de ştiut dacă a existat fie şi o mică tendinţă statistică în favoarea celor credincioşi de a se deda la jaf şi distrugere mai puţin decât cei care nu cred. Presupunerea mea, neinformată, ar înclina către situaţia inversă. Se spune adesea, cu cinism, că în tranşee nu există atei. Eu cred însă (bazat pe ceva dovezi, deşi a trage concluzii ar fi simplist) că prin închisori există destul de puţini atei. Nu susţin neapărat faptul că ateismul sporeşte moralitatea, deşi o face, probabil, în ceea ce priveşte umanismul (sistemul etic care însoţeşte adesea ateismul). O altă posibilitate valabilă este aceea că ateismul se corelează cu un al treilea factor, cum ar fi educaţia superioară, inteligenţa sau reflectivitatea, care ar putea contracara impulsurile criminale. Dovezile care există, provenite din cercetare, nu sprijină în nici un caz opinia comună potrivit căreia religiozitatea şi moralitatea sunt corelate pozitiv. Deşi dovezile corelative nu sunt niciodată concluzive, următoarele informaţii, descrise de Sam Harris în *Letter to a Christian,* sunt, totuşi, izbitoare:

Cu toate că afilierea politică partizană în Statele Unite nu reprezintă un indicator perfect al religiozităţii, nu este nici un secret faptul că „statele roşii" [republicane] sunt astfel în primul rând datorită influenţei creştinilor conservatori. Daca ar fi existat vreo corelare între conservatorismul creştin şi sănătatea socială, ne-

[147] Dostoievski (1994).

[148] Personajul central al romanului cu acelaşi nume, scris de Eleanor H. Porter, o fetiţă care căuta în orice situaţie, oricât de dificilă sau neplăcută, partea frumoasă. *(n. trad.)*

am aştepta să observăm unele semne ale acesteia în America statelor roşii. Nu vedem aşa ceva. Din cele douăzeci şi cinci de oraşe cu rata cea mai scăzută a criminalităţii violente, 62 de procente se află în statele „albastre" [democrate], şi 38 de procente în statele „roşii" [republicane]. Dintre cele douăzeci şi cinci cele mai periculoase oraşe, 76 la suta se află în statele roşii, iar 24 de procente în cele albastre. De fapt, cele mai periculoase trei oraşe ale Statelor Unite se află în piosul stat Texas. Cele douăsprezece state cu cea mai mare rată a spargerilor sunt roşii. Douăzeci şi patru dintre cele douăzeci şi nouă de state cu cea mai mare rată a furturilor sunt roşii. Dintre cele douăzeci şi două de state cu cea mai mare rată a crimelor, şaptesprezece sunt roşii.[149]

Cercetarea sistematică tinde, cel puţin, să sprijine aceste informaţii corelative. În *Breaking the Spelly* Dan Dennett comentează sarcastic, nu neapărat asupra cărţii lui Harris, ci în general cu privire la astfel de studii:

Nu este nevoie să o mai spun, aceste rezultate afectează într-atât de tare pretenţiile standard despre o mai mare virtute morală printre persoanele credincioase, încât s-a manifestat printre organizaţiile religioase o tendinţă apreciabilă de a continua aceste studii, în încercarea de a le nega… de un lucru putem fi siguri, şi anume că, dacă între comportamentul moral şi afilierea, practica, sau credinţa religioasă, există o relaţie pozitivă semnificativă, aceasta va fi descoperită în curând, devreme ce atâtea organizaţii religioase sunt dornice să-şi confirme ştiinţific credinţele tradiţionale cu privire la acest lucru. (Ele sunt foarte impresionate de capacitatea ştiinţei de a afla adevărul, atunci când acest lucru vine în sprijinul credinţelor lor.) Fiecare lună care trece fără ca o astfel de demonstraţie să aibă loc, nu face decât să sublinieze suspiciunea că, pur şi simplu, nu este aşa.

Multe persoane inteligente vor fi de acord că moralitatea în absenţa supravegherii este, cumva, mai morală decât acel tip de falsă moralitate care dispare imediat ce poliţia intră în grevă sau camerele de supraveghere sunt oprite, indiferent că acestea sunt reale şi monitorizate de poliţie, sau imaginare, în ceruri. Poate că este, totuşi, nedrept să interpretezi într-un mod atât de cinic întrebarea „Dacă nu există Dumnezeu, de ce să te mai oboseşti să fi bun?"[150] Un gânditor religios ar putea să ofere o interpretare mult mai autentic morală acestor rânduri ale unui susţinător imaginar: „Dacă nu crezi în Dumnezeu, atunci nu crezi nici că există standarde absolute de moralitate. Poţi avea cele mai bune intenţii din lume de a fi o persoană bună, însă cum vei decide ce e bun şi ce e rău? Numai religia îţi poate furniza standardele de bine şi rău. Fără religie va trebui să le inventezi pe parcurs. Dar, aceasta ar fi o moralitate lipsită de reguli: o moralitate fără autoritate. Dacă moralitatea ar fi doar o chestiune de alegere personală, Hitler ar putea pretinde moralitatea standardelor lui, inspirate de eugenie, iar ateul ar trebui doar să aleagă să trăiască după alte lumini inspiratoare. Creştinul, evreul sau musulmanul, dimpotrivă, poate afirma că răul are un sens absolut, lucru adevărat întotdeauna şi oriunde, şi pe care Hitler l-a reprezentat pe deplin".

Chiar şi dacă ar fi adevărat că avem nevoie de Dumnezeu pentru a fi morali, acest lucru, desigur, nu ar face existenţa lui mai probabilă, ci doar mai de dorit (mulţi nu pot face diferenţa între ele). Însă nu aceasta este tema noastră. Imaginarul meu susţinător al religiei nu trebuie să accepte că linguşirea lui Dumnezeu reprezintă motivaţia religioasă a facerii binelui. Pretenţia lui ar fi, mai curând, aceea că, *indiferent* de unde vine binele, fără Dumnezeu nu ar exista un standard care să *decidă* ce anume este bine. Cu toţii ne-am putea fabrica propria definiţie a binelui şi acţiona în consecinţă. Principiile morale care sunt bazate exclusiv pe religie (diferite de, să zicem, „regula de aur", care este asociată, adesea, cu religia, însă poate fi dedusă din altă parte) pot fi considerate ca absolutiste. Binele este bun iar răul e rău, şi nu ne complicăm cu situaţii particulare. Susţinătorul meu imaginar al religiei ar pretinde că numai religia poate furniza o bază deciziei în privinţa binelui.

Unii filosofi, cu precădere Kant, au încercat să derive morala absolută din surse non-religioase. Deşi el însuşi o persoană religioasă, lucru inevitabil în epocă[151], Kant a încercat să fundamenteze morala pe îndatorirea faţă de datorie, mai degrabă decât faţă de Dumnezeu. Faimosul lui imperativ ne îndeamnă să „acţionăm cu acel

[149] De remarcat faptul că, în America, culorile convenţionale ale partidelor sunt inversate faţă de cele din Marea Britanie, unde albastrul este al Partidului Conservator iar roşul, la fel ca şi în tot restul lumii, este asociat stângii politice.

[150] H. L. Mencken, din nou cu caracteristicul lui cinism, a definit conştiinţa drept vocea interioară care ne avertizează că cineva s-ar putea să ne privească.

[151] Este vorba de interpretarea uzuală a vederilor lui Kant. Cu toate acestea, filosoful A. C. Grayling a susţinut, argumentat, că, deşi, în public, Kant adoptase convenţiile religioase ale timpului său, el era, de fapt, ateu (*New Humanist,* July-Aug. 2006).

maximum de tărie care să o facă să devină o lege universală". Acest lucru merge foarte bine pentru exemplul minciunii. Să ne imaginăm o lume în care oamenii mint din principiu, în care minciuna este privită ca un lucru bun şi moral. Într-o astfel de lume, nu ar mai avea nici un sens noţiunea de a te minţi pe tine însuti. Pentru propria definiţie, minciuna ar avea nevoie de adevăr. Dacă un principiu moral este ceva de dorit a fi urmat de toată lumea, atunci minciuna nu poate fi un astfel de principiu deoarece principiul însuşi şi-ar pierde înţelesul. Minciuna, ca regulă de viaţă, este inerent instabilă. În general, egoismul sau parazitismul prin care se profită de bunăvoinţa altora ar putea fi valabile pentru mine şi mi-ar putea oferi satisfacţii personale. Însă, în nici un caz nu mi-aş putea dori ca fiecare om să adopte acest stil de viaţă ca principiu moral, deoarece, atunci, nu aş mai avea pe cine să parazitez.

Imperativul kantian pare să lucreze pentru rostirea adevărului şi alte câteva cazuri. Nu este tocmai uşor de găsit o cale de lărgire a lui la moralitatea generală. Kant nestând în picioare, există tentaţia de a fi de acord cu ipoteticul meu susţinător că morala absolută este, în mod obişnuit, susţinută de religie. Este întotdeauna greşit să închei suferinţele unui pacient cu boală terminală, la cererea lui? Întotdeauna este greşit să faci dragoste cu un reprezentant al propriului sex? Oricând este greşit să ucizi un embrion? Sunt unii care cred acestea, iar motivele lor au caracter absolut. Nu acceptă niciun argument sau dezbatere. Oricine nu este de acord merită să fie împuşcat: desigur că nu în realitate ci metaforic – exceptând cazul unor medici din clinicile de avort din America (capitolul care urmează). Din fericire, morala nu trebuie, neapărat, să fie absolută.

Atunci când vine vorba despre bine şi rău, profesioniştii sunt filosofii moralişti. După cum spunea, succint, Robert Hinde, aceştia sunt de acord că „preceptele morale, deşi nu sunt în mod necesar construite pe raţiune, trebuie să fie definite raţional".[152] Ei se clasifică în multe feluri, însă, în terminologia modernă există două mari diviziuni, între „deontologi" (precum Kant) şi „consecvenţialişti" (incluzându-i şi pe „utilitarişti", precum Jeremy Bentham). Deontologie este o denumire pompoasă pentru convingerea că morala constă din ascultarea regulilor. Literalmente, ea este ştiinţa datoriei, de la termenul grecesc care se referă la „ceea ce leagă". Deontologia nu este chiar acelaşi lucru cu absolutismul moral, dar nu este cazul să zăbovim asupra deosebirii într-o carte despre religie. Absolutiştii consideră că există binele absolut şi răul absolut, ca imperative care nu au nici o legătură cu consecinţele lor. Mai pragmatici, consecvenţialiştii afirmă că morala unei acţiuni trebuie judecată în funcţie de consecinţele acesteia. O variantă a consecvenţialismului o reprezintă utilitarianismul, filosofie asociată cu Bentham (1784-1832), prietenul lui James Mill (1773-1836), şi cu fiul lui Mill, John Stuart Mill (1806-1873). Adesea, utilitarianismul este rezumat în imprecisa, din nefericire, expresie a lui Bentham: „cea mai mare fericire a celor mai mulţi este fondarea moralei şi a legislaţiei".

Nu tot absolutismul derivă din religie. Cu toate acestea, este destul de dificil să aperi absolutismul moral de pe alte baze decât cele religioase. Sigurul competitor care îmi vine în minte este patriotismul, în mod deosebit pe timp de război. După cum spunea distinsul regizor de film spaniol Luis Bunuel, „Dumnezeu şi Ţara sunt o echipă imbatabilă; bat toate recordurile la oprimare şi vărsare de sânge. Ofiţerii de la recrutare se bazează din plin pe simţul datoriei patriotice al victimelor lor. În timpul Primului Război Mondial, femeile ofereau pene albe tinerilor care nu erau în uniformă.

Oh, nu am vrea să vă pierdem, dar credem că sunteţi datori să plecaţi,
Regele şi ţara, deopotrivă, trebuie să apăraţi.

Oamenii îi dispreţuiau pe cei care aveau obiecţii de conştiinţă, chiar şi pe cei din ţara inamică, deoarece patriotismul era considerat o virtute absolută. Cu greu se poate găsi ceva mai absolut decât sloganul soldatului profesionist „Ţara mea, cu dreptate sau fără", pentru că acesta te îndeamnă să ucizi pe oricine ar hotărî politicienii unui anume moment să fie numiţi inamici. Raţionamentul consecvenţialist poate influenţa decizia politică de a merge la război, însă, odată acesta declarat, patriotismul absolutist preia totul cu o forţă şi o putere care, în alte circumstanţe, nu se poate întâlni decât la religie. Un soldat care permite cugetărilor sale morale consecvenţialiste să-l determine să nu pornească la atac, are toate şansele să se trezească în fata curţii marţiale si, chiar, executat.

Ocazia acestei discuţii despre filosofia morală a fost o ipotetică pretenţie a religiei că, fără Dumnezeu, morala este relativă şi arbitrară. Lăsându-i la o parte pe Kant şi pe alţi filosofi moralişti evoluaţi, şi acordând cele cuvenite fervorii patriotice, sursa de predilecţie a moralităţii absolute este, de obicei, o carte sfântă de un fel oarecare, apreciată ca având o autoritate ce depăşeşte capacitatea ei istorică de a o justifica. Într-adevăr,

[152] Hinde (2002). De asemenea, Singer (1994), Grayling (2003), Glover (2006).

adepţii autorităţii scripturale arată o deranjant de mică curiozitate cu privire la originile istorice (foarte dubioase în mod normal), ale cărţii lor sfinte. Următorul capitol va demonstra că, oricum, persoanele care pretind că îşi derivă criteriile morale din scriptură, de fapt, în practică, nu fac acest lucru.

7

CARTEA „BUNĂ" ŞI SCHIMBAREA MORALEI TIMPULUI

Politica şi-a omorât miile ei, însă religia şi-a omorât zecile ei de mii.
SEAN O'CASEY

Există două căi prin care scriptura poate deveni un izvor al moralei, sau al regulilor de viaţă. Una este prin instruire directă, de exemplu, prin Cele Zece Porunci – care fac subiectul unor dispute dure în cultura zonelor sărace din America. Cealaltă este prin exemplu: Dumnezeu, sau un alt personaj biblic, putând servi drept exemplu de urmat – pentru a folosi un jargon contemporan. Ambele căi scripturale, dacă sunt urmate cu religiozitate (adverbul este folosit în sens metaforic, dar cu gândul la sensul originar), încurajează un sistem moral pe care fiecare persoană civilizată, indiferent că este religioasă ori nu, îl va aprecia drept detestabil – un termen mai blând decât acesta nu pot folosi.

Ca să fiu corect, mare parte din Biblie nu este sistematic rea ci, doar, pur şi simplu, bizară, aşa cum te-ai aştepta de la o antologie de documente disparate adunate la un loc, care au fost compuse, revizuite, traduse, deformate şi „îmbunătăţite" de sute de autori anonimi, editori şi copişti, necunoscuţi nouă şi, în general, necunoscându-se nici între ei, pe o durată de nouă secole.[153] Acest lucru poate explica ceva din ciudăţenia completă a Bibliei. Din nefericire, însă, aceeaşi carte bizară constituie şi sursa inerentă de morală şi reguli de viaţă pe care ne-o arată credincioşii zeloşi. Cei care doresc să-şi fundamenteze moralitatea pe Biblie, fie nu au citit-o, fie nu au înţeles-o, aşa după cum observa cu dreptate episcopul John Shelby Spong în *The Sins of Scripture*. De altfel, episcopul Spong este un bun exemplu de episcop liberal, ale cărui păreri sunt într-atât de avansate încât par de nerecunoscut majorităţii celor care se autodenumesc creştini. Corespondentul său britanic este Richard Holloway, episcop de Edinburgh recent pensionat. Episcopul Holloway se descrie chiar drept un „creştin convalescent". Am avut, în Edinburgh, o discuţie publică cu el, care a fost una dintre cele mai stimulatoare şi interesante întâlniri pe care le-am avut vreodată.[154]

VECHIUL TESTAMENT

Încep cu Geneza, cu îndrăgita poveste a lui Noe, derivată din mitul babilonian al lui Uta-Napisthim şi cunoscută şi în mitologiile vechi ale câtorva culturi. Legenda despre animalele care intră în arcă două câte două este fermecătoare, însă morala poveştii lui Noe este oribilă. Dumnezeu s-a supărat pe omenire, aşa că i-a înecat pe toţi, inclusiv pe copii, cu excepţia unei singure familii, şi, de asemenea, spre bună pază, şi restul de animale (probabil, nevinovate).

Desigur că, iritaţi, unii teologi vor protesta, afirmând că astăzi nu mai luăm cartea Genezei în sens literal. Însă, chiar aceasta este ideea! Alegem, de ici de colo, ce anume părţi din scriptură şi credem şi ce părţi să punem de-o parte ca alegorii şi simboluri. Însă o astfel de alegere este o decizie personală, la fel de mult, sau de puţin, pe cât este şi decizia ateului de a urma un precept moral sau altul, fără să aibă vreo bază absolută. Iar dacă una dintre ele reprezintă o alegere aleatorie, la fel este şi cealaltă.

Oricum, în ciuda bunelor intenţii ale teologilor evoluaţi, un număr înspăimântător de mare de oameni continuă să ia în considerare scriptura, inclusiv povestea lui Noe, literal. După un sondaj Gallup, aceştia formează cam 50 la sută din electoratul american. Şi, fără îndoială, pe mulţi dintre oamenii sfinţi care au dat vina pentru tsunamiul din 2004 nu pe mişcarea unei plăci tectonice ci pe păcatele umane[155], mergând de la băutură şi dans în baruri şi până la încălcarea regulilor de deplasare în sabat. Cufundaţi în povestea lui Noe şi ignorând orice altceva în afara învăţăturii biblice, cine îi poate învinovăţi? Întreaga lor educaţie i-a făcut să privească dezastrele naturale ca fiind legate de problemele omului, răsplăţi ale faptelor rele şi nu lucruri impersonale precum tectonica plăcilor. Cât egoism prezumţios să crezi că mişcările pământului, o scară la care doar un dumnezeu (sau o placă tectonică) ar putea opera, trebuie, întotdeauna, să aibă o conexiune umană. De

[153] Lane Fox (1992); Berlinerblau (2005).

[154] Holloway (199, 2005). Sintagma lui Richard Holloway „creştin convalescent" [eng. text, „recovering christian" – *(n. trad.)*] se găseşte într-o recenzie din *Guardian,* 15 Feb. 2003 – http://books.guardian.co.uk/reviews/scienceandnature/0,6121,894941,00.html. Ziarista scoţiană Muriel Gray a scris o frumoasă relatare a dialogului meu cu episcopul Holloway în ziarul *Herald* din Glasgow – http://www.sundayherald.com/44517.

[155] Puteţi găsi o înfricoşătoare colecţie de predici ale clericilor americani care acuză „păcatele" umane pentru uraganul Katrina la http://universist.org/neworleans.htm.

ce ar trebui ca unei fiinţe divine, având în minte creaţia şi veşnicia, să-i pese cât de puţin de meschinele fapte rele ale omului? Noi, oamenii, ne dăm atâtea aere încât ne exagerăm amărâtele noastre de „păcate" până la un nivel de semnificaţie cosmic!

Atunci când l-am intervievat, pentru televiziune, pe reverendul Michael Bray, un proeminent activist american împotriva avortului, l-am întrebat de ce creştinii evanghelici sunt atât de obsedaţi de tendinţele sexuale private precum homosexualitatea, care nu interferează cu viaţa nimănui? Răspunsul lui a sunat, mai degrabă, ca o autoapărare. Atunci când Dumnezeu hotărăşte să lovească vreun oraş cu dezastre naturale din cauza păcătoşilor pe care îi adăposteşte, se riscă viaţa celor nevinovaţi. În 2005, frumosul oraş New Orleans a fost inundat catastrofal în urma uraganului Katrina. S-a relatat despre reverendul Pat Robertson, unul dintre cei mai cunoscuţi tele-evanghelişti americani şi fost candidat la preşedinţie, faptul că ar fi dat vina pentru uragan pe o actriţă de comedie[156], lesbiană, care trăia în New Orleans. Aţi putea crede că un Dumnezeu atotputernic ar adopta o abordare ceva mai precisă când vine vorba de nimicirea păcătoşilor – un atac de cord aşa cum trebuie, poate, mai curând decât distrugerea totală a unui întreg oraş doar pentru că s-a întâmplat să fie locul de domiciliu al unei actriţe de comedie lesbiene.

În noiembrie 2005, locuitorii din Dover, Pennsylvania, au votat pentru excluderea din consiliul de administraţie al scolii a unui întreg grup de fundamentalişti, care făcuseră oraşul renumit, pentru a nu spune ridiculizat, prin tentativa lor de a impune predarea „proiectului inteligent". Atunci când a aflat despre înfrângerea democratică a fundamentaliştilor, la vot, Pat Robertson a dat un avertisment serios oraşului Dover:

Aş vrea să spun cetăţenilor buni din Dover că, dacă este în zona voastră vreun dezastru, să nu vă întoarceţi către Dumnezeu. Tocmai l-aţi alungat din oraşul vostru, aşa că să nu vă miraţi, când vor începe problemele, dacă vor începe, şi nu spun că vor începe. Dar, dacă încep, amintiţi-vă doar că aţi votat pentru ca Dumnezeu să iasă din oraş. Şi, dacă aşa stau lucrurile, nu îi cereţi ajutorul, pentru că s-ar putea să nu fie acasă.[157]

Dacă ar fi fost ceva mai puţin tipic pentru cei care deţin azi puterea şi influenta în Statele Unite, Pat Robertson nu ar fi decât un Comedian nevinovat.

La distrugerea Sodomei şi Gomorei, echivalentul lui Noe ales să fie cruţat împreună cu familia, deoarece era singurul drept, a fost nepotul lui Avraam, Lot. Doi îngeri masculini au fost trimişi în Sodoma ca să-l avertizeze pe Lot să părăsească oraşul mai înainte de a veni furtuna de pucioasă. Ospitalier, Lot i-a primit pe îngeri în Casa lui, când, deodată, toţi bărbaţii din Sodoma s-au adunat la uşa lui şi i-au cerut să-i predea pe aceştia lor pentru a fi (ce altceva?) sodomizaţi: „Unde sunt oamenii care au venit la tine în seara asta? Adu-i la noi, ca să-i cunoaştem" (Geneza, 19, 5). Da, „a cunoaşte" are în Versiunea Autorizată [a Bibliei] uzuală acest înţeles eufemistic, care, în context, este foarte amuzant. Generozitatea refuzului lui Lot privind această cerere arată că Dumnezeu trebuie să se fi gândit la ceva atunci când l-a individualizat pe Lot drept singurul bărbat bun din Sodoma. Aura lui Lot este, însă, pătată de termenii refuzului lui: „Vă rog, fraţilor, nu le faceţi rău. Iată că am două fete care nu au cunoscut bărbat, pe care vi le aduc afară să faceţi cu ele orice v-ar plăcea – numai oamenilor acestora să nu le faceţi nici un rău, pentru că au venit sub acoperişul meu" (Geneza, 19, 7-8).

Orice altceva ar mai putea însemna această ciudată poveste, ea cu siguranţă că ne spune multe despre respectul acordat în acele vremuri femeilor, în această cultură puternic religioasă. S-a întâmplat, însă, ca negocierea virginităţii fiicelor sale să nu mai fie necesară, pentru că îngerii au reuşit să-i respingă pe asediatori orbindu-i miraculos. Tot ei l-au avertizat pe Lot să plece imediat împreună cu familia lui şi cu animalele, pentru că oraşul urma să fie distrus, întreaga familie a lui Lot a scăpat, cu excepţia nefericitei sale neveste, pe care Dumnezeu a preschimbat-o într-un stâlp de sare deoarece săvârşise păcatul – relativ moderat, am spune noi – de a privi înapoi, peste umăr, la focul de artificii.

Fiicele lui Lot au o apariţie destul de scurtă în poveste. După ce mama lor a fost transformată într-un stâlp

[156] Nu este limpede dacă povestea aceasta, care a început la http://datelinehollywood.com, este adevărată. Dar, indiferent dacă este, sau nu, adevărată, ea este, în general, crezută, pentru că este tipică pentru afirmaţiile făcute de către clerul evanghelic, inclusiv Robertson, cu privire la dezastre precum Katrina. Ca exemplu, se poate vedea www.emediawire.com. Adresa unde se afirmă că povestea cu Katrina nu este adevărată, www.snopes.com, îl mai citează pe Robertson ca spunând, cu ocazia unei parade gay care avusese loc, mai înainte, în Orlando, Florida, că, „Avertizez Orlando că se găseşte în calea unor uragane serioase, şi nu cred că, dacă aş fi fost în locul vostru, aş fi fluturat steagurile acelea în faţa lui Dumnezeu".

[157] Pat Robertson, într-o relatare a BBC, la http://news.bbc.co.uk/2/hi/ americas/4427144.stm.

de sare, au trăit împreună cu tatăl lor într-o peşteră dintr-un munte. Tânjind după compania bărbătească, ele au hotărât să-şi îmbete pe tatăl şi să copuleze cu el. Lot nu si-a dat seama nici când fiica lui cea mare a intrat în pat şi nici când a ieşit, însă a fost suficient de treaz pentru actul propriu-zis. Noaptea următoare, cele două fiice au hotărât că este rândul celei mici. Din nou, Lot a fost mult prea beat ca să bage de seamă, şi a lăsat-o însărcinată şi pe ea (Geneza, 19, 31-36). Dacă, din punct de vedere moral, această familie disfuncţională a fost tot ceea ce a putut oferi Sodoma, unii ar putea să înceapă să simtă o oarecare simpatie pentru Dumnezeu şi pentru justiţiara lui pucioasă. Povestea lui Lot şi a sodomiţilor îşi află un ecou care te înfioară în capitolul 19 din Cartea Judecătorilor, unde un levit (preot), al cărui nume nu îl cunoaştem, călătorea împreună cu concubina lui în Ghibea. Au petrecut noaptea în casa unui bătrân primitor. Pe când mâncau masa de seară, bărbaţii oraşului au venit şi au bătut la uşă, cerând bătrânului să li-l dea pe bărbat „ca să-l cunoaştem". Cu aproape exact aceleaşi cuvinte ca şi cele ale lui Lot, bătrânul a spus: „Nu, fraţii mei, nu, vă rog, nu faceţi un lucru atât de rău; aţi văzut că bărbatul a intrat în casa mea, şi nu faceţi această ticăloşie. Iată, eu am o fiică fecioară şi el are o concubină; pe ele vi le aduc chiar acum, şi bateţi-vă joc de ele şi faceţi ce vă place cu ele; însă acestui bărbat să nu îi faceţi asemenea nebunie" (Jud., 19,23-24). Din nou, etosul misogin îşi face apariţia, tare şi răspicat. Eu găsesc expresia „bateţi-vă joc de ele" ca fiind deosebit de înfiorătoare. Distraţi-vă bătându-vă joc şi violându-le pe fiica mea şi pe concubina preotu-lui, însă acordaţi respectul cuvenit oaspetelui meu care, în fond, este bărbat, în ciuda asemănării între cele două povestiri, deznodământul a fost mai puţin fericit pentru concubina levitului decât pentru fiicele lui Lot.

Levitul a dat-o mulţimii, care a violat-o în grup întreaga noapte: „Au cunoscut-o şi şi-au bătut joc de ea toată noaptea, până dimineaţa, iar când au dat zorii au lăsat-o în pace. Şi, la revărsatul Sorilor, a venit femeia şi a căzut pe pragul uşii bărbatului unde se afla domnul ei, pe când se luminase" (Jud., 19, 25-26). Dimineaţa, levitul şi-a găsit concubina zăcând prosternată pe prag şi a spus – cu un ton pe care, astăzi, l-am numi rece şi brutal – „Scoală-te şi să mergem!" Dar ea nu se mişcă. Era moartă. Aşa că levitul „scoase un cuţit, şi apucând-o pe concubina sa, o tăie în douăsprezece bucăţi, laolaltă cu oasele, şi o trimise în toate hotarele Israelului". Da, aţi citit corect. Căutaţi fragmentul în Judecători 19, 29. Să o punem şi pe aceasta, din nou, pe seama omniprezentei bizarerii a Bibliei. Această povestire este într-atât de asemănătoare cu cea a lui Lot, încât îţi vine să te întrebi dacă nu cumva un fragment de manuscris a fost plasat greşit în vreun scriptorium de demult – ilustrare a provenienţei haotice a textelor sfinte.

Unchiul lui Lot, Avraam, a fost părintele fondator al celor trei „mari" religii monoteiste. Statutul lui de patriarh îl face să fie doar cu puţin mai prejos de Dumnezeu, pentru a fi considerat drept model de urmat. Care dintre moraliştii moderni ar dori, însă, să-l urmeze? Relativ devreme în viaţă, Avraam a plecat în Egipt pentru a scăpa de o foamete, împreună cu soţia lui Sara. El şi-a dat seama că o femeie atât de frumoasă va fi dorită de egipteni şi, de aceea, viaţa lui, în calitatea de soţ al ei, ar putea fi periclitată. Astfel că a decis să o prezinte drept sora lui. În această calitate ea a fost luată în haremul faraonului, iar Avraam, în consecinţă, a devenit un om care se bucura de favorurile acestuia. Dumnezeu nu a fost de acord cu acest aranjament convenabil şi a trimis necazuri asupra faraonului şi a casei acestuia (de ce nu asupra lui Avraam?!). Faraonul, foarte îndurerat, bineînţeles, l-a întrebat pe Avraam de ce nu i-a spus că Sara este soţia lui. După aceea i-a dat-o înapoi şi i-a alungat din Egipt (Geneza, 12, 18-19). Ciudat este faptul că cuplul a încercat din nou, aceeaşi şmecherie, şi cu regele Abimelec din Gherar. Şi el a fost îndemnat de către Avraam să se căsătorească cu Sara, fiind, la rândul lui, păcălit să creadă că aceasta era sora şi nu soţia lui Avraam (Geneza, 20, 2-5). La rândul său, şi el s-a arătat indignat, în aproape aceiaşi termeni ca faraonul, şi nu ne putem reţine a simpatiza cu ambii. Această similitudine este, cumva, încă un indicator al incertitudinii textului?

Aceste episoade din viaţa lui. Avraam sunt doar mărunţişuri casnice în comparaţie cu nefericita povestire privind sacrificarea fiului lui, Isaac (scriptura musulmană spune aceeaşi poveste cu privire la celălalt fiu al lui Avraam, Ismael). Dumnezeu i-a poruncit lui Avraam să i-l jertfească „de tot" pe mult doritul lui fiu. Avraam a construit un altar, a pus pe el lemne şi l-a aşezat pe Isaac deasupra. Cuţitul ucigaş se afla deja în mâna lui, când, un înger intervine dramatic cu vestea schimbării de ultim moment a planului: Dumnezeu glumise, „ispitindu-l" pe Avraam pentru a-i verifica credinţa. Un moralist modern nu ar putea să nu se întrebe cum, oare, şi-ar putea vreodată reveni un copil după o asemenea traumă psihologică. După standardele moderne de moralitate, această dezgustătoare povestire reprezintă un exemplu simultan de abuz al copilului, agresiune într-o relaţie inegală de forţă, şi prima folosire atestată a apărării de tip Nuremberg: „Eu doar am executat ordinele". Cu toate acestea, legenda constituie unul dintre miturile fondatoare ale celor trei religii monoteiste.

Încă o dată, teologul modern va protesta spunând că povestea lui Avraam sacrificându-l pe Isaac nu trebuie luată literal, ca un fapt. Şi, tot încă o dată, răspunsul potrivit are două aspecte. Primul este acela că

foarte mulţi oameni care au asupra noastră putere politică, în mod special în Statele Unite şi în lumea islamică, iau, până astăzi, scriptura drept un fapt literal. Cel de al doilea este că, dacă nu o considerăm un fapt literal, cum ar trebui, atunci, atunci, să considerăm scriptura? O alegorie? Şi în acest caz, o alegorie a ce? Cu siguranţă că a nimic de valoare. Ca lecţie de morală? Ce fel de morală se poate extrage însă din această poveste oribilă? Să ne amintim că ceea ce încerc pentru moment să fac este de a arăta că, în realitate, nu ne extragem morala din scriptură. Sau, atunci când o facem, alegem din ea ceea ce este bun şi dăm la o parte ceea ce nu ne place. Ar trebui totuşi să avem un criteriu independent, care, indiferent de unde ar proveni, nu trebuie să provină din scriptura însăşi, şi să fie la îndemâna noastră a tuturor, indiferent că suntem persoane religioase sau nu.

Susţinătorii religiei încearcă să recupereze din această deplorabilă poveste ceva din respectabilitatea personajului Dumnezeu. Faptul că a salvat viaţa lui Isaac în ultimul moment, nu a fost un lucru bun? În improbabila posibilitate ca vreunii dintre cititorii mei să fie impresionaţi de acest exemplu obscen de argument, îi trimit la o altă relatare a unui sacrificiu uman, care s-a încheiat nefericit. În Judecători, capitolul 11, conducătorul militar Ieftae face un târg cu Dumnezeu prin care, dacă Dumnezeu îi asigură lui Ieftae victoria împotriva amoniţilor, Ieftae va aduce ca jertfă de tot, fără greş, „pe oricine va ieşi pe porţile casei mele să mă întâmpine, la întoarcere". Ieftae, într-adevăr, i-a înfrânt pe amoniţi („i-a măcelărit cumplit", ca parte a contribuţiei lui la cartea Judecătorilor), şi s-a întors acasă învingător. Deloc surprinzător, fata lui, singurul lui Copil, a ieşit din casă pentru a-l întâmpina (cu tamburine şi dans) şi, din păcate, ea a fost prima fiinţă vie care a făcut acest lucru. Uşor de înţeles faptul că Ieftae şi-a sfâşiat hainele de durere, însă nu se putea face nimic. În mod evident că Dumnezeu aştepta jertfa de tot promisă şi, dată fiind situaţia, fata a acceptat, cu gentileţe, să fie sacrificată. Ea a cerut doar îngăduinţă să meargă pe munte, pentru două luni, ca să-şi plângă virginitatea. La sfârşitul celor două luni ca se întoarse cuminte, iar Ieftae o prăji. De această dată, Dumnezeu nu a mai găsit de cuviinţă să intervină.

Monumentala furie a lui Dumnezeu, care se dezlănţuie de fiecare dată când poporul lui flirtează cu un zeu rival, seamănă cel mai bine cu gelozia sexuală de cea mai joasă speţă, ceea ce, iarăşi, trebuie să i se pară unui moralist modern cât se poate de departe de materialul potrivit unui bun exemplu de urmat. Tentaţia în faţa infidelităţii sexuale este ceva uşor de înţeles chiar şi de către cei care nu îi cad pradă, şi este o temă obişnuită a literaturii de ficţiune şi a dramaturgiei de la Shakespeare şi până la farsa de budoar. Evident însă că irezistibila tentaţie de a se prostitua cu zei străini este ceva ce noi, cei de azi, cu greu putem înţelege. După naiva mea părere, „Să nu ai alţi dumnezei în afară de mine" pare a fi o cerinţă uşor de respectat – am putea spune, o joacă de copii, în comparaţie cu „Să nu pofteşti la nevasta aproapelui tău". Sau, la măgarul ei.[158] Sau, la boul ei. Şi, totuşi, de-a lungul întregului Vechi Testament, şi cu aceeaşi regularitate previzibilă ca într-o farsă de budoar, Dumnezeu nu trebuie decât să se întoarcă decât o clipă cu spatele şi Copiii lui Israel îşi vor face de cap cu Baal, sau cu vreo ştoarfă cu chip cioplit.[159] Sau, într-o dezastruoasă ocazie, cu un viţel din aur…

Chiar mai mult decât Avraam, Moise este un model de urmat în toate cele trei religii monoteiste. Poate că Avraam este patriarhul fondator, însă, dacă cineva poate fi considerat fondatorul doctrinar al iudaismului şi religiilor derivate, acesta este Moise. Cu ocazia episodului cu viţelul de aur, Moise se afla la adăpost, sus, pe muntele Sinai, comunicând intim cu Dumnezeu şi primind tăbliţe de piatră gravate de acesta. Cei de jos, care fuseseră ameninţaţi cu moartea dacă se vor *atinge* de munte, nu şi-au pierdut timpul:

> Văzând, însă, poporul că Moise întârzie să coboare de pe munte, oamenii s-au adunat la Aaron şi i-au spus „Scoală şi fă-ne dumnezei care să meargă înaintea noastră; căci cu omul acesta, Moise, cel care ne-a adus aici din ţara Egiptului, nu ştim ce s-a întâmplat". (Exod, 32,1)

Aaron i-a pus să-şi adune aurul la un loc, l-a topit şi a făcut un viţel din aur, zeitate nouă pentru care a clădit şi un altar astfel încât oamenii să poată aduce sacrificii.

Ar fi trebuit să-şi dea seama, însă, că nu pot să-şi facă de cap în acest fel pe la spatele lui Dumnezeu. O fi el sus pe munte, dar le ştie pe toate, aşa că nu a pregetat şi l-a trimis jos pe Moise, ca reprezentant al său. Moise se grăbi la vale, ducând cu el tablele de piatră pe care Dumnezeu scrisese Cele Zece Porunci. Când a ajuns jos şi a văzut viţelul de aur, s-a înfuriat atât de tare încât a aruncat tablele, spărgându-le – mai târziu, Dumnezeu i-a dat un set de rezervă, aşa că totul a fost în regulă până la urmă. Moise a luat viţelul de aur, l-a ars, l-a făcut

---

[158] Text., *ass*, măgar/fund. *(n. trad.)*

[159] Această savuroasă idee comică mi-a fost sugerată de către Jonathan Miller, care, surprinzător, nu a inclus-o în momentul comic *Beyond the Fringe*. Îi mulţumesc, de asemenea, pentru lucrarea pe care se bazează aceasta – Halbertal and Margalit (1992).

fărâme, l-a amestecat cu apă şi i-a obligat pe oameni să-l înghită. După care le-a spus tuturor celor din tribul preoţesc al lui Levi să ia săbiile şi să omoare cât mai mulţi oameni cu putinţă. Numărul lor s-a ridicat la vreo trei mii, număr care ne-am putea aştepta să fi fost îndeajuns pentru a potoli gelozia îmbufnată a lui Dumnezeu. Dar nu, Dumnezeu încă nu a terminat. În ultimul verset al acestui capitol îngrozitor, lovitura sa de graţie a fost de a trimite o molimă asupra a ceea ce mai rămăsese din popor, „deoarece făcuseră viţelul, pe care îl turnase Aaron".

Cartea Numerii ne spune despre cum l-a îndemnat Dumnezeu pe Moise să-i atace pe Madianiţi. Armata ucise toţi bărbaţii şi arse toate oraşele madianite, dar păstră femeile şi copiii. Acest act de reţinere din partea soldaţilor săi îl înfurie pe Moise, care dădu ordin ca toţi băieţii să fie omorâţi, şi de asemenea toate femeile care nu erau virgine. „Iar pe fetele care nu au cunoscut bărbat lăsaţi-le pe toate vii pentru voi" (Numerii, 31, 18). Este clar că Moise nu a fost un mare model de urmat pentru moraliştii moderni.

În măsura în care scriitorii religioşi moderni ataşează masacru-lui madianiţilor orice fel de înţeles alegoric sau simbolic, simbolismul respectiv ţinteşte precis în direcţie opusă. Atât cât se poate spune din relatarea biblică, nefericiţii de madianiţi au fost victime ale genocidului în propria lor ţară. Şi, cu toate acestea, numele lor trăieşte în tradiţia creştină numai prin acest imn ales (pe care, încă, îl mai pot cânta din memorie, după cincizeci de ani, pe două voci, în tonalitate gravă):

Creştine, tu nu vezi,
Pe cel sfânt pământ?
Oştenii din Madian
Pe ascuns mergând?
Scoal-creştine şi-i loveşte,
Câştig, nu pierdere s-aduci;
Loveşte-i mai tare
În numele sfintei cruci.

Vai de bieţii madianiţi, calomniaţi şi măcelăriţi, să ajungă să fie amintiţi într-un imn din epoca victoriană numai ca simbol poetic al răului universal.

Dumnezeul rival Baal se pare că a exercitat mereu o atracţie perversă de a fi slujit. În Numerii, capitolul 25, vedem cum mulţi israeliţi au fost atraşi de către femei moabite să-i sacrifice lui Baal. Dumnezeu a reacţionat cu furia caracteristică. El i-a poruncit lui Moise să „Ia toate capetele oamenilor şi să le atârni în faţa Domnului, în soare, astfel ca mânia Domnului să se întoarcă de la Israel".

Din nou, nu ne putem abţine mirarea faţă de măsura extrem de draconică vizavi de păcatul flirtului cu dumnezeii rivali. În comparaţie cu simţul modern al valorii, ar părea un păcat neînsemnat în comparaţie cu, să zicem, oferirea propriei fiice spre a fi violată în grup. Acesta este un nou exemplu al lipsei legăturii între morala scripturii şi cea modernă (civilizată, am fi tentaţi să spunem). Desigur, însă, că, acest lucru, precum şi calităţile pe care trebuie să le îndeplinească o zeitate pentru a supravieţui în bagajul genetic cultural, se pot înţelege cu uşurinţă în termenii teoriei genelor culturale.

Tragi-comedia geloziei maniacale a lui Dumnezeu faţă de dumnezeii alternativi apare mereu în Vechiul Testament. Ea motivează Cele Zece Porunci (de pe tablele pe care le-a spart Moise în Ieşire, 20 şi Deuteronom, 5), şi apare şi mai bine în poruncile înlocuitoare (diferite) pe care Dumnezeu le-a furnizat pentru înlocuirea tăbliţelor sparte (Ieşire, 34). Promiţând să-i alunge de pe pământurile lor pe nefericiţii de amoriţi, canaaniţi, hitiţi, fereziţi, heviţi şi iebusiţi, Dumnezeu ajunge la ceea ce contează cu adevărat: *dumnezeii* rivali!

… altarele lor să le stricaţi, stâlpii lor să-i dărâmaţi, să le tăiaţi dumbrăvile sfinte şi să le ardeţi în foc dumnezeii cei ciopliţi. Căci voi nu trebuie să vă închinaţi altui dumnezeu, pentru că Domnul, al cărui nume este Gelozie, este un Dumnezeu gelos. Sa nu faci legăminte cu locuitorii ţarii, pentru ca ei se prostituează cu zeii lor şi le aduc sacrificii, şi unul te poate chema să mănânci din jertfa lui. Şi o să le iei fetele pentru fiii tăi, dar fetele lor se prostituează cu zeii lor şi îi vor face şi pe fiii tăi să se prostitueze cu zeii lor. Tu să nu îţi faci dumnezei turnaţi (Ieşire, 34,13-17).

Desigur, știu că timpurile s-au schimbat şi că nici un lider religios actual (cu excepţia talibanilor şi a echivalentului lor creştin din America) nu mai gândeşte precum Moise. Însă, tocmai aceasta vreau să spun. Tot ceea ce vreau să arăt este că moralitatea modernă, indiferent de unde ar veni, acel loc nu este Biblia. Susţinătorii

nu pot scăpa cu afirmaţia că religia le oferă o cale interioară de definire a ceea ce este bine şi rău – sursă privilegiată, inaccesibilă ateilor. Şi aceasta chiar dacă se folosesc de trucul lor preferat, acela de a considera anumite părţi din scriptură drept „simbolice". După ce criterii se apreciază care pasaje sunt simbolice şi care literale?

Epurarea etnică începută în vremea lui Moise, ajunge la înflorire maximă în Cartea Iosua, un text remarcabil atât pentru masacrele sângeroase pe care le înregistrează cât şi pentru entuziasmul xenofob cu care le execută. După ritmatele cuvintele ale cunoscutului cântec, „Joshua fit the battle of Jericho, and the walls came a-tumbling down… There's none like good old Joshuay, at the battle of Jericho".[160] Bunul Iosua cel de demult, nu şi-a găsit liniştea până când nu „au distrus temeinic tot ce se găsea în oraş, şi au trecut prin tăişul sabiei bărbaţii şi femeile, tinerii şi bătrânii, şi boii, şi oile, şi măgarii" (Iosua, 6, 21).

Din nou, teologii vor protesta afirmând că aşa ceva nu s-a întâmplat. Sigur că nu – povestea spune că zidurile s-au dărâmat la strigătele oamenilor şi la sunetele trompetelor, ceea ce nu este posibil – dar nu acest lucru contează aici. Ceea ce ne interesează este că, adevărată sau nu, Biblia este considerată drept sursă a moralităţii noastre. Atât povestirea biblică a distrugerii oraşului Ierihon de către Iosua cât şi invazia în general a ţării promise, nu se deosebesc din punct de vedere moral de invazia Poloniei de către Hitler sau de masacrele lui Saddam Hussein asupra kurzilor, sau a arabilor din mlaştinile Tigrului şi Eufratului. Biblia poate fi o lucrare de ficţiune captivantă şi poetică, însă nu este genul de carte pe care să o dai copiilor pentru a se forma din punct de vedere moral. Povestea lui Iosua la Ierihon face subiectul unui interesant experiment privind moralitatea infantilă, lucru pe care îl vom discuta mai târziu în acest capitol.

De altfel, să nu vă imaginaţi că personajul Dumnezeu din poveste a nutrit sentimente de îndoială sau scrupule cu privire la masacrele şi genocidele care au însoţit cucerirea ţării promise. Dimpotrivă, dispoziţiile lui au fost brutal explicite – ca de exemplu în Deuteronom 20. Dumnezeu face o deosebire foarte clară între oamenii care trăiau pe teritoriul râvnit şi cei care trăiau mai departe de acesta. Ceilalţi trebuiau invitaţi să se predea fără luptă. Dacă refuzau, trebuiau ucişi toţi bărbaţii, iar femeile luate pentru împerechere. Prin contrast cu acest tratament relativ uman, să vedem la ce se aşteptau acele triburi care avuseseră ghinionul de a locui deja în *Lebensraum*-ul promis: „Dar în oraşele acestor oameni, pe care Domnul ti le dă ţie moştenire, tu să nu laşi în viaţă nimic din tot ce are suflare, ci trebuie să le distrugi temeinic; adică pe hitiţi şi amoriţi, canaaniţi şi fereziţi, hiviţi şi iebusiţi; aşa cum ţi-a poruncit domnul Dumnezeul tău".

Oare au cei care consideră Biblia drept inspiraţie pentru rectitudinea morală cea mai vagă noţiune despre ceea ce este, cu adevărat, scris acolo? După Levitic 20, următoarele abateri merită pedeapsa cu moartea: blestemarea părinţilor, adulterul, a face dragoste cu mama vitregă sau cu nepoata, homosexualitatea, căsătoria cu o femeie şi cu fiica ei, bestialitatea (în plus, este ucis şi animalul). Desigur că eşti executat şi pentru că munceşti sâmbăta – se repetă acest lucru, mereu, de-a lungul întregului Vechi Testament. În Numerii 15, fiii lui Israel dau peste un om care aduna vreascuri sâmbăta. ÎI opresc, şi apoi îl întreabă pe Dumnezeu ce să facă cu el. După cum s-a dovedit însă, Dumnezeu nu avea în acea zi chef de jumătăţi de măsură. „Iar Domnul îi spuse lui Moise: cu siguranţă că omul trebuie omorât – toată adunarea trebuie să-l omoare cu pietre în afara taberei. Şi atunci l-au scos afară din tabără şi l-au omorât cu pietre şi a murit". A avut acel om care aduna lemne de foc o soţie şi copii care să-l jelească? A tremurat el de frică la primele pietre şi a urlat de durere pe când canonada i se spărgea în cap? Ceea ce mă şochează pe mine, astăzi, nu este faptul că astfel de lucruri s-au întâmplat. Probabil că nu a fost aşa. Ceea ce mă lasă, însă, cu gura căscată este că oamenii de azi trebuie să-şi bazeze vieţile pe astfel de modele exemplare precum Yahweh – şi, mai rău, faptul că cei care o fac trebuie să-şi impună personajul monstruos (indiferent că *este* real sau fictiv) asupra noastră, a celorlalţi.

Este în mod deosebit regretabilă puterea politică a purtătorilor americani ai tablelor Celor Zece Porunci, în special în această republică a cărei Constituţie, în definitiv, a fost alcătuită de către oameni ai Epocii Luminilor în termeni explicit seculari. Dacă am lua Cele Zece Porunci în serios, am transforma slujirea dumnezeilor nepotriviţi şi facerea de imagini cioplite în primele două cele mai grave păcate. În loc să condamnăm vandalismul de necontestat al talibanilor, care au dinamitat statuile de 50 de metri ale lui Buddha aflate în munţii Afganistanului, i-am lăuda pentru dreapta lor credinţă. Lucruri pe care le-am considera drept vandalism, au fost motivate de un sincer zel religios. După cum ne arată poveste cu adevărat bizară, care a constituit titlul principal al ziarului londonez *Independent* (August, 6, 2005). Sub titlul de prima pagină „Distrugere la Mecca", ziarul relata:

[160] Piesă muzicală din genul folcloric *spiritual*, provenind din tradiţia sclavilor negri americani. *(n. trad.)*

Mecca istorică, leagănul Islamului, este îngropată printr-o ofensivă fără precedent a religioşilor zeloşi. Aproape întreaga bogăţie de straturi istorice a oraşului sfânt a dispărut… Acum, cu aprobarea tacită a autorităţilor religioase saudite a căror interpretare dură a islamului îi determină să-şi distrugă propria moştenire culturală, faţă în faţă cu buldozerele se află locul de naştere al Profetului Mohammed… Motivaţia aflată în spatele distrugerilor este temerea fanatică a wahabiţilor[161] că locurile care prezintă un interes istoric şi religios ar putea da ocazia apariţiei idolatriei sau politeismului, slujirii mai multor, potenţial egali, dumnezei. În Arabia Saudită practicarea idolatriei se pedepseşte, în principiu, cu decapitarea.

Nu cred că există în lumea aceasta vreun ateu care ar rade de pe faţa pământului Mecca, sau Chartres, ori Catedrala din York ori Notre Dame, Shwe Dagon, templele de la Kyoto sau, desigur, statuile lui Buddha din Bamiyan. După cum a spus Steven Weinberg, fizician demnităţii umane. Cu, sau fără ea, vom avea oameni cumsecade care fac lucruri bune, şi oameni răuvoitori care fac lucruri rele. Însă, pentru ca oameni buni să facă lucruri rele, este nevoie de religie". Ceva asemănător a spus şi Blaise Pascal (cel cu pariul): „Niciodată oamenii nu fac ceva rău atât de temeinic şi cu atâta bucurie ca atunci când sunt mânaţi de convingere religioasă".

Scopul meu principal nu este acela de a arăta că *nu trebuie* sa ne extragem principiile morale din scrierile sfinte – deşi eu cred acest lucru. Scopul meu a fost de la început acela de a demonstra faptul că noi, şi îi includ aici şi pe majoritatea celor religioşi, *nu* ne extragem, de fapt, principiile morale din aceste scrieri. Dacă am fi făcut-o, am fi respectat cu stricteţe sâmbăta, şi am fi executat aşa cum se cuvine pe oricine care nu ar fi respectat acest lucru. Am fi ucis cu pietre pe orice mireasă care nu şi-ar fi putut dovedi virginitatea, în cazul în care soţul nu ar fi fost Satisfăcut de ea. I-am fi executat pe copiii neascultători. Am fi… staţi puţin, poate că totuşi am fost incorect. Creştinii de treabă poate că au protestat de-a lungul acestei întregi secţiuni – în fond, toată lumea ştie că Vechiul Testament este destul de neplăcut. De aceea, Noul Testament repară ce nu este în regulă şi aduce totul pe calea cea bună. Nu-i aşa?

ESTE NOUL TESTAMENT MAI BUN?

Sigur, nu se poate nega faptul că, din punct de vedere moral, Isus reprezintă o îmbunătăţire uriaşă faţă de monstrul crud din Vechiul Testament. Într-adevăr, Isus, dacă a existat (sau, dacă nu a existaţi indiferent cine i-a scris scenariul), a fost cu siguranţă unul dintre marii inovatori în materie de etică din istorie. Predica de pe Munte este cu mult înaintea timpului ei. „Întoarce şi obrazul celălalt", al lui Isus, i-a anticipat pe Gandhi şi Martin Luther King cu două mii de ani. Nu degeaba am scris eu un articol intitulat „Atheists for Jesus" – am fost încântat să primesc după aceea un tricou purtând această inscripţie.[162]

Superioritatea morală a lui Isus nu face decât să-mi susţină ideea. Isus nu s-a mulţumit numai să-si scoată învăţăturile etice din scrierile sfinte ale tradiţiei sale. În mod explicit, el s-a detaşat apoi de ele, ca de exemplu atunci când a contracarat avertismentele privind încălcarea sâmbetei. „Sâmbăta a fost făcută pentru om, şi nu omul pentru sâmbătă" a fost până la urmă generalizată într-un proverb foarte înţelept. Şi, de vreme ce tema acestui capitol este aceea că nu ne extragem, şi nu trebuie să ne extragem principiile morale din scriptură Isus ar trebui onorat ca model de urmat în acest sens.

Trebuie să admitem că valorile familiei nu erau la Isus aşa cum ne-am fi aşteptat. Cu mama lui vorbea din scurt, aproape brutal, iar pe discipoli i-a îndemnat să-şi abandoneze familiile pentru a-l urma. „Dacă un om vine la mine şi nu îşi urăşte tatăl şi mama, şi nevasta, şi copiii, şi pe fraţii şi surorile lui, şi chiar viaţa lui, acela nu poate să-mi fie ucenic." Comica americană Julia Sweeney a dat expresie propriei nedumeriri în spectacolul propriu intitulat *Letting Go of God*[163]: „Nu asta fac cultele? Nu te pun să-ţi respingi familia ca să te poată

[161] Sectă conservatoare sunnită saudită care luptă pentru curăţarea islamului de influenţele apărute după secolul 10. *(n. trad.)*

[162] R. Dawkins, „Atheists for Jesus", *Free Inquiry* 25: 1, 2005, 9-10.

[163] Julia Sweeney nimereşte bine de asemenea şi atunci când aminteşte, pe scurt, de buddism. La fel precum creştinismul este considerat a fi o religie mai blândă şi mai agreabilă decât islamul, tot aşa şi buddismul este considerat, adesea, drept cea mai agreabilă dintre toate. Cu toate acestea, doctrina coborârii pe scara reîncarnărilor din cauza păcatelor dintr-o viaţă anterioară este destul de neplăcută. Spune Julia Sweeney: „Am fost în Tailanda şi am dat peste o femeie care avea grijă de un băiat groaznic de diform. I-am spus îngrijitoarei: «Eşti atât de bună că ai grija de acest biet copil». La care ea a răspuns «Nu zice *biet copil*, că trebuie să fi făcut el ceva rău de tot într-o altă viaţă, de s-a născut aşa »".

îndoctrina?”[164]

Trecând peste valorile familiale oarecum îndoielnice ale lui Isus, învăţăturile sale etice au fost – cel puţin în comparaţie cu zona calamitată a Vechiului Testament – admirabile. Există, însă, în Noul Testament şi alte învăţături pe care nici o persoană cumsecade nu le poate susţine. Mă refer în special la doctrina centrală a creştinismului, referitoare la „răscumpărarea” „păcatului originar”. Această învăţătură, care se află în inima teologiei Noului Testament, este aproape la fel de dezgustătoare ca şi povestea lui Avraam pus să-l pună în frigare pe Isaac, cu care se şi aseamănă – şi nu accidental, după cum limpede ne spune Geza Vermes în *The Changing Faces of Jesus*. Păcatul originar provine direct din mitul cu Adam şi Eva al Vechiului Testament. Păcatul lor, acela de a fi mâncat fructul unui pom interzis, pare a fi destul de minor faţă de gravitatea unei astfel de aprecieri critice. Natura simbolică a fructului însă, respectiv cunoaşterea binelui şi a răului, ceea ce, în practică s-a dovedit a fi aceea că erau goi, a fost suficientă pentru a transforma escapada lor la furat de mere13 în mama şi tatăl tuturor păcatelor. Ei şi toţi urmaşii lor au fost alungaţi pentru totdeauna din Grădina Edenului, lipsiţi de darul nemuririi fi condamnaţi la generaţii de muncă grea, atât la câmp cât şi li naşterea copiilor.

După faptă şi răsplată – în conformitate cu Vechiul Testament, desigur. Noul Testament adaugă o nouă nedreptate, decorată cu un nou act de sado-masochism, a cărui răutate chiar şi Vechiul Testament o depăşeşte cu greu. Este remarcabil, dacă stai să te gândeşti, faptul că o religie alege drept simbol sfânt al ei un instrument de tortură şi execuţie, purtat adesea la gât, ca ornament. Lenny Bruce a făcut, pe bună dreptate, haz de acest lucru, spunând: „Dacă Isus ar fi fost ucis acum douăzeci de ani, copiii de la şcoala catolica ar fi purtat la gât, în loc de cruci, micuţe scăunele electrice”. Totuşi, şi mai rele sunt teologia şi teoria pedepsei care stau în spatele acestui lucru. După spusele lui Augustin, păcatul lui Adam şi al Evei este considerat a fi transmis mai departe pe linie masculină, prin sămânţa bărbătească. Dar, ce fel de filosofie etică este aceasta care condamnă orice copil, încă înainte de a se naşte, la moştenirea păcatului unui strămoş îndepărtat? De altfel, Augustin, cel care s-a considerat pe sine, pe drept cuvânt, drept o autoritate în materie de păcat, este răspunzător pentru sintagma „păcat originar . Înaintea lui se cunoştea formula „păcat strămoşesc”. În ceea ce mă priveşte, pronunţările şi dezbaterile lui Augustin întruchipează preocuparea nesănătoasă a teologilor creştini timpurii pentru păcat. Şi-ar fi putut dedica scrierile şi predicile slăvirii cerului spuzite cu stele, sau munţilor şi pădurilor verzi, mărilor şi corurilor de ciripituri din zorii zilei. Ocazional şi acestea sunt amintite, totuşi, atenţia creştină este orientată către păcat, păcat, păcat, păcat, păcat, păcat, păcat. Ce urâtă preocupare care să îţi domine viaţa! Schiţată admirabil de Sam Harris în a sa *Letter to a Christian*: „Principala ta preocupare pare a fi aceea că Creatorul universului s-ar simţi jignit de ceea ce fac oamenii atunci când sunt în pielea goală. Această pudibonderie a ta nu face decât să contribuie zilnic la surplusul de nenorocire al omenirii”.

Să discutăm acum, dar, despre sado-masochism. Dumnezeu s-a întrupat pe sine ca om, Isus, pentru a fi torturat şi executat ca *retribuţie* pentru păcatul ereditar al lui Adam. De când Paul a elaborat această respingătoare doctrină, Isus a fost venerat ca *răscumpărător* al păcatelor noastre. Nu numai al păcatului lui Adam, ci şi al tuturor păcatelor *viitoare,* indiferent că oamenii se hotărăsc să le comită, sau nu!

De altfel, aşa după cum multă lume a observat, inclusiv Robert Graves în romanul său *King Jesus,* bietul Iuda Iscarioteanul, ţinând totuşi cont că „trădarea” lui a fost o componentă necesară a unui plan cosmic, a avut parte de un rău tratament istoric. Acelaşi lucru se poate spune şi despre presupuşii ucigaşi ai lui Isus. Dacă Isus a dorit să fie trădat şi apoi omorât pentru a ne răscumpăra nouă păcatele, nu este, totuşi, nedrept, din partea noastră, a celor răscumpăraţi, să ne luăm mereu de Iuda şi de evrei? Am menţionat deja lunga listă a evangheliilor necanonice. Recent, a fost tradus şi i s-a făcut publicitatea corespunzătoare, un manuscris considerat a fi pierduta evanghelie a lui Iuda.[165] Împrejurările descoperirii acesteia sunt controversate, dar se pare că a apărut în Egipt, cândva între anii 1960 şi 1970. Este scrisă în limba coptă, pe şaizeci şi două de foi de papirus, şi a fost datată cu carbon în jurul anului 300 d. Hr., fiind bazată, probabil pe un manuscris grecesc mai timpuriu.

Indiferent cine a fost autorul ei, evanghelia este scrisă din punctul de vedere al lui Iuda Iscarioteanul şi susţine faptul că Iuda l-a trădat pe Isus numai pentru că Isus i-a cerut să joace acest rol. Totul a făcut parte din planul prin care Isus trebuia crucificat pentru a răscumpăra omenirea. Indiferent cât de dezagreabilă ar fi această doctrină, ea pare să atenueze nefericirea faptului că Iuda este blamat, mereu, de atunci încoace.

Am descris doctrina centrală a creştinismului, răscumpărarea, ca fiind dăunătoare, sado-masochistă şi

[164] Pentru o analiză temeinică a tehnicilor folosite de către diferite culte, a se vedea Barker (1984). Relatări jurnalistice despre cultele moderne la Lane (1996) şi Kilduff and Javers (1978).

[165] Paul Vallely and Andrew Buncombe, „History of Christianity: Gospel according to Judas”, *Independent,* 7 April 2006.

respingătoare. Iar pentru atotprezenta ei familiaritate care ne-a tocit obiectivitatea, ar trebui să o respingem şi ca fiind complet iresponsabilă. Dacă Dumnezeu ar fi vrut să ne ierte păcatele, de ce nu le-a iertat pur şi simplu, fără să se mai lase torturat şi executat drept plată pentru ele – şi astfel, întâmplător, să condamne îndepărtate, viitoare, generaţii de evrei la pogromuri şi execuţii în calitate de „ucigaşi de Cristos"? Şi acest păcat ereditar s-a transmis tot prin sămânţa bărbătească?

După cum ne lămureşte tot Geza Vermes, învăţatul evreu, Paul a fost pătruns de vechiul principiu teologic evreiesc după care nu există răscumpărare fără sânge.[166] Într-adevăr, în *Epistola către evrei* (2, 22), el spune exact acest lucru. Eticienii progresişti de astăzi cu greu ar putea susţine orice fel de teorie a pedepsei retributive, ca să nu mai vorbim de teoria ţapului ispăşitor – respectiv, execuţia unui nevinovat pentru plata păcatelor celui vinovat. Nu putem, oricum, să nu ne întrebăm pe cine încerca Dumnezeu să impresioneze? Poate că pe el însuşi, judecător şi jurat în acelaşi timp, şi totodată victimă a execuţiei. Şi, pentru a pune capac la toate acestea, Adam, presupusul făptuitor al păcatului originar, nici măcar nu a existat – lucru stânjenitor, necunoscut lui Paul, dar, probabil, cunoscut atotştiutorului Dumnezeu (şi lui Isus? – dacă se consideră că a fost Dumnezeu), fapt care subminează premiza întregii, complicatei şi urâtei, teorii. Desigur, însă, că toată povestea cu Adam şi Eva a fost doar *simbolică,* nu-i aşa? *Simbolică*? Deci, pentru a se impresiona pe sine însuşi, Isus s-a lăsat torturat şi executat ca pedeapsă substitutivă a unui păcat *simbolic* făptuit de o persoană *inexistentă*? Aşa după cum am afirmat, iresponsabilă şi, în egală măsură, foarte dăunătoare.

Înainte de a lăsa deoparte Biblia, trebuie să atrag atenţia asupra unui aspect, dezgustător în mod deosebit, al învăţăturii sale etice. Creştinii arareori realizează faptul că o mare parte din consideraţia morală privitoare la celălalt, care este, în mod evident, promovată atât de Vechiul cât şi de Noul Testament, a fost iniţial concepută pentru a fi aplicată numai unui grup închis, strict delimitat. „Iubeşte-ţi aproapele" nu însemna ceea ce credem noi. Însemna numai „Iubeşte-l pe celălalt evreu". Demonstraţia în acest sens este extraordinar de bine făcută de către medicul şi antropologul evoluţionist american John Hartung. El a scris o remarcabilă lucrare despre evoluţia şi istoria biblică a moralităţii de grup, accentuând, de asemenea, şi reversul acesteia, respectiv ostilitatea de grup.

IUBEŞTE-TI APROAPELE

Umorul negru al lui John Hartung se vede încă de la început[167], când povesteşte despre iniţiativa unui baptist din sudul Statelor Unite pentru ca locuitorii din Alabama să fie trecuţi în rândul celor care merg în iad. După cum au relatat *New York Times* şi *Newsday,* un număr estimativ de 1,86 de milioane folosesc o formulă de calcul secretă, conform căreia metodiştii au mai multe şanse decât romano-catolicii de a fi mântuiţi, în vreme ce, „practic, toţi cei care nu aparţin de o comunitate bisericească sunt consideraţi printre cei pierduţi". Autosatisfacţia ieşită din comun a unor astfel de persoane se reflectă în diferitele situri dedicate „răpirii extatice", ale căror autori cred în mod absolut că se vor afla în mod automat printre cei care vor „dispărea" în ceruri atunci va veni „sfârşitul timpului". Iată un exemplu tipic, provenind de la autorul lui „Rapture Ready", unul dintre cele mai odioase specimene de pioşenie ipocrită de acest gen: „Dacă va avea loc răpirea extatică, prin aceasta rezultând absenta mea, va fi necesar ca sfinţii vizitatori să replice acest sit sau să-l sprijine financiar".[168] Interpretarea pe care o dă Hartung Bibliei sugerează că aceasta nu oferă creştinilor nici un motiv de automulţumire. Respectând tradiţia Vechiului Testament, singura pe care o cunoştea, Isus îşi limitase grupul său închis de mântuiţi în mod strict la evrei. Hartung ne arată că „Să nu ucizi" nu a fost niciodată menit să însemne ceea ce credem noi că înseamnă. Foarte strict, însemna că nu trebuie să ucizi evrei. La fel, toate poruncile care fac referire la „aproapele tău" un caracter exclusiv. „Vecin" se referă la apropiatul evreu. Moise Maimonide, foarte respectatul rabin şi medic din secolul doisprezece, dezvăluie înţelesul complet al poruncii „Să nu ucizi" după cum urmează: „Dacă cineva ucide un singur israelit, acela încalcă o poruncă negativă, deoarece Scriptura spune „Să nu omori". Dacă cineva omoară cu bună ştiinţă şi în prezenţa martorilor, acela va fi condamnat la moarte cu sabia. Nu este nevoie să spun că, dacă cineva omoară un necredincios, acela nu va fi condamnat". Nu mai este nevoie să spun! În acelaşi spirit Hartung citează Sanhedrinul (curtea supremă evreiască), care exonerează de vină pe cineva care, ipotetic, a omorât din greşeală un israelit încercând să ucidă un animal sau un necredincios. Această mică şaradă morală ridică o problemă interesantă. Ce se întâmplă dacă

[166] Vermes (2000).

[167] Lucrarea lui Hartung a fost iniţial publicată în *Skeptic* 3: 4, 1995 - http://www.lrainc.com/swtaboo/taboos/ltn01.html.

[168] S-ar putea să nu înţelegeţi sensul expresiei „sfinţi vizitatori" [text., *tribulation saints*]. Nu vă omorâţi cu firea; aveţi lucruri mai bune de făcut.

respectivul aruncă cu o piatră într-un grup de nouă necredincioşi şi un israelit, şi are ghinionul să-l omoare tocmai pe acesta? Dificilă chestiune! Răspunsul este însă pregătit: „Atunci, nevinovăţia sa va reieşi din faptul că majoritatea erau necredincioşi.*”* Hartung foloseşte multe dintre citatele biblice cu referire la cucerirea de către Moise, Iosua şi Judecători a ţării promise, pe care le-am folosit şi eu în acest capitol – având grijă să subliniez faptul că persoanele religioase nu mai gândesc astăzi în modul biblic. Pentru mine, acest lucru a demonstrat faptul că principiile noastre morale, indiferent că sunt religioase sau nu, provin dintr-o altă sursă; iar această altă sursă, indiferent care ar fi ea, stă la dispoziţia noastră, a tuturor, indiferent de prezenţa religiei sau de lipsa ei. Hartung ne spune despre un teribil studiu realizat de un psiholog israelian, George Tamarin. Tamarin a prezentat la mai mult de o mie de elevi israelieni, cu vârste între opt şi paisprezece ani, relatarea bătăliei de la Ieriho din cartea lui Iosua:

Iosua a spus poporului: Strigaţi, pentru că Dumnezeu v-a dat oraşul. Iar oraşul şi tot ce se află în el trebuie să fie dat Domnului pentru a fi distrus… Însă tot argintul şi aurul, şi vasele din bronz şi fier, sunt sfinte înaintea Domnului, şi trebuie să intre în visteria Domnului Şi au distrus complet tot ce era în oraş, bărbaţii şi femeile, tinerii şi bătrânii, boii, oile şi măgarii, cu tăişul sabiei… Şi au ars oraşul în foc, şi tot ce era în el; numai argintul şi aurul, şi vasele de bronz şi fier le-au pus în visteria Casei Domnului.

Tamarin le-a pus copiilor o întrebare simplă: „Credeţi că Iosua şi israeliţii au procedat corect, sau nu?”. Copiii trebuiau să aleagă între A (acord total), B (acord parţial), şi C (dezacord total). Rezultatul a fost polarizat: 66 la sută şi-au dat acordul total, 26 la sută dezacordul total, în timp ce destul de puţini, 8 la sută, s-au situat la mijloc cu un acord parţial. Iată trei răspunsuri tipice din grupa A:

După părerea mea, Iosua şi Fiii lui Israel au acţionat aşa cum trebuie, şi iată şi motivele: Dumnezeu le promisese lor pământul şi le dăduse permisiunea de a-l cuceri. Dacă nu s-ar fi comportat astfel, sau nu ar fi ucis pe toată lumea, atunci ar fi existat pericolul ca Fiii lui Israel să fie asimilaţi printre goyim.[169]

După părerea mea, Iosua a avut dreptate să facă ceea ce a făcut, un motiv fiind acela că Dumnezeu i-a poruncit să extermine poporul pentru ca triburile lui Israel să nu se mai poată asimila printre ei şi să deprindă căile lor rele.

Iosua a procedat bine, deoarece oamenii care locuiau acolo erau de altă religie, iar atunci când Iosua i-a omorât a şters de pe faţa pământului acea religie.

De fiecare dată, justificarea oferită masacrului comis de Iosua este religioasă. Chiar şi cei din categoria C, care au optat pentru dezacordul total, au procedat, în unele cazuri, la fel, din diferite alte raţiuni religioase. De exemplu, o fată nu a fost de acord cu cucerirea oraşului Ieriho de către Iosua deoarece, pentru a face acest lucru, a trebuit să intre în el:

Cred că este un lucru rău pentru că arabii sunt necuraţi şi, dacă cineva intră într-un teritoriu necurat, va deveni şi el necurat si, astfel, va avea parte de acelaşi blestem.

Alţi doi, care de asemenea nu au fost de acord, au ales astfel pentru că Iosua a distrus totul, inclusiv animalele şi proprietăţile, în loc să le păstreze ca pradă pentru israeliţi:

Eu cred că Iosua nu a procedat cum trebuie, pentru că ar fi trebuit să păstreze animalele pentru ei.

Eu cred că Iosua nu a procedat cum trebuie, pentru că ar fi putut lăsa proprietăţile din Ieriho; dacă nu le-ar fi distrus, ele ar fi fost ale israeliţilor.

Înţeleptul Maimonide, adesea citat pentru erudiţia lui, nu are nici un dubiu cu privire la poziţia lui în această chestiune: „Distrugerea a şapte naţii este o poruncă pozitivă, după cum se spune: *Să îi ucizi cu temeinicie*. Dacă cineva nu omoară atâţia cât îi stă în putere, acela încalcă o poruncă negativă care spune: *Să nu laşi în viaţă nimic care are suflare*”.

Spre deosebire de Maimonide, copiii din experimentul lui Tamarin erau suficient de tineri pentru a fi inocenţi. Probabil că viziunile sălbatice cărora le-au dat expresie erau cele ale părinţilor lor, sau ale grupului

[169] Deşi, iniţial, în context biblic, termenul evreiesc *goy* (pl.*, -im)* face referire generică la neam, fiind folosit şi relativ la evrei, cu timpul el a căpătat o conotaţie peiorativă cu referire la cei de altă credinţă decât cea iudaică. *(n. trad.)*

cultural în care fuseseră crescuţi. Presupun că este posibil ca şi copiii palestinieni, crescuţi în aceeaşi ţară sfâşiată de război, ar avea păreri similare, dar în direcţia opusă. Aceste consideraţii mă umplu de deznădejde. Ele par a ilustra imensa putere a religiei de a dezbina oamenii şi de a întări duşmănii istorice şi vendete ereditare şi, în mod special, a rezultatelor creşterii copiilor în mediul religios. Nu pot să nu remarc faptul că două dintre cele trei citate ale lui Tamarin, din grupul A, menţionau relele asimilării, în vreme ce al treilea accentua importanţa uciderii oamenilor pentru a le oblitera religia.

Pentru acest experiment Tamarin a avut şi un alt grup, de control, fascinant. Un număr de 168 de copii israelieni a primit acelaşi text din cartea lui Iosua, având însă înlocuit numele lui Iosua cu „generalul Lin", şi cel de Israel cu „un regat chinez de acum 3000 de ani". Rezultatele experimentului au fost, de această, dată inverse. Numai 7 la sută au aprobat comportamentul generalului Lin, 75 la sută nefiind de acord cu el. Cu alte cuvinte, atunci când din ecuaţie a fost eliminată loialitatea faţă de iudaism, majoritatea copiilor a fost de acord cu judecăţile morale pe care le împărtăşesc cei mai mulţi dintre oameni. Acţiunea lui Iosua a fost, de fapt, un genocid barbar. Însă, din perspectivă religioasă, totul arată altfel. Iar diferenţierea începe de timpuriu în viaţă. Ceea ce a făcut deosebirea dintre condamnarea de către copii a genocidului şi aprobarea lui, a fost religia.

În cea de a doua parte a lucrării, Hartung trece la Noul Testament. Pentru a oferi doar un scurt rezumat al tezei lui, Isus a fost adept al aceleiaşi morale de grup care era obişnuită în Vechiul Testament – cuplată cu ostilitatea faţă de cei din afara grupului. Isus a fost un evreu loial. Cel care a inventat ideea translării Dumnezeului evreiesc la *neamuri* a fost Paul. Hartung spune acest lucru mult mai brutal decât mine: „Isus s-ar fi răsucit în mormânt dacă ar fi aflat că Paul i-a dat planul porcilor".

Hartung s-a distrat bine şi cu Apocalipsa, care este, cu siguranţă, una dintre cele mai bizare cărţi ale Bibliei. Se presupune că a fost scrisă de Sf. Ioan şi, după cum arată *Ken's Guide to the Bible,* dacă epistolele sale pot fi considerate ca fiind scrise de un Ioan care a „fumat iarbă", Apocalipsa este scrisă de un Ioan care a luat LSD.[170] Hartung atrage atenţia asupra a două versete din Apocalipsa, în care numărul celor „însemnaţi" (ceea ce anumite secte, precum Martorii lui Iehova, interpretează ca însemnând „mântuiţi") este limitat la 144 000. Opinia lui Hartung este aceea că toţi aceştia trebuie să fi fost evrei: 12 000 din cele 12 triburi ale lui Israel. Ken Smith merge şi mai departe, evidenţiind faptul că cei 144 000 de aleşi nu „s-au pângărit cu femei", ceea ce, probabil, înseamnă că nici unul dintre ei nu poate *fi* femeie. Exact ceea ce era de aşteptat.

Distractiva lucrare a lui Hartung conţine mai multe lucruri Interesante. O recomand încă o dată, şi o rezum printr-un citat:

Biblia reprezintă un proiect de moralitate de grup, completată cu instrucţiuni pentru genocid, înrobirea grupurilor exterioare şi dominaţie mondială. Biblia nu este, însă, nocivă în virtutea obiectivelor ei şi nici chiar a glorificării crimei, cruzimii şi violului. Multe lucrări antice fac acelaşi lucru – de exemplu, Iliada, saga islandeză, povestirile vechilor sirieni şi inscripţiile mayaşe. Nimeni nu afirmă, totuşi, că Iliada reprezintă fundamentul moralităţii. Aici este problema. Biblia se vinde şi se cumpără ca ghid pentru modul în care trebuie sa-şi trăiască oamenii viaţa. Şi este, de departe, cel mai mare bestseller al tuturor timpurilor.

Şi, ca să nu credeţi că exclusivismul iudaismului tradiţional este Unic printre religii, iată încrezătoarea versificaţie a unui imn de Isaac Watts (1674-1748):

Doamne, datorez doar Harului Tău,
Şi nu-ntâmplării precum alţii,
C-am fost născut în rasa creştinească
Şi nu păgân sau vre-un evreu.

Ceea ce mă nedumereşte la aceste versuri nu este exclusivismul lor *per se,* ci logica lor. De vreme ce mulţi alţii au fost născuţi în alte religii decât cea creştină, cum hotărăşte Dumnezeu care popor trebuie să primească o asemenea favoare la naştere? De ce l-a preferat pe Isaac Watts şi pe aceia pe care el i-a avut în vedere atunci când a cântat acest imn? Şi, înainte de a fi fost conceput Isaac Watts, care a fost natura entităţii preferate? Aceste ape sunt adânci, dar poate nu şi pentru o minte orientată spre teologie. Imnul lui Isaac Watts aminteşte de cele trei rugăciuni zilnice pe care evreii ortodocşi şi conservatori (dar nu şi cei reformaţi) sunt învăţaţi să le recite: „Binecuvântat eşti Tu pentru că nu m-ai făcut goy". „Binecuvântat eşti Tu pentru că nu m-

[170] Smith(1995).

ai făcut femeie." „Binecuvântat eşti Tu pentru că nu m-ai făcut rob."

Fără nici o îndoială că religia reprezintă o forţă divizoare, aceasta fiind una dintre principalele acuzaţii la adresa ei. Se spune, pe bună dreptate, că războaiele şi conflictele între grupuri religioase sau secte, sunt, adesea, bazate pe neînţelegeri teologice. Atunci când în Ulster un protestant paramilitar ucide un catolic, el nu îşi şopteşte sieşi „Omoară-l pe nenorocitul de transsubstanţialist, mariolatru şi arzător de tămâie!" Mai curând el va răzbuna moartea unui alt protestant, omorât de un alt catolic, probabil în decursul unei vendete care continuă de generaţii. Religia nu este decât o *etichetă* pentru dușmănia şi răzbunarea dintre grupuri, nu mai rea decât alte astfel de etichete, cum ar fi culoarea pielii, limba, sau echipa de fotbal favorită, atâta doar că ea este mai uşor accesibilă atunci când celelalte nu sunt.

Sigur că tulburările din Irlanda de Nord sunt politice. De fapt, acolo au loc represiuni economice şi politice, ale unui grup şi ale celuilalt, încă de secole. Este adevărat că există resentimente şi nedreptăţi care au prea puţin de-a face cu religia – atâta doar că, şi acesta este un lucru important şi trecut adesea cu vederea, fără religie nu ar fi existat etichete care să hotărască cine trebuie reprimat şi cine răzbunat. Problema adevărată a Irlandei este aceea că etichetele au fost moştenite de-a lungul a multe generaţii. De catolici, ai căror părinţi, bunici şi străbunici au mers la şcoli catolice, şi-au trimis copiii la aceleaşi şcoli. De protestanţi, ai căror părinţi, bunici şi străbunici au mers la şcoli protestante, şi-au trimis copiii la aceleaşi şcoli. Două grupări de oameni care au aceeaşi culoare a pielii, vorbesc aceeaşi limbă, se bucură de aceleaşi lucruri, dar, după cât de adâncă este scindarea lor istorică, ar putea ţine, la fel de bine, de două specii diferite. Însă, fără religie şi fără o educaţie segregată pe raţiuni religioase, diviziunea, pur şi simplu, nu ar fi existat. Din Kosovo în Palestina, din Irak în Sudan, din Ulster în subcontinentul indian, priviţi cu luare aminte la fiecare regiune de pe glob şi veţi găsi dușmănie încăpăţânată şi violenţă între grupuri rivale. Deşi nu vă pot garanta că veţi descoperi religiile ca etichete proeminente, există, totuşi, şanse reale.

În India, în perioada partiţiei, au fost masacrate mai mult de un milion de persoane în încăierările care au avut loc între hinduşi şi musulmani (plus alte cincisprezece milioane dislocate din locurile lor de baştină). În afara celor religioase, alte etichete care să fie aplicate celor care trebuiau uciși nu au existat. Recent, atunci când a scris articolul intitulat „Religia, ca întotdeauna, este otrava din sângele Indiei", Salman Rushdie a fost îndemnat de o recrudescenţă a masacrelor în India.[171] Iată paragraful său de încheiere:

> Ce este de respectat la toate acestea, sau la toate acele crime care sunt comise aproape zilnic în lume în numele de temut al religiei? Cât de bine, şi cu ce rezultate fatale, ridică religia totemuri, şi cât de dornici suntem să ucidem pentru ele! Şi, după ce am făcut-o de destule ori, sentimentul de inutilitate care rezultă din aceasta face ca totul să fie mai uşor atunci când o luăm de la capăt. Astfel că problema Indiei se dovedeşte a fi problema lumii întregi. Ceea ce s-a petrecut în India s-a petrecut în numele lui Dumnezeu. Numele problemei este Dumnezeu.

Nu neg faptul că puternicele înclinaţii ale omenirii către loialitatea de grup precum şi ostilitatea faţă de cei din afara grupului nu ar exista şi în absenţa religiei. Fanii echipelor de fotbal adverse reprezintă un astfel de fenomen. Chiar şi suporterii echipelor de fotbal se aliniază, câteodată, de-a lungul unor demarcaţii religioase, aşa cum se întâmplă cu echipele Glasgow Rangers şi Glasgow Celtic. Limbile, cum este cazul Belgiei, rasele şi triburile, în mod special în Africa, pot constitui exemple importante de diviziune. Însă religia amplifică şi exacerbează efectele negative în cel puţin trei-moduri:

- Etichetarea copiilor. Copiii sunt descrişi ca fiind „copii catolici", sau „copii protestanţi" etc., încă de la o vârstă fragedă, oricum mult prea devreme pentru ca ei să fi putut hotărî singuri în privinţa convingerii lor religioase (voi reveni la tema abuzului de acest tip în capitolul nouă).
- Şcoli separate. Tot de la o vârstă fragedă, copiii sunt educaţi împreună cu membrii grupului religios, separat de copiii ale căror familii aderă la o altă religie. Nu este exagerată afirmaţia că, în Irlanda de Nord, tulburările vor dispărea în cadrul unei singure generaţii, dacă se va aboli segregarea şcolară.
- Tabuuri împotriva „căsătoriei în afară". Acest lucru perpetuează confruntările ereditare şi vendetele prin faptul că împiedică amestecarea grupurilor rivale. Inter-mariajul, dacă ar fi permis, ar conduce în mod natural la stingerea dușmăniilor.

Satul Glenarm, din Irlanda de Nord, este reşedinţa conţilor de Antrim. La un moment dat în istoria recentă, contele de atunci a făcut ceva de negândit: s-a căsătorit cu o catolică. Imediat, în toate casele din

[171] *Guardian,* 12 March 2002: http://books.guardian.co.uk/departments/politicsphilosophyandsociety/story/0,,664342,oo.html.

Glenarm, au fost trase obloanele în semn de doliu. O astfel de oroare faţă de „căsătoria în afară" este, de asemenea, răspândită şi printre evreii religioşi. Câţiva dintre copiii israelieni citaţi mai înainte au menţionat groaznicele pericole ale „asimilării" ca argument al susţinerii lui Iosua în bătălia de la Ierihon. Atunci când persoanele de religii diferite se căsătoresc, acest lucru este grijuliu descris, de către ambele părţi, ca fiind o „căsătorie mixtă", şi adesea au loc lungi dispute cu privire la partea în care să fie crescuţi copiii. Pe când eram un copil încă, şi mai ţineam făclia pâlpâitoare a Bisericii Anglicane, îmi amintesc de faptul că am fost nedumerit când am aflat de regula după care, atunci când un romano-catolic se căsătoreşte cu un anglican, copiii vor fi întotdeauna crescuţi drept catolici. De ce preotul fiecărei denominaţiuni insista asupra acestei condiţii am putut înţelege imediat. Ceea ce nu am putut însă înţelege, şi nu pot nici acum, a fost asimetria. De ce preotul anglican nu răspundea cu regula echivalenţei? Doar pentru că este mai bine educat, presupun. Fostul meu capelan şi „padre" de la Betjeman era, pur şi simplu, o persoana prea cumsecade.

Sociologii au făcut anchete statistice privind homogamia religioasă (căsătoria în aceeaşi religie) şi heterogamia (căsătoria cu cineva de religie diferită). Norval D. Glenn, de la Universitatea din Texas, a adunat un număr de astfel de studii până în 1978 şi le-a analizat laolaltă.[172] El a ajuns la concluzia că în rândurile creştinilor există o tendinţă semnificativă către homogamia religioasă (protestanţii se căsătoresc cu protestanţi iar catolicii cu catolici, acest lucru mergând dincolo de efectul vecinătăţii), însă, la evrei, acest lucru se manifestă în mod deosebit. Dintr-un total de 6 021 respondenţi căsătoriţi, 140 s-au identificat ca evrei, iar dintre aceştia 85,7 la sută s-au căsătorit cu evrei. Acest procent este mult mai mare decât cel aşteptat în ceea ce priveşte căsătoriile homogame. Desigur, nu reprezintă O noutate pentru nimeni. Evreii practicanţi sunt temeinic sfătuiţi împotriva „căsătoriei în afară", iar acest tabu reiese din glumele evreieşti despre mamele care îşi avertizează băieţii în privinţa blondelor shiksas care aşteaptă să-i prindă în mreje. Iată trei declaraţii tipice în acest sens, venite din partea unor rabini americani:

- „Refuz să oficiez căsătorii inter-religoase."
- „Oficiez atunci când cuplurile îşi declară intenţia de a-şi creşte copiii ca evrei."
- „Oficiez doar în cazul în care cuplurile consimt la consiliere premaritală."

Rabinii care sunt de acord să oficieze împreună cu un preot creştin sunt rari şi foarte căutaţi.

Chiar dacă religia nu a făcut prin ea însăşi nici un alt rău, divizarea nemotivată şi voită, susţinerea cultivată a tendinţei naturale a omului de a favoriza relaţiile în interiorul grupului şi a respinge pe cele din afară, ar fi îndeajuns pentru a o defini ca putere semnificativă a răului în lume.

ZEITGEIST-UL MORAL

Acest capitol începe prin a arăta că noi nu ne bazăm principiile morale pe cărţile sfinte – chiar şi aceia dintre noi care sunt religioşi – indiferent de credinţa pe care am putea-o avea. Atunci, cum hotărâm ce este bine şi ce este greşit? Indiferent cum răspundem acestei întrebări, există un consens cu privire la ceea ce considerăm de fapt a fi bine şi rău – consens care prevalează într-un mod surprinzător. Acest consens nu are nici o legătură evidentă cu religia. Totuşi, el se extinde asupra majorităţii persoanelor religioase, indiferent dacă acestea *consideră,* sau nu, că principiile lor morale provin din scriptură. Cu excepţii notabile, precum talibanii afgani şi echivalentul lor creştin din America, multe persoane aderă la acelaşi consens larg, liberal, de principii etice. Majoritatea dintre noi nu provoacă suferinţe inutile; credem în libertatea cuvântului şi o respectăm chiar dacă nu suntem de acord cu ceea ce se spune; ne plătim impozitele; nu înşelăm, nu ucidem, nu comitem incest, nu facem altora lucruri pe care nu am vrea ca aceştia să ni le facă nouă. Unele dintre aceste bune principii pot fi găsite în cărţile sfinte; însă, îngropate alături, zac multe altele pe care nici o persoană decentă nu şi-ar dori să le urmeze, iar cărţile sfinte nu furnizează nici un fel de reguli pentru a distinge între principiile demne de urmat şi principiile rele.

O modalitate de a ne exprima etica consensuală ar fi „Noile Zece Porunci". Diferite persoane şi instituţii au încercat acest lucru. Semnificativ este că rezultatele sunt relativ asemănătoare între ele, producând ceva caracteristic timpului în care respectivii se întâmplă să trăiască. Iată un set de zece noi porunci actuale, pe care le-am găsit întâmplător pe un website ateist.[173]

- Nu face altora ceea ce nu vrei să-ţi facă ei ţie.
- În orice faci, străduieşte-te să nu provoci rău.
- Nu trece cu vederea răul şi nu te reţine de la a face dreptate, ci fii întotdeauna gata să ierţi greşeala

[172] N. D. Glenn „Intereligious marriage in the USA: Patterns and recent trends, *Journal of Marriage and the Family* 44: 3,1982, 555-66.

[173] http://www.ebonmusings.org/atheism/newl0c.html.

recunoscută şi regretată în mod sincer.

- Trăieşte viaţa cu bucurie şi uimire.
- Caută întotdeauna să înveţi ceva nou.
- Probează toate lucrurile; verifică întotdeauna ideile cu faptele şi fi gata să renunţi chiar şi la cea mai de preţ credinţă dacă toate acestea nu sunt în conformitate cu ele.
- Nu încerca niciodată să cenzurezi disputa sau să te izolezi de ea; întotdeauna respectă dreptul celorlalţi de a nu fi de acord cu tine.
- Formează-ţi păreri independente bazate pe propriul tău raţionament şi pe propria experienţă; nu te lăsa condus orbeşte de alţii.
- Îndoieşte-te de toate.

Aceasta mică colecţie nu reprezintă munca vreunui mare înţelept, profet sau etician profesionist. Nu este vorba decât de o persoană oarecare de pe internet, care încearcă să rezume principiile actuale pentru o viaţă bună prin comparaţie cu Cele Zece porunci biblice. Aceasta nu a fost decât prima listă pe care am găsit-o când am introdus într-un motor de căutare „Noile zece porunci", şi în mod intenţionat nici nu am căutat mai departe. Ideea este că aceasta reprezintă genul de listă pe care orice persoană obişnuită şi decentă de astăzi, ar face-o. Nu toată lumea va întocmi exact aceeaşi listă. Filosoful John Rawls, de exemplu, ar putea include ceva de felul: „întotdeauna alcătuieşte-ţi regulile ca şi când nu ai şti dacă vei fi în fruntea sau la coada listei". Un exemplu practic al principiului lui Rawls îl reprezintă un sistem folosit de către populaţia inuită pentru împărţirea hranei: persoana care taie carnea primeşte ultima bucată.

În varianta mea îmbunătăţită a Celor Zece Porunci, le păstrez pe cele de mai sus şi mai adaug câteva:

- Bucură-te de viata ta sexuală atâta timp cât ea nu aduce daune nimănui şi lasă-i şi pe alţii să se bucure de a lor în intimitate, indiferent de înclinaţiile lor, care nu te privesc pe tine.
- Nu face deosebiri şi nu oprima în funcţie de sex, rasă, sau, în măsura în care acest lucru este posibil, de specie.
- Nu îţi îndoctrina copiii. Învaţă-i cum să gândească singuri, cum să evalueze ceea ce este evident şi cum să te contrazică.
- Dă viitorului valoare pe o scară a timpului mai lungă decât a ta proprie.

Ignoraţi micile deosebiri de prioritate. Ideea este că noi toţi, la o scară mare, am progresat din vremurile biblice. Sclavia, care era normală în Biblie şi de-a lungul celei mai mari părţi a istoriei, a fost abolită în tarile civilizate în secolul 19, acum toate naţiunile civilizate acceptă ceea ce era refuzat cu vehemenţă până în anii 1920, anume ca votul femeii să fie egal cu cel al bărbatului, la alegeri sau într-un juriu. În societăţile luminate actuale, categorie care, în mod evident, nu include, de exemplu, Arabia Saudita, femeile nu mai sunt considerate proprietate, ca în vremurile biblice. Orice sistem juridic modern l-ar fi condamnat pe Avraam pentru abuz împotriva copilului. Iar dacă şi-ar fi dus la îndeplinire planul de a-l sacrifica pe Isaac atunci l-am fi condamnat pentru crimă cu premeditare. Totuşi, conform cu obiceiurile timpului său, conduita lui a fost întru totul de admirat, deoarece a ascultat porunca lui Dumnezeu. Religioşi sau nu, noi toţi ne-am schimbat în mod substanţial atitudinea în privinţa a ceea ce este corect şi ceea ce este greşit. Ce anume constituie natura acestei schimbări şi ce o determină?

În orice societate se manifestă un consens oarecum misterios, care se schimbă de-a lungul deceniilor şi pentru care nu este pretenţioasă folosirea termenului împrumutat din germană *Zeitgeist* (spiritul timpului). Am afirmat că votul femeilor este acum universal în democraţiile lumii, însă, în realitate, această reformă a avut loc la o dată uimitor de recentă. Iată câteva date la care femeile au primit drept de vot:

Noua Zeelandă 1893
Australia 1902
Finlanda 1906
Norvegia 1913
Statele Unite 1920
Marea Britanie 1928
Franţa 1945
Belgia 1946
Elveţia 1971
Kuweit 2006

Răspândirea acestor date pe durata secolului 20 arată mişcarea *Zeitgeist*-ului. O altă problemă este atitudinea faţă de rasă. La începutul secolului 20 aproape oricine din Marea Britanie şi din multe alte ţări, ar fi fost considerat, după standardele actuale, drept rasist. Multe persoane albe considerau că persoanele de culoare, în categoria cărora ar fi înglobat atât africani cât şi grupuri fără nicio legătură din India, Australia şi Melanezia, erau inferioare albilor în aproape toate privinţele, cu excepţia favorabilă a simţului ritmului. Eroul echivalent al lui James Bond în anii 1920 era veselul şi mondenul Bulldog Drummond. Într-unui dintre romane, *The Black Gang,* Drummond se referă la „evrei, străini, şi alţi nespălaţi". În scena culminantă a romanului *The Female of the Species,* Drummond este deghizat în personajul Pedro, servitorul de culoare al unui mare răufăcător. Pentru momentul dezvăluirii identităţii lui Pedro ca fiind însuşi Drummond, atât către cititor cât şi către răufăcător, el ar fi putut spune: „Crezi că eu sunt Pedro, dar de fapt sunt de fapt marele tău duşman, Drummond, înnegrit". Dar, el alege cuvintele următoare: „Nu toate bărbile sunt false, însă orice negru pute"… „Drăguţă, barba asta nu e falsă şi nici negru' ăsta nu pute. Aşa că, bag seamă, undeva, ceva e-neregulă". Am citit cartea în anii 1950, la trei decenii după ce a fost scrisă, şi încă era posibil pentru un băiat ca mine să se înfioreze la desfăşurarea acţiunii, şi să nu bage de seamă rasismul. Astăzi, aşa ceva ar fi de neconceput.

După standardele timpului său, Thomas Henry Huxley a fost un liberal luminat şi progresist. Însă timpurile lui nu erau ale noastre, aşa că, în 1871 el a scris cele ce urmează:

Nici un bărbat raţional, cunoscător al realităţii, nu poate crede că un negru obişnuit poate fi egal, şi cu atât mai puţin superior, unui bărbat alb. Şi, chiar dacă aşa ceva ar fi adevărat, este pur şi simplu de necrezut că atunci când toate dizabilităţile lui ar fi înlăturate, iar fălcoasa noastră rudă ar beneficia de şanse egale, fără a se bucura de vreun privilegiu sau de vreo autoritate superioară, el va fi capabil să concureze cu succes cu rivalul sau cu creier mai mare şi maxilar mai mic, într-o întrecere care să necesite gândire şi nu mestecat. Cel mai înalt loc în ierarhia civilizaţiei, cu siguranţă, nu va fi la îndemâna verilor noştri întunecaţi la culoare.[174]

Este un lucru comun faptul ca istoricii de valoare nu judecă declaraţiile din trecut după standardele timpului în care trăiesc ei. Abraham Lincoln, ca şi Huxley era un progresist, şi, cu toate acestea, părerile sale în probleme rasiale par retrograde şi rasiste faţă de ale noastre. Iată-l într-o dezbatere din 1858 cu Steven A. Douglas:

Pot spune, deci, că nu sunt şi nici nu am fost vreodată în favoarea dobândirii în niciun fel a egalităţii sociale şi politice a raselor albă şi neagră. Nu sunt şi nici nu am fost vreodată în favoarea transformării negrilor în votanţi şi juraţi, nici pentru ca ei să deţină funcţii, sau să se căsătorească cu persoane albe; şi pot spune, în plus, că există între rasele albă şi neagră o diferenţă fizică, care, cred că va împiedica întotdeauna cele doua rase să trăiască laolaltă în condiţii de egalitate socială şi politică. Şi, cu toate că nu pot trăi în felul acesta, de vreme ce stau împreună, ar trebui să existe o poziţie superioară şi una inferioară, iar eu, la fel ca orice alt bărbat, sunt pentru desemnarea poziţiei superioare a rasei albe.[175]

Dacă Huxley şi Lincoln s-ar fi născut şi ar fi fost educaţi în vremurile noastre, ar fi fost printre primii care să se crispeze împreună cu noi, toţi ceilalţi, fată de sentimentele lor victoriene şi tonul onctuos. Eu îi citez numai pentru a ilustra modul în care *Zeitgeist*-ul avansează. Dacă până şi Huxley, una dintre marile minţi liberale ale veacului sau, şi chiar Lincoln, care i-a eliberat pe sclavi, pot spune astfel de lucruri, gândiţi-vă numai la ceea ce trebuie să fi fost în capul victorianului *mediu.* Mergând înapoi în secolul 17, este binecunoscut faptul că Washington, Jefferson şi alţi bărbaţi ai Secolului Luminilor au deţinut sclavi. *Zeitgeist*-ul merge însă mai departe, astfel încât este inevitabil ca, uneori, să-l considerăm ca venind de la sine şi să uităm că schimbarea este un fenomen real şi de sine stătător.

Există numeroase alte exemple. Atunci când marinarii au debarcat pentru prima oară în insulele Mauritius şi au văzut blândele păsări Dodo nu le-a trecut prin cap nimic altceva decât să le omoare cu bâtele. Nici măcar nu au intenţionat să le mănânce, nefiind apreciate ca gustoase. Probabil că a izbi nişte păsări lipsite de apărare, blânde şi nezburătoare cu bâta în cap le dădea doar ceva de făcut. Astăzi, un astfel de comportament ar fi de neconceput iar dispariţia unui echivalent modern al păsării Dodo, chiar şi accidental, ca să nu mai vorbim ucise intenţionat de către om, este privită ca o tragedie.

---

[174] Huxley (1871).

[175] http://www.classic-literature.co.uk/american-authors/19th-century/ abraham-lincoln/the-writings-of-abraham-lincoln-04/.

O astfel de tragedie, după standardele climatului cultural actual, a reprezentat-o extincţia lupului tasmanian, *Thylacinus*. Aceste creaturi reprezentative care sunt acum deplânse au avut pusă o răscumpărare pe capul lor până în anul 1909. În romanele victoriene despre Africa, „elefantul", „leul" şi „antilopa" (atenţie la singular) sunt vânat, şi în consecinţă ceea ce îi faci vânatului fără nicio ezitare este să-l împuşti. Nu pentru hrană. Nu pentru autoapărare. Pentru „sport". Însă astăzi *Zeitgeist*-ul s-a schimbat. „Sportivi", bogaţi şi sedentari încă mai împuşcă animale sălbatice africane de la adăpostul unui Land Rover luându-le acasă capetele împăiate. Însă pentru aceasta ei trebuie să plătească scump şi sunt în mare măsură dispreţuiţi pentru ceea ce fac. Conservarea naturii şi conservarea mediului au devenit valori acceptate cu acelaşi statut moral care altă dată era acordat respectării Sabatului şi respingerii chipurilor cioplite.

Săltăreţii ani şaizeci sunt legendari pentru modernismul lor liberal, însă la începutul acelui deceniu, avocatul acuzării din procesul pentru obscenitate privitor la romanul *Lady Chatterley's Lover* a putut totuşi să întrebe juriul: „Aţi fi de acord ca tinerii voştri fii şi tinerele voastre fiice – deoarece fetele pot citi la fel de bine ca şi băieţii (Puteţi crede ca a spus aşa ceva?) – să citească această carte? Este o carte pe care aţi accepta-o în casa dumneavoastră?" Este o carte pe care v-aţi dori să o citească soţia sau servitorii dumneavoastră? Această ultimă întrebare retorică reprezintă o ilustrare particulară extraordinară a vitezei cu care se schimbă *Zeitgeist-ul.*

Invazia americană din Irak este larg condamnată din cauza victimelor în rândul civililor, şi cu toate acestea cifrele sunt incomparabil mai mici decât cele din cel de-al Doilea Război Mondial. Acest lucru pare a indica un standard în permanentă schimbare cu privire la ceea ce este acceptabil din punct de vedere moral. Donald Rumsfeld care astăzi ne pare atât de odios şi lipsit de sensibilitate, ar fi dat impresia unui liberal cu inima frântă dacă ar fi făcut aceleaşi afirmaţii în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Ceva s-a schimbat în deceniile care au urmat. S-a schimbat ceva în noi toţi, iar această schimbare nu are nicio legătură cu religia. Dacă se întâmplă ceva, este în ciuda religiei şi nu datorită ei.

Schimbarea se manifesta într-o direcţie recunoscută pe care mulţi dintre noi ar aprecia-o ca fiind o îmbunătăţire. Chiar şi Adolf Hitler, considerat peste tot ca ducând răul într-un teritoriu necunoscut nu ar fi rezistat în timpul lui Caligula sau a lui Ginghis Han. Fără nicio îndoială că Hitler a ucis mai mulţi oameni decât Ginghis, însă el a avut la dispoziţie tehnologia secolului 20. Oare Hitler a găsit satisfacţie, aşa cum se spune despre Ginghis, în a-şi privi victimele „scăldate în lacrimi. Apreciem nivelul de răutate al lui Hitler după standardele actuale, iar *Zeitgeist*-ul moral a evoluat din vremea lui Caligula, la fel ca şi tehnologia. Hitler pare excepţional de rău numai în funcţie de standardele ceva mai blânde al vremii noastre.

De-a lungul vieţii am auzit foarte mulţi oameni folosind porecle şi stereotipuri naţionale: broscari, macaronari, nemţălăi, jidani, ciori, gălbejiţi, tuciurii. Nu pretind că aceste cuvinte au dispărut, însă în cercurile educate ele sunt dispreţuite. Termenul de „negru" chiar dacă nu are intenţia de a insulta, poate fi folosit pentru datarea unui fragment de proză engleză. Prejudecăţile într-adevăr dezvăluie data când a fost scris ceva. La vremea sa un respectat teolog de la Cambridge, A.C. Bouquet a putut să-şi înceapă capitolul despre islam din lucrarea sa *Comparative Religion* cu aceste cuvinte: „Semitul nu este un monoteist natural aşa cum se presupunea pe la mijlocul secolului 19. El este un animist." Obsesia rasei, ca operă culturii, şi folosirea singularului („semitul"… este un animist) pentru reducerea pluralităţii unui întreg popor la un singur tip nu sunt şocante conform niciunor standarde. Ele indici însă schimbarea *Zeitgeist*-ului. Niciun profesor de teologie de la Cambridge şi nimeni altcineva nu ar mai folosi astăzi aceşti termeni. Aceste indicii subtile ale schimbării obiceiurilor ne spun ci Bouquet scria nu mai târziu de mijlocul secolului 20. De fapt, în anul 1941.

Să mergem înapoi alte patru decenii, şi schimbarea standardelor devine evidentă. Am citat *New Republic* a lui H. G. Wells într-o carte precedentă, şi voi face acelaşi lucru din nou, deoarece ea reprezintă o izbitoare ilustrare a ceea ce vreau să demonstrez:

Şi cum va trata Noua Republică rasele inferioare? Cum va proceda ea cu negrii?… cu omul galben?… cu evreul?… cu acele roiuri de oameni negri, şi bruni, şi alb-murdari, şi galbeni, care nu se potrivesc cu noul sistem de eficienţă? Ei bine, lumea este lume şi nu o instituţie caritabilă, şi consider că aceştia trebuie sa se ducă… Iar sistemul etic al bărbaţilor Noii Republici, sistemul etic care va domina statul mondial, va fi alcătuit astfel încât să privilegieze în primul rând procrearea a ceea ce este de calitate, eficient, şi frumos în omenire – trupuri frumoase şi puternice, minţi limpezi şi puternice… Metoda pe care a urmat-o natura pentru a alcătui lumea, prin care slăbiciunea a fost împiedicată să propage slăbiciune… este moartea… Bărbaţii Noii Republici… vor deţine un ideal care va face uciderea meritorie.

Acestea au fost scrise în 1902, Wells fiind apreciat la vremea lui drept un progresist. În 1902, astfel de

gânduri, deşi nu acceptate larg, ar fi fost un bun subiect de discuţie la un dineu. Cititorii moderni, dimpotrivă, se crispează îngroziţi atunci când văd astfel de cuvinte. Noi trebuie să înţelegem faptul că Hitler, pe cât a fost de odios, aşa după cum ne pare nouă astăzi, nu se situa prea mult în afara *Zeitgeist*-ului vremii sale. Iată cât de repede se schimbă *Zeitgeist*-ul – deplasându-se în paralel, pe un front larg, de-a lungul întregii lumi educate.

De unde provin aceste schimbări concertate şi constante în conştiinţa noastră socială? Nu este de datoria mea să dau un răspuns. Pentru ceea ce mă interesează este suficient faptul că ele, cu siguranţă, nu provin din religie. Dacă sunt nevoit să propun o teorie, aş aborda-o de-a lungul următoarelor traiectorii. Trebuie să explicăm de ce schimbarea *Zeitgeist*-ului moral este sincronizată la un număr atât de mare de oameni, şi mai trebuie să-i explicăm orientarea relativ constantă.

Pentru început, cum se sincronizează la atât de multe persoane? Ea se răspândeşte de la o minte la alta prin conversaţii în localuri publice şi la dineuri, prin cărţi şi recenzii, prin ziare şi emisiuni, şi, astăzi, prin intermediul internetului. Schimbările în climatul moral Sunt semnalate în editoriale, în emisiuni la radio, în discursuri politice, în textele comicilor şi în scenariile telenovelelor, în legile votate în parlamente şi în interpretările pe care le dau judecătorii acestora. O modalitate de a descrie toate acestea ar fi în termenii modificării frecvenţelor genelor culturale din bagajul genetic cultural, însă nu voi urma această pistă.

Unii dintre noi trenează în urma valului de schimbare a *meitgeist*-ului moral, în vreme ce alţii ne aflăm puţin înaintea lui. Însă Bei mai mulţi dintre noi, cei din secolul douăzeci şi unu, ne aflăm adunaţi împreună şi cu mult înaintea omologilor noştri din Evul Mediu, sau din vremea lui Avraam, sau chiar faţă de recenţii ani 1920. Valul continuă să se deplaseze şi chiar şi un avangardist dintr-un secol anterior (T. D. Huxley este un exemplu evident) se va afla cu mult în urma codaşilor unui secol mai târziu. Desigur că (înaintarea nu este reprezentată de o pantă lină, ci de un zig-zag şerpuitor. Există reculuri temporare, precum cel pe care îl suferă Statele Unite din pricina guvernării de la începutul anilor 2000. Pe termen lung însă, tendinţa către progres este negreşită şi va continua.

Ce îi determină orientarea consecventă? Nu trebuie să trecem cu vederea rolul jucat de către lideri individuali, care, în avans faţă de vremea lor, se ridică şi ne determină să mergem alături de ei. În America, idealurile egalităţii rasiale au fost susţinute de către lideri politici de calibrul lui Martin Luther King, ca şi artişti, sportivi şi alte figuri publice şi modele demne de urmat precum Paul Robeson, Sidney Poitier, Jesse Owens şi Jackie Robinson. Emanciparea sclavilor şi cea a femeilor datorează mult liderilor carismatici. Unii dintre aceştia au fost religioşi, iar alţii nu. Unii dintre cei religioşi au făcut respectivele fapte bune pentru că erau credincioşi. În alte ocazii, credinţa a fost doar incidentală. Deşi Martin Luther King a fost creştin, el şi-a extras filosofia sa de nesupunere civilă nonviolentă direct de la Gandhi, care nu era.

Apoi, mai există educaţie avansată şi, în mod deosebit, o înţelegere crescândă a faptului că fiecare dintre noi împărtăşeşte propria umanitate cu membrii altor rase sau ai celuilalt sex – ambele, idei profund nebiblice care provin din biologie, în mod special din evoluţie. Un motiv pentru care negrii şi femeile, iar în Germania nazistă evreii şi ţiganii, au suferit un tratament rău, este acela că nu au fost percepuţi ca fiind pe deplin umani. Filosoful Peter Singer, în *Animal Liberation*, se dovedeşte a fi cel mai elocvent susţinător al opiniei conform căreia trebuie să trecem la o stare post-specie, în care tratamentul uman să fie conferit tuturor speciilor care posedă capacitatea cerebrală de a-l aprecia. Poate că acest lucru dezvăluie direcţia în care se va deplasa *Zeitgeist*-ul în secolele care urmează. Acest lucru ar reprezenta o extrapolare naturală a reformelor de început, cum ar fi abolirea sclaviei şi emanciparea femeii.

Dacă aş explica mai departe cauza care face *Zeitgeist*-ul să se deplaseze în modul în care o face, larg şi concertat, mi-aş depăşi nivelul de psiholog şi sociolog amator. Pentru ceea ce doresc eu, este suficientă observaţia că, în mod obiectiv, el se deplasează, iar acest lucru nu este antrenat de religie – şi cu certitudine că nu de scriptură. Probabil că nu este vorba despre o singură forţă, precum gravitaţia, ci de un concurs complex de forţe disparate, precum cel care susţine legea lui Moore cu referire la creşterea exponenţială a puterii calculatoarelor. Indiferent care ar fi cauza, manifestarea fenomenului de progresie a *Zeitgeist*-ului este mai mult decât suficientă pentru a şubrezi opinia conform căreia avem. nevoie de Dumnezeu pentru a fi buni, sau pentru a putea decide ce anume este bun.

HITLER ŞI STALIN NU AU FOST ATEI?

Zeitgeist-ul se poate deplasa, şi o poate face într-o direcţie generală progresivă, dar, aşa după cum am spus, mişcarea este sinuoasă şi nu lină, cunoscând şi unele întoarceri alarmante. Întoarceri ieşite din comun, profunde şi teribile, ocazionate de dictatori ai secolului douăzeci. Un lucru important este acela de a separa intenţiile diabolice ale unor oameni precum Hitler şi Stalin, de puterea imensă pe care au exercitat-o. Am notat

deja faptul că ideile şi intenţiile lui Hitler nu au fost evident mai diabolice decât cele ale lui Caligula – sau ale unor sultani otomani, ale căror fapte sunt descrise în cartea lui Noel Barber, *Lords of the Golden Horn.* Hitler a avut la dispoziţie armele secolului douăzeci, precum şi tehnologia comunicaţiilor. Fără nici o îndoială că Hitler şi Stalin au fost, după orice standarde, persoane spectaculos diabolice.

„Hitler şi Stalin au fost atei. Ce aveţi de spus despre acest lucru?" Această întrebare vine după aproape fiecare lectură publică pe subiectul religiei, şi în cele mai multe dintre interviurile de la radio. Ea este pusă într-un mod provocator, lansând cu indignare două presupoziţii: (1) nu numai că Hitler şi Stalin erau atei, ci (2) au comis ororile pe care le-au comis *deoarece* au fost atei. Prima presupunere este valabilă în ceea ce îl priveşte pe Stalin şi îndoielnică în privinţa lui Hitler. Dar ea este oricum irelevantă, pentru că cea de a doua presupoziţie este falsă. Cu siguranţă ea este ilogică dacă este considerată ca provenind din prima. Chiar dacă am accepta faptul că Hitler şi Stalin aveau în comun ateismul, ei aveau şi mustaţă, la fel ca Saddam Hussein. Şi ce dacă? Întrebarea care ne interesează nu este aceea dacă indivizii răi, sau buni, au fost atei sau credincioşi. Nu ne ocupăm cu numărarea şi clasificarea celor răi. Faptul că pe cataramele naziştilor scria „Gott mit uns" [Dumnezeu este cu noi] nu dovedeşte nimic – cel puţin nu fără o discuţie amplă. Ceea ce este important nu e ateismul lui Hitler şi Stalin, ci dacă ateismul *influenţează* în mod sistematic oamenii să facă lucruri rele. Nu există nici cea mai mică dovadă în acest sens.

S-ar părea că, fără urmă de îndoială, Stalin a fost ateu. El a urmat un seminar ortodox, mama lui exprimându-şi în permanenţă dezamăgirea că nu s-a făcut preot, aşa cum a dorit ea – lucru care, după Alan Bullock, îl amuza foarte tare pe Stalin.[176] Probabil că din cauza pregătirii sale pentru preoţie, maturul Stalin dorea să distrugă Biserica Ortodoxă Rusă, creştinismul şi, în general, religia. Nu există însă nicio dovadă că brutalitatea lui era motivată de ateism. Acelaşi lucru este valabil şi referitor la pregătirea sa religioasă anterioară, doar dacă nu cumva aceasta nu l-ar fi învăţat să preţuiască credinţi absolută, autoritatea neclintită şi credinţa că scopul scuză mijloacele.

Legenda conform căreia Hitler a fost ateu a fost cultivată asiduu, atât de mult încât foarte mulţi oameni cred acest lucru fără nici O îndoială, ea fiind mereu şi sfidător articulată de către susţinătorii religiei. Adevărul este departe de a fi limpede. Hitler s-a născut într-o familie catolică şi a mers în copilărie la şcoli şi biserici catolice. Evident că acest lucru nu poartă în sine nici o semnificaţie, el putând denunţa aceasta la fel cum a făcut Stalin cu ortodoxia lui rusă după ce a părăsit seminarul teologic din Tbilisi. Hitler nu şi-a denunţat însă niciodată catolicismul şi există indicii că el a rămas credincios de-a lungul întregii sale vieţi. Chiar dacă nu mai era catolic, se pare că a păstrat o credinţă într-un fel de providenţă divină. De exemplu, în *Mein Kampf* el declară că atunci când a auzit vestea declanşării Primului Război Mondial „M-am lăsat în genunchi şi am mulţumit cerului din toată inima mea pentru bunăvoinţa de a-mi fi permis să trăiesc astfel de vremuri".[177] Aceasta se petrecea, totuşi, în 1914, pe când el avea doar douăzeci şi cinci de ani. Poate că s-a schimbat după aceea?

În 1920, pe când Hitler avea treizeci şi unu de ani, apropiatul său Rudolf Hess, mai târziu adjunctul lui, a scris într-o scrisoare adresată Primului-Ministru al landului Bavaria că „Îl cunosc personal pe Herr Hitler foarte bine, şi îi sunt apropiat. Are un caracter neobişnuit de onorabil şi plin de o profundă bunătate, este religios şi un bun catolic".[178] Sigur că se poate spune că, de vreme ce Hess a greşit atât de mult în privinţa „caracterului onorabil" cât şi a „profundei bunătăţi", poate că a greşit şi în privinţa „bunului catolic"! Cu mare greutate Hitler poate fi descris în vreo privinţă ca „bun", ceea ce îmi aminteşte de argumentul cel mai îndrăzneţ şi comic totodată pe care l-am auzit în favoarea faptului că Hitler a fost ateu. Parafrazând, Hitler a fost un om rău iar creştinismul ne învaţă bunătatea, deci Hitler nu putea fi creştin! Observaţia lui Goering la adresa lui Hitler „Numai un catolic putea unifica Germania!" presupun că trebuie să fi făcut referire la cineva crescut catolic şi nu credincios catolic.

Într-un discurs din 1933, la Berlin, Hitler a spus: „Suntem convinşi că poporul are nevoie şi pretinde această credinţă. De aceea, am preluat lupta împotriva mişcării ateiste, şi aceasta nu numai prin declaraţii teoretice: am obliterat-o!"[179] Acest lucru ar putea indica faptul că Hitler, la fel ca mulţi alţii, „credea în credinţă". Însă, în 1941, el îi spune adjutantului său, generalul Gerhard Engel, „Voi rămâne, pentru totdeauna,

[176] Bullock (1991).

[177] Bullock (2005).

[178] http://www.ffrf.org/fttoday/1997/march97/holocaust.html. Acest articol al lui Richard E. Smith a fost iniţial publicat în *Freethought Today* March 1997 şi conţine un mare număr de citate relevante din Hitler şi alţi nazişti, oferind şi sursele respective. Dacă nu se menţionează altceva, citatele mele provin din articolul lui Smith.

[179] http://homepages.paradise.net.nz/mischedj/ca_hitler.html.

catolic”.

Chiar şi dacă nu ar fi fost un creştin sincer, ar fi fost cu totul ieşit din comun ca Hitler să nu fi fost influenţat de lunea tradiţie creştină a blamării evreilor ca ucigaşi de Cristos. În 1923, într-un discurs la Munchen, Hitler a spus că „Primul lucru de făcut este de a salva Germania de evrei, care ruinează economia ţării noastre… Noi vrem să ferim Germania de suferinţa morţii pe Cruce, aşa după cum a păţit Celălalt”.[180] În cartea *Adolf Hitler: The Definitive Biograpby*, John Toland descrie poziţia religioasă a lui Hitler în perioada „soluţiei finale”:

În continuare membru marcant al Bisericii Romei, în ciuda respingerii ierarhiei acesteia, el ducea cu sine învăţătura prin care evreul l-a ucis pe dumnezeu. De aceea, de vreme ce nu reprezenta decât acţiunea mâinii răzbunătoare a lui dumnezeu, exterminarea a putut avea loc fără nici o mustrare de conştiinţă – atâta vreme cât se făcea impersonal, fără cruzime.

Ura creştinilor fată de evrei nu este doar o tradiţie catolică. Martin Luther a fost un antisemit virulent. În cadrul Dietei din Worms el a spus că „Trebuie alungaţi din Germania toţi evreii”. Şi tot el a scris o carte, *„On the Jews and Their Lies”*, care l-a influenţat în mod deosebit pe Hitler. Luther îi descrie pe evrei drept „pui de vipere”, aceeaşi expresie fiind folosită şi de Hitler într-un discurs din 1922, în care a repetat de câteva ori faptul că este creştin:

Simţirea mea creştină mă îndreaptă către Domnul şi Mântuitorul ca luptător. Mă îndreaptă către omul care, odată, în singurătate, înconjurat doar de câţiva dintre cei care îl însoţeau, i-a arătat pe evrei aşa cum sunt şi i-a îndemnat pe oameni să lupte împotriva lor, şi care era adevărul lui Dumnezeu, cel mai mare nu în suferinţă ci ca luptător. Cu neţărmurită dragoste de creştin şi om citesc fragmentul care ne spune cum Domnul s-a ridicat în sfârşit cu toată tăria lui şi a luat biciul pentru a alunga din Templu puii de viperă şi năpârcile. Cât de măreaţă a fost lupta lui pentru lume, împotriva otrăvii evreieşti. Astăzi, după două mii de ani, cu cea mai profundă emoţie îmi dau seama că din cauza aceasta a trebuit El să-Şi verse sângele pe Cruce. În calitate de creştin nu pot să mă las înşelat, ci trebuie să fiu un luptător pentru adevăr şi dreptate… şi dacă există ceva care ar putea demonstra că procedăm corect, aceasta este suferinţa care creşte pe zi ce trece. Iar în calitatea mea de creştin am o datorie şi faţă de propriul meu popor.[181]

Este greu de ştiut dacă Hitler a luat expresia „pui de vipere” de la Luther sau de la Matei 3, 7, aşa după cum, probabil, a făcut-o Luther. Iar în ceea ce priveşte tema persecutării evreilor ca parte a voinţei lui Dumnezeu, Hitler revine la ea în *Mein Kampf*: „De aceea, astăzi cred că acţionez în conformitate cu voinţa Creatoru-lui Atotputernic: *apărându-mă împotriva evreilor, lupt pentru lucrarea Domnului”*. Aceasta era în 1925. A repetat-o într-un discurs în Reichstag, în 1938, afirmând de-a lungul carierei sale lucruri asemănătoare.

Astfel de citate trebuie echilibrate cu altele, din *Table Talk,* în care Hitler exprimă păreri anticreştine virulente, după cum relatează secretara lui. Cele care urmează datează din 1941:

Cea mai grea lovitură pe care a îndurat-o omenirea a fost apariţia creştinismului. Bolşevismul reprezintă copilul ilegitim al creştinismului. Ambele sunt invenţii ale evreului. Minciuna deliberată în ceea ce priveşte religia a fost introdusă în lume de către creştinism…

Motivul pentru care lumea antică era atât de pură, luminoasă şi liniştită a fost acela că nu cunoscuse cele două mari nenorociri: variola şi creştinismul.

În cele din urmă, nu avem nici un motiv de a ne dori ca italienii şi spaniolii să se elibereze de drogul creştinismului. Să fim noi singurul popor care este imunizat împotriva bolii.

Table Talk are multe citate de felul acesta, care echivalează adesea creştinismul cu bolşevismul, făcând câteodată o analogie între Karl Marx şi Sf. Paul, fără a neglija faptul că ambii au fost evrei (în mod bizar, Hitler a avut tot timpul convingerea absolută că Isus nu a fost evreu). Este posibil ca, de prin 1941, Hitler să fi cunoscut un fel de deconvertire sau de dezamăgire faţă de creştinism. Sau, poate că a fost doar un oportunist mincinos, ale cărui cuvinte nu pot fi crezute în nici una dintre direcţii?

Se poate afirma că, în ciuda propriilor afirmaţii precum şi ale celor asociaţi cu el, Hitler nu era credincios

[180] Bullock (2005, 96).

[181] Discursul lui Adolf Hitler din 12 aprilie 1922, în Baynes (1942), 19-20.

ci doar exploata în mod cinic religiozitatea audienţei. Poate că era de aceeaşi părere cu Napoleon, care spunea: „Religia este un lucru excelent pentru a-i menţine liniştiţi pe oamenii de rând", şi cu Seneca: „Religia este privită de către oamenii de rând ca adevărată, de către cei înţelepţi ca falsă, iar de conducători drept folositoare". Nu se poate nega faptul că Hitler ar fi fost capabil de o astfel de atitudine nesinceră. Dacă acesta a fost motivul principal pentru care a pretins că este o persoană credincioasă, acest lucru este bun pentru a ne reaminti că Hitler nu şi-a dus la îndeplinire atrocităţile de unul singur. Teribilele fapte în sine au fost duse la îndeplinire de către soldaţi şi (ofiţerii lor, dintre care mulţi erau cu siguranţă creştini. Ipoteza pe care o dezbatem, menită a explica presupusa nesinceritate a religiozităţii lui Hitler, se bazează pe creştinismul poporului german. Sau, poate că Hitler a considerat că trebuie să afişeze o simpatie pentru creştinism, pentru că altfel regimul lui nu ar fi primit sprijinul pe care l-a primit din partea Bisericii. Acest sprijin s-a vădit în mai piuite feluri, inclusiv în refuzul permanent al papei Pius al XII-lea de a lua poziţie împotriva naziştilor – lucru foarte deranjant pentru Biserica actuală.

În egală măsură, creştinismul lui Hitler a fost sincer, sau s-a prefăcut pentru a dobândi cooperarea creştinilor germani şi a Bisericii Catolice. În ambele situaţii însă, cu greu ar putea fi relele regimului său atribuite ateismului.

Nici chiar atunci când se exprima împotriva creştinismului, Hitler nu renunţase la folosirea unui limbaj providenţial: un misterios agent care, după cum credea el, îl alesese pentru o misiunea divină de a conduce Germania. Uneori îl numea Providenţă, alteori Dumnezeu. După *Anschluss* [anexarea Austriei], pe când Hitler se întorcea triumfător în Viena, în 1938, discursul lui triumfal făcea referire la Dumnezeu în formulă providenţială: „Cred că Dumnezeu a fost acela care a trimis un băiat de pe-aici în Reich, l-a făcut să crească mare şi să ajungă conducătorul naţiunii, pentru ca el să-şi poată aduce patria la Reich".[182]

Atunci când a scăpat tentativei de asasinat de la Munchen, în noiembrie 1939, Hitler a pus aceasta pe seama Providenţei, care a intervenit pentru a-i salva viaţa prin modificarea programului: „Acum sunt pe deplin mulţumit. Faptul că am părăsit Burgerbraukeller mai devreme decât de obicei reprezintă o manifestare a intenţiei Providenţei de a mă lăsa să-mi ating scopul".[183] După această tentativă eşuată de asasinat, arhiepiscopul Munchenului, cardinalul Michael Faulhaber, a dat dispoziţie ca în catedrală să se ţină un *Te Deum,* „Pentru a mulţumi Providenţei divine în numele arhidiocezei noastre pentru fericita salvare a Fuhrerului". Unii dintre oamenii lui Hitler, cu sprijinul lui Goebbels, nu s-au dat în lături de a transforma nazismul într-o adevărată religie. Ceea ce urmează, provenind de la liderul uniunii sindicatelor germane, are aerul unei rugăciuni şi chiar măsura Rugăciunii Domneşti creştine (Tatăl Nostru) sau a Crezului:

> Adolf Hitler! Numai cu tine suntem uniţi! Vrem să ne reînnoim jurământul acum: pe acest pământ noi credem numai în Adolf Hitler. Credem că naţional-socialismul este singura credinţă mântuitoare a poporului nostru. Credem că este în ceruri un Domn Dumnezeu, care ne-a creat, care ne conduce, care ne îndrumă şi care în mod evident ne binecuvântează. Şi mai credem că acest Domn Dumnezeu ni l-a trimis pe Adolf Hitler, pentru ca Germania să poată deveni un fundament pentru veşnicie.[184]

Stalin a fost ateu, iar Hitler probabil că nu a fost; dar, chiar şi dacă ar fi fost, ideea de bază a dezbaterii despre Stalin/Hitler este una foarte simplă. Ateii, ca indivizi, pot comite răul, dar nu o fac în numele ateismului. Stalin şi Hitler au comis rele extreme în numele marxismului dogmatic şi doctrinar, şi, respectiv, al unei teorii eugenice neştiinţifice, nebuneşti, colorată cu dezlănţuiri sub-wagneriene. Războaiele religioase sunt purtate în numele credinţei. Şi au fost îngrozitor de frecvente în decursul istoriei. Nu îmi amintesc de nici un război purtat în numele ateismului. De ce? Un război trebuie să fie motivat de lăcomie economică, de ambiţie politică, de prejudecăţi etnice sau rasiale, de un profund resentiment sau răzbunare, sau de credinţa patriotică în destinul unei naţi-uni. Şi mai credibilă ca motivaţie pentru război este credinţa de nezdruncinat că religia proprie este singura adevărată, întărită de o carte sfântă care condamnă în mod explicit pe toţi ereticii şi susţinătorii unei alte credinţe, şi promite în mod clar soldaţilor lui Dumnezeu că vor intra direct în raiul martirilor. Ca de atâtea ori, Sam Harris nimereşte la fix în *The End of Faith*:

> Pericolul credinţei religioase este acela că permite unor fiinţe omeneşti altminteri normale, să culeagă

[182] Bullock (2005, 43).

[183] Acest citat şi următorul sunt din articolul lui Anne Nicol Gaylor privitor la religia lui Hitler, http://www.ffrf.org/fttoday/back/hitler.html.

[184] http://www.contra-mundum.org/schirrmacher/NS_Religion.pdf.

fructele nebuniei şi să le considere ca *sfinte*. Deoarece fiecare nouă generaţie de copii este deprinsă că afirmaţiile religioase nu trebuie justificate la fel ca celelalte, civilizaţia continuă să fie asediată de armatele absurdului. Chiar acum, ne ucidem între noi din pricina unei literaturi vechi. Cine ar fi putut crede că ceva într-atât de absurd poate fi cu putinţă?

Pe de altă parte, cine ar merge la război pentru *lipsa* credinţei?

8

CE ESTE ÎN NEREGULĂ CU RELIGIA? DE CE ATÂTA OSTILITATE?

Religia a convins oamenii că exista un om invizibil – care trăieşte în cer – care veghează la tot ceea ce faci, minut de minut şi zi de zi Omul invizibil are o listă specială de zece lucruri, pe care vrea să nu le faci. Iar dacă faci vreunul dintre aceste zece lucruri, are un loc anume, plin cu foc şi fum, ardere, tortură şi durere, unde te va trimite ca să stai şi să suferi, să arzi, să te îneci şi să plângi pentru totdeauna, până la sfârşitul timpurilor… Dar El te iubeşte!

GEORGE CARLIN

Prin natura mea, eu nu cred în confruntare. Nu consider că formula adversială este potrivită pentru atingerea adevărului şi refuz cu regularitate invitaţiile de participare la dezbateri organizate. Odată, am fost invitat la o dezbatere cu arhiepiscopul de atunci al Yorkului, la Edinburgh. M-am simţit onorat şi am acceptat. După dezbatere, fizicianul credincios Russell Stannard a publicat în cartea sa *Doing Away With God?* o scrisoare pe care o scrisese ziarului *Observer*:

Domnule, sub jubilantul titlu „Dumnezeu iese pe locul al doilea în faţa Majestăţii Ştiinţei", redactorul dumneavoastră de ştiinţă a relatat (tocmai în Duminica Paştelui) modul în care Richard Dawkins „a produs răni intelectuale grave" arhiepiscopului de York, într-o dezbatere de ştiinţă şi religie. Ni se spune despre „atei zâmbitori şi radioşi", şi „Leii 10, Creştinii 0".

Stannard a blamat ziarul *Observer* pentru a nu fi relatat o altă întâlnire, între el şi mine, împreună cu episcopul de Birmingham şi distinsul cosmolog Sir Hermann Bondi, de la Royal Society, care *nu fusese* aranjată ca dezbatere-confruntare, şi care avusese un rezultat mult mai constructiv. Nu pot decât să fiu de acord cu implicita sa critică la adresa formulei de dezbatere-confruntare. În mod special, din motive pe care le-am expus în *The Devil's Chaplain*, nu particip niciodată la dezbateri cu creaţionişti.[185]

În ciuda neplăcerii provocate de competiţiile gladiatorice, se pare că am dobândit, cumva, o reputaţie de agresivitate faţă de religie. Colegi care sunt de acord că nu există Dumnezeu, că nu trebuie să fii credincios pentru a fi moral şi că putem explica originea religiei şi a moralităţii în termeni non-religioşi, vin cu toate acestea către mine, nedumeriţi. De ce eşti atât de ostil? Ce e rău, de fapt, cu religia? Face chiar atât de mult rău încât trebuie să ducem o adevărată luptă împotriva ei? De ce să nu ne vedem de ale noastre şi ei de ale lor, după cum facem cu zodiile, energia cristalelor şi cercurile de pe câmpuri? Nu sunt toate acestea nişte nonsensuri inofensive?

Trebuie să reiterez faptul că ostilitatea pe care eu, şi alţi atei, o manifestăm, ocazional, contra religiei se limitează la vorbe. Nu voi bombarda pe nimeni, nu voi decapita, lapida, arde pe rug, răstigni şi nu voi intra cu avioane în zgârie-norii nimănui, doar din cauza unei controverse teologice. De obicei, însă, interlocutorul meu nu lasă lucrurile la acest nivel. El poate să continue prin a spune că „Ostilitatea nu vă face să fiţi un ateu fundamentalist, la fel de fundamentalist pe cât sunt şi aiuriţii din *Bible-Belt*-ul[186] american?" Simt nevoia să elimin această acuzaţie de fundamentalism, deoarece devine deranjant de frecventă.

FUNDAMENTALISM ŞI SUBVERSIUNEA ŞTIINŢEI

Fundamentaliştii ştiu că au dreptate pentru că au citit adevărul într-o carte sfântă şi cunosc dinainte că nimic nu îi va clinti din credinţa. Adevărul cărţii sfinte reprezintă o axiomă şi nu rezultatul unui proces raţional. Cartea este adevărată, iar dacă dovezile par a o contrazice, atunci ele trebuie înlăturate şi nu cartea. Dimpotrivă, ceea ce cred eu, ca om de ştiinţă (de exemplu, evoluţia), cred nu pentru că am citit o carte sfântă, ci pentru că am studiat mărturiile. Este cu totul altceva. Cărţile despre evoluţie sunt credibile nu pentru că ar fi sfinte. Ele

[185] Nu am îndrăzneala de a refuza pe motivul oferit de către unul dintre cei mai distinşi colegi ai mei, ori de câte ori un creaţionist încearcă să pună la cale o dezbatere cu el (nu îi voi da numele, însă cuvintele sale trebuie citite cu accent australian): „Ar da foarte bine pe CV-ul dumneavoastră; nu atât de bine, însă, şi pe al meu".

[186] Centura Bibliei – termen, iniţial peiorativ (Bible and Lynching Belt), creat în anii 1920 de către un ziarist american, cu referire la statele religios fundamentaliste din sudul şi sud-estul Statelor Unite. *(n. trad.)*

sunt credibile deoarece prezintă cantităţi uriaşe de mărturii încrucişate. În principiu, oricine le citeşte le poate şi verifica. Atunci când o carte de ştiinţă greşeşte, cineva va descoperi acest lucru, iar greşeala va fi corectată în cărţile următoare. Această deschidere nu este valabilă şi în privinţa cărţilor sfinte.

Filosofii, cei amatori şi cu puţină învăţătură, şi în special cei infectaţi de „relativismul cultural", ar putea încerca la acest punct o diversiune deja uzată: credinţa omului de ştiinţă în *dovadă* reprezintă prin ea însăşi o credinţă fundamentalistă. M-am ocupat în altă parte de acest lucru, aşa că acum nu voi face decât să mă repet, pe scurt. Cu toţii credem în dovezi, indiferent de ceea ce profesăm sub umbrela amatorismului filosofic. Dacă, să spunem, aş fi acuzat de o crimă şi procurorul mă întreabă dacă este adevărat că am fost în Chicago în noaptea crimei, nu pot să scap de răspuns printr-o eschivă filosofică: „Depinde de ceea ce înţelegeţi prin *adevărat*". Şi nici cu un argument antropologic: „Numai în sensul dumneavoastră ştiinţific occidental se poate spune că am fost *în* Chicago. Bongolezii posedă un concept diferit de *în,* după care eşti cu adevărat *în* numai dacă eşti uns ca bătrân ales, îndreptăţit să prizeze scrot uscat de ţap".[187]

Poate că oamenii de ştiinţă sunt fundamentalişti atunci când vine vorba de definirea, într-un mod cumva abstract, a înţelesului noţiunii de „adevăr". Însă, cu toţii facem acelaşi lucru. Nu sunt mai fundamentalist atunci când spun că evoluţia este adevărată, decât atunci când spun că este adevărat că Noua Zeelandă se află în emisfera sudică. Credem în evoluţie pentru că este sprijinită de dovezi, şi am abandona-o imediat dacă o nouă ştiinţă ar respinge-o. Nici un fundamentalist adevărat nu ar face o astfel de afirmaţie.

De asemenea, este uşor de confundat fundamentalismul cu pasiunea. Pot părea pasionat atunci când susţin evoluţia în faţa unui fundamentalist creaţionist, dar acest lucru nu se întâmplă din cauza unui fundamentalism propriu, rival. El se întâmplă pentru că dovezile în sprijinul evoluţionismului sunt deosebit de puternice, iar pe mine mă tulbură foarte tare faptul că oponentul meu nu vede acest lucru – sau, de cele mai multe ori, refuză să-l vadă pentru că vine în contradicţie cu cartea lui sfântă. Pasiunea mea se aprinde şi mai tare atunci când mă gândesc cât de mult *pierd* bieţii fundamentalişti, precum şi cei pe care îi influenţează aceştia. Adevărurile evoluţiei, laolaltă cu multe alte adevăruri ştiinţifice, sunt într-atât de fascinante şi frumoase; ce păcat este să mori ratându-le pe toate! Sigur că aceasta mă face să fiu pasionat. Cum s-ar putea altfel? Încredinţarea mea în evoluţie nu este însă fundamentalism, şi nu este nici credinţă religioasă, şi aceasta pentru că ştiu ce trebuie pentru a mă răzgândi, ceea ce aş face cu bucurie dacă ar apărea dovezile necesare.

Şi se întâmplă. Am mai spus povestea unui respectat conducător de la departamentul de zoologie din Oxford, un om în vârstă, pe vremea când încă eram încă student. Ani de zile a crezut cu ardoare, şi a predat, faptul că aparatul Golgi (un aspect microscopic al interiorului celulei) nu exista în realitate: era fabricat, o iluzie. În fiecare zi de luni, după-amiaza, exista obiceiul ca întregul departament să asculte prezentarea unei lucrări de cercetare susţinută de un lector invitat. Într-o zi, invitatul a fost un biolog celular american, care a prezentat dovezi absolut convingătoare că aparatul Golgi era real. La sfârşit, bătrânul păşi în mijlocul sălii, strânse mâna americanului şi spuse, cu pasiune: „Dragă colega, vreau să-ţi mulţumesc. Am greşit în toţi aceşti cincisprezece ani". Am aplaudat cu frenezie. Nici un fundamentalist nu va spune aşa ceva, niciodată. În practică, nu ar face-o nici toţi oamenii de ştiinţă. Însă, toţi aceştia îl declară ca ideal al lor – nu ca politicienii, de exemplu, care, probabil, ar condamna această răzgândire. Amintirea acestei întâmplări încă îmi provoacă un nod în gât.

Ca om de ştiinţă, mă opun religiei fundamentaliste pentru că ea corupe în mod activ iniţiativa ştiinţifică. Ea ne învaţă să nu ne răzgândim şi să nu dorim să cunoaştem lucruri interesante care ne Stau, tuturor, la dispoziţie. Ea subminează ştiinţa şi secătuieşte intelectul. Cel mai trist exemplu pe care îl cunosc este cel al geologului american Kurt Wise, care este acum director la Center for Origins Research de la Bryan College, în Dayton, statul Tennessee. Nu din întâmplare acest colegiu poartă numele lui William Jennings Bryan, procuror al profesorului de ştiinţe John Scopes, din aşa numitul „Proces al maimuţelor", care a avut loc în Dayton în 1925. Wise şi-ar fi putut împlini visul de a deveni profesor di geologie la o universitate adevărată, una al cărei motto ar fi putut fi „Gândeşte critic", şi nu oximoronicul afişat pe situl de la Bryan „Gândeşte critic şi biblic". El a obţinut o diplomă reală în geologie, la Universitatea din Chicago, urmată de alte două grade mai înalte, în geologie şi paleontologie la Harvard (nici mai mult nici mai puţin), unde a studiat cu Stephen Jay Gould (nici mai mult nici mai puţin). A fost foarte bine calificat, şi un tânăr om de ştiinţă promiţător, bine plasat pe drumul visat de a ajunge să predea ştiinţa şi să facă cercetare la o universitate cum se cuvine.

Apoi, a venit tragedia. Ea a venit nu din afară, ci din interiorul propriei sale minţi, în mod fatal şubrezită şi slăbită de o educaţii familială fundamentalistă, care îi pretindea să creadă că Pământul – subiectul educaţiei

[187] Din „What is True?", cap. 1-2, Dawkins (2003).

primite la Chicago şi Harvard – are mai puţin de zece mii de ani. Era mult prea inteligent ca să nu recunoască ciocnirea frontală dintre credinţa lui şi ştiinţa pe care o poseda, iar acest conflict mental l-a făcut din ce în ce mai nervos. Într-o zi, nu a mai putut suporta tensiunea şi a rezolvat chestiunea cu ajutorul unor foarfece. A luat o Biblie şi a decupat din ea toate versetele care ar fi trebuit să cadă dacă viziunea ştiinţifică ar fi fost adevărată. La capătul acestui exerciţiu brutal de corect şi totodată extenuant, a mai rămas atât de puţin din Biblia lui încât,

Am încercat pe cât am putut, şi nici chiar cu ajutorul marginilor intacte ale Scripturii nu a fost posibil să iau Biblia fără să o rup în două. A trebuit să hotărăsc între evoluţie şi Scriptură. Fie Scriptura era adevărată şi evoluţia greşea, fie evoluţia era adevărată şi trebuia să arunc Biblia… Atunci, acolo, în acea noapte am acceptat Cuvântul lui Dumnezeu şi am respins tot ceea ce ar fi putut vreodată să i se opună, inclusiv evoluţia. Odată cu aceasta, cu mare durere, mi-am aruncat pe foc toate visurile şi speranţele legate de ştiinţă.

Mi se pare foarte trist; dacă povestea aparatului Golgi m-a mişcat până la lacrimi, provocându-mi admiraţie şi exultare, povestea lui Kurt Wise este pur şi simplu jalnică şi demnă de milă. Lovitura adusă carierei şi fericirii sale în viaţă a fost dată de propria persoană, în mod inutil; i-ar fi fost foarte simplu să evite această situaţie. Nu trebuia decât să arunce biblia. Sau să o interpreteze din punct de vedere simbolic ori alegoric, aşa cum procedează teologii.

În schimb, el a procedat ca un fundamentalist şi s-a dezis de ştiinţă, dovezi şi raţiune, dezicându-se totodată de visurile şi speranţele sale. Caz unic, probabil printre fundamentalişti, Kurt Wise este cinstit – într-un mod răvăşitor, dureros şi şocant. Ar putea primi Premiul Templeton; s-ar putea să fie singurul beneficiar sincer. Wise aduce la suprafaţă ceea ce se petrece în secret dedesubt, în minţile fundamentaliştilor în general, atunci când se întâlnesc cu dovezi ştiinţifice care le contrazic credinţele. Ascultaţi această peroraţie:

Deşi există şi raţiuni ştiinţifice pentru a accepta un Pământ tânăr, eu sunt adept al creaţiei recente, deoarece astfel înţeleg Scriptura. După cum le-am împărtăşit şi profesorilor mei cu ani în urmă, pe când eram la facultate, dacă toate dovezile universului vor fi contra creaţionismului, atunci voi fi primul care le va accepta; dar voi continua să fiu creaţionist, deoarece aceasta este ceea ce pare să indice Cuvântul lui Dumnezeu. Aceasta trebuie să fie poziţia mea.[188]

Deşi pare a-l cita pe Luther, când şi-a pironit tezele pe uşa bisericii din Wittenberg, bietul Kurt Wise îmi aminteşte mai mult de Winston Smith în 1984, pe când se străduia cu disperare să creadă că doi şi cu doi fac cinci, deoarece atât a spus Fratele cel Mare că face. Winston, pe de altă parte, fusese torturat. Gândirea dublă a lui Wise nu provine din imperativul torturii fizice, ci din imperativul – care, după unii, nu poate fi negat – credinţei religioase: indiscutabil, o formă de tortură mentală. Sunt ostil religiei şi pentru ceea ce i-a făcut lui Kurt Wise. Şi dacă a făcut aşa ceva unui geolog educat la Harvard, gândiţi-vă numai ce poate ea face altora, mai puţin dotaţi şi mai slab înarmaţi.

Fundamentalismul religios este pus pe ruinarea educaţiei ştiinţifice a mii de minţi tinere, nevinovate, bine intenţionate, şi dornice de învăţătură. Poate că religia „ponderată", non-fundamentalistă, nu face acest lucru. Dar ea pregăteşte lumea pentru fundamentalism prin aceea că învaţă copiii, de la vârste fragede, că a crede fără nici un dubiu este o virtute.

PARTEA ÎNTUNECATĂ A ABSOLUTISMULUI

Într-un capitol anterior, pe când încercam să explic schimbarea *Zeitgeist*-ului, am menţionat consensul larg al persoanelor liberale, luminate şi de bun-simţ. Am făcut atunci edulcorata prezumţie că „noi" toţi aderăm la acest consens, unii mai mult şi alţii mai puţin, gândindu-mă la cei mai mulţi dintre cititorii prezumtivi ai acestei cărţi, indiferent că sunt credincioşi sau nu. Desigur, însă, că nu toată lumea aderă la un consens (si nici nu va simţi nevoia să-mi citească cartea). Trebuie recunoscut faptul că absolutismul nu este nici pe departe mort. El ghidează minţile multor oameni de astăzi, cel mai periculos în lumea musulmană şi în incipienta teocraţie americană (se poate consulta cartea *American Tbeocracy,* a lui Kevin Phillips). Un astfel de absolutism aproape întotdeauna este rezultatul credinţei de tip religios, şi constituie un motiv principal pentru ideea că religia reprezintă o forţă a răului în lume.

Una dintre cele mai feroce pedepse ale Vechiului Testament este cea pentru blasfemie. Ea este încă în vigoare în unele ţări. Secţiunea 295-C a Codului Penal pakistanez prevede pedeapsa cu moartea pentru această „crimă". Pe 18 august 2001, Dr. Younis Shaikh, doctor în medicină şi conferenţiar, a fost condamnat la moarte pentru blasfemie. Principala sa crimă a fost aceea de a fi spus studenţilor lui că profetul Mohammed nu a fost musulman înainte să fi inventat această religie, la vârsta de patruzeci de ani. Unsprezece dintre studenţi l-au

[188] Ambele citate din Wise provin din contribuţia lui la cartea *In Six Days,* apărută în 1999, o antologie de eseuri scrise de creaţionişti adepţi ai teoriei Pământului tânăr.

denunţat autorităţilor pentru această „infracţiune”. Legea blasfemiei este invocată în Pakistan cu precădere împotriva creştinilor, precum Augustin Ashiq „Kingri” Masih, condamnat la moarte în Faisalabad, în 2000. Lui Masih, creştin fiind, nu i s-a permis să se căsătorească cu iubita lui deoarece ea era musulmană şi, incredibil, legea pakistaneză (şi cea islamică) nu permite căsătoria unei femei musulmane cu un bărbat de altă credinţă. Atunci el a încercat să se convertească la islam, dar a fost acuzat că face acest lucru din motive imorale. Din relatarea pe care am citit-o nu reiese limpede dacă aceasta a constituit crima lui capitală, sau ceva ce ar fi spus privitor la moralitatea proprie a profetului. Oricum, cu siguranţă că nu a fost tipul de infracţiune care i-ar fi adus pedeapsa cu moartea în nicio ţară a lumii ale cărei legi nu se bazează pe bigotism religios.

În 2006, în Afganistan, Abdul Rahman a fost condamnat la moarte pentru că s-a convertit la creştinism. A omorât pe cineva, a rănit pe cineva, a produs vreo pagubă? Nu! Tot ceea ce a făcut a fost să se răzgândească. Interior şi privat, el s-a răzgândit. *Gândea* într-un fel care nu era pe placul partidului care conducea ţara. Iar acesta nu era Afganistanul talibanilor, ci Afganistanul „eliberat” al lui Hamid Karzai, sprijinit de către coaliţia condusă de americani. În cele din urmă, Rahman a scăpat de execuţie, dar numai pe motiv de sănătate mintală, şi numai după o puternică presiune internaţională. A găsit azil în Italia, pentru a nu fi ucis de către zeloşii dornici de a-şi împlini datoria islamică. Prevederea pedepsei cu moartea pentru apostazie este, încă, articol în *constituţia* Afganistanului „eliberat”. Reţineţi că apostazia nu se referă la prejudicii fizice aduse persoanelor sau proprietăţii. Este, pur şi simplu, o crimă mentală, pentru a folosi terminologia lui George Orwell din *1984,* pedeapsa pentru aceasta fiind, sub legea islamică, moartea. Pentru a da un exemplu în care sentinţa a fost executată, pe 3 septembrie 1992, în Arabia Saudită, Sadiq Abdul Karim Malallah a fost decapitat public, după ce fusese condamnat legal pentru apostazie şi blasfemie.[189]

Am avut la un moment dat o întâlnire televizată cu Sir Iqbal Sacranie, amintit în primul capitolul ca lider „moderat” al musulmanilor din Marea Britanic L-am provocat la discuţie pe tema pedepsei cu moartea pentru apostazie. S-a sucit şi s-a răsucit, dar nu a fost capabil nici să îi nege existenţa şi nici să o respingă. A tot încercat să schimbe subiectul, afirmând că reprezintă un amănunt lipsit de importanţă. Acesta este omul care a fost făcut cavaler de către guvernul britanic, pentru meritul de a fi promovat bune „relaţii interconfesionale”.

Dar să nu lăsăm creştinismul pradă automulţumirii. Nu mai târziu de 1992, în Marea Britane, John Willim Gott a fost condamnat la nouă luni de muncă silnică pentru blasfemie: îl comparase pe Isus cu un clovn. Aproape de necrezut, dar crima de blasfemie încă se mai află în referinţele legale ale Marii Britanii[190], iar în 2005, un grup creştin privat, a încercat să dea în judecată pentru blasfemie BBC-ul pentru a fi transmis *Jerry Springer, the Opera*[191].

În Statele Unite, sintagma „American Taliban” [taliban american] abia aştepta să apară – o căutare rapidă pe Google arătând mai mult de o duzină de situri care o folosesc.[192] Citatele de pe aceste situri, provenind de la lideri religioşi americani şi politicieni care beneficiază de sprijin religios, ne aduc aminte de bigotismul îngust, de răutatea crudă, lipsită de inimă, a talibanilor afgani, a ayatollahului Khomeini şi a autorităţilor wahabite din Arabia Saudită. Pagina web numită „The American Taliban” constituie o sursă remarcabil de bogată în citate revoltătoare şi totodată trăsnite, începând cu primul loc, deţinut de o anume Ann Coulter, care, după cum m-au asigurat colegii americani, nu este o făcătură inventată de cei de la *The Onion*[193]: „Ar trebui să le invadăm ţările, să le ucidem conducătorii şi să-i convertim la creştinism”.[194] Alte asemenea perle se referă la congressmanul Bob Dornan, „Nu folosiţi termenul *gay* decât dacă este acronimul de la *Got Aids Yet?*”, generalul William G. Boykin, „George Bush nu a fost ales de majoritatea votanţilor din Statele Unite, ci a fost numit de către Dumnezeu” – şi una mai veche, referitoare la faimoasa politică a mediului a Secretarului de Stat pentru probleme interne al lui Ronald Reagan: „Nu mai trebuie să protejăm mediul, pentru că a doua venire a lui Cristos este aproape”. Talibanii afgani şi şi talibanii americani constituie bune exemple despre ceea ce se întâmplă atunci când oamenii iau în serios, şi în literă, scripturile. Ei ne oferă o imagine îngrozitoare a ceea ce trebuie să fi fost viaţa în teocraţia Vechiului Testament. Cartea *The Fundamentals of Extremism: The Christian Right in America,* a lui Kimberly Blaker, reprezintă un expozeu privind pericolul pe care îl reprezintă talibanii

---

[189] Warraq (1995, 175).

[190] Încarcerarea lui John William Gott pentru a-l fi numit pe Isus clovn este menţionată în *The Indypedia,* publicată de *Independent,* 29 April 2006. Tentativa de dare în judecată a BBC pentru blasfemie este în ştirile BBC din 10 ianuarie 2005, http://news.bbc.co.uk/l/hi/entertainment/tv_and_radio/4161109.stm.

[191] Spectacol muzical-satiric, inspirat dintr-un cunoscut show TV. *(n. trad.)*

[192] La ora actuală, există peste două milioane de referinţe, *(n. trad.)*

[193] Sit satiric american de ştiri. *(n. trad.)*

[194] http://adultthought.ucsd.edu/Culture_War/The_American_Taliban.html.

creştini (prezentaţi nu sub acest nume).

CREDINŢA ŞI HOMOSEXUALITATEA

Sub conducerea talibană, pedeapsa oficială pentru homosexualitate în Afganistan era execuţia prin îngroparea de viu, prin metoda prăvălirii unui zid peste victimă. „Crima" propriu zisă fiind un act privat, petrecut între adulţi care consimt şi nu fac rău nimănui, este din nou emblematică pentru absolutismul religios. Propria mea ţară nu are de ce să fie mândră. Homosexualitatea privată a constituit o crimă în Marea Britanie până în 1967. În 1954, matematicianul britanic Alan Turing, candidat alături de John von Neumann la titlul de părinte al computerului, s-a sinucis după ce a fost condamnat pentru infracţiunea penală de comportament homosexual în particular. Turing nu a fost executat prin prăvălirea unui zid asupra lui, cu tancul. Lui i s-au oferit două opţiuni, între doi ani de închisoare (vă imaginaţi cum l-ar fi tratat ceilalţi deţinuţi) şi un tratament cu hormoni injectabili despre care se spunea că echivalau cu castrarea chimică, şi i-ar fi provocat creşterea sânilor. Alegerea lui finală a fost un măr pe care îl injectase cu cianură.[195]

Ca minte cheie în descifrarea codului german Enigma, fără nici o îndoială că Turing a adus o contribuţie mai mare la înfrângerea naziştilor decât Eisenhower sau Churchill. Mulţumită lui Turing şi colegilor lui din programul Ultra, de la Bletchley Park, generalii aliaţi de pe front aveau capacitatea de a cunoaşte planurile germane cu mult timp înainte de a fi implementate. După război, atunci când rolul lui Turing nu mai era un secret, el ar fi trebuit făcut cavaler şi sărbătorit ca inteligenţă a naţiunii. În loc, acest geniu blând, excentric şi bâlbâit a fost distrus pentru o „infracţiune", comisă în cadru privat, care nu a produs vreun rău nimănui. Din nou, mâna de neconfundat a moralistului fundamentat pe credinţă manifestă o ardoare deosebită pentru ceea ce fac oamenii la ei acasă.

Atitudinea pe care o manifestă „talibanii americani" faţă de homosexualitate este tipică pentru absolutismul religios. Să-l ascultăm pe reverendul Jerry Falwell, fondator al Liberty University: „SIDA nu reprezintă numai pedeapsa lui Dumnezeu pentru homosexuali; ea este o pedeapsă pentru o societate care tolerează homosexualii".[196] Primul lucru pe care l-am observat cu privire la împiedicarea cercetării medicale care ar putea salva, cu siguranţă, multe vieţi.[197] Motivul evident pentru respingerea pedepsei cu moartea îl reprezintă respectul faţă de viaţa omului. Din 1976, când Curtea Supremă a Statelor Unite a respins interzicerea pedepsei cu moartea, statul Texas este răspunzător pentru mai mult de o treime din execuţiile care au avut loc în totalul celor cincizeci de state ale Uniunii. Iar Bush, ca guvernator al Texasului, a autorizat mai multe execuţii decât oricare alt guvernator din istoria acestui stat, ajungând la o medie de una la nouă zile. Poate că nu îşi făcea decât datoria respectând legile respectivului stat?[198] Dar ce ne facem atunci cu autorul faimosului reportaj de la CNN, Tucker Carlson, el însuşi un suporter al pedepsei cu moartea, care a fost şocat de imitaţia „umoristică" a unei femei încarcerate pe culoarul morţii, care pleda pentru suspendarea execuţiei, făcută de George Bush: „Vă rog," se smiorcăia Bush strâmbându-şi buzele pentru a imita disperarea femeii, „nu mă omorâţi".[199] Poate că femeia ar fi fost privită cu ceva mai multă înţelegere dacă ar fi arătat că, odată, a fost şi ea un embrion. Contemplarea embrionilor pare a avea un efect ieşit din comun asupra multor oameni ai credinţei. Maica Tereza, în discursul de primire a Premiului Nobel pentru Pace, a afirmat că „Cel mai mare distrugător al păcii este avortul". *Ce anume?!* Cum este posibil ca o femeie care are o judecată atât de aberantă să fie luată în serios, orice ar spune, ca să nu mai vorbim de a fi luată în serios pentru un Premiu Nobel? Oricine este tentat de a se lăsa dus de nas de ipocrizia pietistă a Maicii Tereza ar trebui să citească cartea lui Christopher Hitchens *The Missionary Position: Mother Tereza in Theory and Practice*.

Întorcându-ne la talibanii americani, să-l ascultăm pe Randall Terry, fondatorul organizaţiei pentru intimidarea medicilor care practică avortul, numită Operation Rescue: „Atunci când eu, sau cei ca mine, mergem prin ţară, aţi face bine să o luaţi la goană, pentru că o să vă găsim, o să vă judecăm şi o să vă executăm. Vorbesc cât se poate de serios. Voi face astfel încât judecarea şi condamnarea lor să fie parte din misiunea mea". Inspiraţia creştină a lui Terry se vede cu claritate şi în alte declaraţii:

---

[195] Hodges (1983).

[196] Acest citat şi cele care mai urmează în această secţiune sunt de pe situl American Taliban deja menţionat.

[197] A se vedea Mooney (2005). De asemenea Silver (2006), care mi-a parvenit când această carte era gata, prea târziu pentru a mai putea fi discutată pe larg, aşa cum mi-aş fi dorit.

[198] Pentru o analiză interesantă privind ceea ce face ca statul Texas să fie diferit în această privinţă: http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/execution/readings/texas.html.

[199] http://en.wikipedia.org/wiki/Karla_Faye_Tucker.

Nu vreau decât să lăsaţi să vă scalde un val de intoleranţă. Nu vreau decât să lăsaţi să vă scalde un val de ură. Da, ura este bună… telul nostru este o naţiune creştină. Avem datoria biblică, suntem chemaţi de către Dumnezeu pentru aceasta, să cucerim această ţară. Nu vrem egalitate. Nu vrem pluralism. Ţelul nostru trebuie să fie simplu. Trebuie să avem o naţiune creştină construită pe legea lui Dumnezeu, pe Cele Zece Porunci. Fără regrete.[200]

Această ambiţie de a realiza ceea ce nu poate fi numit altfel decât un stat fascist creştin este cu totul tipică pentru talibanii americani. Ea este o imagine aproape în oglindă a statului fascist islamic, atât de puternic dorit de alţii, în alte părţi ale lumii. Randall Terry nu posedă încă putere politică. Însă nici un observator al scenei politice americane la momentul scrierii acestei cărţi (2006) nu îşi poate permite să fie prea optimist în acest sens.

Un consecvenţialist sau un utilitarist ar putea aborda problema avortului într-un mod diferit, încercând să pună în balanţă suferinţa. Embrionii suferă? (Probabil că nu, devreme ce sunt avortaţi mai înainte de a avea un sistem nervos: şi chiar şi dacă este destul de dezvoltat pentru a avea un sistem nervos, el va suferi cu siguranţă mult mai puţin în comparaţie cu o vită adultă într-un abator.) Suferă femeia gravidă, sau familia ei, dacă ea nu avortează? Foarte posibil că da, şi, de fiecare dată, dat fiind că embrionului însuşi îi lipseşte sistemul nervos, nu ar trebui ca sistemul bine dezvoltat al mamei să facă alegerea?

Nu se poate nega faptul că un consecvenţialist ar putea avea o bază pentru a se opune avortului. El ar putea oferi argumente prezumtive (deşi, în acest caz, eu nu aş face-o). Se poate ca embrionii să nu sufere, însă o cultură care tolerează luarea vieţii omeneşti riscă să depăşească măsura – unde se va ajunge? La infanticid?

Regulile determinative cunosc un adevărat Rubicon la momentul naşterii, şi oricine îşi poate da seama că un alt astfel de moment, plasat mai devreme în dezvoltarea embrionară, este greu de găsit. De aceea, argumentele prezumtive ne pot determina să acordăm momentului naşterii mai multă semnificaţie decât i-ar da un utili-ţarism interpretat strict.

Şi argumentele împotriva eutanasiei pot fi formulate în termeni prezumtivi. Să ne imaginăm un citat dintr-un filosof moralist: „Dacă li se va permite medicilor să pună capăt agoniei pacienţilor aflaţi în fază terminală, primul lucru pe care îl vei observa va fi acela că fiecare se va înghesui cu bunica la doctor ca să îi ia banii. Noi, filosofii, poate că ne-am dezvoltat din absolutizarea lucrurilor, însă societatea are nevoie de disciplina conferită de reguli absolute precum „Să nu ucizi”, pentru că, altfel, nu ar şti unde să se oprească. În anumite circumstanţe, absolutizarea, din toate motivele posibile într-o lume neideală, conduce la *consecinţe* mai bune decât consecvenţialismul! De exemplu, noi, filosofii, am putea depune toate strădaniile teoretice pentru a interzice mâncarea oamenilor – cei care sunt deja morţi şi nerevendicaţi de familie, cum ar fi, să spunem, vagabonzii călcaţi de maşină. Însă, din raţiuni prezumtive, tabuul absolut împotriva canibalismului este mult prea valoros pentru a renunţa la el”.

Argumentele prezumtive ar putea fi considerate o modalitate prin care consecvenţialiştii por readuce o formă de absolutism indirect. Însă inamicii religioşi ai avortului nu se deranjează cu argumente de tip prezumtiv. Pentru ei, problema este mult mai simplă. Un embrion este un „bebeluş”, a-l ucide constituie o crimă, şi asta este tot – aici se încheie discuţia. De la această poziţie absolutistă decurg multe lucruri. Pentru început, trebuie să înceteze cercetarea celulelor stern embrionare, în ciuda uriaşului potenţial pentru ştiinţa medicală, deoarece implică moartea celulelor embrionare. Inconsecvenţa se vede atunci când realizezi că societatea acceptă deja fertilizarea in vitro, în care medicii stimulează femeia pentru a produce un surplus de ovule, pentru a fi fertilizate în afara organismului. Pot fi produşi până la doisprezece zigoţi viabili, dintre care doi sau trei sunt implantaţi în uter. Aşteptarea este ca din aceştia să se poată dezvolta unul sau doi. În consecinţă, fertilizarea in vitro omoară produsul concepţiei în două stadii de procedură, iar societatea nu are, în general, vreo problemă cu acest lucru. De douăzeci de ani, fertilizarea in vitro a fost procedura standard de aducere a bucuriei în cuplurile fără copii.

Totuşi, absolutiştii religioşi pot avea probleme cu fertilizarea in vitro. Ziarul *Guardian* din 3 iunie 2005 a publicat o poveste bizară sub titlul „Cupluri creştine răspund chemării de a fi salvaţi embrionii abandonaţi de fertilizarea in vitro”. Povestea se referă la o organizaţie numită Snowflakes [Fulgi de zăpadă], care vrea să „salveze” embrionii înlăturaţi de clinicile de specialitate. „Am simţit chemarea Domnului de a încerca să dăm unuia dintre aceşti embrioni – aceşti copii – şansa de a trăi”, a declarat o femeie din statul Washington, al cărei al patrulea copil a rezultat din această „neaşteptată alianţă pe care creştinii conservatori au făcut-o cu lumea

[200] Sursa acestor citate ale lui Randall Terriy o constituie acelaşi sit American Taliban.

bebeluşilor din eprubetă". Îngrijorat de alianţă, soţul femeii a consultat pe unul dintre bătrânii bisericii, care l-a sfătuit că „Dacă vrei să eliberezi sclavii, trebuie câteodată să faci un târg cu negustorul de sclavi". Mă întreb ce ar spune aceşti oameni dacă ar şti că, oricum, majoritatea embrionilor concepuţi astfel sunt avortaţi în mod spontan. Poate că acest lucru ar fi considerat un fel de „control de calitate" natural.

Un anume tip de minte religioasă nu poate vedea diferenţa morală dintre omorârea unei grupări microscopice de celule ţii omorârea unui medic pe de-a-ntregul dezvoltat, pe de altă parte. În acest sens, am amintit deja de Randall Terry şi „Operation Rcscuc". Mark Juergensmeyer, în înfiorătoarea sa carte *Terror in the Mitul of God,* publică o fotografie a reverendului Michael Bray împreuna cu prietenul lui reverendul Paul Hill, ţinând un banner pe care scrie „Este greşit să opreşti uciderea bebeluşilor nevinovaţi?" Amândoi arată bine, ca nişte tineri de carieră, zâmbitori, bine îmbrăcaţi casual, complet opusul unor nebuni cu luciri în ochi. Cu toate acestea, ei şi prietenii lor din Army of God şi-au făcut o preocupare din a incendia clinicile de avort, şi nu au făcut un secret din faptul că vor să ucidă şi medici. Pe 29 iulie 1994, Paul Hill a luat o carabină şi l-a împuşcat pe Dr. John Britton şi pe garda se de corp James Bafrett în faţa clinicii lui Britton din Pensacola, Florida. S-a predat apoi poliţiei, afirmând că l-a omorât pe doctor pentru a împiedica moartea pe viitor a „bebeluşilor nevinovaţi".

După cum am descoperit pe când îl intervievam într-un parc public din Colorado Springs, pentru documentarul meu de televiziune despre religie, Michael Bray apără astfel de acţiuni, articulat şi cu întreaga sa înaltă prestanţă morală.[201] Înainte de a ajunge la chestiunea avortului, am probat dimensiunea moralităţii bazate pe Biblie a lui Bray punându-i câteva întrebări preliminare. I-am arătat că legea biblică pedepseşte adulterinii cu lapidarea, şi m-am aşteptat ca să respingă acest exemplu ca fiind deplasat, însă am fost surprins. El a fost bucuros să accepte ca, după un proces legal, adulterinii să fie executaţi. Atunci i-am arătat că Paul Hill, cu ajutorul deplin al lui Bray, nu a urmat cursul unui proces ci a luat legea în propriile mâini ucigând un medic. Bray a apărat acţiunea camaradului său cleric în aceiaşi termeni ca şi atunci când l-a intervievat Juergensmeyer, făcând o distincţie între uciderea retributivă, să zicem a unui medic pensionar, şi uciderea unui medic ca măsură preventivă împotriva „uciderii cu regularitate a bebeluşilor". I-am spus atunci că, indiferent cât de sinceră, fără îndoială, ar fi fost credinţa lui Paul Hill, societatea s-ar prăvăli într-o anarhie teribilă dacă fiecare ar invoca convingerile personale pentru a lua legea în| propriile mâini, mai curând decât să asculte de legea ţării. Nu ar fi fost mai normal să se urmeze parcursul democratic pentru schimbarea legii? Bray mi-a replicat: „Păi, aceasta este problema atunci când nu avem o lege care să fie o lege autentică reală; atunci când avem legi fabricate de oameni pe loc, după mintea fiecăruia, aşa după cum s-a văzut în cazul aşa-numitei legi a dreptului la avort, care a fost impusă oamenilor de către judecători…". Am intrat apoi într-o controversă privind constituţia americană, şi de unde vine legile. Atitudinea lui Bray faţă de aceste chestiuni s-a dovedit a fi foarte asemănătoare cu cea a militanţilor musulmani rezidenţi în Marea Britanie care se declară în mod public ca nefiind obligaţi decât de legea islamică, şi nu de legile democratice ale ţării lor adoptive.

În 2003, Paul Hill a fost executat pentru uciderea doctorului Britton şi a gărzii sale de corp, spunând că ar face-o din nou pentru a-i salva pe cei nenăscuţi. Aşteptând senin să moară pentru cauza lui, el a declarat într-o conferinţă de presă că „Cred că statul, executându-mă, mă va face martir". Protestatarilor antiavort de dreapta li s-au alăturat, într-o ne-sfântă alianţă, oponenţii de stânga ai pedepsei cu moartea, care l-au somat pe guvernatorul Floridei Jeb Bush să „oprească martiriul lui Paul Hill". Eu au adus argumentul plauzibil că omorârea judiciară a lui Hill va încuraja de fapt producerea mai multor crime, adică exact efectul opus celui urmărit prin pedeapsa cu moartea. Pe tot parcursul drumului până la camera de execuţie, Hill a zâmbit în permanenţă spunând: „Mă aştept la o mare răsplată în rai… Mă pregătesc de slavă".[202] El a mai sugerat ca alţii să preia violenta lui cauză. Anticipând atacuri de răzbunare pentru „martiriul" lui Paul Hill, poliţia a intrat în alertă mărită în momentul execuţiei, iar câţiva indivizi aflaţi în legătură cu acest caz au primit scrisori de ameninţare însoţite de gloanţe.

Toată această afacere porneşte de la o simplă diferenţă de percepţie. Există oameni care, din cauza convingerilor lor religioase, consideră că avortul este o crimă şi sunt gata să omoare la rândul lor pentru a apăra embrionii, pe care ei aleg să-i numească „bebeluşi". Pe de altă parte, există cei care susţin avortul din convingere, fiind fie de altă credinţă fie nereligioşi, având în plus coordonate morale consecventialiste. şi ei se consideră idealişti, oferind în consecinţă servicii medicale pacienţilor nevoiaşi, care, altfel, ar fi apelat la diferiţi şarlatani. Ambele tabere îi consideră pe ceilalţi drept criminali sau susţinători ai crimei. Şi ambele părţi sunt la

[201] Militanţii pentru libertatea animalelor care ameninţă cu violenţa împotriva oamenilor de ştiinţă care folosesc animale pentru cercetarea medicală pretind acelaşi înalt interes moral.

[202] Transmis de Fox News: http://www.foxnews.com/story/0^933,96286,00.html.

fel de convinse că au dreptate.

O purtătoare de cuvânt a unei alte clinici de avort l-a descris pe Paul Hill ca pe un psihopat periculos. Însă oamenii ca el nu se consideră astfel, ci se consideră persoane bune, morale, conduse de Dumnezeu. Nici eu nu cred că Paul Hill a fost un psihopat. Doar o persoană foarte credincioasă. Periculos, da, dar nu psihopat. Periculos de credincios. În lumina credinţei lui, Hill a fost pe deplin moral şi îndreptăţit să-l împuşte pe Dr. Britton. Ce nu a funcţionat bine la Hill a fost credinţa în sine. Atunci când l-am întâlnit, nici Michae Bray nu mi-a atras atenţia ca psihopat. De fapt, chiar mi-a plăcut de el. Am considerat că este un om sincer şi deschis, tăcut, precaut, mintea sa fiind însă, din nefericire, răpită de nonsensul otrăvit al religiei.

Aproape toţi oponenţii avortului sunt profund credincioşi. Susţinătorii avortului, indiferent că sunt credincioşi sau nu, sunt susceptibili a urma, conştient sau nu, o linie filosofică morală consecvenţialistă – evocând, probabil, întrebarea lui Jeremy Bentham „Pot aceştia să *sufere*?". Paul Hill şi Michael Bray nu au sesizat nici o diferenţă morală între a ucide un embrion şi a ucide un medic, exceptând faptul că, pentru ei, embrionul este un „bebeluş" neprihănit şi nevinovat. Consecvenţialiştii observă, însă aici o uriaşă diferenţă. Un embrion timpuriu are sensibilitatea şi aspectul unui mormoloc. Medicul este o persoană adultă conştientă, cu speranţe, iubiri, aspiraţii, temeri, o cantitate mare de cunoaştere umană, capacitate emoţională profundă, foarte probabil o soţie distrusă şi copii rămaşi orfani, poate că şi părinţi în vârstă care plâng după el.

Paul Hill a provocat o suferinţă adâncă şi de lungă durată unor fiinţe al căror sistem nervos este capabil să sufere. Victima lor nu a făcut aşa ceva. Este cert faptul că embrionii timpurii, neavând sistem nervos, nu suferă. Iar dacă embrionii avortaţi mai târziu, având sistem nervos, pot suferi, deşi orice suferinţă este regretabilă, ei nu suferă pentru că sunt *umani.* Nu există nici un motiv care să ne facă să credem că embrionii umani, la orice vârstă, suferă mai mult decât embrionii de vacă sau de oaie, la acelaşi stadiu de dezvoltare. Şi există suficiente motive de a considera că toţi embrionii, umani sau nu, suferă mai puţin decât o vită adultă la abator, în mod special un abator ritual, unde, din considerente religioase, ea trebuie să fie pe deplin conştientă atunci când i se taie, ceremonial, gâtul.

Este greu de măsurat suferinţa,[203] iar amănuntele pot fi discutabile. Acest lucru nu afectează însă ideea mea, care se referă la deosebirea dintre consecvenţialiştii seculari şi filosofiile morale absolutiste religioase.[204] O şcoală de gândire se preocupă de suferinţa embrionilor. Alta vrea să ştie dacă aceştia sunt umani. Mora-liştii religioşi pot fi auziţi dezbătând chestiuni precum „Când devine persoană un embrion aflat în dezvoltare – o persoană umană?" Moraliştii seculari se pot întreba „Nu contează dacă este *uman* (ce poate însemna acest lucru pentru o mică aglomerare de celule?); la ce vârstă devine capabil de a *suferi* orice fel de embrion, din orice specie?"

MAREA EROARE BEETHOVEN

Următoarea mişcare în acest şah verbal a celor care resping avortul este, de obicei, următoarea. Ideea nu este dacă un embrion uman poate sau nu suferi în prezent. Ideea rezidă în *potenţialul* lui. Avortul îl privează de dreptul de a fi o fiinţă umană deplină în viitor. Acest lucru este exemplificat de un argument retoric a cărui prostie extremă constituie singura apărare faţă de acuzaţia de nesinceritate. Mă refer la Marea Eroare Beethoven, care se prezintă sub câteva forme. Următoarea versiune este atribuită de către Peter şi Jean Medawar[205], în cartea *The Life Science,* lui Norman St. John Stevas (acum, Lord St. John), membru al parlamentului britanic şi activist proeminent romano-catolic. La rândul lui, acesta a preluat-o de la Maurice Baring (1874-1945), un binecunoscut convertit romano-catolic şi apropiat al catolicilor înrăiţi G. K. Chesterton şi Hilaire Belloc. A fost prezentată sub forma unui dialog ipotetic între doi medici:

„Vreau părerea ta în privinţa întreruperii sarcinii. Tatăl a fost sifilitic, mama tuberculoasă. Dintre cei patru copii născuţi, primul a fost orb, al doilea a murit, al treilea este surdo-mut, iar al patrulea tuberculos. Tu, ce ai fi făcut?"

„Aş fi întrerupt sarcina."

„În acest caz, l-ai fi omorât pe Beethoven."

---

[203] M. Stamp Dawkins (1980).

[204] Ceea ce nu epuizează, desigur, toate posibilităţile. O substanţială majoritate a creştinilor americani nu adoptă o atitudine absolutistă în privinţa avortului, fiind în favoarea dreptului de a alege. De exemplu, Religious Coalition for Reproductive Choice [Coaliţia Religioasă pentru Dreptul la Reproducere]: www.rcrc.org/.

[205] Sir Peter Medawar a câştigat Premiul Nobel pentru fiziologie şi medicină în 1960.

Internetul este plin cu aşa numite situri prolife care repetă această poveste ridicolă, schimbând cu frenezie, uneori, premizele. Iată o altă variantă: „Dacă ai cunoaşte o femeie care are deja opt copii, dintre care trei sunt surzi, doi orbi, unul retardat mental (totul din cauză că ea a avut sifilis), ai fi de acord să facă un avort? L-ai omorî, atunci, pe Beethoven".[206] Această redare a poveştii îl mută pe marele compozitor de pe locul al cincilea la naştere pe cel de al nouălea, ridică numărul celor născuţi surzi la trei şi al celor orbi la doi, şi oferă sifilisul mamei în locul tatălui. Cele mai multe dintre cele patru zeci şi trei de situri web pe care le-am găsit atunci când am făcut cercetarea cu privire la variantele povestirii, o atribuie nu lui Maurice Baring ci unui anumit profesor L. R. Agnew, de la UCLA Medical School (Facultatea de Medicină a Universităţii California – Los Angeles), care a prezentat această dilemă studenţilor lui şi apoi i-a felicitat cu cuvintele „Felicitări, tocmai l-aţi omorât pe Beethoven!" îi acordăm lui L. R. Agnew beneficiul dubiului în ceea ce priveşte existenţa sa – este uimitor cum apar aceste legende urbane! în ceea ce mă priveşte, nu îmi pot da seama dacă Baring este iniţiatorul legendei, sau dacă ea a fost creată mai târziu.

Nu există nicio îndoială că a fost inventată. Ea este cu totul falsă. Adevărul este că Ludwig van Beethoven nu a fost nici al cincilea şi nici al nouălea copil al părinţilor săi. El a fost cel mai mare – mai precis, cel de al doilea copil, însă fratele lui a murit de mic, după cum se întâmpla în mod obişnuit în acele vremuri, şi nu a fost, din cât se cunoaşte, nici orb, nici surdomut şi nici retardat mental. Nu există nici o dovadă că vreunul dintre părinţi ar fi avut sifilis, deşi este adevărat faptul că mama lui a murit de tuberculoză. Se întâmpla frecvent pe atunci.

De fapt, aceasta este o legendă urbană în toată regula, o făcătură răspândită deliberat de către persoane care au acest interes. Cu toate acestea, faptul că nu este altceva decât o minciună este complet lipsit de importanţă. Chiar dacă nu ar fi fost o minciună, argumentul care decurge de aici ar fi fost unul prost. Peter şi Jean Medawar nu au nevoie să se îndoiască cu privire la adevărul poveştii pentru a arăta falsitatea raţionamentului: „Gândirea din spatele acestui mic şi odios argument este incredibil de distorsionată, deoarece, în afara cazului în care se sugerează vreo legătură cauzală între o mamă tuberculoasă, un tată sifilitic şi naşterea unui geniu muzical, lumea nu este în mai mare pericol de a rămâne fără Beethoven din cauza avortului decât ar fi prin abstinenţă sexuală".[207] Descalificarea laconică şi dispreţuitoare a acestui argument de către cei doi Medawar este incontestabilă (pentru a împrumuta din naraţiunea uneia dintre povestirile scurte ale lui Roald Dahl, o decizie la fel de întâmplătoare de a *nu* avea un avort, în 1888, ni l-a dat pe Adolf Hitler). Pentru a pricepe, însă, despre ce anume este vorba, este nevoie de o inteligenţă medie, sau, poate de un grad de libertate faţă de un anume tip de educaţie religioasă. Din toate cele patruzeci şi trei de situri „prolife" care citează o versiune a legendei cu Beethoven, pe care le-a afişat căutarea mea pe Google în momentul scrierii acestei cărţi, nici măcar unul nu a observat lipsa de logică a acestei argumentaţii. Fiecare dintre acestea (de altfel, toate erau situri religioase) au înghiţit falsul cu cârlig, fir şi plută cu tot. Unul chiar l-a creditat pe Medawar (scris Medawar) ca sursă. Atât de dornici au fost aceşti oameni să creadă într-un fals argument care se potrivea bine cu credinţa lor, încât nici nu au băgat de seamă că soţii Medawar l-au menţionat numai pentru a-l descalifica.

După cum soţii Medawar au fost pe de-a-ntregul îndreptăţiţi să arate, concluzia logică la argumentul „potenţialului uman" este aceea că ori de câte ori ratăm ocazia unui raport sexual, lipsim un suflet omenesc de darul existenţei. Fiecare refuz al unei oferte de copulaţie de către o persoană fertilă este totuna cu uciderea unui potenţial copil! Chiar şi opoziţia la un viol poate fi reprezentată drept ucidere a unui potenţial copil (de altfel, există destui susţinători ai campaniilor „prolife" care ar refuza avortul chiar şi unei femei care a fost brutal violată). După cum se vede, argumentul Beethoven este, într-adevăr, bazat pe o logică proastă. Incredibila lui idioţie este rezumată cel mai bine de superbul cântec „Every sperm is sacred", interpretat de către Michael Palin împreună cu un cor de sute de copii, în filmul Monty Python *The Meaning of Life* (dacă nu l-aţi văzut, vă rog să o faceţi). Marea Eroare Beethoven reprezintă un exemplu tipic de harababură logică, în care intrăm dacă mintea ne este tulburată de absolutismul de inspiraţie religioasă.

Observaţi că „prolife" nu înseamnă deloc *proviaţa*, ci înseamnă, de fapt, *proviaţa umană*. Acordarea de drepturi speciale unice celulelor de *Homo Sapiens* este foarte greu de reconciliat cu faptul evoluţiei. Desigur că acest lucru nu îi va îngrijora pe acei mulţi militanţi antiavort care nu înţeleg că evoluţia, de fapt, *existai* Aş vrea să prezint pe scurt acest raţionament pentru acei militanţi antiavort care ar putea fi ceva mai puţin ignoranţi în materie de ştiinţă.

Ideea evoluţiei este foarte simplă. *Umanitatea* celulelor unui embrion nu poate pretinde nici un statut moral discontinuu, absolut. Nu poate, din cauza continuităţii noastre evolutive cu cimpanzeii şi, mai departe, cu

[206] http ://www.warroom.com/.

[207] Medawar and Medawar (1977).

fiecare specie de pe planetă. Pentru a vizualiza acest lucru, să ne imaginăm că o specie intermediară, de exemplu *Australopithecus afarensis* a reuşit să supravieţuiască şi a fost descoperit într-o zonă izolată din Africa. Ar fi aceste creaturi considerate „umane", sau nu? Pentru un consecventialist ca mine nu există un răspuns, deoarece nimic nu provoacă întrebarea. Este suficientă fascinaţia şi onoarea de a întâlni o nouă „Lucy".[208] Pe de altă parte, pentru a aplica principiul moral al atribuirii oamenilor unui statut unic şi special, *deoarece sunt oameni,* absolutistul trebuie să răspundă acestei întrebări. Dacă situaţia devine critică, absolutiştii probabil că vor fi nevoiţi să apeleze la procese precum cele din Africa de Sud, de pe vremea apartheidului, pentru a stabili dacă un anume individ trebuie *considerat om*.

Chiar dacă s-ar putea da un răspuns neechivoc în ceea ce îl priveşte pe *Australopithecus,* continuitatea graduală, care este un aspect de neevitat al evoluţiei biologice, ne spune că trebuie să existe ceva intermediar, suficient de apropiat de „frontieră" pentru a estompa principiul moral distrugându-i caracterul absolut. O cale mai bună de a spune acest lucru este aceea că, în cadrul evoluţiei, nu există frontiere. Iluzia frontierei este creată de faptul că intermediarii evolutivi se întâmplă să fie dispăruţi. Desigur, se poate spune că oamenii sunt mult mai capabili de suferinţă decât alte specii. Acest lucru poate fi adevărat şi, în virtutea lui, am putea să-i conferim omului, în mod legitim, un statut special. Continuitatea evolutivă arată, însă, că nu există o diferenţiere *absolută.* Discriminarea morală absolută este subminată devastator de existenţa evoluţiei. O conştientizare a acestui fapt ar putea să evidenţieze totuşi unul dintre principalele motive ale creaţioniştilor de a se opune evoluţiei: teama de ceea ce ei consideră că ar fi consecinţele morale ale acesteia. Ei greşesc făcând acest lucru, şi este ciudat să te gândeşti că un adevăr despre lumea reală poate fi răsturnat de consideraţii privind aspiraţiile morale.

CUM HRĂNEŞTE FANATISMUL „MODERAŢIA" ÎN CREDINŢĂ

Ilustrând partea întunecată a absolutismului am menţionat creştinii americani care aruncă în aer clinici de avort, şi talibanii afgani, a căror listă de cruzimi, în special faţă de femei, o găsesc prea dureroasă pentru a o reda. Aş fi putut să mă extind asupra Iranului, sub regimul ayatollahilor, ori asupra Arabiei Saudite condusă de prinţii dinastiei Ibn Saud, unde femeile nu au voie să conducă un autovehicul şi au probleme chiar şi dacă ies din casă fără a fi însoţite de o rudă masculină (care, ca o concesie, poate fi şi un copil mic). Pentru o expunere tulburătoare privind tratamentul femeii în Arabia Saudita şi în alte teocraţii actuale, se poate consulta cartea lui Jan Goodwin *Prince of Honour*. Johann Hari, unul dintre editorialiştii cei mai energici ai ziarului londonez *Independent,* a scris un articol al cărui titlu vorbeşte de la sine: „Cea mai bună metodă de subminare a jihadului este provocarea unei revolte a femeilor musulmane".[209]

Sau, întorcându-mă la creştinism, aş fi putut să-i citez pe acei creştini americani „extatici" a căror puternică influenţă asupra politicii americane în Orientul Mijlociu este guvernată de credinţa provenită din Biblie că Israelul are un drept de la Dumnezeu asupra tuturor pământurilor Palestinei.[210] Unii dintre aceşti creştini extatici merg şi mai departe şi tânjesc după un război nuclear, pentru că îl interpretează ca pe „Armaghedon", care, în conformitate cu bizara şi totuşi uimitor de populara lor interpretare a Cărţii Revelaţiei, va grăbi cea de a doua venire a lui Cristos. Nu aş putea să adaug nimic la teribilul comentariu al lui Sam Harris din a sa *Letter to a Christian Nation*:

De aceea, nu este exagerat să afirm că, dacă oraşul New York ar fi înlocuit brusc de o minge de foc, un procent semnificativ din populaţia americană ar vedea în ciuperca atomică un semn încurajator, pentru că i-ar face să creadă că cel mai bun lucru care s-ar putea întâmpla vreodată este pe cale să se petreacă: întoarcerea lui Cristos. Ar trebui să ne sară în ochi faptul că astfel de credinţe nu ne prea pot ajuta să ne facem un viitor durabil – social, economic, al mediului înconjurător sau geopolitic. Imaginaţi-vă consecinţele dacă vreun membru marcant al guvernului Statelor Unite ar crede cu adevărat că lumea este aproape de sfârşit, iar acesta va fi unul de factură divină. Faptul că aproape jumătate din populaţia Americii crede acest lucru, pur şi simplu pe baza unei dogme religioase, ar trebui să fie alarmant în plan moral şi intelectual.

---

[208] Nume inspirat, se spune, de „Lucy in the sky with diamonds" a grupului Beatles, dat de către descoperitori fragmentelor celui mai complet schelet de până acum aparţinând speciei de hominid *Australopithecus afarensis,* găsite în anul 1974 în Etiopia. *(n. trad.)*

[209] Articolul lui Johann Hari, publicat în *Independent,* 15 July 2005; el poate fi găsit la: http://johannhari.com/archive/article.php?id=640.

[210] Village Voice, 18 May 2004: http://www.villagevoice.com/news/0420,perlstein, 53582,l.html.

Există, deci, persoane plasate în afara *„Zeigeist*-ului moral" de propria credinţă religioasă. Aceştia reprezintă ceea ce eu am numit 1 partea întunecată a absolutismului religios, ei fiind numiţi, adesea, *1* extremişti. Ideea mea este însă aceea că până şi un climat religios blând furnizează un mediu în care extremismul înfloreşte în mod natural.

În iulie 2005, Londra a fost victima unui atac sinucigaş concertat cu bombe: trei în metrou şi una într-un autobuz. Nu la fel de rău precum atacul din 2001 împotriva World Trade Center, şi cu siguranţă că nu tot atât de neaşteptat (Londra era pregătită pentru aşa ceva încă de când Blair ne-a făcut, fără să vrem, parteneri voluntari ai invaziei lui Bush în Irak) – şi totuşi, exploziile din Londra au îngrozit Marea Britanie. Ziarele erau pline de presupuneri cu J privire la ce anume i-a făcut pe cei patru tineri să se arunce în aer luând cu ei o mulţime de oameni nevinovaţi. Ucigaşii erau cetăţeni britanici, amatori de cricket, politicoşi, pe scurt, exact genul de tineri a căror companie ar fi putut face plăcere.

De ce au făcut ceea ce au făcut aceşti tineri iubitori de cricket?

Spre deosebire de omologii lor palestinieni sau kamikaze din Japonia, sau Tigrii Tamili din Sri Lanka, aceste bombe umane nu se aşteptau ca îndureratele lor familii să fie lăudate, îngrijite sau sprijinite cu pensii de martir. Dimpotrivă, unele dintre rudele lor au trebuit să se ascundă. Unul dintre bărbaţi şi-a făcut în mod iresponsabil văduvă soţia însărcinată şi şi-a lăsat orfan copilul mici Acţiunea acestor trei tineri nu a fost altceva decât un dezastru, nu numai pentru ei şi pentru victimele lor, ci şi pentru propriile lor j familii şi întreaga comunitate musulmană din Marea Britanie, aflată acum în regres. Ceea ce poate motiva la persoane altfel decente şi normale o astfel de nebunie, este credinţa religioasă. Din nou, cel care punctează ideea cu o percepţie dură este Sam Harris, luându-l drept exemplu pe Osama bin Laden, liderul Al-Qaida (care, de alt-fel, nu are nimic de-a face cu bombele din Londra). De ce şi-ar dori cineva să distrugă World Trade Center şi pe toţi cei aflaţi înăuntru? A-l numi pe bin Laden „diabolic" înseamnă a eluda responsabilitatea pe care o avem de a furniza un răspuns corect unei întrebări de o asemenea importanţă.

Răspunsul la această întrebare este evident – fie şi numai pentru că el a fost articulat cu răbdare, până la greaţă, de către bin Laden însuşi. Răspunsul este că astfel de oameni precum bin Laden cred de fapt ceea ce spun că cred. Ei cred în adevărul literal al Coranului. De ce şi-au dat viaţa nouăsprezece bărbaţi din clasa mijlocie, bine educaţi, pentru privilegiul de a ucide mii dintre vecinii noştri? Deoarece ei au avut convingerea că pentru o astfel de faptă vor merge direct în paradis. Este ceva rar să poţi explica comportamentul uman într-un mod atât de complet fi pe deplin satisfăcător. De ce am ezitat atât până să acceptăm această explicaţie?[211]

Respectata jurnalistă Muriel Gray, de la ziarul *Herald,* din Glasgow, face la data de 24 iulie 2005 aceleaşi observaţii, cu referire la atentatele de la Londra.

Toată lumea a fost învinovăţită, de la duoul George W. Bush şi Tony Blair la lipsa de acţiune a „comunităţilor" musulmane. Însă, întotdeauna a fost limpede faptul că nu exista decât un loc unde se poate identifica vinovăţia. Cauza întregii acestei mizerii, tulburări, violenţe, terori şi ignorante *este,* desigur, religia însăşi, şi chiar dacă pare ridicol să afirmi o stare de fapt atât de evidentă, realitatea este aceea că autorităţile şi media fac tot posibilul pentru pretinde că nu este aşa.

Politicienii noştri occidentali se feresc să menţioneze religia, preferând să-şi caracterizeze lupta drept una împotriva „terorii", ca şi cum teroarea ar fi un fel de spirit sau forţă cu voinţă şi minte proprie. Sau, îi caracterizează pe teroriști ca fiind motivaţi de „răul" pur. Aceştia nu sunt, însă, motivaţi de rău. Orice am crede noi, motivaţia lor, ca şi cea a ucigaşilor creştini de medici care practică avortul, provine din ceea ce cred ei că reprezintă o urmare dreaptă a căilor pe care le arată religia lor. Aceştia nu sunt nişte psihotici, ci idealişti religioşi, raţionali, aflaţi în acord cu ceea ce îi motivează. Ei consideră că acţiunile lor sunt corecte nu din cauza vreunei idiosincrazii autoreferenţiale, şi nu din cauză că ar fi posedaţi de Satan, ci pentru că au fost crescuţi din leagăn să aibă o credinţă totală şi neechivocă. Sam Harris îl citează pe un terorist sinucigaş care şi-a ratat acţiunea, şi care a declarat că ceea ce l-a împins să ucidă israelieni a fost „dragostea de martiriu… Nu am vrut să răzbun nimic. Am vrut doar să fiu un martir". Pe 19 noiembrie 2001, *The New Yorker* a prezentat un interviu luat de Nasra Hassan unui alt atentator sinucigaş care şi-a ratat obiectivul, un tânăr palestinian politicos, în

[211] Harris (20044 29).

vârstă de douăzeci şi şapte de ani, identificat ca S. Declaraţia lui este atât de elocvent poetică în ceea ce priveşte atracţia paradisului, aşa după cum este aceasta predicată de către liderii religioşi moderaţi, încât merită să fie redată pe larg:

L-am întrebat ce reprezintă atracţia martiriului.

Forţa spiritului ne atrage în sus, în vreme ce forţa lucrurilor materiale ne atrage în jos – a spus el. Cineva înclinat spre martiraj devine imun faţă de atracţia materială. Planificatorul nostru ne-a întrebat ce se întâmplă dacă operaţiunea eşuează, iar noi i-am răspuns că, oricum, vom merge să-l întâlnim pe profet şi pe cei care sunt cu el, *insallah*.

Pluteam, înotam practic în sentimentul că suntem pe cale să intrăm în veşnicie. Nu aveam nici un fel de îndoieli. Făcusem un jurământ pe Coran, în prezenţa lui Allah, o promisiune de a nu ezita. Promisiunea jihadului se numeşte *bayt al-ridwan,* după grădina Paradisului rezervată profeţilor şi martirilor. Ştiu că mai sunt şi alte cai ale jihadului. Aceasta este, însă, dulce – cea mai dulce. Orice operaţiune de martiraj, dacă este făcută pentru Allah, doare mai puţin decât o ciupitură de ţânţar.

S mi-a arătat o casetă video care arăta planificarea finală a operaţiunii, în imaginile de slabă calitate i-am văzut pe el şi pe alţi doi tineri angrenaţi într-un schimb ritual de întrebări şi răspunsuri pe tema gloriei aduse de martiriu…

Apoi, tinerii şi planificatorul lor şi-au împreunat mâinile drepte pe Coran. Planificatorul i-a întrebat: „Sunteţi gata? Mâine veţi fi în Paradis."[212]

Dacă eram în locul lui S aş fi fost tentat să-i spun planificatorului: „Atunci, de ce nu faci *tu* asta? De ce nu execuţi *tu* misiunea sinucigaşă şi să o apuci pe drumul cel mai scurt către Paradis?" Ceea ce este greu de înţeles pentru noi este că, mă repet pentru că este important, *aceşti oameni cred ceea ce spun.* Mesajul important este acela că trebuie să considerăm ca vinovată religia în sine şi nu *extremismul* religios – de parcă ar putea exista un fel de pervertire a religiei adevărate, reale şi decente. Voltaire a avut dreptate: „Cei care te pot face să crezi absurdităţi te pot face şi să comiţi atrocităţi". La fel şi Bertrand Russell: „Mulţi mai degrabă ar muri decât să gândească. Ceea ce se şi întâmplă".

Atâta vreme cât acceptăm principiul că credinţa de tip religios trebuie respectată pur şi simplu pentru că este credinţă religioasă, este dificil să nu-i respecţi pe Osama bin Laden şi pe atentatorii sinucigaşi. Alternativa la aceasta, una într-atât de evidentă încât nu mai trebuie susţinută, este de a abandona respectul automat faţă de credinţa religioasă. De aceea fac tot ceea ce îmi stă în putere pentru a-i avertiza pe oameni împotriva credinţei însăşi, nu numai împotriva aşa-numiţilor „extremişti". Învăţăturile religiei „moderate", deşi nu sunt în ele însele extremiste, reprezintă o invitaţie liberă la extremism.

Trebuie spus că nu este nimic deosebit în credinţa de tip religios. Şi dragostea de ţară de tip patriotic, sau cea de grup etnic, pot aduce propriile forme de extremism, nu-i aşa? Sigur că da, după cum a fost cazul cu luptătorii kamikaze japonezi sau cu Tigrii Tamili din Sri Lanka. Credinţa de tip religios este o surdină deosebit de puternici a calculelor raţionale, care, de obicei, pare a le întrece pe toate celelalte. Cred că lucrul acesta se întâmplă din cauza uşoarei şi atrăgătoarei promisiuni că moartea nu reprezintă sfârşitul, iar raiul martirului este în mod special mai minunat. Mai este însă şi pentru că, în parte, descurajează prin propria sa natură întrebările.

Creştinismul, la fel de mult ca şi islamul, îi învaţă pe copii că credinţa oarbă este o virtute. Nu trebuie să susţii ceea ce crezi. Dacă cineva spune că ceva face parte din *credinţa* lui, acest lucru trebuie obligatoriu respectat, fără nici o discuţie, de către restul societăţii, indiferent că este de aceeaşi credinţă sau de alta, sau fără niciuna; respectat până când, într-o bună zi, se manifestă printr-un masacru oribil precum distrugerea World Trade Center sau atentatele de la Londra sau Madrid. Apare, după aceea, un cor de dezaprobări venite din partea clericilor şi ale „conducătorilor comunităţii" (de fapt, cine i-a ales?), care stau la coadă pentru a explica cum extremismul reprezintă o pervertire a credinţei „adevărate". Cum ar putea fi vorba despre o pervertire a credinţei dacă credinţa, lipsită fiind de o justificare obiectivă, nu posedă nici un standard demonstrabil care să poată fi pervertit?

Cu zece ani în urmă, Ibn Warraq, în excelenta lui carte *Why I Am Not a Mustim,* a demonstrat un lucru similar din punctul de vedere al unui profund cunoscător al islamului. Un bun titlu alternativ al cărţii lui Warraq ar fi putut fi *The Mith of Moderate Islam,* de fapt, titlul unui recent articol (30 iulie 2005) din ziarul londonez *Spectator,* scris de către un alt specialist, Patrick Sookhedo, director al Institute for the Study of Islam and

[212] Nasra Hassan, „An arsenal of believers" [Un arsenal de credincioşi], *New Yorker,* 19 Nov. 2001 – http://www.bintjbeil.com/articles/en/011119_hassan.html.

Christianity. „De departe majoritatea musulmanilor îşi trăieşte în prezent viaţa fără a recurge la violenţă, deoarece Coranul este precum o selecţie mixtă. Dacă vrei pace, găseşti versete paşnice. Dacă vrei război, găseşti versete belicoase."

Sookhedo continuă cu explicarea modului cum cercetătorii islamişti, pentru a putea lucra cu foarte multele contradicţii pe care le-au găsit în Coran, au dezvoltat principiul derogării pentru cazurile în care versetele mai noi nu se potrivesc cu cele mai vechi. Din nefericire, pasajele paşnice ale Coranului sunt în cea mai mare parte timpurii, datând din vremea când Mahomed era la Mecca. Versetele belicoase datează de ceva mai târziu, după fuga lui la Medina. Rezultatul este că:

Mantra „islamul însemnă pace" este depăşită de circa 1400 de ani. Numai timp de 13 ani islamul nu a reprezentat decât pace, şi numai pace… Pentru musulmanii radicali de astăzi, la fel ca şi pentru juriştii medievali care au dezvoltat islamul clasic, ar fi mai corectă afirmaţia „islamul înseamnă război". Unul dintre cele mai radicale grupuri islamiste britanice, al-Ghurabaa, a declarat în ajunul atentatelor londoneze că „Orice musulman care neagă faptul că teroarea este o componentă a islamului este un kafir." Kafir înseamnă necredincios (respectiv non-musulman), termen deosebit de insultător…

Este posibil ca tinerii sinucigaşi să nu fi provenit nici de la periferia societăţii musulmane britanice şi nici să fi urmat vreo interpretare excentrică, extremistă, a credinţei, ci să fi provenit din însuşi miezul comunităţii musulmane, motivaţi de o interpretare obişnuită a islamului?

Mai general, şi lucrul acesta se aplică şi creştinismului, ceea ce este deosebit de dăunător este practica de a-i învăţa pe copii că credinţa este o virtute prin ea însăşi. Credinţa reprezintă un rău exact pentru că nu pretinde vreo justificare şi nici nu produce vreun argument. A-i învăţa pe copii că credinţa oarbă este o virtute îi pregăteşte – ţinând cont şi de alte anumite ingrediente care nu sunt greu de găsit – să crească pentru a deveni potenţiale arme mortale ale viitoarelor jihaduri sau cruciade. Imunizaţi împotriva fricii prin promisiunea unui paradis al martirilor, credinciosul veritabil merită un loc în istoria armamentului, alături de arc, calul de luptă, tanc şi bomba cu fragmentare. Dacă ar fi învăţaţi să puni întrebări şi să cugete privitor la credinţele lor, în loc să fie învăţaţi despre virtutea superioară a credinţei oarbe, ar fi o miză foarte bună cea a lipsei de atentatori sinucigaşi. Atentatorii sinucigaşi fac ceea ce fac pentru că au fost învăţaţi în şcolile religioase că datoria faţă de Dumnezeu primează în faţa altor priorităţi, şi că martirajul pentru el va fi răsplătit în grădinile Paradisului. Iar *această* lecţii nu au învăţat-o neapărat de la instructori extremişti fanatici care i-au aliniat în madrasuri, aşezaţi pe rânduri şi dând ritmic din căpşoarele lor nevinovate în timp ce memorau fiecare cuvânt din cartea sfântă precum nişte papagali demenţi. Credinţa poate fi foarte, foarte periculoasă, iar implantarea ei intenţionată în minţile vulnerabile ale unor copii nevinovaţi este un lucru extrem de greşit. În capitolul care urmează ne orientăm către copilăria însăşi, precum fi către violarea copilăriei de către religie.

9

COPILĂRIA, ABUZUL ŞI FUGA DE RELIGIE

În fiecare sat există o făclie: învăţătorul; dar şi un stingător: preotul.
VICTOR HUGO

Voi începe cu o povestioară din Italia secolului nouăsprezece. Nu vreau sugerez faptul că astăzi s-ar mai putea întâmpla ceva atât de | oribil. Însă modul de gândire pe care îl lasă să se întrevadă este, din păcate, actual, în ciuda faptului că amănuntele nu mai sunt. Această tragedie umană a secolului nouăsprezece aşterne o lumină crudă asupra atitudinii actuale a religiei în ceea ce îi priveşte pe copii..

În 1858, Edgardo Mortara, copilul în vârstă de şase ani al unor părinţi evrei, a fost ridicat de către poliţia papală la ordinele Inchiziţiei. Edgardo a fost luat cu forţa de lângă mama sa înlăcrimată şi tatăl îndurerat şi dus la Catehumenat (casa unde erau convertiţi evreii şi musulmanii), la Roma, pentru a fi crescut ca romano-catolic. Cu excepţia unor scurte vizite, supravegheate îndeaproape de j către preoţi, părinţii lui nu l-au mai revăzut niciodată. Această poveste ne este spusă de către David I. Kertzer, în remarcabila sa carte *The Kidnapping of Edgardo Mortara*.

Povestea lui Edgardo nu a fost câtuşi de puţin neobişnuită în Italia acelor vremuri, motivul acestor răpiri de către preoţi fiind mereu acelaşi. De fiecare dată copilul fusese botezat în secret, de regulă de către o doică romano-catolică, Inchiziţia aflând ulterior despre botez. Era o componentă centrală a sistemului de credinţă romano-catolic ca, odată ce un copil a fost botezat, indiferent că aj fost un act clandestin şi neformal, el să se transforme în mod irevocabil într-un creştin. În lumea lor mentală, a permite unui „copil creştin" să stea cu părinţii lui evrei nu reprezenta o opţiune, această poziţie fiind menţinută cu încăpăţânare, şi sinceritate totodată, împotriva unei revolte mondiale. Această revoltă generalizată a fost negată de către ziarul catolic *Civilta Cattolica,* ca fiind datorată forţei internaţionale a evreilor bogaţi – sună cunoscut, nu-i aşa?

În afară de publicitate, povestea lui Edgardo Mortara a fost una dintre multe altele. De el avusese grijă Anna Morisi, o tânără catolică analfabetă în vârstă de paisprezece ani. Edgardo s-a îmbolnăvit, iar ea s-a speriat că o să moară. Crescută în credinţa că un copil mort nebotezat se va chinui pentru totdeauna în iad, ea a cerut sfatul unei vecine catolice care a învăţat-o cum să facă un botez de necesitate. S-a întors acasă, a aruncat puţină apă pe capul micului Edgardo şi a spus: „Te botez în numele Tatălui, al Fiului şi al Sfântului Duh". Şi asta a fost tot. Din acel moment, Edgardo a devenit în mod legal creştin. Când, după ani, preoţii Inchiziţiei au aflat despre cele întâmplate, au acţionat prompt şi hotărât, fără să se gândească la consecinţele tragice ale acţiunii lor.

Uimitor pentru un rit care ar putea avea o semnificaţie uriaşă asupra întregii familii, Biserica Catolică permitea (şi permite în continuare) oricui să boteze pe oricine altcineva. Cel care botează nu trebuie să fie preot. Nici copilul, sau părinţii, sau oricine altcineva, nu trebuie să fie de acord cu botezul. Nu trebuie semnat nimic. Nimic nu trebuie să fie dovedit cu martor. Tot ceea ce trebuie este o stropitură cu apă, câteva cuvinte, un copil neajutorat şi o bonă spălată catehetic pe creier. De fapt, nu este nevoie decât de ultima, pentru că, presupunând că copilul este prea mic pentru a fi martor, cine ştie ce s-a întâmplat? Un colegă americană, care a fost crescută catolică, îmi scrie: „Obişnuiam să ne botezăm păpuşile. Nu îmi amintesc să-mi fi botezat când eram mică prietenii protestanţi, dar cu siguranţă că aşa ceva s-a întâmplat şi se întâmplă şi astăzi. Ne-am făcut păpuşile nişte mici catolice, le-am dus la biserică, le-am dat Sfânta împărtăşanie etc. Am fost spălate pe creier pentru a deveni, mai încolo, bune mame catolice".

Dacă şi fetele din secolul nouăsprezece erau precum corespondenta mea de azi, este de mirare faptul că nu au fost şi mai multe cazuri precum cel al lui Edgardo Mortara. Totuşi, astfel de astfel de poveşti au fost deranjant de frecvente în Italia secolului nouăsprezece, lucru care te face să te întrebi ceva evident. De ce angajau evreii din Statele Papale servitori catolici, dacă exista acest risc îngrozitor? De ce nu se îngrijeau să-şi angajeze servitori evrei? Din nou, răspunsul nu are nimic de-a face cu religia. Evreii aveau nevoie de servitori care să poată munci sâmbăta. Bineînţeles că se putea avea încredere că o servitoare evreică nu îţi va boteza copilul, însă ea nu putea aprinde focul sau face curăţenie în casă sâmbăta. De aceea, multe dintre familiile evreieşti din Bolognia, care îşi puteau permite servitori, angajau catolici.

M-am abţinut în mod intenţionat, în această carte, de la a intra în amănuntele ororilor cruciadelor, ale conchistadorilor, sau ale inchiziţiei spaniole. Oameni cruzi şi răuvoitori se pot găsi în orice secol şi la fiecare credinţă. Această poveste a inchiziţiei italiene şi atitudinea ei faţă de copii este, însă, în mod special ilustrativă pentru gândirea religioasă ca şi pentru răul pe care îl provoacă *tocmai* pentru faptul că este religioasă. În primul rând, este vorba despre ideea ieşită din comun că o stropitură cu apă şi o scurtă incantaţie verbală pot schimba în totalitate viaţa unui copil, trecând înaintea consimţământului parental, consimţământului propriu al copilului,

propria sa fericire şi starea sa psihologică de bine… peste orice ar putea bunul-simţ să aprecieze ca fiind important. Cardinalul Antonelli a dat glas acestor lucruri într-o scrisoare către Lionel Rothschild, primul evreu britanic membru al parlamentului, care scrisese un protest privitor la răpirea lui Edgardo. Cardinalul i-a răspuns că nu are nici o putere de a interveni, şi a adăugat: „Poate că este momentul potrivit să observăm că, chiar dacă chemarea naturii este puternică, încă şi mai puternice sunt îndatoririle sacre ale religiei". Asta, cam spune totul, nu-i aşa?

În al doilea rând, este vorba despre faptul că preoţii, cardinalii şi Papa par în mod real a nu fi priceput răul pe care l-au făcut lui Edgardo Mortara. Deşi acest lucru depăşeşte orice limită a înţelegerii, ei au crezut în mod sincer că îi fac un bine luându-l de lângă părinţii lui şi dându-i o creştere catolică. Ei s-au simţit datori să-l *protejeze*! Un ziar catolic din Statele Unite a apărat poziţia Papei în cazul Mortara susţinând că era de neconceput ca un guvern creştin „să lase un copil creştin să fie crescut de un evreu" şi, invocând libertatea religioasă, „libertatea unui copil de a fi creştin şi de a nu fi forţat să fie evreu… Protecţia asigurată de Sfântul Părinte copilului faţă de tot fanatismul feroce al necredinţei şi bigotismului, este cel mai grandios spectacol moral pe care l-a putut vedea lumea de secole". Se poate să fi existat vreo flagrantă folosire mai greşită a unor termeni precum „forţat", „obligat", „feroce", „fanatism" şi „bigotism"? Şi totuşi, există toate indiciile că aceşti susţinători ai catolicismului, de la Papă în jos, au considerat în mod sincer că ceea ce făceau era corect: absolut corect din punct de vedere moral, şi pentru binele copilului. Iată forţa tendinţei generale, „moderate", a religiei de a suci judecata şi a perverti decenţa umană. Ziarul *Il Cattolico* a fost cu adevărat nedumerit de eşecul larg pe care l-a înregistrat mărinimoasa favoare pe care i-a făcut-o Biserica lui Edgardo Mortara salvându-l de familia lui evreiască:

Cei dintre noi care se gândesc puţin mai serios la problemă, fi pot compara condiţia unui evreu – lipsit de o Biserică adevărată, de un rege şi fără de ţară, împrăştiaţi şi mereu străini oriunde ar trăi, şi mai mult, notorii pentru pata cu care sunt însemnaţi ca ucigaşi ai lui Cristos… – vor înţelege imediat cât de important este acest avantaj temporal pe care Papa l-a obţinut pentru copilul Mortara.

În al treilea rând, este vorba despre presupoziţia celor care *ştiu,* fără nici o dovadă, că credinţa pe care o au de la naştere este cea adevărată, toate celelalte fiind nişte aberaţii sau, de-a dreptul, falsuri. Citatele de mai sus oferă exemple ilustrative despre acest tip de atitudine a părţii creştine. Ar fi de-a dreptul incorect să punem, de această dată, cele două părţi pe acelaşi nivel, însă este o ocazie bună pentru a arăta că soţii Mortara l-ar fi putut recăpăta înapoi imediat pe Edgardo dacă ar fi acceptat propunerea preoţilor de a se boteza şi ei. Edgardo a fost furat din cauza unei stropituri cu apă şi a câtorva vorbe lipsite de sens. Într-atât este de găunoasă este gândirea unei minţi îndoctrinate religios, încât nu ar fi trebuit decât alte două stropituri cu apă pentru a da înapoi întregul proces. Pentru unii dintre noi, refuzul părinţilor nu reprezintă decât o încăpăţânare fără motiv. Pentru alţii, poziţia lor principială îi plasează pe lunga listă a martirilor tuturor religiilor, de-a lungul timpului.

„Fii bun master Ridley şi fă-ţi datoria: astăzi, cu harul lui Dumnezeu, vom aprinde în Anglia o asemenea flacără încât sunt sigur că nu va fi stinsă niciodată."[213] Fără nici o îndoială că există cauze nobile pentru care merită să mori. Cum au putut, însă, martiri precum Ridley, Latimer şi Cranmer să se lase arşi în loc să-şi abandoneze micul lor protestantism pentru marele catolicism – contează, într-adevăr, atât de mult de la ce capăt începi un ou fiert? Într-atât de mare, sau admirabilă dacă aceasta vă este voia, a fost încăpăţânarea gândirii lor religioase, încât soţii Mortara nu au fost capabili să accepte ocazia oferită de ritul lipsit de sens al botezului. Nu ar fi putut să-şi încrucişeze degetele, sau să şoptească „nu", în timpul botezului? Nu, nu ar fi putut, pentru că fuseseră crescuţi într-o religie de tip moderat, şi au luat, de aceea, toată această şaradă în serios. În ceea ce mă priveşte nu mă gândesc decât la bietul Edgardo, născut fără să vrea într-o lume dominată de gândirea religioasă, prins fără vină într-un foc încrucişat, devenit orfan în urma unui act de bunăvoinţă, dar, pentru un copil, de o cruzime zdrobitoare.

Urmând aceeaşi temă, în al patrulea rând se găseşte presupunerea că un copil de şase ani ar putea fi considerat ca având o religie, indiferent că aceasta este evreiască, creştină, sau oricare alta. Cu alte cuvinte, ideea că botezând un copil aflat în necunoştinţă de cauză îl poate trece de la o religie la alta, dintr-o mişcare, pare o absurditate – cu siguranţă, însă, că nu este mai puţin absurdă decât etichetarea unui copil mic ca aparţinând unei anumite religii. Ceea ce conta pentru Edgardo nu era religia „lui" (era prea mic pentru a-şi exprima opinii religioase) ci dragostea şi grija părinţilor şi a familiei, el fiind privat de toate acestea de către

[213] Ultimele cuvinte adresate de către Hugh Latimer, episcop de Worester şi martir protestant, prietenului său Nicholas Ridiey, în timp ce se aflau, amândoi, pe rug, pentru a fi arşi, în Anglia secolului al şaisprezecelea. *(N. trad.)*

preoţi celibatari a căror grotescă cruzime nu a fost întrecută decât de insensibilitatea crasă faţă de simţămintele umane – insensibilitate care apare cu prea mare uşurinţă la minţile deturnate de credinţă.

Chiar şi fără o răpire fizică, etichetarea copiilor ca fiind posesori de credinţe pe care ei sunt prea mici pentru a le înţelege, nu reprezintă tot o formă de abuz? Cu toate acestea obiceiul persistă până în ziua de astăzi, aproape fără a fi pus la îndoială. A-l pune la îndoială este principala mea intenţie în acest capitol.

ABUZUL FIZIC ŞI MENTAL

Abuzul preoţilor asupra copiilor este astăzi înţeles ca referindu-se la abuzul sexual, şi mă simt obligat de la început să aduc toată problema abuzului sexual la proporţia reală şi să o înlătur. Unii dintre noi au observat că trăim o perioadă de isterie pedofilă, o stare psihologică de grup care aminteşte de vânătoarea de vrăjitoare din Salem din 1692. În iulie 2000, *News of the World*, reputat a fi, în ciuda unei competiţii strânse, cel mai dezgustător ziar din Marea Britanie, a organizat o campanie „numeşte şi fă de ruşine" care mai avea puţin şi se transforma în incitare la acţiuni violente împotriva pedofililor. Locuinţa unei pediatre, medic de spital, a fost atacată de un grup de „cetăţeni responsabili" care nu cunoşteau diferenţa dintre un pediatru şi un pedofil.[214] Isteria publică privind pedofilii a atins proporţii epidemice şi i-a adus pe părinţi în pragul panicii. Eroii copilăriei, întruchipaţi în copiii de azi, sunt acum lipsiţi de libertatea de mişcare care făcea, odată, deliciul vârstei (când riscul real în ceea ce priveşte maltratarea nu era, probabil, mai mic decât acum).

Este drept că la momentul campaniei ziarului *News of the World* spiritele fuseseră aprinse de o crimă odioasă, motivată sexual, a unei fetiţe în vârstă de opt ani, care fusese răpită în Sussex. Oricum, este o nedreptate clară să arunci asupra tuturor pedofililor o răzbunare potrivită unei minuscule minorităţi care sunt şi ucigaşi. Toate cele trei şcoli cu internat unde am fost înscris aveau profesori a căror afecţiune pentru băieţei depăşea limitele unui comportament obişnuit. Lucru într-adevăr reprobabil. Cu toate acestea, dacă după cincizeci de ani aceştia ar fi fost hăituiţi de „cetăţenii responsabili" sau de avocaţi ca ucigaşi de copii, m-aş fi simţit obligat să le iau apărarea, chiar dacă am fost victimă a unuia dintre ci (o experienţă stânjenitoare, dar, altfel, fără urmări).

Biserica Romano-Catolică a generat o parte importantă a acestui oprobiu retrospectiv. Din toate motivele posibile, Biserica Romano-Catolică îmi displace. Însă, şi mai mult îmi displace nedreptatea, şi nu mă pot reţine de la a mă întreba dacă această instituţie nu a fost demonizată pe nedrept sub acest aspect, în mod deosebit în Irlanda şi America. Presupun că ipocrizia preoţilor, a căror viaţă profesională este dedicată în principal dezvoltării sentimentului de vinovăţie cu referire la „păcat", este responsabilă pentru o parte din resentimentele publicului. Apoi, mai este şi abuzul de încredere din partea unei persoane cu autoritate, pe care copilul a fost învăţat încă de mic să o respecte. Astfel de lucruri trebuie să ne determine cu atât mai mult să nu ne grăbim cu aprecierile. Trebuie să fim conştienţi de extraordinara putere a minţii de a produce amintiri false, în mod deosebit atunci când este asistată de către terapeuţi lipsiţi de scrupule şi avocaţi mercenari. Psihologul Elizabeth Loftus a demonstrat un mare curaj faţă de interese mânate de sete de răzbunare atunci când a demonstrat cât este de uşor să elaborezi amintiri în întregime false, dar, care, par victimei a fi întrutotul reale, la fel ca unele adevărate.[215] Într-atât de contraintuitive sunt ele, încât un juriu poate fi cu uşurinţă indus în eroare de o mărturie sinceră, şi totuşi falsă.

În cazul specific al Irlandei, chiar şi fără abuzul sexual, brutalitatea dovedită de către organizaţia Christian Brothers[216] [Fraţii Creştini], care răspunde de educaţia unei proporţii semnificative a ţării, este legendară. Acelaşi lucru se poate spune şi despre maicile, adesea crude până la sadism, care conduc multe dintre şcolile de fete din Irlanda. Infama instituţie Magdalene Asylums, care a fost subiectul filmului lui Peter Mullan *The Magdalene Sisters*, a activat până în 1996. După patruzeci de ani, nu ştii dacă este mai greu să te redresezi după biciuiri sau după alinările cu notă sexuală, avocaţii continuând să ceară despăgubiri pentru victimele care nu au reuşit să facă pace cu trecutul îndepărtat. A trecut timpul peste hârjonelile comise în sacristie – peste unele a trecut atât de multă vreme încât presupusul făptaş este probabil mort şi în consecinţă incapabil de a-şi prezenta versiunea. În întreaga lume, Biserica Catolică a plătit compensaţii de mai mult de un miliard de dolari.[217] Aproape că ai compătimi-o, până când îţi aminteşti de unde le vin banii.

Odată, în timpul sesiunii de întrebări de după o lectură la Dublin, mi s-a cerut părerea despre mult publicatele cazuri de abuz sexual ale preoţilor catolici din Irlanda. Am răspuns că, fără nici o îndoială,

[214] Ştire transmisă de BBC News, http://news.bbc.co.uk/1/hi/wales/901723.stm.
[215] Loftus and Ketcham (1994).
[216] A se vedea în acest sens John Waters în ziarul *Irish Times*, http://oneinfour.org/news/news2003/roots/.
[217] Associated Press, 10 June 2005, http://www.rickcross.com/reference/clergy/clergy426.html.

indiferent cât de oribil ar fi abuzul sexual, urmările sale sunt indiscutabil mai mici decât daunele psihologice provocate copilului prin creşterea lui în calitate de catolic, în primul rând. A fost o remarcă spontană făcută în focul dezbaterii şi, de aceea, am fost surprins să văd că a fost urmată de un ropot de aplauze entuziaste, venite din partea unei audienţe irlandeze (compusă, este drept, din intelectualitatea Dublinului, nereprezentativă, probabil, pentru marea majoritate a locuitorilor). Mi s-a amintit însă de acel moment ceva mai târziu, când am primit o scrisoare de la o femeie americană de peste patruzeci de ani, care fusese crescută ca romano-catolică. La vârsta de şapte ani, mi-a spus ea, i s-au întâmplat două lucruri neplăcute. Mai întâi, a fost abuzată sexual de preotul paroh, în maşina acestuia. Apoi, aproximativ în aceeaşi perioadă, o prietenă de şcoală, care a murit într-un mod tragic, s-a dus în iad deoarece era protestantă. Cel puţin aşa a înţeles pe atunci corespondenta mea din doctrina oficială a Bisericii părinţilor ei. Ca persoană adultă, părerea ei a fost că, din cele două exemple de abuz asupra copilului comise de către Biserica Romano-Catolică, unul fizic şi altul mental, cel de al doilea a fost, de departe, cel mai grav, Ea a scris:

Faptul că am fost pipăită de preot nu mi-a lăsat decât impresia (cu mintea unui copil de 7 ani) de „bleah", în vreme ce gândul că prietena mea s-a dus în iad mi-a produs o frică rece, nemăsurată. Nu mi-am pierdut somnul din cauza preotului, însă am petrecut multe nopţi îngrozită de faptul că oamenii la care ţineam vor merge în iad. Am avut coşmaruri.

Desigur că mângâierea sexuală din maşina preotului a fost relativ blândă în comparaţie cu durerea şi dezgustul resimţit de un băiat de altar sodomizat. Astăzi, se spune că Biserica Catolică nu mai face atâta caz de iad ca altădată. Acest exemplu, însă, arată faptul că abuzul psihologic al copilului poate să-l întreacă pe cel fizic. Despre Alfred Hitchcock, marele specialist în arta cinematografică a înspăimântării oamenilor, se spune că, odată, pe când mergea cu maşina prin Elveţia, a arătat brusc cu degetul pe geam şi a spus: „Aceasta este cea mai înspăimântătoare imagine pe care am văzut-o vreodată!" Era vorba despre un preot care vorbea cu un băieţel în timp ce îşi ţinea mâna pe umărul lui. Hitchcock a scos capul afară şi a strigat: „Fugi, copilule! Fugi ca să scapi cu viaţă!"

„Beţele şi pietrele pot să-mi rupă oasele, dar vorbele nu-mi fac nimic."[218] Acest adagiu este adevărat atâta vreme cât *nu îl crezi* cu adevărat. Dacă, însă, întreaga ta educaţie şi tot ceea ce ai auzit de la părinţi, profesori şi preoţi, te-a făcut să *crezi cu adevărat* şi fără nici o îndoială că cei păcătoşi vor arde în iad (sau orice altă prevedere doctrinară odioasă, precum aceea că o femeie este proprietatea soţului ei), este foarte probabil ca vorbele să aibă un efect mult mai lung şi mai dăunător decât faptele. Sunt convins de faptul că sintagma „abuz împotriva copilului" nu este deloc exagerată pentru a descrie ceea ce profesorii şi preoţii fac copiilor atunci când îi încurajează să creadă în pedeapsa cu iadul veşnic pentru păcatele nemărturisite.

În documentarul de televiziune *Root of All Evil?,* la care am făcut deja referire, am intervievat un număr de lideri religioşi, fiind criticat pentru că aş fi ales numai extremişti americani şi nu persoane respectabile, moderate, precum arhiepiscopii.[219] Pare a fi o critică întemeiată – atâta doar că, în America secolului 21, ceea ce *pare* a fi extremism din afară, este, de fapt, curentul principal. De exemplu, unul dintre intervievaţii care a oripilat cel mai mult telespectatorii britanici a fost pastorul Ted Haggard, din Colorado Springs. Cu toate acestea, departe de a fi un extremist în America lui Bush, „Pastor Ted" este preşedintele celor treizeci de milioane de membri ai National Association of Evangelicals, şi afirmă că i-a fost oferită favoarea de a avea în fiecare zi de luni o consultaţie telefonică cu preşedintele Bush. Dacă aş fi vrut să iau interviuri unor extremişti adevăraţi, după standardele americane, i-aş fi căutat pe „Reconstructionists", a căror „Dominion Thedlogy" [Teologia dominaţiei] susţine în mod deschis teocraţia creştină în America. După cum îmi scrie un coleg american preocupat de acest lucru:

Europenii trebuie să ştie că aici există un bâlci itinerant de teo-ciudaţi, care susţin reinstaurarea legii Vechiului Testament – uciderea homosexualilor etc. – precum şi dreptul de a deţine funcţii publice, sau chiar de vot, exclusiv pentru creştini. Clasa mijlocie ovaţionează această retorică. Dacă secularişţii nu sunt vigilenţi, dominaţioniştii şi reconstrucţioniştii vor reprezenta, în curând, curentul principal al unei adevărate teocraţii

[218] „Sticks and stones can break my bones, but words can never hurt me." Proverb cu acelaşi înţeles moralizator ca şi vorba românească: „Am zis cu gura, nu am dat cu parul". *(N. trad.)*

[219] Au fost invitaţi să participe Arhiepiscopul de Canterburry, Cardinalul Arhiepiscop de Westminster şi Rabinul Şef al Marii Britanii. Cu toţii au refuzat, fără nici o îndoială că din motive rezonabile. Episcopul de Oxford a acceptat, şi s-a dovedit a fi o persoană deosebit de agreabilă şi departe de a fi extremist, aşa precum, cu siguranţă, că ar fi fost şi ceilalţi.

americane.[220]

Un alt intervievat al meu a fost pastorul Keenan Roberts, din acelaşi stat Colorado ca şi „Pastor Ted". Ţăcăneala personală a pastorului Roberts ia forma a ceea ce el numeşte Hell Houses. O altfel de Hell House este un loc unde, fără pic de gândire, sunt aduşi copiii, de către părinţi sau şcolile creştine, pentru a fi speriaţi CU ceea ce li s-ar putea întâmpla după ce mor. Actorii ilustrează scene îngrozitoare cu anumite „păcate" precum avortul şi homosexualitatea, purtând costume roşii de draci care aşteaptă să se înfrupte. Acestea sunt doar preludiul la piesa de rezistenţă, Iadul însuşi, dotat cu mirosul sulfuros al pucioasei care arde şi strigătele de agonie ale celor condamnaţi pe vecie.

După ce am vizionat o repetiţie, în care diavolul era diabolic în stilul exagerat al ticălosului din melodramele victoriene, i-am luat un interviu pastorului Roberts în prezenţa distribuţiei. Mi-a spus că vârsta optimă pentru un copil ca să viziteze o Hell House este de doisprezece ani. Lucrul acesta m-a şocat oarecum, şi l-am întrebat dacă nu este îngrijorat de faptul că un copil de doisprezece ani ar putea avea coşmaruri după vizionarea unui astfel de spectacol. Mi-a replicat, cu onestitate presupun:

Aş prefera ca ei să înţeleagă că iadul este un loc unde categoric nu ar vrea să ajungă. Aş prefera ca acest mesaj să ajungă la ei la doisprezece ani decât ca acest mesaj să nu ajungă deloc şi să trăiască o viaţă de păcate şi să nu-l găsească niciodată pe Domnul Isus Cristos. Iar dacă vor avea coşmaruri ca rezultat al acestei experienţe, consider că există aici un bine mai important, care va fi atins în cele din urmă şi împlinit în vieţile lor, decât un simplu coşmar.

Presupun că, dacă crezi cu adevărat în ceea ce crede pastorul Roberts, poţi considera că şi intimidarea copiilor este un lucru bun.

Nu îl putem exclude pe pastorul Roberts ca fiind un extremist aiurit. La fel ca şi Ted Haggard, el reprezintă curentul principal al Americii actuale. Aş fi surprins dacă ei ar putea crede precum unii dintre coreligionarii lor că se pot auzi ţipetele celor condamnaţi dacă asculţi vulcanii[221], şi că viermii uriaşi care se găsesc pe fundul oceanelor reprezintă împlinirea versetelor de la Marcu 9, 43-44: „Şi, dacă te sminteşte mâna, taie-o; este mai bine pentru tine să intri în viaţă ciung decât să te duci în iad cu două mâini, în focul cel nestins, unde viermele lor nu moare şi focul nu se stinge". Indiferent de cum cred ei că arată iadul, toţi aceşti entuziaşti ai focului iadului par a împărtăşi satisfacţia de tip *Schadenfreude*[222] şi auto-mulţumirea celor care ştiu că se numără printre cei salvaţi, reprezentaţi cu cinste de cel dintâi între teologi, Sf. Toma d'Aquino, în *Summa Theologica*: „Sfinţii se pot bucura de fericirea şi slava lui Dumnezeu, dar mai mult li se dă voie să vadă pedepsele celor condamnaţi în iad". Cumsecade om![223]

Frica de focul iadului poate fi foarte reală chiar şi printre persoane, altfel, raţionale. După documentarul meu de televiziune despre religie, printre multele scrisori pe care le-am primit se număra şi aceasta, de la o femeie în mod evident deşteaptă şi corectă:

Am fost la şcoala catolică de la vârsta de cinci ani, şi am fost îndoctrinată de maici care agitau curele, beţe şi nuiele. În timpul adolescenţei l-am citit pe Darwin, şi ceea ce spunea el despre evoluţie a părut minţii mele logice plin de sens. Totuşi, am trecut prin viaţă suferind în permanenţă de o stare de conflict şi o frică profundă de focul iadului, care se declanşează destul de frecvent. Am făcut ceva psihoterapie, lucru care mi-a dat puterea

[220] Ceea ce urmează se pare că este real, deşi, iniţial, ara crezut că este vorba de o farsă a celor de la *The Onion*, www.talk2action.org/story/2006/5/29/l95855/959. E vorba despre un joc pe calculator produs de Left Behind, numit „Eternal Forces" [Forţele eterne]. P. Z. Myers îl rezumă astfel în excelentul lui web-site Pharyngula: „Imaginează-ţi că eşti infanterist, membru al unui grup paramilitar al cărui scop este să facă din America o teocraţie creştină şi să îşi implementeze propria viziune privind stăpânirea lui Cristos asupra tuturor aspectelor vieţii… Te afli într-o misiune – deopotrivă militară şi religioasă – de convertire sau ucidere a catolicilor, evreilor, musulmanilor, budiştilor, homosexualilor, şi a oricărei alte persoane care susţine separaţia Bisericii de Stat…". A se vedea: http://scienceblogs.com/pharyngula/2006/05/gta_meet_lbef.php; pentru recenzie: http://select.nytimes.com/gst/abstract.html?res=F1071FFD3C550C718CDDAA0894DE404482.

[221] http://www.av1611.org/hell.html.

[222] *Germ*., plăcere bazata pe nefericirea altuia. *(N. trad.)*

[223] De comparat cu minunata milostenie creştină a lui Ann Coulter: „Îi provoc pe toţi coreligionarii mei să-mi spună dacă nu râd la gândul că Dawkins arde în iad" (Coulter 2006: 268).

şi depăşesc unele dintre problemele mele de început, totuşi nu reuşesc să scap de această frică profundă. De aceea, motivul pentru care vă scriu este acela de a vă ruga să-mi trimiteţi numele şi adresa psihoterapeutului pe care l-aţi intervievat în emisiunea din această săptămână, care se ocupă cu astfel de probleme.

Scrisoarea ei m-a mişcat, şi i-am răspuns (reprimându-mi un momentan şi nedemn regret că nu există un iad în care să se ducă respectivele maici) că trebuie să se încreadă în propria raţiune ca un mare dar pe care ea – nu ca alţi nefericiţi – în mod evident, îl posedă. I-am sugerat că oribilitatea extremă a iadului, aşa după cum este el descris de către preoţi şi maici, este exagerată pentru a-i compensa lipsa de credibilitate. Dacă existenţa iadului ar fi fost plauzibilă, era suficient, pentru a descuraja, să fie doar moderat de neplăcut. Aşa, pentru a păstra ceva valoare de descurajare şi a-i compensa din lipsa de credibilitate, ţinând cont că este atât de improbabil să fie adevărat, el trebuie să fie prezentat ca fiind foarte, foarte, îngrozitor. De asemenea, am pus-o în legătură cu psihoterapeutul pe care l-a menţionat, Jill Mytton, o femeie minunată şi de o sinceritate profundă, căreia i-am luat un interviu filmat. Jill însăşi a fost crescută în cadrul unei odioase secte numită Exclusive Brethren, într-atât de odioasă încât există un website, www.peebs.neti, dedicat în întregime îngrijirii celor care au evadat din ea.

Jill Mytton a fost obişnuită de mică să se teamă de iad, a evadat din creştinism adultă fiind, iar acum îi consiliază şi ajută pe cei care au fost traumatizaţi în mod asemănător în copilărie: „Dacă mă gândesc la copilărie, aceasta a fost dominată de frică. Era frica de dezaprobare în prezent, dar şi de cea a veşnicei condamnări la chinurile iadului. Pentru un copil, imaginile focului iadului şi ale dinţilor scrâşnind sunt foarte reale. Ele nu sunt deloc metaforice". Am rugat-o să-mi spună ce anume i s-a spus despre iad, pe când era copil, iar răspunsul ei a fost la fel de emoţionant pe cât i-a fost şi expresia feţei în timpul lungii ezitări de dinaintea răspunsului: „E ciudat, nu? După atâta timp încă mai are puterea de… a mă afecta… când… când îmi pui întrebarea. Iadul este un loc al spaimei. Este respingerea totală a lui Dumnezeu. Reprezintă judecata totală, există un foc real, există chinuri adevărate, tortură adevărată, şi se prelungeşte la nesfârşit, astfel că nu există odihnă".

A continuat, povestindu-mi despre grupul de sprijin pe care îl conduce pentru cei care doresc să scape de o copilărie asemănătoare cu a ei, şi a zăbovit asupra a cât este de greu pentru mulţi dintre ei să scape: „Procesul de abandonare este extraordinar de dificil. Laşi în urmă o structură socială, un întreg sistem în care, practic, ai fost crescut, laşi în urmă un sistem de credinţe pe care l-ai avut ani de zile. Foarte adesea renunţi la familie şi prieteni… Pentru ei, practic, tu nu mai exişti". Am putut să fac şi eu apel la propria mea experienţă provenită din scrisorile primite de la oameni din America, care spun că mi-au citit cărţile şi că au renunţat, apoi, la religie. Este deconcertant faptul că mulţi dintre aceştia spun că nu au îndrăznit să spună acest lucru familiilor, sau că le-au spus, dar cu consecinţe groaznice. Ceea ce urmează reprezintă un caz tipic. Autorul este un tânăr american, student la medicină:

Am simţit nevoia să vă scriu acest e-mail pentru că vă împărtăşesc părerea despre religie, o părere care, în America, sunt sigur că vă daţi seama, te izolează. Am crescut într-o familie creştină şi, chiar dacă nu m-am împăcat niciodată cu religia, abia de curând am avut îndrăzneala să o spun cuiva. Această persoană a fost prietena mea care s-a arătat… Îngrozită. Îmi dau seama că declararea ateismului poate fi şocantă, dar pentru ea este ca şi cum ar vedea acum o altă persoană, complet diferită. Nu mai poate avea încredere în mine, îmi spune, pentru că morala mea nu vine de la Dumnezeu. Nu ştiu dacă vom putea depăşi momentul, şi nu cred că vreau să mai împărtăşesc şi altora care îmi sunt apropiaţi convingerea mea, pentru că mă tem de o reacţie de dezgust asemănătoare… Nu aştept de la dumneavoastră un răspuns. Vă scriu numai în speranţa ca veţi fi alături de mine şi îmi veţi înţelege frustrarea. Imaginaţi-vă pierderea cuiva iubit, şi care vă iubeşte, din cauza religiei. În afară de părerea ei că acum sunt un necredincios fără Dumnezeu, suntem perfecţi unul pentru celălalt. Lucrul acesta îmi aminteşte de remarca dumneavoastră că oamenii fac în numele credinţei lor lucruri nebuneşti. Vă mulţumesc pentru că m-aţi ascultat.

I-am răspuns acestui nefericit tânăr, arătându-i că, în vreme ce prietena lui a descoperit ceva despre el, la rândul lui şi el a descoperit ceva despre ea. Oare este suficient de bună pentru el? Eu mă îndoiesc.

Am amintit-o deja pe comediana americană Julia Sweeney şi prelunga şi nostima ei strădanie de a găsi în religie unele trăsături salvatoare care să o ajute să-şi recupereze Dumnezeul copilăriei din faţa crescândelor îndoieli ale vârstei adulte. Din fericire, demersurile ei s-au încheiat şi acum ea reprezintă un admirabil model de urmat pentru tinerii atei de pretutindeni. Deznodământul show-ului ei *Letting Go of God* este, probabil,

momentul cel mai mişcător din spectacol. Încercase de toate. Şi, apoi…

… pe când mergeam în casă dinspre biroul aflat în curte, mi-am dat seama că, în capul meu, o voce micuţă şopteşte ceva. Nu prea ştiu de când era acolo, vocea, dar, deodată, volumul i-a crescut cu un decibel. A şoptit „Nu există Dumnezeu". Am încercat să nu o bag în seamă. Dar volumul i-a mai crescut un pic. „Nu există Dumnezeu. Nu există Dumnezeu. *Oh, Dumnezeule, nu există Dumnezeu!*"… M-am înfiorat. Simţeam că o iau razna.

Apoi, m-am gândit: „Dar nu pot. Nu ştiu dacă *pot* să nu cred în Dumnezeu. Am nevoie de Dumnezeu. Avem o istorie împreună."…

„Nici măcar nu ştiu cum să nu cred în Dumnezeu. Nu ştiu cum reuşeşti tu. Cum te trezeşti, cum te descurci de-a lungul zilei?" M-am simţit dezechilibrată…

M-am gândit: „Okay, calmează-te. Să probăm pentru o clipă, doar pentru o clipă, ochelarii necredinţei în Dumnezeu. Doar pune-ţi ochelarii *fără-Dumnezeu,* aruncă o privire scurtă împrejur, şi apoi aruncă-i imediat". Şi i-am pus, şi m-am uitat împrejur.

Îmi este jenă să recunosc faptul că, la început, am fost puţin buimacă. Chiar m-am gândit: „Deci, cum mai stă Pământul în cer? Vrei să spui că doar ne avântăm prin spaţiu? Este atât de vulnerabil!" Am vrut să ies afară şi să prind Pământul care îmi cădea în braţe.

Şi, apoi, mi-am amintit: „Ah, da, gravitaţia şi momentul unghiular orbital ne vor menţine, probabil, mişcarea de revoluţie în jurul soarelui pentru mult timp".

Atunci când am văzut *Letting Go of God,* într-un teatru din Los Angeles, am fost foarte profund mişcat de această scenă. În mod special atunci când Julia ne-a povestit reacţia părinţilor ei faţă de un articol de presă privind vindecarea ei:

Primul telefon de la mama a fost mai mult un strigăt. „Atee?! ATEE?!?!"

Tata a sunat şi el şi a spus: „Ţi-ai trădat familia, şcoala, oraşul". De parcă aş fi vândut secrete ruşilor. Amândoi au spus că nu vor mai vorbi cu mine niciodată. Tata a spus: „Nu vreau să-mi vii nici măcar la înmormântare". După ce am închis mi-am spus în sinea mea: „Încearcă numai să mă opreşti" .

O parte din darul Juliei Sweeney de a te face în acelaşi timp să râzi şi să plângi:

Cred că părinţii mei au fost oarecum dezamăgiţi atunci când le-am spus că nu mai cred în Dumnezeu, a fi ateu este, însă, cu totul altceva.

Cartea *Losing Faith in Faith: From Preacber to Atheist* [Pierderea încrederii în credinţă: De la predicator la ateu] a lui Dan Barker este povestea conversiei treptate de la pastor fundamentalist şi predicator itinerant dedicat, la ateul puternic şi sigur pe el care este azi. Este semnificativ faptul că Barker a continuat o vreme să predice creştinismul şi după ce a devenit ateu, deoarece aceasta era singura lui opţiune de carieră şi se simţea prins într-un păienjeniş de obligaţii sociale. El cunoaşte mulţi membri ai clerului american care se află în aceeaşi situaţie în care a fost el, dar care nu i s-au confesat decât lui, după ce i-au citit cartea. Din cauza anticipării unei reacţii teribile, aceştia nu îndrăznesc să-şi afirme ateismul nici măcar fată de familie. Povestea lui Barker a avut un final mai fericit. Pentru început, părinţii lui au fost profund şi dureros afectaţi. I-au ascultat, însă, argumentaţia liniştită şi, la un moment dat, au devenit şi ei atei.

Doi profesori de la o universitate din America mi-au scris, separat, despre părinţii lor. Unul mi-a mărturisit că mama lui suferă permanent de grija pentru sufletul lui nemuritor. Celălalt mi-a spus că tatăl lui îşi doreşte ca el să nu se fi născut, din cauza convingerii că el îşi va petrece veşnicia în iad. Este vorba aici despre profesori universitari cu o înaltă educaţie, siguri pe cunoştinţele şi pe maturitatea lor, care şi-au depăşit părinţii nu doar în ceea ce priveşte religia, ci şi în chestiunile intelectuale. Gândiţi-vă numai ce chin trebuie să fie pentru persoane mai puţin robuste din punct de vedere intelectual, mai puţin echipate în privinţa educaţiei şi abilităţii retorice decât ei, sau decât Julia Sweeney, care trebuie să-şi susţină poziţia în faţa membrilor unei familii încăpăţânate. Aşa după cum trebuie să fi fost cazul multora dintre pacienţii lui Jill Mytton.

Pe la începutul conversaţiei noastre televizate, Jill se referise la acest tip de creştere religioasă ca o formă de abuz mental, revenind asupra problemei, am întrebat-o: „Foloseşti termenii abuz religios. Dacă ar fi să compari abuzul reprezentat de creşterea unui copil în credinţa în iad… cum consideri că ar putea fi comparat

acest lucru cu trauma provocată de un abuz sexual?". Răspunsul ei a fost: „Este o întrebare foarte dificilă… cred că, de fapt, există aici o scrie de asemănări, deoarece este vorba despre un abuz de încredere; este vorba despre negarea dreptului copilului de a se simţi liber fi deschis, capabil să relaţioneze cu lumea într-un mod normal… este o formă de denigrare; în ambele cazuri este vorba despre o formă de negare a sinelui real".

ÎN APĂRAREA COPIILOR

Colegul meu, psihologul Nicholas Humphrey, s-a folosit pentru introducerea prelegerii susţinute la Oxford în cadrul Amnesty Lecture, din 1997, de proverbul cu „beţele şi pietrele".[224] Humphrey şi-a început prelegerea afirmând că acest proverb nu este întotdeauna adevărat, citând în acest sens cazul credincioşilor voodoo din Haiti, care mor la câteva zile după ce s-a aruncat asupra lor o „vrajă" malignă, după cum se pare în urma unui efect psihosomatic al groazei. S-a întrebat apoi dacă Amnesty International, beneficiara seriei de prelegeri la care contribuia şi el, nu ar trebui, totuşi, să susţină unele campanii îndreptate împotriva discursurilor sau publicaţiilor dăunătoare. Răspunsul pe care şi l-a dat singur a fost un nu categoric faţă de orice formă de cenzură, în general: „Libertatea cuvântului reprezintă o libertate prea valoroasă pentru a ne juca cu ea". Apoi, însă, şi-a şocat chiar şi propriul crez liberal afirmând o singură excepţie: cazul special al

… educaţiei morale şi religioase a copiilor şi, în mod special, educaţia pe care o primeşte copilul acasă, acolo unde părinţilor li se permite – şi chiar se aşteaptă de la ei – să determine pentru copiii lor ceea ce are valoare de adevăr şi fals, de bine şi rău. Copiii, afirm eu, au dreptul uman de a nu li se mutila minţile prin expunerea la ideile greşite ale altor oameni – indiferent cine ar fi aceştia. În mod corespunzător, părinţii nu posedă un permis de la Dumnezeu pentru a-şi incultura copiii oricum vor ei să aleagă: nu au nici un drept să limiteze orizontul de cunoaştere al copiilor lor, să-i crească într-o atmosferă de dogmă şi superstiţie, sau să insiste ca ei să urmeze drumurile înguste ale credinţei lor.

Pe scurt, copiii au dreptul de a nu-şi vedea minţile îmbâcsite cu nonsensuri, iar noi, ca societate, avem datoria de a-i proteja faţă de aşa ceva. De aceea, nu ar trebui să le permitem părinţilor să-şi înveţe copiii să creadă, de exemplu, în adevărul literal al Bibliei sau că planetele le conduc viaţa, mai mult decât le permitem să le zboare dinţii în bătaie, sau să-i închidă în pivniţă.

Desigur că o afirmaţie atât de dură precum aceasta întâmpină o mare doză de rezervă, pe care a şi primit-o. Oare, nu opinia personală determină ce anume este un nonsens? Proiectele ştiinţifice nu au fost contrazise de destule ori pentru a ne determina să fim ceva mai precauţi? Oamenii de ştiinţă pot considera că este un nonsens să vorbeşti despre astrologie şi adevărul literal al Bibliei, dar există şi alţii care gândesc exact opusul; iar aceştia nu au dreptul să-şi înveţe copiii ceea ce cred ei? Nu este, oare, o lipsă de modestie să insişti că copiii trebuie să înveţe doar ştiinţă?

Le mulţumesc părinţilor mei că au adoptat punctul de vedere conform căruia un copil nu trebuie învăţat atât *ce* să gândească, ci *cum* să gândească. Dacă, având accesul adecvat la adevărul ştiinţei, copiii cresc şi hotărăsc că Biblia este literal adevărată sau că mişcările planetelor le guvernează viaţa, acesta este, în definitiv, dreptul lor. Lucrul cel mai important este acela că e privilegiul *lor* să hotărască ce anume vor să gândească, şi nu al părinţilor de a le impune acest lucru cu forţa. Iar acest lucru îşi relevă importanţa, desigur, atunci când ei devin părinţii generaţiei următoare, fiind astfel în situaţia de a transmite mai departe tipul de îndoctrinare care i-a modelat.

Humphrey susţine că, atâta vreme cât copiii sunt mici, vulnerabili şi necesită protecţie, adevărata pază morală se dezvăluie prin tentativa de a anticipa ce anume ar alege ei înşişi dacă ar fi destul de mari pentru a face acest lucru. El oferă exemplul unei fetiţe incaşe ale cărei rămăşiţe vechi de 500 de ani au fost descoperite îngheţate pe un munte din Peru, în 1995. Antropologul care a descoperit-o a notat faptul că ea fusese victima unui sacrificiu ritual. După cum povesteşte Humphrey, la televiziunea americană a fost prezentat un documentar despre această „fecioară a gheţii". Telespectatorii au fost invitaţi…

să se minuneze de determinarea spirituală de care au dat dovadă preoţii incaşi, şi să se alăture mândriei fetiţei de a fi fost aleasă precum şi nerăbdării ei în ultimele momente ale sacrificiului. De fapt, mesajul pe care l-a transmis acest program de televiziune a fost acela că practica sacrificiului uman a fost cu adevărat o invenţie minunată – dacă vreţi, un nou giuvaier în coroana multiculturalismului.

[224] N. Humphrey, „What shall we tell the children?", în Williams (1998); retipărit în Humphrey, (2002).

Humphrey este scandalizat, şi la fel sunt şi eu.

Cum este posibil ca cineva să facă o astfel de aluzie? Cum de îndrăznesc să ne invite – pe noi, cei aşezaţi în faţa televizoarelor – să ne simţim înălţaţi prin contemplarea unei crime rituale: uciderea unui copil a cărui existenţă depinde de un grup de bătrâni ignoranţi, proşti şi aroganţi? Cum de îndrăznesc să ne invite să descoperim binele din noi înşine privind cum se comite un act imoral faţă de o altă persoană?

Din nou, cititorul cu o viziune liberală ar putea simţi o strângere de inimă sau ar putea fi deranjat. Imoral cu siguranţă, şi prostesc totodată, dar după standardele noastre; ce se întâmplă însă cu standardele incaşilor? Categoric că după standardele lor acest sacrificiu era un act moral şi departe de a fi o prostie, sprijinit fiind de tot ceea ce ei considerau a fi sacru. Micuţa a fost, fără îndoială, o credincioasă adevărată în religia în care a fost crescută. Cine suntem noi să folosim termeni precum „crimă", judecându-i pe preoţii incaşi după standardele noastre şi nu după cele ale lor? Poate că această fetiţă a fost fericită cu soarta ei; poate că ea credea cu adevărat că va merge direct într-un paradis veşnic, încălzit de căldura radiată de Zeul Soare. Sau, poate – după cum pare, o situaţie ceva mai plauzibilă – a urlat îngrozită.

Ideea lui Humphrey, şi a mea totodată, este că, indiferent că fetiţa a fost o victimă voluntară sau nu, există motive serioase pentru a presupune că nu ar fi făcut-o de bună voie dacă ar fi avut la dispoziţie toate datele. De exemplu, să presupunem că ar fi ştiut că Soarele nu este, în realitate, decât o minge de hidrogen, fierbinte de peste un milion de grade kelvin, care se transformă în heliu prin fuziune nucleară, şi că, iniţial, nu era decât un disc de gaz din care s-a condensat sistemul solar, inclusiv Pământul… Probabil că atunci nu l-ar mai fi venerat ca pe un zeu, lucru care i-ar fi modificat şi perspectiva asupra ideii şi necesităţii de a fi sacrificată.

Preoţii incaşi nu pot fi acuzaţi de ignoranţă, şi este, cu siguranţă, o judecată prea aspră să-i considerăm proşti şi aroganţi. Ei pot fi, totuşi, făcuţi vinovaţi pentru a-şi fi impus credinţele lor asupra unui copil prea mic pentru a putea hotărî singur dacă să venereze Soarele sau nu. Cel de al doilea punct al lui Humphrey este acela că realizatorii de documentare de azi, ca şi noi, spectatorii lor, putem fi făcuţi responsabili pentru încercarea de a vedea frumuseţea în moartea acelei fetiţe – „ceva care îmbogăţeşte cultura *noastră* colectivă". Aceeaşi tendinţă de a ridica în slăvi vechile obiceiuri etnice ale tradiţiilor religioase şi de a justifica în numele lor acte de cruzime apare tot mai des. Iar ea este sursa conflictului intern care frământă minţile unor persoane cumsecade, liberale, care, pe de o parte, nu pot suferi cruzimea şi suferinţa, iar pe de alta au fost obişnuite de către postmodernişti şi relativişti să respecte celelalte culturi la fel ca pe a lor proprie. Circumcizia feminină este, fără nici o îndoială, groaznic de dureroasă, distruge plăcerea sexuală a femeii (acesta fiind, probabil, şi scopul ei principal), iar o jumătate dintre minţile liberale decente doresc să fie abolită această practică. Totuşi, cealaltă jumătate „respectă" culturile etnice şi consideră că nu trebuie să intervină dacă „ei" doresc să-şi mutileze „propriile fete". Desigur, însă, ideea principală este aceea că fetele „lor" îşi aparţin, de fapt, *lor înşile,* iar dorinţele lor nu ar trebui să fie nebăgate în seamă. Este greu de răspuns la aceasta, dar, dacă fata îşi doreşte să fie circumcisă? Având însă la dispoziţie bagajul de cunoştinţe al unui adult, şi-ar mai dori însă aşa ceva? Humphrey arată că nici una dintre femeile adulte care, într-un fel sau altul, au ratat circumcizia în copilărie, nu s-a oferit, ulterior, voluntară pentru această operaţie.

După o discuţie despre populaţia amish şi dreptul lor de a-şi creşte „proprii" copii după „propriile" tradiţii, Humphrey critică aspru entuziasmul nostru de societate care

… veghează la diversitatea culturală. Deci, vreţi să spuneţi că, deşi este greu de suportat pentru un copil amish, sau hasid, ori ţigan, să fie format de către părinţii lui în modul respectiv, cel puţin avem ca rezultat continuitatea acestor fascinante tradiţii culturale. Civilizaţia noastră nu ar fi mai săracă dacă acestea ar dispărea? Poate că, totuşi, este regretabil ca cineva să fie sacrificat pentru ca noi să ne menţinem diversitatea. Acesta este, însă, preţul pe care trebuie să-l plătim ca societate. Cu excepţia faptului că, mă simt dator să vă reamintesc, nu noi plătim, ci *ei*.

Problema aceasta a intrat în atenţia publică în 1972, când Curtea Supremă a Statelor Unite a avut pe rol un caz exemplar, respectiv Wisconsin contra Yoder, care se referea la dreptul părinţilor de a-şi retrage copiii de la şcoală pe motive religioase. Populaţia amish trăieşte în comunităţi închise în diferite părţi ale Statelor Unite, cei mai mulţi dintre membrii ei vorbind un dialect arhaic german numit Pennsylvania Dutch, evitând în mod deliberat, în măsură diferită, să folosească electricitatea, motoarele cu combustie internă, nasturii şi alte

manifestări ale vieţii moderne. Desigur că reprezintă o atracţie deosebită pentru ochiul modern o insulă de viaţă de secol şaptesprezece. Nu merită, oare, păstrată, pentru bogăţia diversităţii umane? Iar singura cale de a o păstra, desigur, este aceea de a le permite respectivilor să-şi educe copiii în tradiţia lor, protejându-i de influenţa corupătoare a modernităţii. Am dori să întrebăm, totuşi, dacă nu cumva copiii înşişi ar avea ceva de spus în această privinţă?

Atunci când, în 1972, unii părinţi amish şi-au retras copiii de la şcoală, Curţii Supreme i s-a cerut să ia o hotărâre în acest caz. Ideea educaţiei dincolo de o anumită vârstă era contrară valorilor religioase amish, şi în mod deosebit educaţia ştiinţifică. Statul Wisconsin i-a chemat la tribunal pe respectivii părinţi, susţinând că copiii sunt privaţi de dreptul la educaţie. După ce a trecut prin toate etapele judecăţii, cazul a ajuns în cele din urmă la Curtea Supremă a Statelor Unite, care a hotărât neunanim (6 la 1) în favoarea părinţilor.[225] Punctul de vedere al majorităţii, elaborat de către judecătorul şef Warren Burger, cuprindea următoarele: „Aşa după cum arată cele declarate, şcolarizarea obligatorie până la vârsta de 16 ani pentru copiii amish comportă un real pericol de subminare a comunităţii amish precum şi a practicilor ei religioase aşa cum există acestea astăzi; ei trebuie fie să-şi abandoneze credinţa şi să fie asimilaţi în marea societate, fie să migreze către o altă regiune mai tolerantă".

Punctul de vedere al minorităţii, reprezentat de către judecătorul William O. Douglas, a fost acela că trebuie consultaţi şi copiii înşişi. Vor ei cu adevărat să-şi întrerupă brusc educaţia? Doresc ei cu adevărat să rămână în religia amish? Nicholas Humphrey ar fi mers şi mai departe. Chiar şi dacă respectivii copii ar fi fost întrebaţi şi şi-ar fi exprimat preferinţa pentru religia amish, putem oare presupune că ar fi făcut acelaşi lucru şi dacă ar fi fost educaţi şi informaţi cu privire la alternativele aflate la dispoziţie? Pentru ca aşa ceva să fie credibil, nu ar trebui să existe exemple de tineri din lumea de afară care, alegând cu picioarele, să se ofere voluntari pentru a deveni amish? Judecătorul Douglas a continuat însă într-un mod puţin diferit. El nu a văzut nici un motiv anume pentru conferirea unui statut special vederilor *religioase* ale părinţilor, astfel încât ei să poată decide singuri cât de departe pot merge cu permisiunea de a-şi priva copiii de educaţie. Dacă religia oferă un temei pentru excepţii, nu ar putea exista şi convingeri seculare care s-ar putea, de asemenea, califica pentru aşa ceva?

Majoritatea Curţii Supreme a creionat o paralelă cu unele valori pozitive ale ordinelor monastice, a căror prezenţă în societate aduce fără îndoială un plus de bogăţie. Există, însă, aşa după cum relevă Humphrey, o diferenţă crucială. Călugării se oferă voluntari pentru viaţa monahală, în deplină libertate. Copiii amish nu s-au oferit voluntari să fie amish; s-au născut în această condiţie şi nu au avut de ales.

Este ceva deosebit de umilitor şi inuman în privinţa sacrificării cuiva, în special a copiilor, pe altarul „diversităţii" şi în virtutea conservării unei varietăţi de tradiţii religioase. Noi, toţi ceilalţi, suntem fericiţi cu maşinile şi computerele noastre, vaccinurile şi antibioticele. Iar voi, omuleţi vetuşti, cu bonetele şi izmenele voastre, şaretele trase de cai, cu dialectul vostru arhaic şi cu privatele din spatele casei, voi ne îmbogăţiţi vieţile. Bineînţeles că trebuie să vi se permită să vă ţineţi copiii captivi în bucla voastră temporală de secol şaptesprezece, pentru că altfel vom pierde ceva irecuperabil: o parte a minunatei diversităţi a culturii umane. O bucăţică din mine poate vedea ceva în acest lucru. Însă, cea mai mare parte se simte îngreţoşată.

UN SCANDAL ÎN EDUCAŢIE

Atunci când membra parlamentului Jenny Tonge i s-a cerut în Camera Comunelor Primului-Ministru al ţării mele, Tony Blair, să explice subvenţia guvernamentală acordată unei şcoli din nord-estul Angliei, în care, caz aproape unic în Marea Britanie, se predă creaţionismul literal biblic, el a invocat „diversitatea". Dl. Blair a replicat că ar fi păcat ca preocupările privind respectiva problematici să interfereze cu realizarea „unui sistem şcolar pe atât de divers pe cât este cu putinţă".[226] Şcoala cu pricina, Emannuel College, din Gateshead, este una dintre acele „city academies" iniţiate de guvernul Blair. Donatori bogaţi sunt încurajaţi să pună la un loc o suna de bani relativ mică (2 milioane de lire sterline, în cazul lui Emmanuel), care activează o sumă mult mai mare din banii guvernamentali (20 de milioane pentru şcoală, plus costurile de întreţinere şi salariile pe termen nelimitat), dând donatorilor şi dreptul de a controla programa şcolară, numirea majorităţii directorilor politica de admitere sau respingere a elevilor, şi multe altele.

Zece procente din donaţiile de la Emmanuel provin de la Sir Peter Vardy, un bogat vânzător de maşini care are onorabila dorinţă de a oferi copiilor de azi educaţia pe care şi-ar fi dorit să o aibă el, la vremea lui,

[225] http://www.law.umkc.edu/faculty/projects/ftrials/conlaw/yoder.html
[226] *Guardian*, 15 Jan. 2005.

precum şi o altă dorinţă, ceva mai puţin onorabilă, de a-şi lăsa asupra lor amprenta lui religioasă.[227] Vardy s-a încurcat din nefericire cu o clică de profesori americani fundamentalişti, condusă de Nigel McQuoid, cândva director principal la Emmanuel iar acum director general al întregului consorţiu de şcoli Vardy: Nivelul de înţelegere ştiinţifică a lui Nigel McQuoid poate fi apreciat după credinţa lui că lumea are mai puţin de zece mii de ani vechime şi, de asemenea, după următorul citat: „Să crezi, însă, că am evoluat dintr-o explozie, că am fost odată maimuţe, pare de neconceput dacă te uiţi la complexitatea corpului omenesc… Dacă le spui copiilor că în viaţa lor nu există un scop – că nu sunt decât mutaţii chimice – acest lucru nu le va creşte respectul de sine".[228]

Nici un om de ştiinţă nu a sugerat vreodată că un copil reprezintă „o mutaţie chimică". Folosirea acestei expresii într-un astfel de context este un nonsens care denotă un analfabetism pereche cu declaraţiile „episcopului" Wayne Malcom, liderul bisericii Christian Life City din Hackney, East London, care, conform cu ziarul *Guardian* din 18 aprilie 2006, „contrazice dovezile ştiinţifice ale evoluţiei". Cât înţelege Malcom din dovezile pe care le contestă se poate vedea din declaraţia lui că „în mod clar există o absenţă în evidenţele fosile în privinţa nivelurilor intermediare de dezvoltare. Dacă o broască s-a transformat în maimuţă, nu ar trebui, atunci, să vedem o mulţime de *brosmute*?"

Deoarece ştiinţa nu este obiectul preferat nici al lui Nigel McQuoid, să ne întoarcem către şeful catedrei sale de ştiinţe, Stephen Layfield. Pe 21 septembrie 2001, Dl. Layfield a susţinut o prelegere la Emmanuel College despre „Predarea ştiinţei: O perspectivă biblică". Textul acesteia a fost postat apoi pe un sit creştin (www.christian.org.uk). Dar nu îl veţi mai găsi acolo. Christian Institute l-a scos chiar a doua zi după ce am atras atenţia asupra lui într-un articol din *Daily Telegraph,* din 18 martie 2002, unde l-am supus unei disecţii critice.[229] Totuşi, este greu să ştergi ceva în mod permanent de pe World Wide Web. Motoarele de căutare îşi ating vitezele respective în parte şi datorită păstrării informaţiei *in cache,* aceasta rămânând o vreme şi după ce originalul a fost şters. Un jurnalist abil, Andrew Brown, corespondentul principal pentru religie al ziarului *Independent,* a localizat cu promptitudine prelegerea lui Layfield, a descărcat-o de pe *Google cache* şi a postat-o, protejată de ştergere, pe propriul lui website, http://www.darwinwars.com/ lunatic/liars/layfield.html. Observaţi că termenii aleşi de Brown pentru URL sunt ei înşişi amuzanţi. Umorul dispare, însă, atunci când ne uităm la conţinut.

Atunci când cineva a scris la Emmanuel College pentru a întreba de ce a fost scoasă prelegerea de pe sit, respectivul a primit următorul răspuns din partea şcolii, pe care Andrew Brown îl redă:

Emmanuel College a fost în centrul unei dezbateri privind predarea creaţionismului în şcoli. La nivel practic, Emmanuel College a primit un număr uriaş de semnale în presă. Acest lucru le-a solicitat tuturor directorilor colegiului o cantitate considerabilă de timp. Toţi aceşti oameni au alte lucruri de făcut. Pentru a le veni în ajutor, am retras temporar prelegerea lui Stephen Layfield de pe situl nostru.

Desigur că oficialii şcolii pot fi mult prea ocupaţi pentru a explica ziariştilor poziţia lor în privinţa predării creaţionismului. De ce trebuie, însă, să înlături de pe propriul website textul unei prelegeri care face exact acest lucru, şi la care ziariştii ar fi putut face referire fără să mai deranjeze, economisind astfel o mulţime dr timp? Nu! Ei au înlăturat prelegerea şefului catedrei de ştiinţe deoarece au recunoscut faptul că au ceva de ascuns. Următorul paragraf este de la începutul prelegerii:

Să spunem de la bun început adevărul că noi respingem noţiunea popularizată, probabil din greşeală, de către Francis Bacon, în secolul 17, că ar exista „două cărţi" (respectiv, cartea naturii şi Scripturile) care pot fi explorate separat în căutarea adevărului. Noi stăm fermi pe poziţia care afirmă că Dumnezeu a vorbit în mod autoritar şi infailibil în paginile sfintei Scripturi. Oricât de fragilă, de modă veche, sau naivă, ar părea ace această aserţiune, în mod special unei culturi moderne, lipsită de credinţă şi ameţită de TV, noi putem fi siguri că ea reprezintă un fundament suficient de robust pentru a putea clădi pe el.

Îţi vine să te ciupeşti. Nu, nu visaţi. Iar acesta nu este vreun predicator într-un cort din Alabama, ci şeful catedrei de *ştiinţe* de la o şcoală în care guvernul britanic toarnă bani, şi care reprezintă bucuria şi mândria lui Tony Blair. Creştin devotat el însuşi, Dl. Blair a deschis oficial, în 2004, una dintre adăugirile ulterioare ale

[227] H. L. Mencken parcă a făcut o profeţie atunci când a scris: „În adâncurile inimii fiecărui evanghelist zace epava unui vânzător de maşini".

[228] *Times Educaţional Supplement,* 15 July 2005.

[229] http://www.telegraph.co.uk/opinion/main.jhtml?xml=/opinion/2002/03/18/do1801.xml.

flotei de şcoli Vardy.[230] Diversitatea poate fi o virtute, însă aceasta este o diversitate care şi-a pierdut controlul.

Layfield precizează comparaţiile între ştiinţă şi scriptură, concluzionând de fiecare dată când pare a exista vreun conflict că este de preferat scriptura. Observând că în curriculumul naţional este inclusă acum şi disciplina Ştiinţele Pământului, Layfield spune: „Ar fi deosebit de util pentru cei care predau acest aspect să se familiarizeze cu lucrările de geologie a Potopului ale lui Whitcomb&Morris". Da, „geologia Potopului" înseamnă ceea ce v-aţi închipuit că înseamnă. Este vorba despre Arca lui Noe. Arca lui Noe! – atunci când copiii ar putea învăţa despre faptul, care te înfioară, că Africa şi America de Sud au fost cândva unite şi s-au separat în timp cu viteza cu care ne cresc unghiile. Iată ce spune Layfield (şeful catedrei de ştiinţe) despre potop, ca explicaţie recentă şi rapidă pentru un fenomen care, conform cu adevăratele dovezi geologice, a durat sute de milioane de ani:

Trebuie să admitem în marea noastră paradigmă geofizică istoricitatea unui potop universal aşa cum este cel arătat în Gen. 6,10. Dacă naraţiunea biblică este sigură şi lista genealogiilor completă (Gen. 5,1; Cron. 1; Mat. 1 şi Luc. 3), trebuie să admitem că această catastrofă globală s-a petrecut în trecutul relativ recent. Efectele sale se văd, din abundenţă, peste tot. Dovada principală se află în rocile sedimentare depozitate de fosile, în marile rezerve de hidrocarburi (cărbune, petrol şi gaz) şi în „legendarele" relatări referitoare la un mare potop, comune diferitelor grupuri de populaţie de pe cuprinsul lumii. Fezabilitatea întreţinerii pe timp de un an, până la suficienta retragere a apelor, a unei arce pline cu toate creaturile reprezentative a fost bine documentată, printre alţii, de către John Woodmorrappe.

Într-un fel, acest lucru este chiar mai rău decât afirmaţiile unor necunoscători precum Nigel McQuoid sau episcopul Wayne Malcom, pe care i-am citat mai sus, şi aceasta deoarece Layfield are educaţie ştiinţifică. Iată un alt fragment uluitor:

După cum am declarat la început, creştinii, având motive foarte bine întemeiate, consideră Scripturile Vechiului şi Noului Testament ca pe un ghid de încredere privind ceea ce trebuie să credem. Acestea nu sunt numai documente religioase. Ele ne oferă o relatare adevărată a istoriei Pământului, pe care, spre pierzania noastră, o ignorăm.

Implicaţiile ideii că scripturile ne oferă o relatare literală a istoriei geologice îl fac pe orice teolog de valoare să se crispeze. Prietenul meu Richard Harries, episcop de Oxford, şi cu mine am scris împreună o scrisoare lui Tony Blair, pe care au semnat-o opt episcopi şi nouă importanţi oameni de ştiinţă.[231] Cei nouă oameni de ştiinţă erau preşedintele de atunci al Royal Society (fost consilier ştiinţific principal al lui Tony Blair), secretarii pe probleme biologice şi fizice de la Royal Society, Royal Astronomer (acum preşedinte al Royal Society), directorul de la Natural History Museum şi Sir David Attenborough, care este, probabil, cel mai respectat om din Anglia. Episcopii erau unul catolic şi şapte anglicani – lideri religioşi de marcă de pe întreg cuprinsul Angliei. De la biroul Primului-Ministru am primit un răspuns formal şi inadecvat, care făcea referire la rezultatele bune obţinute în cadrul examinărilor efectuate de şcoală, precum şi în cadrul inspecţiilor agenţiei de resort, OFSTED. După cum se pare, domnului Tony Blair nu i-a trecut prin cap faptul că, dacă inspectorii OFSTED dau un raport entuziasmat despre o şcoală unde şeful catedrei de ştiinţe predă ideea că întregul univers a început după domesticirea câinelui, s-ar putea să fie ceva în neregulă cu standardele inspectoratului.

---

[230] *Guardian*, 15 Jan. 2005, http://www.guardian.co.uk/weekend/story/ 0,,l389500,00.html.

[231] Textul scrisorii, schiţat de către episcopul de Oxford, era următorul: *Dragă Domnule Prim-Ministru,*

Vă scriem ca un grup format din oameni de ştiinţă şi episcopi pentru a ne exprima îngrijorarea cu privinţă la predarea materiilor ştiinţifice la Emannuel City Technology College, din Gateshead. Evoluţia reprezintă o teorie ştiinţifică posedând o mare capacitate de explicare, capabilă să dea seamă pentru o gamă largă de fenomene, într-un mare număr de discipline. Ea poate fi îmbunătăţită, confirmată, sau chiar modificată, în funcţie de apariţia dovezilor. Ea nu reprezintă, aşa precum a afirmat un purtător de cuvânt al colegiului, o „poziţie de credinţă" din aceeaşi categorie cu povestirea biblică a creaţiei, care deţine o funcţiune diferită şi un alt scop.

Problema este mai extinsă decât faptul predării la un colegiu. Se manifestă o îngrijorare crescândă cu privire la ce anume va fi predat, şi cum va fi predat, în cadrul noii generaţii de şcoli confesionale propuse. Noi considerăm că trebuie strict monitorizat curriculumul acestui tip de şcoli, ca şi cel al Emmanuel City Technical College, astfel încât să fie respectate atât disciplinele ştiinţifice cât şi studiile religioase.

Cu stimă.

Probabil că cea mai neliniştitoare parte a prelegerii lui Stephen Layfield este concluzia, intitulată „Ce este de făcut?", în cadrul căreia el ia în considerare tacticile pe care ar trebui să le folosească acei profesori care doresc introducerea creştinismului fundamentalist în cadrul orelor de ştiinţă. De exemplu, el îi îndeamnă pe profesori să

… ia notă de fiecare dată când este menţionată în mod explicit sau implicit în cadrul unui manual, al unui examen, sau de către un vizitator, o paradigmă evoluţionistă sau referire la vechimea Pământului (de milioane de ani), şi să evidenţieze politicos şubrezenia afirmaţiei. De câte ori este posibil, noi trebuie să oferim alternativa (întotdeauna mai bună) explicaţiei pe care o dă Biblia aceluiaşi lucru. Trebuie să căutăm câteva exemple din domeniile fizicii, chimiei şi biologiei actuale.

Restul prelegerii lui Layfield nu este altceva decât un manual de propagandă, o sursă pentru profesorii de biologie, fizică şi chimie care doresc, rămânând totuşi în cadrul coordonatelor curriculare naţionale, să submineze ştiinţa educaţiei bazată pe dovezi şi să o înlocuiască cu scrierile biblice.

Pe 15 aprilie 2006, James Naughtie, unul dintre cei mai experimentaţi prezentatori BBC, a luat un interviu radio lui Sir Peter Vardy. Principalul subiect al interviului l-a reprezentat ancheta poliţiei privind acuzaţiile, negate de către Vardy, că guvernarea Blair a oferit mită – sub forma unor titluri de nobleţe – unor persoane bogate, în încercarea de a-i determina să subvenţioneze planul academiilor orăşeneşti. Naughtie l-a întrebat pe Vardy şi cu privire la problema creaţionismului, Vardy negând categoric că Emmanuel promovează creaţionismul de tip Pământ tânăr. Unul dintre absolvenţii de la Emmanuel, Peter French, a declarat[232] şi el că „Ni s-a predat că Pământul are 6 000 de ani vechime".[233] Cine spune adevărul? Nu ştim acest lucru, însă prelegerea lui Layfield ilustrează destul de clar politica sa privind predarea ştiinţelor. Să nu fi citit Vardy manifestul foarte explicit al lui Layfield? Să nu ştie oare ce are de gând şeful catedrei lui de ştiinţe? Peter Vardy şi-a făcut averea vânzând maşini uzate. Aţi cumpăra una de la el? Şi, aşa după cum a făcut Tony Blair, i-aţi vinde o şcoală la 10 la sută din preţul ei – oferindu-vă să-i plătiţi în cadrul înţelegerii şi toate colturile implicate? Să fim blânzi cu Blair şi să presupunem că el, cel puţin, nu a citi prelegerea lui Layfield. Presupun că de-acum, deja, este prea mult să sperăm că ea îi va mai putea atrage atenţia.

Directorul principal McQuoid a apărat ceea ce el consideră a fi deschiderea intelectuală a şcolii lui, lucru remarcabil prin aroganţi şi gradul de automulţumire:

Cel mai bun exemplu pe care îl pot da despre cum este la noi, este lecţia de filosofie pe care am predat-o la clasa a zecea, Shaquille a spus: „Coranul este corect şi adevărat". Clare, pe de altă parte, a spus : „Nu, Biblia este adevărată". Aşa că am dis-cutat despre asemănările din afirmaţiile lor, ca şi despre locurile unde nu sunt de acord. Şi am ajuns la concluzia că nu pot fi amândoi de acord. Şi, la un moment dat, am spus: „Îmi pare râu Shaquille, dar greşeşti, cea care este adevărată e Biblia". Iar el a zis: „Îmi pare rău domnule McQuoid, greşiţi, este Coranul", După care au plecat la masă, discutând în continuare. Aşa ceva, dorim. Vrem ca ei să ştie ce este ceea ce cred, în ce anume cred, şi să apere acest lucru.[234]

Ce imagine minunată! Shaquille şi Clare s-au dus la masă împreună, discutând aprins despre poziţiile lor şi apărându-şi fiecare credinţele incompatibile. Este însă, oare, atât de minunat? Imaginea descrisă de McQuoid nu este una mai degrabă deplorabilă? În fond, pe ce anume îşi bazează Shaquille şi Clare argumentele? Ce dovadă convingătoare ar putea să aducă ei pentru a învinge în această viguroasă şi constructivă dezbatere? Clare şi Shaquille nu au făcut decât să afirme pur şi simplu superioritatea cărţii fiecăruia, şi atât. După cum s-a văzut, este tot ceea ce au spus, şi într-adevăr, atât este de spus atunci când ai fost învăţat că adevărul vine din ceea ce este scris şi nu din dovezi. Clare, Shaquille şi colegii lor nu au fost educaţi. Ei au fost trădaţi de scoală, iar directorul acesteia a abuzat de ei, nu de trupurile ci de minţile lor.

DIN NOU DESPRE CONŞTIENTIZARE

Acum, iată o nouă fermecătoare imagine. Mai demult, de Crăciun, ziarul meu, *Independent*, era în căutarea unei imagini de sezon şi a găsit una înduioşătoare, ecumenică, de la o scenetă şcolară de gen pe tema

[232] *British Humanist Association News*, March-April 2006.

[233] Pentru a putea înţelege enormitatea acestei greşeli, ea este echivalentă cu a crede că distanta de la New York la San Francisco e de circa 700 de metri.

[234] *Observer,* 22 July 2004, http://observer.guardian.co.uk/magazine/story/ 0,11913,1258506,00.html.

nativităţii. Cei trei magi erau interpretaţi de către, aşa după cum spunea cu entuziasm explicaţia fotografiei, Shadbreet (sikh), Musharaff (musulman) şi Adele (creştină), toţi trei în vârstă de patru ani.

Fermecător? Înduioşător? Nu, nicidecum; este doar grotesc. Cum este posibil ca cineva cu scaun la cap să considere că este normal ca nişte copii în vârstă de patru ani să fie etichetaţi cu opiniile cosmice şi teologice ale părinţilor lor? Pentru a înţelege acest lucru, să ne imaginăm o fotografie identică cu următoarea explicaţie: „Shadbreet (macroeconomist), Musharaff (monetarist) şi Adele (marxistă), toţi trei în vârstă de patru ani". Nu s-ar califica aşa ceva pentru o serie de scrisori furioase de protest? Cu siguranţă că da. Şi totuşi, din cauza ciudat privilegiatului statut al religiei, nu s-a făcut auzit nici un chiţăit în acest caz, şi nici nu s-a auzit vreodată vreunul în ocazii similare. Imaginaţi-vă, însă, ce indignare ar fi fost dacă explicaţia fotografiei era: „Shadbreet (ateu), Musharaff (agnostic) şi Adele (umanist secular), toţi trei în vârstă de patru ani". Nu s-ar fi putut chiar ca să fie pusă la îndoială capacitatea părinţilor de a-şi creşte copiii? În Marea Britanie, unde nu avem o constituţie care să garanteze separaţia Bisericii de Stat, părinţii atei se lasă de obicei în voia curentului şi lasă şcolile să le înveţe copiii religia prevalentă în cultura lor. „The-Brights.net" (o iniţiativă americană care urmăreşte atribuirea numelui *brights* [strălucitii] ateilor, în acelaşi mod în care homosexualii au fost numiţi *gay*) îşi stabileşte cu mare grijă regulile de înscriere a copiilor: „Hotărârea de a deveni un *bright* trebuie să aparţină copilului. Orice tânăr căruia i s-a spus că trebuie, sau că este obligat, să devină *bright,* NU poate fi *bright*". V-aţi putea imagina o biserică sau o moschee care ia în considerare o astfel de cerinţă contraproductivă? Nu ar trebui determinaţi, însă, să procedeze astfel? M-am înscris la *brights,* în parte deoarece am fost curios cu adevărat să văd dacă un astfel de nume poate fi aculturat în limbaj. Nu ştiu, şi aş vrea să ştiu, dacă transmutarea lui *gay* a fost intenţionată sau s-a întâmplat pur şi simplu[235]. Campania pentru *bright* a demarat cu probleme, fiind respinsă de către unii dintre atei care s-au trezit apreciaţi drept aroganţi. Din fericire, mişcarea Gay Pride nu suferă de o astfel de falsă modestie, şi poate de aceea a şi avut succes.

Într-un capitol precedent am generalizat tema „conştientizării", începând cu realizările feminiştilor, care ne-au făcut să băgăm de seamă de fiecare dată când auzim expresii discriminatorii. Aici vreau să ridic gradul de conştientizare într-un alt mod. Consider că trebuie să ne strâmbăm de fiecare dată atunci când auzim că un copil mic este etichetat ca aparţinând uneia sau alteia dintre religii. Copiii mici sunt prea tineri pentru a hotărî asupra opiniilor lor privind originea cosmosului, a vieţii sau a moralei. Răsunetul expresiei „copil creştin" sau „copil musulman" ar trebui să zgârie auzul.

Iată un reportaj din 3 septembrie 2001, al postului de radio irlandez KPFT-FM:

Eleve catolice s-au confruntat cu proteste din partea loialiştilor[236] pe când încercau să intre în şcoala de fete Holy Cross Primary School, de pe strada Ardoyne Road, din nordul Belfastului. Ofiţerii poliţiei regale din Ulster şi soldaţii armatei britanice au fost nevoiţi să-i înlăture pe manifestanţii care încercau să blocheze intrarea în şcoală. Au fost ridicate bariere de protecţie care să le permită copiilor accesul în ciuda manifestaţiei de protest. Loialiştii au huiduit şi au strigat insulte sectare în timpul în care părinţii îşi conduceau copiii, unii în vârstă de numai patru ani, către şcoală. La intrarea principală, loialiştii au aruncat cu sticle şi cu pietre.

Firește că oricine ar reacţiona la chinurile acestor nefericite eleve. Eu încerc, însă, să vă determin să reacţionaţi la fel şi la ideea de a le eticheta drept „eleve catolice". (După cum am arătat în capitolul întâi, „loialişti" este eufemismul nord-irlandez pentru protestanţi, la fel precum „naţionalişti" este eufemismul pentru catolici. Cei care nu ezită a aplica astfel de etichete copiilor, o fac, însă, atunci când vine vorba despre terorişti sau grupuri protestatare de adulţi.)

Societatea noastră, incluzând zona non-religioasă, a acceptat ideea absurdă că este normal şi corect să îndoctrinezi copiii mici în religia părinţilor lor şi să le aplici etichete religioase precum „copil catolic", „copil protestant", „copil evreu", „copil musulman" etc., dar nu şi alte etichete, cum ar fi: copil conservator, copil liberal, copil republican, copil republican, copil democrat. Vă rog mult să deveniţi conştienţi de aceste lucruri şi să luaţi atitudine de fiecare dată când observaţi că se întâmplă aşa ceva. Un copil nu este creştin sau musulman, ci al unor părinţi creştini sau musulmani. Această identificare ar fi, de altfel, şi o excelentă ocazie de conştientizare oferită copiilor înşişi. Un copil căruia i se spune că este al unor „părinţi musulmani" va înţelege imediat că religia este ceva ce poate fi ales sau respins, atunci când va fi destul de mare să o poată face.

---

[235] Dicţionarul Oxford atribuie termenul *gay* jargonului folosit în închisorile americane în 1935. În 1955, Peter Wildeblood, în faimoasa sa carte *Against the Law,* a găsit de cuviinţă să definească *gay* ca „eufemism american pentru homosexual".

[236] Termenul „loialist" se aplică în Irlanda de Nord protestanţilor, loiali Londrei. *(n. trad.)*

Se poate discuta şi despre beneficiile educaţionale ale predării comparative a religiilor. Sunt sigur că propriile mele dubii au apărut atunci când, pe la nouă ani, am învăţat lecţia (venită din partea părinţilor mei şi nu a şcolii) că religia creştină, în care am fost crescut, nu era decât una dintre multe alte sisteme de credinţă incompatibile între ele. Susţinătorii religiei înţeleg acest lucru, care, adesea, îi înspăimântă. După acea poveste cu sceneta de gen a nativităţii, din *Independent,* nici o singură scrisoare de plângere nu a fost trimisă pe adresa editorului. Singura scrisoare negativă a venit din partea organizaţiei The Campaign for Real Education, al cărei purtător de cuvânt, Nick Seaton, a afirmat că educaţia multireligioasă este extrem de periculoasă deoarece „Copiii din ziua de azi sunt învăţaţi că toate religiile au aceeaşi valoare, ceea ce înseamnă că a lor proprie nu reprezintă o valoare anume". Într-adevăr, chiar aceasta înseamnă. Deci, acest purtător de cuvânt poate fi îngrijorat. Cu altă ocazie, aceeaşi persoană a declarat: „In prezent, ideea că toate credinţele sunt egale este greşită. Oricine are dreptul să considere că religia lui este superioară celorlalte, fie acesta hindus, evreu musulman sau creştin – altfel, ce rost mai are să ai o credinţă".[237]

Într-adevăr, ce rost mai are? Şi ce nonsens evident! Aceste credinţe sunt reciproc incompatibile. Altfel, ce rost mai are să te gândeşti că credinţa ta este superioară? De aceea, cele mai multe dintre ele nu pot fi „superioare altora". Să-i lăsăm pe copii să înveţe despre diferitele credinţe, să le observe incompatibilităţile, şi să-şi extragă singuri concluziile în privinţa respectivelor incompatibilităţi. În ceea ce priveşte „validitatea", să-i lăsăm să se hotărască singuri atunci când vor fi suficient de mari pentru aceasta.

EDUCAŢIA RELIGIOASĂ CA PARTE A CULTURII LITERARE

Trebuie să admit că până şi eu sunt surprins de ignoranţa în ceea ce priveşte Biblia pe care o arată persoanele educate în deceniile mai recente. Sau, poate, nu este o problemă de perioadă. Prin 1954, după cum spune Robert Hinde în bine gândita sa carte *Why God Persists?,* un sondaj Gallup din Statele Unite a relevat următoarele. Trei sferturi dintre catolici şi protestanţi nu pot numi nici măcar un singur profet al Vechiului Testament. Mai mult de două treimi nu ştiu cine a ţinut Predica de pe Munte. Un număr important cred că Moise a fost unul dintre apostolii lui Isus. Acest lucru, repet, se întâmpla în Statele Unite, o ţară mult mai religioasă decât alte părţi ale lumii dezvoltate.

Biblia King James din 1611 – versiunea autorizată – conţine pasaje de o deosebită valoare literară în sine, ca de exemplu Cântarea Cântărilor şi sublimul Ecclesiast (despre care mi se spune că sună destul de bine şi în originalul ebraic). Principalul motiv pentru care Biblia engleză trebuie să fie parte a educaţiei noastre este acela că ea reprezintă un reper important al culturii literare. Acelaşi lucru este valabil şi pentru legendele zeităţilor greceşti şi romane, despre care învăţăm fără să ni se ceară să şi credem în ele. Iată o scurtă listă de expresii care apar în mod comun în engleza literară sau de conversaţie, de la clişee poetice la proverbe şi conversaţie uzuală:

Creşteţi şi vă înmulţiţi • La Răsărit de Eden • Coasta lui Adam • Sunt eu păzitorul fratelui meu? • Semnul lui Cain • Bătrân ca Matusalem • Un blid de linte • Şi-a vândut dreptul de prim-născut • Scara lui Iacob • Haină multicoloră • În lan străin • Orb în Gaza • Grăsimea pământului • Viţelul cel gras • Străin în ţară străină • Tufişul arzător • Ţară în care curg laptele şi mierea • Lasă poporul meu să plece • Oale cu carne • Ochi pentru ochi şi dinte pentru dinte • Fii sigur că păcatul te va afla • Lumina ochilor lui • Stelele pe drumurile lor • Mulţimile din Midian • Şibolet • Din ceea ce este tare a venit dulceaţa • I-a lovit la şold şi la coapsă • Filistin • Un om după inima lui • Ca David şi Ionatan • Cum au căzut cei puternici? • Mielul oii • Omul lui Belial • Jezebel • Regina din Saba • Înţelepciunea lui Solomon • Jumătatea nu mi-a fost promisă • Şi-a încins şalele • Prietenii Iui Iov • Am scăpat ca prin urechile acului • Preţul înţelepciunii este mai presus de rubine • Leviathan • Priveşte la furnică leneşule, vezi ce face ea şi fii înţelept • Dacă faci economie la băţ strici copilul • Un cuvânt la timpul lui • Deşertăciunea deşertăciunilor • Pentru fiecare este o vreme şi un timp pentru fiecare scop • Cursa nu este a celui iute, nici bătălia a celui puternic • Sunt un trandafir din Şaron • Grădină închisă • Vulpile mici • Apa multă nu potoleşte dragostea • Faceţi plugurile săbii • Îi jupoaie pe săraci • Lupul va sta cu mielul şi leopardul se va culca cu iedul • Să mâncăm şi să bem că mâine o să murim • Pune-ţi casa în bună ordine • O voce care strigă în pustiu • Nu este linişte pentru cel viclean • Priveşte ochi în ochi • Şters din pământul celor vii • Baalam în Gilead • Îşi poate schimba leopardul petele? • Despărţirea căilor • Daniel în groapa cu lei • Au semănat vânt şi au cules furtună • Sodoma şi Gomora • Omul nu trăieşte numai cu pâine • Înapoia mea Satan • Sarea pământului • Ascunde lumina sub obroc • Întoarce şi celălalt obraz • Mai mergi o milă cu el • Molia şi rugina strică • Dă mărgăritare porcilor • Lup în piele de oaie • Plânsetul şi scrâşnirea dinţilor • Porc din Gadar •

[237] http://uepengland.com/forum/index.php?showtopic=l84&mode=linear.

Vin nou în burdufuri vechi • Scutură-ţi praful de pe picioare • Cel care nu este cu mine este împotriva mea • Judecata lui Solomon • A căzut pe pământ pietros • Nimeni nu e profet în ţara lui • Firmiturile mesei • Semnul timpurilor • Peşteră de hoţi • Fariseu • Mormânt nou • Războaie şi zvonuri despre războaie • Servitor bun şi credincios • Separă oile de capre • Mă spăl pe mâini • Sâmbăta a fost făcută pentru om şi nu omul pentru sâmbătă • Ţarina văduvei • Doctore vindecă-te pe tine • Bunul samaritean • Oaia pierdută • Fiul rătăcitor • Un abis ne desparte • A cărui sanda nu sunt demn să o dezleg • Aruncă primul piatra • Isus a plâns • Nimeni nu a iubit mai mult decât el • Toma Necredinciosul • Drumul Damascului • Moarte, unde ţi-e spinul? • Un spin în carne • Căzut din har • Bani murdari • Rădăcina tuturor relelor • Luptă lupta cea bună • Tot trupul este ca iarba • Vasul mai slab • Eu sunt Alfa şi Omega • Armaghedon • Din adâncuri • Quo vadis? • Plouă peste cel drept ca şi peste cel nedrept.

Fiecare dintre acestea provine direct din versiunea autorizată a Bibliei King James. Cu siguranţă că ignoranţa în privinţa Bibliei va limita înţelegerea literaturii. Şi nu numai a literaturii serioase. Următoarea rimă a Lordului Judecător Bowen este foarte nostimă:

Ploaia plouă peste drept
Ca şi peste cel nedrept.
Dar mai mult peste cel drept,
Căci cel nedrept i-a luat umbrela.

Dar amuzamentul îţi este domolit dacă nu eşti de acord cu pasajul din Matei 5, 45: „… căci El face să răsară soarele peste cei răi şi peste cei buni, şi trimite ploaie peste cei drepţi şi peste cei nedrepţi”. Iar ironia subţire a dorinţei exprimate de Eliza Dolittle din *My Fair Lady* ar scăpa oricui care nu ştie care a fost sfârşitul lui Ioan Botezătorul:

„Thanks a lot, King”, sais I in a manner well bred,
„But all I want is ‘Enry ‘Iggins ‘ead”.

P. G. Wodehouse este, în ceea ce mă priveşte, cel mai mare scriitor de comedie uşoară în limba engleză, şi pot paria pe orice că jumătate din lista mea de expresii biblice se poate regăsi în paginile lui. (O căutare pe Google nu le va găsi, totuşi, pe toate. Va rata titlul povestirii scurte „The Aunt and the Sluggard” [Furnica şi leneşul], derivat din Pilde 6, 6.) Cărţile lui Wodehouse sunt pline de expresii biblice, care nu se regăsesc în lista de mai sus şi nu sunt nici prinse în vocabular şi nici în proverbe. Să ascultăm cum descrie Bertie Wooster[238] momentul trezirii cu o mare mahmureală: „Visasem că un nenorocit îmi înfigea cuie în cap – nu ca cele obişnuite pe care le folosea Iael, nevasta lui Heber, ci unele înroşite în foc”. Bertie era chiar foarte mândru de singura sa realizare şcolară, premiul pe care îl primise odată pentru cunoaşterea scripturii.

Ceea ce este adevărat pentru literatura engleză comică, este cu atât mai mult adevărat pentru literatura serioasă. Aprecierea pe care o face Naseeb Shaheen cu privire la faptul că în operele lui Shakespeare există peste o mie trei sute de referinţe biblice este foarte des citată şi în acelaşi timp credibilă.[239] *Bible Literacy Report*, apărut în Fairfax, Virginia, finanţat de către notoria Templeton Foundation, furnizează numeroase exemple şi menţionează un număr copleşitor de profesori de literatură engleză care afirmă că cunoaşterea literaturii biblice este esenţială pentru înţelegerea completă a subiectului.[240] Fără nici o îndoială că acelaşi lucru este valabil şi pentru literaturile franceză, germană, rusă, italiană, spaniolă, precum şi pentru alte mari literaturi europene. Iar pentru vorbitorii de arabă şi limbi indiene, cunoaşterea Coranului sau a Bhagavad Gita este, de presupus, la fel de esenţială pentru a aprecia pe deplin moştenirile lor culturale. În cele din urmă, pentru a completa lista, nu îl poţi aprecia pe Wagner (a cărui muzică, după cum s-a spus cu ironie, este mai bună decât sună) fără să te descurci printre zeii nordici.

Daţi-mi voie să nu dezvolt subiectul. Cred că am spus îndeajuns pentru a-i convinge cel puţin pe cititorii mei mai în vârstă că viziunea atee a lumii nu oferă nici o justificare pentru îndepărtarea Bibliei, precum şi a altor cărţi sacre, din educaţia noastră. Şi putem, desigur, păstra un ataşament cultural sentimental faţă de

[238] Personaj principal al lui P. G. Wodehouse.

[239] Shaheen a scris trei cărţi în care face, pe rând, antologia referinţelor biblice din comedii, tragedii şi povestiri. Totalul de 1300 este menţionat de http://www.shakespearefellowship.org/virtualclassroom/StritmatterShaheenRev.htm.

[240] http://bibleliteracy.org/Secure/Documents/BibleLiteracyReport2005.pdf.

tradiţiile culturale ale iudaismului, anglicanismului sau islamului, să spunem, şi chiar să participăm la ritualuri religioase precum căsătoriile sau înmormântările, fără a accepta credinţele supranaturale care au venit împreună cu aceste tradiţii. Putem renunţa la credinţa în Dumnezeu fără a pierde şi contactul cu o preţioasă moştenire.

10

UN INTERVAL NECESAR?

Ce te poate înfiora mai mult decât să priveşti printr-un telescop de 2,4 m diametru la o galaxie îndepărtată, să ţii în mână o fosilă de 100 de milioane de ani sau o unealtă de piatră datând de acum 500 000 de ani stând înaintea unei imense deschideri în spaţiu şi timp precum este Marele Canion, sau să asculţi un om de ştiinţă care a privit în faţă, fără să clipească, creaţia universului? Aceasta este ştiinţa profundă şi sacră.

MICHAEL SHERMER

„Cartea aceasta umple un foarte necesar interval". Partea amuzantă rezidă în faptul că îi înţelegem simultan cele două înţelesuri diferite. La început am crezut că este vorba de o găselniţă, dar, spre surprinderea mea, am aflat că a fost folosită cu bună credinţă de către editori. Pentru o carte care „umple un interval necesar în literatura mişcării poststructuraliste" a se vedea: http://www.kcl.ac.uk/kis/schools/hums/french/pgr/tqr.html.[241] Este un deliciu faptul că această lucrare de prisos se ocupă de Michel Foucault, Roland Barthes, Julia Kristeva şi alte figuri emblematice ale francofoniei de clasă.

Umple religia un interval necesar? Se spune adesea că în creier există un spaţiu intermediar în formă de Dumnezeu, care trebuie umplut – un fel de prieten imaginar, tată, frate mai mare, confesor, confident – iar această nevoie trebuie satisfăcută indiferent dacă Dumnezeu există cu adevărat sau nu. S-ar putea, însă, şi ca Dumnezeu să ne bage pe gât un interval gol pe care am face mai bine să-l umplem cu altceva? Ştiinţă, poate? Artă? Prietenie? Umanism? Iubire în această lume reală, lăsând deoparte alte vieţi de dincolo de mormânt? Dragoste de natură, sau ceea ce marele entomolog E. O. Wilson a numit *biofilie*?

La un moment sau altul, despre religie s-a crezut că poate împlini în viaţa omului patru roluri esenţiale: de explicare, de iertare, de convingere şi inspirator. Istoric vorbind, religia şi-a dorit să *explice* existenţa noastră precum şi natura universului în care ne aflăm. Acest rol este acum preluat complet de către ştiinţă, de acest aspect ocupându-mă în capitolul patru. Prin *convingere,* înţeleg instrucţiunile morale privind modul nostru de comportare, lucru de care m-am ocupat în capitolele şase şi şapte. Nu m-am ocupat deocamdată de *consolare* şi *inspiraţie,* de care se va ocupa acest capitol din urmă. Ca deschidere la problema consolării vreau să încep cu un fenomen specific copilăriei, cel al „prietenului imaginar", despre care cred că are afinităţi cu credinţa de tip religios.

BINKER [PRIETENUL IMAGINAR]

Presupun că Cristopher Robin nu credea că Piglet şi Winnie-the-Pooh chiar vorbeau cu el.[242] Se petrecea, însă, altceva în cazul lui Binker?

Binker, după cum îi spun eu, e un secret al meu,
Şi el e motivul că nu sunt singur mereu.
În camera mea, sau când stau pe trepte,
În orice fac eu, Binker ştie să aştepte.
Oh, tata-i deştept, e-un om foarte deştept,
Mama e bună de când este lumea,
Iar bona e bona şi eu îi spun Nona –
Dar ei nu pot să-l vadă pe Binker.
Binker vorbeşte pentru că l-am învăţat;
Uneori chiţăie cam caraghios,
Iar, alteori, răspunde c-un răget înfundat…
Şi-atunci trebuie s-o fac eu, pentru că el, mereu, are gâtul umflat.
Oh, tata-i deştept, e un om foarte deştept,
Iar mama mea ştie de toate şi tot,
Iar bona e bona şi eu îi spun Nona –
Dar ei nu pot să-l vadă pe Binker.
Bînker e ca leul atunci când fugim prin parc;
Binker e ca tigrul atunci când stăm ascunşi sub pat;
Binker e ca un elefant. Iar de plâns, el nu plânge mai deloc…

[241] URL-ul este valid doar în forma http://www.kcl.ac.uk/. *(n. trad.)*

[242] Personaje din povestirile pentru copii *Winnie the Pooh. (n. trad.)*

Sau, mă rog, ca oricare altul, de-i intră clăbucul în ochi.
Oh, tata e tata, e-un om de genul „tata”,
Iar mama e-o mamă ca niciuna alta,
Iar bona e bona şi eu îi spun Nona…
Dar ei nu sunt ca Binker.
Binker nu-i un lacom dar îi place să pape,
Aşa că le spun, când primesc ceva dulce:
„Oh, Binker vrea ciocolată, deci, pot primi încă o bucată?”
Şi-o mănânc eu pentru el, căci el are dinţii de lapte.
Mi-e tare drag de tata, dar el n-are timp de joacă,
Mi-e tare drag de mama, dar, uneori, e plecată;
E drept, când vrea să-mi pieptene părul, mă văd adesea cu bona…
Dar Binker e Binker, şi el ştie să aştepte.

A. MILNE, *Now We An Six*[243]

Este fenomenul prietenului imaginar o iluzie de ordin superiori o categorie diferită de cea a creaţiilor imaginare din copilărie? Propria mea experienţă nu este de mare ajutor. La fel ca mulţi alţi părinţi, mama a ţinut un carneţel în care nota cuvintele mele copilăreşti, în plus faţă de pretenţiile simple (acum sunt omul din lună… un accelerator… un babilonian), am fost un copil îndrăgostit în mod evident de creaţiile imaginare de gradul al doilea (sunt O bufniţă care crede că este o moară de apă), care puteau avea şi caracter reflexiv (sunt un băieţel care crede că este Richard). Niciodată nu am crezut că sunt într-adevăr vreunul dintre acele lucruri, ceea ce cred că se potriveşte în mod obişnuit cu jocul de-a prefacerea. Nu am avut însă un Binker. Dacă ar fi să credem mărturisirile lor ca adulţi, cel puţin o parte dintre copii normali care au avut prieteni imaginari credeau că aceştia există cu adevărat şi, în unele situaţii, aceştia erau chiar văzuţi ca nişte halucinaţii foarte realiste. Cred că fenomenul prietenului imaginar din copilărie ar putea fi un bun model pentru înţelegerea credinţei de tip teist a adulţilor. Nu ştiu dacă psihologii l-au studiat din acest punct de vedere, însă ar putea constitui o cercetare foarte valoroasă. Însoţitor şi confident, un Binker pe viaţă: cu siguranţă că acesta este unul dintre rolurile pe care le joacă Dumnezeu – un interval care, dacă Dumnezeu ar pleca, ar rămâne gol.

Un alt copil, o fetiţă, avea un „omuleţ purpuriu” care îi părea a fi o prezenţă reală şi vizibilă, şi care se manifesta printr-o sclipire a aerului însoţită de un sunet ca de clopoţel. O vizita mereu, în mod special atunci când se simţea singură, însă cu o frecvenţă din ce în ce mai mică pe măsură ce ea creştea. Intr-o anume zi, chiar înainte de a merge la grădiniţă, omuleţul a venit la ea anunţat de sunetele obişnuitei fanfare de clopoţei şi i-a spus că nu o să o mai viziteze de atunci înainte. Acest lucru a întristat-o, însă omuleţul purpuriu i-a spus de-acum a crescut mare şi nu o să mai aibă nevoie de el. Acum trebuie să plece, ca să poată avea grijă de alţi copii. Şi i-a promis că se va întoarce dacă, vreodată, va avea *cu adevărat* nevoie de el. Şi chiar a făcut acest lucru, după mulţi ani, într-un vis, atunci când ea trecea printr-o criză personală şi încerca să ia o hotărâre în ceea ce privea viaţa ei: uşa dormitorului se deschise deodată, şi a apărut un cărucior cu cărţi împins de nimeni altul decât omuleţul purpuriu. Ea a interpretat acest lucru ca pe un îndemn de a merge la facultate – lucru pe care l-a făcut şi nu a regretat mai târziu. Povestea aceasta aproape că îmi provoacă lacrimile, şi mă aduce totodată pe cât de aproape se poate de înţelegerea rolului consolator şi consiliator pe care îl joacă dumnezeii imaginari în viaţa oamenilor. Cu toate că nu există decât în imaginaţie, dar părându-le atât de reali copiilor, ei conferă alinare şi sfaturi de folos. Şi, poate chiar mai mult: prietenii imaginari, ca şi dumnezeii imaginari, au timpul şi răbdarea de a se devota în totalitate atenţiei celui care suferă. În plus, sunt mult mai ieftini decât psihiatrii şi consilierii profesionali.

Dumnezeii, în rolul lor de sfătuitori şi consolatori, au evoluat, oare, printr-un fel de „pedomorfism” psihologic din prietenii imaginari ai copilăriei? Pedomorfismul reprezintă păstrarea la vârstă adultă a unor caracteristici juvenile. Câinii pekinezi au figuri pedomorfe, în sensul că adulţii arată la fel ca puii. Acesta este un aspect bine cunoscut în evoluţie, acceptat pe scară largă ca un factor important şi în dezvoltarea unor caracteristici umane precum fruntea bombată şi maxilarele scurte. Evoluţioniştii ne descriu ca maimuţe juvenile, şi este dincolo de orice îndoială faptul că cimpanzeii şi gorilele tinere arată trăsături mai omeneşti decât adulţii. S-ar putea ca la început religia să fi evoluat ca o amânare graduală, de-a lungul generaţiilor, a momentului când copilul renunţă la prietenul imaginar? – la fel cum s-a întâmplat cu încetinirea în decursul

[243] Text reprodus cu permisiunea A. A. Milne Estate.

evoluţiei a aplatizării frunţii şi a protuberantei maxilare.

Pentru echilibru, cred că ar trebui să luăm în considerare şi cealaltă posibilitate. În loc să fi evoluat dumnezeii din prietenii imaginari ancestrali, nu s-ar putea să fi evoluat prietenii imaginari din dumnezeii ancestrali? Acest aspect mie mi se pare a fi mai puţin probabil. M-am gândit asupra lui pe când citeam cartea psihologului american Julian Jaynes *The Origin of Consciousness in the Breakdown of the Bicameral Mind*, o lucrare la fel de ciudată pe cât o sugerează titlul ei. Este una dintre acele cărţi care fie nu valorează nimic, fie este opera unui geniu împlinit, dar nimic între acestea două! Probabil prima variantă, dar nu pariez.

Jaynes observă că mulţi oameni îşi percep procesul de gândire ca pe un dialog între „sine" şi altcineva aflat în cap. Astăzi, noi înţelegem că ambele „voci" ne aparţin – sau, dacă nu, suntem consideraţi bolnavi mintal. Este ceea ce i s-a întâmplat, episodic, lui Evelyn Waugh. Niciodată zgârcit la vorbe, Waugh a spus unui prieten: „Nu te-am văzut de mult, dar, oricum, am văzut puţini lume pentru că, ştii, am înnebunit". După ce s-a făcut bine, Waugh a scris un roman intitulat *The Ordeal of Gilbert Pinfold* care descrie perioada sa halucinatorie şi vocile pe care le auzea.

Ideea lui Jaynes este aceea că, anterior anului 1000 î.Cr., oamenii, în general, nu erau conştienţi de faptul că cea de a doua voce – vocea personajului Gilbert Pinfold din romanul amintit – vine din ei înşişi. Ei credeau că aparţinea vreunui zeu: Apollo, Astarte sau Yahweh, sau, mai degrabă poate, unor zeităţi minore ale căminului care dădeau sfaturi sau porunci. Jaynes chiar a localizat vocile acestor zei în emisfera cerebrală opusă celei care controlează vorbirea audibilă. Pentru Jaynes, „desfiinţarea minţii bicamerale" a reprezentat o tranziţie istorică. Este acel moment din cursul istoriei când oamenii au început să înţeleagă faptul că vocile pe care credeau că le aud erau, de fapt, interne. Jaynes merge până acolo încât să considere acest moment drept zorii apariţiei conştiinţei umane.

Există o veche inscripţie egipteană care se referă la zeul creator Ptah, în care diferiţi alţi zei sunt descrişi ca variaţii ale „vocii" sau „limbii" acestuia. Traducerile moderne resping însă literalismul „voce" şi interpretează „concepţii obiectivate ale minţii (lui Ptah)". Jaynes respinge asemenea lecturi pretenţioase şi preferă să ia în considerare înţelesul literal. Zeii nu erau altceva decât voci halucinatorii care vorbeau în minţile oamenilor. Jaynes chiar sugerează faptul că zeii au evoluat din amintirile oamenilor despre regi morţi, care, este un fel de a spune, şi-au menţinut controlul asupra supuşilor prin vocile lor imaginare prezente în minţile acestora. Indiferent că găsiţi această teză plauzibilă sau nu, lucrarea lui Jaynes este suficient de interesantă pentru a fi menţionată într-o carte despre religie.

Acum, să vedem ce se întâmplă dacă, împrumutând de la Jaynes, construim o teorie prin care dumnezeii şi prietenii imaginari sunt înrudiţi din punct de vedere al dezvoltării, şi invers, din punct de vedere al teoriei pedomorfismului. Ajungem la ideea că desfiinţarea minţii bicamerale nu a avut loc brusc, la un moment dat în istorie, ci a reprezentat o retragere progresivă către copilărie, până la momentul în care vocile şi apariţiile halucinatorii se vădeau a nu fi reale. Inversând ipoteza pedomorfiei, zeităţile halucinatorii au dispărut mai întâi din minte, apoi au fost retrase către perioada copilăriei, până astăzi, când supravieţuiesc doar sub forma fenomenului prietenilor imaginari. Problema acestei teorii este aceea că ea nu explică persistenţa dumnezeilor la vârsta adultă, astăzi.

Ar fi bine să nu îi considerăm pe zei ca fiind strămoşii prietenilor imaginari, sau invers, ci să încercăm să vedem ambele opţiuni ca produse secundare ale aceleiaşi predispoziţii psihologice. Dumnezeii şi prietenii imaginari au în comun puterea de a aduce alinare şi de a furniza o platformă realistă pentru a experimenta idei. Nu ne-am îndepărtat astfel prea departe de teoria din capitolul cinci despre religie ca produs psihologic secundar.

CONSOLAREA

A venit timpul să ne confruntăm cu importantul rol pe care îl joacă Dumnezeu în a ne aduce alinare – şi, pentru a pune ceva în loc dacă el nu există, disputa privind valorile umane. Multe persoane, care sunt de acord că Dumnezeu, probabil, nu există, şi că nu este nevoie de el pentru moralitate, vin totuşi cu ceea ce ei consideră a fi un atu: presupusa *nevoie* emoţională şi psihologică de divinitate. Oamenii se întreabă ce pui în loc dacă scoţi religia? Ce le poţi oferi pacienţilor muribunzi, celor îndureraţi de moartea cuiva, singuraticelor Eleanor Rigby[244] cărora Dumnezeu le este singurul prieten?

Primul lucru care poate fi oferit ca răspuns este ceva care nu mai are nevoie să fie exprimat. Puterea religiei de a oferi consolare nu o face mai adevărată. Chiar şi făcând o uriaşă concesie – am demonstra

[244] Subiectul şi totodată titlul unei piese a grupului Beatles. *(n. trad.)*

concluziv că a crede în Dumnezeu este un lucru absolut esenţial stării de confort psihologic şi emoţional a omului iar toţi ateii nu ar fi altceva decât nişte nevrotici disperaţi atraşi către sinucidere de o nepotolită angoasă cosmică – nimic din toate acestea nu ar putea contribui, nici măcar cu foarte puţin, la dovedirea faptului că credinţa de tip religios este adevărată. Ele ar putea fi doar dovezi în sprijinul dorinţei de a te convinge pe tine însuţi de existenţa lui Dumnezeu, chiar dacă el nu ar exista. După cum am spus deja, în cartea *Breaking the Spell,* Dennet face o distincţie între credinţi în Dumnezeu şi credinţa în credinţă, respectiv acea credinţă care induce convingerea că este de dorit să crezi: „Cred, Doamnei Ajută necredinţei mele!" (Marcu 9, 24). Credinciosul este încurajat *să practice* credinţa, indiferent că este convins sau nu. Probabil că dacă repeţi ceva de suficiente ori, vei ajunge în cele din urmă să fii convins de adevăr. Cred că ştim cu toţii persoane care îmbrăţişează ideea credinţei de tip religios şi resping orice atac la adresa ei, admiţând, cu greu, totodată că ei înşişi nu cred.

De când am aflat de distincţia lui Dennett, am găsit nenumărate ocazii de a o folosi. Nu este o exagerare afirmaţia că majoritatea ateilor pe care îi cunosc îşi ascund ateismul sub o faţadă pioasă. Ei înşişi nu cred în nimic supranatural, dar păstrează o vagă sensibilitate faţă de credinţa iraţională. Cred în credinţă. Este uimitor cât de mulţi oameni nu pot face diferenţa între „x este adevărat" şi „este de dorit ca oamenii să creadă că x este adevărat". Sau, poate că nu îşi dau seama de eroarea logică şi apreciază adevărul ca fiind neimportant în raport cu sentimentele umane. Eu nu vreau să minimalizez sentimentele. Dar, haideţi să lămurim despre ce anume vorbim: simţăminte sau adevăr? Ambele pot fi importante, însă nu sunt unul şi acelaşi lucru.

Oricum, ipotetica mea concesie a fost extravagantă şi greşită. Nu am nici o dovadă în sensul că ateii ar prezenta vreo tendinţă generală către deznădejde, nefericire şi angoasă. Unii dintre atei sunt fericiţi. Alţii se simt mizerabil. La fel de mizerabil se simt fi unii creştini, evrei, musulmani, hinduşi sau budişti, în vreme ce alţii sunt fericiţi. S-ar putea să existe mărturii statistice cu privire la relaţia dintre fericire şi credinţă (sau necredinţă), dar mă îndoiesc de faptul că ar avea o mare relevanţă, într-un *sens* sau în altul. Mai degrabă m-ar interesa să aflu dacă există vreun motiv real de depresie în cazul unei vieţi fără Dumnezeu. Voi încheia această carte afirmând că întrebarea de mai sus reprezintă de fapt o subapreciere a faptului că cineva poate trăi o viaţă fericită şi împlinită în lipsa religiei supranaturale. Dar, mai întâi, trebuie să analizez pretenţiile religiei de a oferi consolare.

Conform *Shorter Oxford Dictionary,* consolarea reprezintă alinarea sentimentului de regret sau de disconfort mental. Voi împărţi consolarea în două tipuri:

1. *Consolare fizică directă.* O persoană blocată peste noapte în munte îşi poate găsi consolarea în confortul cald oferit de un mare câine St. Bernard, fără a uita, desigur, butoiaşul cu băutură de la gâtul acestuia. O fetiţă care plânge ar putea găsi consolare în îmbrăţişarea unor braţe puternice care o cuprind şi în vorbele întremătoare şoptite la ureche.
2. *Consolare prin descoperirea unui lucru anterior neapreciat, sau a unei modalităţi anterior necunoscute de a aprecia fapte existente.* O femeie al cărei soţ a fost ucis în război poate găsi consolare aflând că acesta a lăsat-o însărcinată, sau că respectivul a murit ca un erou. Putem să găsim consolare şi prin descoperirea unei noi căi de a privi o situaţie. Un filosof scoate în evidenţă faptul că nu este nimic special în faptul că un om bătrân moare. Copilul care a fost odată a „murit" cu mult timp în urmă, nu subit, ci crescând mare. Fiecare dintre cele şapte vârste ale omului descrise de către Shakespeare „moare" prin transformarea lentă în următoarea. Din acest punct de vedere, momentul final în care un om îşi dă duhul nu diferă de „morţile" lente din cursul vieţii sale.[245] O persoană care nu se bucură de perspectiva propriei morţi poate considera această viziune drept consolatoare. Sau poate că nu, dar, oricum, ea reprezintă un exemplu de consolare prin reflecţie. O alta este respingerea fricii de moarte de către Mark Twain: „Nu mă tem de moarte. Am fost mort miliarde şi miliarde de ani mai înainte de a mă fi născut şi nu m-a deranjat cu absolut nimic". Apropierea acesteia nu schimbă în nici un fel faptul că moartea este inevitabilă. Ni s-a oferit, însă, o modalitate diferită de a privi această inevitabilitate, pe care o putem considera consolatoare. Nici Thomas Jefferson nu s-a temut de moarte, şi se pare că el nu a luat în consideraţie nici un fel de posibilitate a unei vieţi după moarte. După cum ne spune Christopher Hitchens, „Pe măsură ce zilele i se împuţinau, Jefferson le-a scris prietenilor lui de mai multe ori că priveşte sfârşitul care se apropie fără speranţă şi fără frică. Aceasta nu putea însemna altceva decât că, în termenii cei mai exacţi, el nu era creştin".

[245] Din memorie, atribui aceste cuvinte filosofului Derek Parfitt, de la Oxford. Nu i-am analizat în amănunt originea deoarece îl folosesc doar ca exemplu ocazional de consolare filosofică.

Intelectele robuste sunt pregătite pentru tăria declaraţiei lui Bertrand Russell din eseul din 1925 intitulat „What I Believe”:

Cred că atunci când voi muri am să putrezesc şi nimic din egoul meu nu va supravieţui. Nu sunt tânăr şi iubesc viaţa. Totuşi, dispreţuiesc ideea de a tremura de frică la gândul anihilării. Fericirea nu este mai puţin fericire din cauză că se va sfârşi, şi nici cugetarea şi dragostea nu îşi pierd valoarea din cauză Că nu sunt veşnice. Mulţi oameni s-au prezentat cu mândrie pe eşafod; mândria aceea trebuie să ne fie lecţie despre adevărata poziţie a omului în lume. Chiar dacă fereastra deschisă a ştiinţei ne-a făcut la început să tremurăm după căldura intimă a miturilor umanizante tradiţionale, în cele din urmă aerul proaspăt învigorează, iar spaţiile mari au o splendoare anume a lor.

Atunci când am citit acest eseu al lui Russell, în biblioteca scolii, pe la vârsta de şaisprezece ani, m-am simţit inspirat, deşi, apoi, am uitat de el. Probabil că în *A Devil's Chaplain* i-am adus un inconştient omagiu atunci când am scris:

În această viziune a vieţii, sumbră şi rece aşa după cum se întrevede pe sub acoperământul protector al ignoranţei, există ceva mai mult decât măreţie. Este profund întremător să ştii că poţi sta drept, primind în faţă vântul tare al înţelegerii lucrurilor – „Winds that blow through starry ways” a lui Yates.

Cum se compară religia cu ştiinţa în furnizarea acestor două tipuri de consolare? Dacă ne uităm mai întâi la primul tip de consolare, este întru totul plauzibil ca braţele puternice ale lui Dumnezeu, chiar dacă sunt pur imaginare, să poată aduce alinare în exact acelaşi mod în care ar face-o braţele unui prieten, sau un câine St. Bernard cu butoiaşul lui cu alcool în jurul gâtului. Şi medicina poate oferi, de asemeni, alinare, de obicei ceva mai eficient decât băutura.

Privind acum la cel de al doilea tip de consolare, nu este greu de acceptat faptul că religia poate fi extrem de eficientă. Oameni prinşi în situaţii cauzate de dezastre naturale, ca de exemplu un cutremur, mărturisesc frecvent că şi-au găsit alinare în gândul că totul nu este decât o parte din planul lui Dumnezeu: nu este nici o îndoială că în decursul timpului vor apărea lucruri bune. Dacă cineva se teme de moarte, cu siguranţă că credinţa sinceră într-un suflet nemuritor îi poate aduce alinare – aceasta, desigur, doar dacă nu are impresia că va merge în iad sau în purgatoriu. Credinţele false pot aduce consolare la fel de bine ca şi cele adevărate, desigur că până în momentul deziluziei. Acest lucru este valabil şi pentru credinţele non-religioase. Cineva care are un cancer terminal se poate simţi consolat de către un medic care îl minte spunându-i că este vindecat, în aceeaşi măsură în care se simte altcineva care s-a vindecat cu adevărat. Credinţa sinceră şi din toată inima în viaţa de după moarte este încă şi mai imună la dezamăgire decât credinţa într-un medic mincinos. Desigur că minciuna medicului funcţionează numai până când simptomele devin evidente. Cine crede, însă, în viaţa de după moarte, nu poate fi decepţionat niciodată.

Sondajele arată că aproximativ 90 la sută din populaţia Statelor Unite consideră că va supravieţui propriei morţi. Nu pot să nu mă *întreb,* totuşi, câţi dintre ei cred acest lucru cu adevărat, în inima inimii lor. Iar dacă sunt sinceri, nu ar trebui să se comporte precum abatele din Ampleforth? Atunci când cardinalul Basil Hume i-a spus acestuia că o să moară, abatele s-a bucurat pentru el cu cuvintele : „Felicitări! O veste foarte bună! As fi vrut să vă însoţesc”.[246] Se pare că abatele era cu adevărat un credincios sincer. Această povestire ne atrage *însă.* atenţia tocmai pentru că este într-atât de rară şi neaşteptată încât aproape că ne face să râdem – cam în aceeaşi manieră în care o caricatură înfăţişa un tânăr gol goluţ care purta o pancardă pe care scria „Make love not War”, alături fiind o trecătoare care exclama: „Ei, asta da sinceritate!” De ce nu toţi creştinii şi musulmanii spun ceva asemănător cuvintelor abatelui atunci când aud că un prieten este pe moarte? De ce o credincioasă, atunci când aude de la medic faptul că mai are de trăit doar câteva luni, nu zâmbeşte fremătând de bucuria aşteptării de parcă ar fi câştigat u vacanţă în Seychelles? „De-abia aştept!” De ce aceia care o vizitează la pat nu o copleşesc cu mesaje pentru cei duşi mai demult? „Transmite-i unchiului Robert dragostea mea, când o să te vezi cu el..

De ce, atunci când sunt în prezenţa unui muribund, persoanele religioase nu vorbesc astfel? Se poate ca ei să nu creadă cu adevărat în tot ceea ce pretind? Sau, poate, cred, dar le este frică de *procesul* morţii? Şi pe bună dreptate, devreme ce specia noastră este singura căreia nu i se permite să meargă la veterinar pentru a-i fi curmat chinul. În acest caz, însă, care este motivul pentru care cei mai vehemenţi dintre oponenţii eutanasiei şi

[246] Relatare BBC News: http://news.bbc.co.Uk/l/hi/special_report/1999/ 06/99/cardinal hume funeral/376263.stm.

ai sinuciderii asistate provin dintre persoanele religioase? Referitor la exemplele „abatele din Ampleforth" sau „vacanţă în Seychelles", de mai sus, nu v-aţi fi aşteptat ca persoanele religioase să fie cel mai puţin susceptibila de a se agăţa atât de jalnic de viaţa pământească? Şi totuşi, este izbitor faptul că, atunci când dai de cineva care se opune cu ardoare uciderii din milă sau sinuciderii asistate, poţi paria oricât că se va dovedi a fi o persoană religioasă. Motivul oficial ar putea fi acela că orice fel de ucidere este un păcat. Dar, de ce trebuie să fie astfel din moment ce consideri cu sinceritate că grăbeşti drumul către rai?

Dimpotrivă, opinia mea în ceea ce priveşte sinuciderea asistată porneşte de la mai sus citata observaţie a lui Mark Twain. A fi mort nu poate fi diferit de a fi nenăscut – voi fi exact aşa cum am fost pe vremea lui William Cuceritorul, sau a dinozaurilor, sau a trilobiţilor. Nu este în acest lucru nimic de temut. Însă procesul morţii, în funcţie de noroc, poate fi dureros şi neplăcut – genul de experienţă din care am deprins obişnuinţa de a fi protejat printr-o anestezie generală, ca atunci când facem o operaţie de apendicită. Dacă animalul de companie vă moare în chinuri, aţi fi condamnat pentru cruzime în cazul în care nu i s-ar administra o anestezie generală din care să nu îşi mai revină. Însă, dacă acelaşi serviciu caritabil l-ar face medicul dumneavoastră în cazul în care aţi fi muribund şi aţi suferi, acesta riscă să fie judecat pentru crimă. Când voi muri, mi-ar plăcea ca viaţa să-mi fie luată printr-o anestezie generală, exact ca şi cum ar fi un apendice bolnav. Nu mi se va acorda, însă, acest privilegiu, deoarece am ghinionul să mă fi născut ca membru al speciei *Homo Sapiens,* şi nu al *Canis Familiaris,* de exemplu, ori *Felis Catus.* Aceasta, cel puţin în cazul în care nu mă mut într-un loc mai luminat precum Elveţia, Olanda sau statul american Oregon. De ce oare sunt atât de rare astfel de locuri luminate? De cele mai multe ori, din cauza religiei.

Totuşi, nu ar fi o diferenţă între înlăturarea unui apendice şi înlăturarea vieţii? Nu tocmai – nu şi dacă, oricum, urmează să mori. Şi nici dacă posezi o credinţă sinceră în viaţa de după moarte. Dacă ai o astfel de credinţă, moartea nu reprezintă decât o trecere de la o viaţă la alta. Iar dacă trecerea este dureroasă, nu trebuie să ţi-o doreşti a fi fără anestezie, mai mult decât ţi-ai dori o operaţie fără anestezie. Doar aceia dintre noi care percep moartea ca pe ceva terminal şi nu tranzitiv se pot opune eutanasiei sau sinuciderii asistate. Şi, cu toate acestea, cei care suferă suntem noi ceilalţi.[247]

În aceeaşi idee, iată observaţiile unei surori şefă pe care o cunosc, şi care are o viaţă de experienţă în conducerea unei case de bătrâni, unde moartea este un fapt la ordinea zilei. În decursul anilor, ea a observat că persoanele care se tem cel mai tare de moarte sunt cele religioase. Observaţia ei trebuie substanţiată statistic, însă, presupunând că are dreptate, ce se petrece oare? Indiferent de ce ar fi vorba, nu este ceva care să afirme puterea de alinare în faţa morţii pe care o are religia.[248] în ceea ce îi priveşte pe catolici, poate că ei se tem de purgatoriu? Cardinalul Hume şi-a luat la revedere de la prieteni cu aceste cuvinte: „Atunci, la revedere. Ne vedem în purgatoriu, cred". Cred că avea, atunci, în ochii lui blânzi, o sclipire sceptică.

Doctrina purgatoriului ne oferă o perspectivă absurdă a modu-lui în care funcţionează mintea teologică. Purgatoriul este un fel de insulă Ellis[249] divină, o antecameră de felul hadesului, în care merg sufletele ale căror păcate nu sunt suficiente pentru a ajunge în iad, ci au nevoie doar de o verificare şi o purificare mai înainte de a fi primite zona liberă de păcat a raiului. În epoca medievală, Biserica obişnuia să vândă „indulgenţe", contra unor sume de bani. Aceste sume contau pentru numărul de zile scăzute din purgatoriu, iar Biserica emitea literalmente (şi cu o prezumţiozitate de necrezut) certificate semnate care specificau numărul de zile care fuseseră reduse prin cumpărare. Biserica Romano-Catolică este o instituţie pentru câştigurile căreia se pare că a fost inventată special expresia „venit murdar". Şi, dintre toate veniturile ei provenite din jecmăneală, vânzarea indulgenţelor trebuie să figureze printre cele mai mari şmecherii din istorie, un fel de echivalent medieval al escrocheriei nigeriene de pe internet, dar mult mai de succes.

Nu mai departe de 1903, papa Pius al X-lea încă mai putea cuantifica numărul de zile de reducere de la purgatoriu de care beneficia fiecare treaptă ierarhică: cardinalii două sute, arhiepiscopii o sută, episcopii de-abia cincizeci. La vremea lui, deja, indulgenţele nu mai erau vândute direct pe bani. Nici chiar în Evul Mediu banii nu erau singura monedă în care îţi puteai cumpăra eliberarea condiţionată din purgatoriu. Puteai plăti în rugăciuni, fie ale tale personale, înaintea morţii, fie ale altora în numele tău, după moarte. Iar banii puteau

---

[247] Un studiu cu privire la atitudinea în faţa morţii, iniţiat printre ateii americani, a evidenţiat următoarele: 50 de procente şi-au dorit la moarte o comemorare a vieţii lor; 99 de procente sprijineau sinuciderea asistată de medic pentru *cei* care doresc aşa ceva, şi 75 la sută şi-o doreau; 100 la sută nu doreau nici un fel de contact cu personal medical care promovează religia. A se vedea http://nursestoner.com/my search.html.

[248] Un prieten australian a formulat următoarele pentru a descrie tendinţa religiozităţii de a creşte odată cu vârsta: „Vă înghesuiţi la sfârşit?"

[249] Referire la insula pe care erau triaţi emigranţii înainte de a fi admişi în Statele Unite. *(n. trad.)*

cumpăra rugăciuni. Dacă erai bogat, îţi puteai face provizii pentru suflet, pentru veşnicie. Colegiul meu de la Oxford, New College, a fost fondat în anul 1379 (pe atunci era „nou") de către unul dintre cei mai mari filantropi ai veacului, William of Wykeham, episcop de Winchester. Un episcop medieval putea deveni un fel de Bill Gates al timpului, controlând echivalentul unei autostrăzi informatice (către Dumnezeu) şi adunând astfel bogăţii imense. Dioceza lui era deosebit de mare, iar Wykeham şi-a folosit averea şi influenţa pentru a înfiinţa două instituţii de învăţământ, una în Winchester şi una în Oxford. Pentru Wykeham era importantă educaţia, dar, după cum ne spune istoria oficială a New College, publicată în 1979 pentru a marca cel de al şaselea centenar, scopul fundamental al colegiului era acela de „întreprindere cu rol de intermediere pentru răposatul lui suflet. El a furnizat pentru serviciul la capelă zece capelani, trei diaconi şi şaisprezece corişti, şi a dispus ca, în cazul în care veniturile colegiului scad, aceştia să fie păstraţi". Wykeham a lăsat treburile colegiului în mâinile unei Societăţi, un corp auto-electiv care a funcţionat unitar timp de şase sute de ani. Este de presupus că ne-a încredinţat misiunea de a continua rugăciunile pentru sufletul lui de-a lungul veacurilor.

Astăzi, colegiul are doar un capelan[250] şi nici un diacon, iar şuvoiul multisecular de rugăciuni pentru Wykeham în purgatoriu s-a diminuat până la un susur de doar două pe an. Coriştii, însă, merg din bine în mai bine, iar muzica pe care o fac este cu adevărat magică. Chiar şi eu, în calitate de membru al respectivei Societăţi, simt o urmă de vinovăţie în legătură cu testamentul nerespectat. În termenii epocii sale, gestul lui Wykeham echivala cu ceea ce face un bogat al zilelor noastre care plăteşte o mare sumă de bani unei companii de criogenie, care garantează congelarea corpului şi păstrarea lui ferită de cutremure, tulburări civile, război nuclear şi alte pericole, până când, în viitor, ştiinţa medicală va şti cum să-l dezgheţe şi să-i vindece boala de care a murit. Încălcăm noi, membrii Societăţii, contractul cu fondatorul nostru? Dacă da, atunci suntem într-o companie bună. Sute de binefăcători medievali au murit crezând că moştenitorii lor, bine plătiţi pentru acest lucru, se vor ruga pentru ei, aflaţi în purgatoriu. Nu pot să nu mă întreb câte dintre comorile medievale de artă şi arhitectură nu şi-au avut originea ca plăţi pentru veşnicie, în testamente acum încălcate.

Însă, ceea ce mă fascinează la doctrina purgatoriului sunt *dovezile* pe care le invocă teologii în sprijinul ei – dovezi într-atât de spectaculos de subţiri, încât fac şi mai comică firava încredere cu care este ea creditată. Articolul despre purgatoriu din *Catholic Encyclopedia* are o secţiune intitulată „dovezi". Aceasta este dovada esenţială pentru existenţa purgatoriului: dacă cei morţi ar fi mers simplu în rai sau în iad pe baza păcatelor lor de pe Pământ, nu ar mai fi avut nici un rost rugăciunile pentru ei. „Căci, de ce să te mai rogi pentru cineva care a murit dacă nu există credinţa în puterea salvatoare a rugăciunii pentru aceia care sunt daţi la o parte din faţa Domnului." Şi ne rugăm pentru cei morţi, nu-i aşa? Deci, purgatoriul trebuie să existe, pentru că, altfel, rugăciunile noastre nu ar mai avea nici un rost! Quod erat demonstrandum! Acesta este un exemplu serios de ceea ce poate trece drept raţionament într-o minte teologică.

Acest tip de răspuns fără nici o legătură cu întrebarea este reflectat, la o scară mai mare, de aspectul, comun, al argumentului consolării. Acesta afirmă că trebuie să existe Dumnezeu, pentru că, dacă nu ar exista, viaţa ar fi goală, inutilă, fără sens, un adevărat pustiu de nimicnicie şi inutilitate. Logica acestui argument cade însă de la prima încercare. Poate că viaţa *este* goală. Poate că rugăciunile noastre pentru cei morţi *sunt* într-adevăr inutile. A presupune opusul presupune şi luarea în considerare a adevărului concluziei pe care dorim să o dovedim. Silogismul este circular, în mod evident. Viaţa fără soţia ta poate fi, într-adevăr, de nesuportat, goală şi pustie, însă, din nefericire, acest lucru nu o împiedică pe respectiva să fie, totuşi, moartă. Există ceva infantil în prezumţia ci altcineva (părinţii, în cazul copiilor, Dumnezeu în cazul adulţilor) este responsabil de a-ţi conferi sens şi înţeles vieţii proprii. Este o copilărie ca, după ce îţi sueşti singur glezna, să te uiţi imediat împrejur pentru a găsi pe cineva de dat în judecată. Altcineva este răspunzător de buna mea stare, şi tot altcineva trebuie făcut vinovat pentru că m-am rănit. Oare, în spatele „nevoii" de Dumnezeu, să se afle un infantilism asemănător? Ne întoarcem la Binker?

Dimpotrivă, viziunea cu adevărat adultă este aceea că viaţa noastră este pe cât de lipsită de sens, sau plină şi minunată, pe cât ne-o facem singuri. Şi ne-o putem face, într-adevăr, foarte frumoasă. Dacă ştiinţa ar putea oferi o consolare de ordin nematerial, atunci ea se confundă cu tema mea finală, inspiraţia.

INSPIRAŢIA

Dacă metoda de argumentare pe care o voi folosi pare mai curând retorică decât logică, este doar o chestiune de gust sau de apreciere personală. Am mai făcut-o şi altă dată, şi la fel au făcut-o şi alţii, printre exemplele cele mai recente fiind Carl Sagan în *Pale Blue Dot,* E. O. Wilson în *Biophilia,* Michael Shermer în

[250] Femeie – oare ce o fi zicând episcopul William despre acest lucru?

The Soul of Science şi Paul Kurtz în *Affirmations*. În *Unweaving the Rainbow* am încercat să arăt cât de norocoşi suntem că trăim, dat fiind faptul că marea majoritate a celor care ar putea fi, potenţial, traşi la sorţi de combinaţia loteriei ADN, nu se nasc de fapt. Pentru noi, cei care avem norocul de a ne afla aici, am exemplificat scurtimea vieţii prin lumina unui laser care se târâie pe o uriaşă riglă a timpului. Tot ceea ce se găseşte înaintea sau după această lumină este învăluit în întunericul trecutului mort, sau în cel al viitorului necunoscut. Suntem extrem de norocoşi a ne afla în zona luminoasă. Oricât de scurt ar fi momentul nostru sub soare, dacă irosim numai o secundă, sau ne plângem că este insipid sau (precum copiii) plictisitor, acest lucru poate fi considerat o insultă grosolană la adresa acelor triliarde cărora nu li se va oferi viaţa niciodată? După cum au spus-o mulţi atei, mai bine decât mine, faptul că ştim că nu avem decât o singură viaţă ar trebui să facă totul mult mai de valoare. Viziunea atee afirmă deopotrivă viaţa şi îmbunătăţirea acesteia, în acelaşi timp nefiind grevată de autoamăgire, de gândirea fantezistă sau de auto-compătimirea celor care consideră că viaţa le datorează ceva. După cum spunea Emily Dickinson:

Faptul că nu se va întoarce niciodată Face ca viaţa să fie atât de dulce.

Iar dacă eliminarea lui Dumnezeu va produce un gol, oamenii vor găsi diferite modalităţi de a-l umple. Modul meu cuprinde o doză bună de ştiinţă, un demers onest şi sistematic de a afla adevărul despre lumea reală. Eu văd acest efort uman de înţelegere a universului ca pe o construcţie a unui model. Fiecare dintre noi construieşte în minte un model al lumii în care ne găsim. Modelul minimal este cel de care au avut nevoie strămoşii noştri pentru a putea supravieţui. Softul de simulare a fost pus la punct de către selecţia naturală, şi se potriveşte cel mai bine lumii familiare strămoşilor noştri din savanele Africii: o lume tridimensională de obiecte materiale de mărime medie, care se deplasează cu viteze relative potrivite unul faţă de celălalt. Ca un neaşteptat bonus, creierele noastre se dovedesc a fi suficient de puternice pentru a suporta şi un model mult mai complex decât cel mediocru, utilitarist, de care au avut nevoie strămoşii pentru a supravieţui. Rezultate ale acestui bonus sunt arta şi ştiinţa. Pentru a ilustra puterea pe care o are ştiinţa de a deschide mintea şi a satisface psihicul, daţi-mi voie să conturez o ultimă imagine.

UN INTERVAL NECESAR 365

VĂLUL VĂLURILOR

Unul dintre cele mai nefericite spectacole pe care le putem vedea astăzi pe străzile noastre este acela al femeii, înfăşurată din cap până în picioare într-un văl negru fără formă, care priveşte lumea printr-o mică deschizătură. Burka nu este doar un instrument de oprimare a femeii şi de încorsetare a libertăţii şi frumuseţii ei, şi nu numai un exemplu de cruzime grosolană masculină şi de supunere feminini forţată. Aş vrea să folosesc îngusta deschizătură din văl drept simbol pentru altceva.

Ochii noştri văd lumea printr-o deschizătură similară în spectrul magnetic. Lumina vizibilă nu este decât o mică fantă strălucitoare în vastitatea întunecată a unui spectru care se întinde de la undele radio în capătul lung, la razele gamma în capătul scurt. *Cât* de îngustă anume este ea, e greu de apreciat, iar reprezentarea di constituie o provocare. Să ne imaginăm o uriaşă burka neagră care are o deschizătură standard de aproximativ doi centimetri fi jumătate. Dacă dimensiunea acesteia de deasupra deschizăturii ar reprezenta capătul undelor scurte ale spectrului invizibil, iar partea de sub deschizătură pe cel al undelor lungi, cât de mare ar trebui să fie această burka pentru a cuprinde o fantă de doi centimetri şi jumătate la o scară corespunzătoare realităţii? Dimensiunile despre cart vorbim sunt atât de mari încât este dificil a fi reprezentate sensibil fără ajutorul tabelelor logaritmice. Capitolul final al unei astfel de cărţi nu este, totuşi, locul potrivit pentru a ne juca cu logaritmii, dar mă puteţi crede pe cuvânt că ar fi vorba de vălul vălurilor. Deschizătura de doi centimetri şi jumătate ar fi caraghios de mică în comparaţie cu kilometrii şi kilometrii de văl negru reprezentând partea invizibilă a spectrului, de la undele radio din partea de jos a veşmântului, şi până la razele gamma aflate în vârful capului. Ceea ce face ştiinţa pentru noi este să lărgească această fereastră. Şi o deschide atât de tare încât încorsetatul veşmânt negru dispari aproape complet, expunându-ne simţurile aerului tare al libertăţii.

Telescoapele optice folosesc lentile şi oglinzi pentru a scana cerurile, şi ceea ce văd ele nu reprezintă decât stelele care radiază în îngusta bandă a lungimilor de undă pe care o numim lumină vizibilă. Alte telescoape, însă, „văd" în raze X sau în unde radio, şi ne prezintă o bogăţie de ceruri alternative. La o scară mai mică, camere de luat vederi care folosesc filtre potrivite pot „vedea" în ultraviolet, putând fotografia astfel flori care arată pentru ochii insectelor ca o ciudată gamă de linii şi puncte care par a fi „proiectate", şi care, fără ajutor, nu pot fi observate de către ochii noşti. Ochii insectelor au o deschidere spectrală cu o dimensiune similară cu a noastră, însă deplasată uşor către partea superioară; sunt orbi la roşu, dar văd dincolo de acesta, în

ultraviolet (în „grădina ultravioletă”[251]), lucru pe care noi nu îl putem face.

Metafora fantei de lumină care se lăţeşte spectaculos într-un spectru larg este de folos şi în alte ramuri ale ştiinţei. Trăim aproape de centrul unui muzeu de magnitudini cavernos, receptând lumea prin organe de simţ şi sisteme nervoase echipate pentru a percepe şi înţelege numai un ordin mic de mărime de dimensiuni, care se mişcă în zona vitezelor mijlocii. Suntem familiarizaţi cu obiecte care se situează într-o plajă de la câţiva kilometri (vederea de pe vârful unui munte) la aproximativ o zecime de milimetru (vârful unui ac). Dincolo de această plajă chiar şi imaginaţia ne este, cumva, handicapata, şi avem nevoie de ajutorul instrumentelor şi al matematicii – pe care, din fericire, putem învăţa să le folosim. Plaja de dimensiuni, distanţe, sau viteze, cu care este obişnuită imaginaţia noastră reprezintă o bandă minusculă, plasată în mijlocul unei uriaşe game de posibilităţi, pornind de la dimensiunile ciudăţeniilor cuantice ale scării einsteiniene, şi până la scara cosmologică.

Imaginaţia noastră este slab echipată pentru a putea face faţă distanţelor aflate în afara îngustei zone cu care suntem familiarizaţi din moşi strămoşi. Încercăm să vizualizăm un electron ca pe o mică bilă învârtindu-se pe o orbită în jurul unei aglomerări de bile mai mari care reprezintă protonii şi neutronii. Însă realitatea nu este deloc aceasta. Electronii nu sunt asemănători unor bile micuţe. Ei nu arată ca nimic din ceea ce am putea recunoaşte. Nici măcar ce anume reprezintă termenul „asemănător” nu putem şti atunci când încercăm să zburăm către orizonturile mai îndepărtate ale realităţii. Imaginaţia noastră nu este echipată pentru a putea pătrunde în învecinată lume cuantică. Nimic din ceea ce se află la această scară nu se comportă în modul în care se comportă materia percepută aşa după cum am evoluat noi să o percepem. Nu putem să facem faţă nici obiectelor care se mişcă cu viteze apropiate de cea a luminii. Bunul-simţ ne trădează, deoarece el a evoluat într-o lume unde nimic nu se mişcă foarte repede, şi nimic nu este nici foarte mic şi nici foarte mare.

Biologul J. B. S. Haldane a scris în încheierea vestitului său eseu „Possible Worlds” că „Acum, bănuiala mea este aceea că universul nu numai că este mai bizar decât presupunem… Bănuiesc faptul că în cer şi pe pământ se află mai multe lucruri decât visează, sau care pot fi visate de orice filosofie”. Apropo, cred că monologul din Hamlet la care Haldane face aluzie aici este, de obicei, înţeles greşit. Accentul normal este pe „ta”:

În ceruri şi pe pământ, Horatio, se află mai multe lucruri Decât visează filosofia *ta*.

Fragmentul acesta este adesea citat pompos în ideea că Horatio îi reprezintă pe raţionaliştii superficiali şi sceptici de pretutindeni. Unii cercetători pun, însă, accentul pe „filosofie”, înmuindu-l pe „ta”: „… decât îţi visează *filosofia”.* Pentru ceea ce ne interesează aici diferenţa este irelevantă, atâta doar că cea de a doua interpretare se potriveşte cu „orice filosofie” a lui Haldane.

Cel căruia i-a fost dedicată cartea de faţă şi-a câştigat existenţa din ciudăţeniile ştiinţei, pe care le-a interpretat comic. Cele ce urmează sunt extrase din acelaşi discurs de la Cambridge din 1998, din care am mai citat: „Faptul că trăim la fundul unui puţ gravitaţional, pe suprafaţa unei planete acoperite de gaz care se învârte în jurul unei mingi de foc nucleare la o depărtare de o sută treizeci şi cinci de milioane de kilometri, şi considerăm acest lucru ca fiind *normal,* este, în mod evident, o indicaţie despre cât de strâmbă ne este perspectiva”. Acolo unde scriitorii de SF, pentru a ne stimula dorinţa de mister, s-au folosit de bizareriile ştiinţei, Douglas Adams ne-a făcut să râdem (cine a citit *The Hitchhiker's Guide to the Galaxy* se poate gândi, de exemplu, la „drumul infinitei improbabilităţi”). Fără îndoială că cel mai bun răspuns la unele dintre ciudatele paradoxuri ale fizicii moderne este râsul. Alternativa fiind, cred, plânsul.

Mecanica cuantică, piscul înalt al realizărilor ştiinţifice ale secolului douăzeci, face predicţii remarcabil de corecte cu privire la lumea reală. Richard Feynman i-a asemănat precizia cu aceea de a previziona o distanţă comparabilă cu cea a Americii de Nord cu o acurateţe echivalentă cu grosimea unui fir de păr uman. Acest succes previzional pare să indice faptul că teoria cuantică trebuie să fie, cumva, adevărată; la fel de adevărată precum tot ceea ce cunoaştem, incluzând chiar şi cele mai pământeşti şi de bun-simţ lucruri. Şi, cu toate acestea, *ipotezele* pe care trebuie să le ia în consideraţie pentru a furniza respectivele predicţii sunt atât de misterioase încât însuşi Feynman a fost împins să remarce (există diferite variante ale citatului acesta, din care am ales ceea ce mi se pare mai apropiat): „Dacă crezi că înţelegi teoria cuantică… nu înţelegi teoria cuantică”.[252]

Într-atât de bizară este teoria cuantică încât fizicienii trebuie să recurgă la una sau alta dintre

[251] [Eng. „The Ultraviolet Garden”] „The Ultraviolet Garden” a fost titlul uneia dintre cele cinci prelegeri ţinute în cadrul Royal Institution Christmas Lectures, transmise de BBC sub titlul generic „Growing Up in the Universe”. Seria completă de prelegeri este disponibila la www.richarddawkins.net, situl Richard Dawkins Foundation.

[252] O remarcă asemănătoare îi este atribuită lui Niels Bohr: „Cine nu este şocat de teoria cuantică nu a înţeles-o”.

„interpretările" paradoxale ale acesteia. „Recurg" este termenul corect. David Deutsch, în *The Fabric of Reality,* adoptă interpretarea teoriei cuantice prin ideea „lumilor multiple", poate pentru că cel mai rău lucru care se poate spune despre aceasta este că e exagerat de *ineficientă.* Ea postulează dezvoltarea rapidă şi în număr mare a unor universuri care coexistă în paralel şi sunt reciproc nedetectabile, cu excepţia îngustei deschideri practicate de către experimentele mecanicii cuantice. În unele dintre aceste universuri sunt deja mort. Într-o minusculă minoritate aveţi mustaţă verde. şi aşa mai departe.

Alternativa numită „Interpretarea Copenhaga" este la fel de exagerată – dar nu şi de ineficientă, ci doar năucitor de paradoxală. Erwin Schrodinger a ironizat-o prin parabola pisicii. Pisica lui Schrodinger este închisă într-o cutie prevăzută cu un mecanism care o va omorî, acţionat de un eveniment mecanic-cuantic. Înainte de a deschide capacul cutiei, nu putem şti dacă pisica este moartă. Bunul-simţ ne spune că respectiva pisică nu poate fi decât fie moartă, fie vie. Interpretarea Copenhaga contrazice însă bunul-simţ: tot ceea ce există mai înainte de a deschide cutia reprezintă o probabilitate. În momentul în care am deschis-o însă, funcţia de undă se prăbuşeşte şi suntem confruntaţi cu un eveniment singular: pisica moartă sau pisica vie. Până să fi deschis cutia, ea nu era nici vie şi nici moartă.

Interpretarea aceluiaşi eveniment pe modelul „lumilor multiple" spune că în unele universuri pisica este moartă, în timp ce în altele este vie. Nici una dintre interpretări nu satisface, totuşi, bunul nostru simţ, sau intuiţia. Fizicienilor de tip macho nu le pasă însă. Ceea ce contează este că matematica lucrează, iar predicţiile sunt exemplificate experimental. Cei mai mulţi dintre noi suntem, totuşi, prea slabi ca să le urmăm. Se pare că *avem nevoie* de o formă de vizualizare a ceea ce se petrece „de fapt". Am înţeles că, iniţial, Schrodinger propusese experimentul cu pisica pentru a da în vileag ceea ce considerase a fi absurditatea interpretării Copenhaga.

Biologul Lewis Wolpert crede că bizareria fizicii moderne reprezintă doar vârful aisbergului. În general, ştiinţa, în mod diferit de tehnologie, violentează bunul-simţ.[253] Iată în acest sens un exemplu preferat: de fiecare dată când beţi un pahar cu apă, există şansa să înghiţiţi cel puţin o moleculă care a trecut prin vezica lui Oliver Cromwell. Nu este vorba aici decât de teoria elementară a probabilităţii. Numărul de molecule dintr-un pahar îl depăşeşte enorm pe cel al tuturor paharelor pline din lume. Deci, de fiecare dată când bem un pahar cu apă, privim o proporţie destul de marc de molecule de apă existente în lume. Desigur că nu există nimic deosebit în legătură cu Cromwell sau cu vezicile. Oare nu tocmai aţi inspirat un atom de azot care a fost cândva expirat de către cel de al treilea iguanodon de pe ramura din stânga a palmierului? Nu vă bucuraţi că trăiţi într-o lume în care nu numai că sunt posibile astfel de conjuncturi, dar aveţi şi privilegiul de a înţelege de ce anume? Şi, totodată, să puteţi explica în mod public aceste lucruri oricui altcuiva, nu ca pe opinia sau credinţa dumneavoastră, ci ca pe ceva pe care ei, în momentul în care vă vor înţelege raţionamentul, se vor simţi datori să accepte? Poate că acest lucru reprezintă un aspect a ceea ce a intenţionat să spună Carl Sagan atunci când a explicat motivul pentru care a scris cartea *The Demon-Haunted World: Science as a Candle in the Dark*: „A *nu* explica ştiinţa mi se pare un lucru pervers. Atunci când eşti îndrăgostit simţi nevoia de a o spune lumii. Această carte este o declaraţie personală, care reflectă dragostea mea de o viaţă pentru ştiinţă".

Evoluţia vieţii, însăşi existenţa acesteia într-un univers care ascultă de legile fizicii pare foarte surprinzătoare – sau ar putea fi, pentru că surpriza este o emoţie care poate exista numai într-un creier care este rezultat al acestui proces. Deci, există un sens antropic, în cadrul căruia existenţa noastră nu ar trebui să pară surprinzătoare, îmi place să cred însă că vorbesc în numele tovarăşilor mei umani, afirmând că, cu toate acestea, ea este total surprinzătoare.

Să ne gândim la acest lucru. Pe o planetă, probabil singura planetă din întregul univers, molecule care nu ar alcătui în mod obişnuit nimic mai complex de o bucată de piatră, se adună la un loc în bucăţi de mărimea pietrelor care prezintă o asemenea uluitoare complexitate încât sunt capabile să alerge, să sară, să înoate, să zboare, să vadă, să audă, să prindă şi să mănânce alte asemenea bucăţi de complexitate animată; capabile, în unele cazuri, chiar să gândească, să simtă, şi să se îndrăgostească de alte asemenea bucăţi de materie complexă. În general, înţelegem acum cum se petrece acest lucru, însă numai de prin 1859. Înainte de 1859, aşa ceva ar fi părut, într-adevăr, extrem de neobişnuit. Astăzi, graţie lui Darwin, este doar foarte neobişnuit. Darwin a sfâşiat burka, dând drumul unui şuvoi de înţelegere a acestei noutăţi năucitoare şi puteri de a ridica spiritul omenesc, probabil fără precedent – dacă nu luăm în calcul înţelegerea de către Copernic a faptului că Pământul nu era centrul universului.

Odată, marele filosof al secolului douăzeci Ludwig Wittgenstein a întrebat un prieten: „Spune-mi, de ce

[253] Wolpert (1992).

au considerat mereu oamenii că Soarele se roteşte în jugul Pământului, în loc să considere că Pământul se roteşte?" La care, prietenul respectiv i-a replicat: „Păi, evident, pentru că *pare* că Soarele se roteşte în jurul Pământului". Wittgenstein a răspuns: „Păi, cum ar fi trebuit să pară, dacă Pământul ar fi fost cel care se roteşte?" Uneori, mă folosesc în prelegeri de această remarcă a lui Wittgenstein, în speranţa că audienţa va izbucni în râs. În schimb, aceasta tace uimită.

În mica lume în care au evoluat creierele noastre, obiectele mici sunt mai susceptibile de a se mişca decât cele mari, percepute drept fundal al mişcării. Pe măsură ce lumea noastră se roteşte, obiectele care par mai mari datorită apropierii de noi – munţi, arbori şi clădiri, terenul însuşi – se mişcă sincronizat, între ele şi față de observator, în raport cu corpuri cereşti precum Soarele şi stelele. Creierul nostru evoluat proiectează iluzia mişcării asupra lor, mai degrabă decât asupra munţilor şi arborilor din fundal.

Vreau să urmăresc acum ideea, pe care am menţionat-o mai sus, cu privire la faptul că modul în care percepem noi lumea şi motivul pentru care considerăm că unele lucruri sunt mai uşor de înţeles iar altele mai greu, este acela că *creierele noastre sunt ele însele nişte organe evoluate*: nişte computere de bord care au evoluat pentru a ne fi de ajutor în actul supravieţuirii într-o lume (ar trebui al folosesc sintagma „lume potrivită") în care obiectele care au importanţă în supravieţuire nu sunt nici prea mari şi nici prea mici; O lume în care obiectele fie sunt nemişcate, fie se mişcă încet în comparaţie cu viteza luminii, şi unde improbabilul poate fi considerat, fără probleme, imposibil. Deschizătura din burka noastră mentală a fost îngustă doar pentru că *nu a avut nevoie* să fie mai largă pentru a-i ajuta pe strămoşii noştri să supravieţuiască.

Ştiinţa ne-a învăţat, contraintuitiv, că lucrurile care par solide, precum cristalele şi rocile, sunt, în realitate, compuse aproape numai în întregime din spaţiu vid. Reprezentarea familiară a atomului înfăţişează nucleul acestuia ca pe o muscă în mijlocul unui stadion. Următorul atom se află alături de acesta. Deci, până şi cea mai tare, solidă, şi densă rocă este alcătuită „în realitate" aproape în întregime numai din spaţiu vid, întrerupt de particule minuscule atât de îndepărtate una de cealaltă încât nici nu ar trebui să mai conteze. Atunci, de ce arată rocile ca şi cum ar fi solide, tari şi impenetrabile?

Nu voi încerca să-mi imaginez cum ar fi răspuns Wittgenstein acestei întrebări. Eu, ca biolog evoluţionist, voi răspunde, însă, astfel. Creierele noastre au evoluat pentru a ne ajuta trupurile să se descurce în lume la o scară corespunzătoare lor. Noi nu am evoluat pentru a naviga prin lumea atomilor. Dacă am fi făcut-o, probabil că creierele noastre *ar fi* perceput pietrele ca fiind pline cu spaţiu gol. Mâinile noastre le simt tari şi impenetrabile deoarece nu pot pătrunde în ele. Iar motivul pentru care nu pot pătrunde nu are legătură cu dimensiunile şi separaţia particulelor care constituie materia. El are de-a face cu câmpurile de forţă asociate acestor particule care sunt separate de spaţii mari, ale materiei „solide". Pentru creierele noastre este de folos să *construiască* noţiuni ca soliditate şi impenetrabilitate, deoarece ele ne ajută să ne ghidăm corpurile printr-o lume în care obiectele pe care le numim solide nu pot ocupa acelaşi spaţiu în acelaşi timp.

Este cazul pentru puţină destindere comică, din *The Men who Stare at Goats,* de Jon Ronson:

Aceasta este o poveste adevărată. Suntem în vara lui 1983. Generalul-maior Albert Stubblebine III stă la biroul său din Arlington, Virginia, şi se uită la peretele pe care sunt atârnate numeroasele sale decoraţii şi merite. Ele desluşesc o lungă şi merituoasă carieră militară. El este şeful spionajului militar al Statelor Unite, având sub comandă şaisprezece mii de soldaţi… Priveşte dincolo de decoraţii la zidul însuşi. Există ceva ce ştie că trebuie făcut, deşi gândul la acest lucru îl înfricoşează. Se gândeşte la alegerea pe care trebuie să o facă. Poate să rămână în biroul lui, sau se poate duce în cel vecin. Aceasta este alegerea lui. Şi a făcut-o. Va merge în biroul de alături… Se ridică, iese din spatele biroului şi începe să păşească. Se gândeşte: „Oare, din ce o fi făcut atomul?" „Spaţiu!" Grăbeşte pasul. „Din ce oi fi făcut eu?", se gândeşte el. „Din atomi!*"* Aproape că a început să alerge. „Din ce este făcut, în general, zidul?", se gândeşte. „Atomi! Tot ceea ce trebuie să fac este să unesc spaţiile…" După care, generalul Stubblebine se izbeşte cu nasul de zidul biroului. „La naiba!", gândeşte el. Generalul Stubblebine este derutat de eşecul permanent de a trece prin zid. Ce se întâmplă cu el că nu-i reuşeşte? Poate că are prea multe pe cap pentru a mai putea atinge nivelul de concentrare necesar. Însă, nu are nici o îndoială asupra faptului că, într-o bună zi, capacitatea de a trece prin ziduri va fi ceva obişnuit în arsenalul culegerii de informaţii. Iar atunci când acest lucru se va întâmpla, nu va aduce el, oare, o lume fără războaie? Cine va mai vrea să se pună cu o armată care poate face aşa ceva?!

Generalul Stubblebine este descris, pe situl organizaţiei pe care o conduce acum, la vârsta pensiei, împreună cu soţia lui, în mod corect ca fiind un „gânditor neconvenţional". Organizaţia este numită Health Freedom USA şi este dedicată „suplimentelor (vitamine, minerale, aminoacizi etc.) ierburilor, remediilor

homeopatice, medicinii nutriţionale şi hranei curate (necontaminate de pesticide, ierbicide, antibiotice), fără ca vreo corporaţie (folosind mijloacele coercitive ale guvernului) să vă dicteze ce fel de dozaje sau tratamente vă este permis să folosiţi". Nu există nici o menţiune privind preţioasele fluide corporale.[254]

Evoluând în „lumea potrivită", ne vine uşor să înţelegem intuitiv idei precum aceasta: „Atunci când un general-maior se deplasează, cu acea viteză medie cu care se deplasează general-maiorii precum şi alte obiecte din lumea potrivită, şi loveşte un obiect solid din lumea potrivită, cum ar fi un perete, înaintarea lui este oprită în mod dureros". Creierele noastre nu sunt echipate pentru a înţelege ce înseamnă să fii un neutrino care trece printr-un perete, prin vastele interstiţii care alcătuiesc „în realitate" acel perete. Şi nici puterea noastră de înţelegere nu poate face faţă la ceea ce se petrece atunci când lucrurile se mişcă cu viteze apropiate de cea a luminii,

Intuiţia neasistată a omului, evoluată şi educată în lumea potrivită, încă are probleme de a înţelege ceea ce ne spune Galileo, şi anume că o ghiulea de tun şi o pană, dacă nu ar exista frecarea cu aerul, ar atinge solul în acelaşi timp dacă ar fi aruncate dintr-un turn înclinat. Şi aceasta deoarece, în lumea potrivită, frecarea aerului este mereu prezentă. Dacă am fi evoluat în condiţii de vid, neam fi aşteptat ca ghiuleaua de tun şi pana să atingă solul simultan, Noi am evoluat ca locuitori ai lumii potrivite, lucru care ne limitează capacitatea imaginativă. Fereastra îngustă din burka noastră ne permite, exceptând cazul în care suntem dăruiţi în mod special iau deosebit de bine educaţi, să vedem doar lumea potrivită.

Într-un sens, supravieţuirea noastră ca animale are loc nu numai în cadrul lumii potrivite, ci şi în micro-lumea atomilor şi a electroni" lor. Impulsurile nervoase cu care realizăm procesul gândirii fi imaginaţiei depinde de activităţile din micro-lume. Totuşi, în ceea ce îi priveşte pe strămoşii noştri sălbatici, nicio acţiune sau decizie pe care au trebuit să o ia nu a fost însoţită de o înţelegere a micro-lumii. Dacă am fi fost bacterii, împinse în permanenţă de mişcările termice ale moleculelor, situaţia ar fi fost diferită. Ca locuitori ai lumii potrivite suntem, însă, mult prea masivi pentru a putea percepe mişcarea browniană. La fel, viaţa ne este dominată de gravitaţie, dar suntem aproape neştiutori în ceea ce priveşte delicata forţă a tensiunii de suprafaţă. Totuşi, o micuţă insectă inversează ordinea, simţind tensiunea de suprafaţă oricum numai delicată nu.

În *Creation: Life and How to Make It,* Steve Grand este aproape vituperant faţă de preocuparea noastră pentru materie. Avem această înclinaţie de a gândi că numai „lucrurile" solide, materiale, sunt „cu adevărat" lucruri. „Undele" fluctuaţiei electromagnetice în vid ne par „ireale". Oamenii de ştiinţă victorieni considerau că undele trebuie să fie ca nişte valuri „într-un" mediu material. Nefiind cunoscut un astfel de mediu, ei au inventat unul şi l-au numit eter luminiscent. Noi ne simţim confortabil cu materia „reală" numai pentru că strămoşii noştri au evoluat în lumea potrivită, unde materia reprezintă un concept folositor.

Pe de altă parte, chiar şi noi, locuitorii lumii potrivite, putem observa că un vârtej este un „lucru" asemănător cu realitatea unei pietre, chiar dacă materia care îl constituie se schimbă în permanenţă. Pe o câmpie pustie din Tanzania, la umbra vulcanului sacru al masai-lor Ol Donyo Lengai, există o mare dună formată din cenuşa unei erupţii care a avut loc în 1969. Forma ei de semilună este sculptată de vânt. Ceea ce este, însă, minunat, este aceea că ea *se deplasează* fizic. Ea este, cu un termen tehnic, un barchan (pronunţat bahkahn). Întreaga dună se deplasează într-o direcţie vestică cu o viteză de aproximativ 17 metri pe an. Îşi menţine forma de semilună şi înaintează în direcţia coarnelor. Vântul bate nisipul în susul pantei mai line. Apoi, fiecare granulă de nisip care atinge vârful se rostogoleşte, la vale, în partea cealaltă, către partea închisă a semilunii.

De fapt, un barchan este mai „lucru" decât un val. Un val *pare* că se mişcă orizontal pe suprafaţa mării, însă moleculele de apă se mişcă, de fapt, vertical. La fel şi undele audio se deplasează de la sursă la ascultător, însă nu şi moleculele de aer – în care ar fi un vânt şi nu un sunet. Steve Grand arată că dumneavoastră şi cu mine suntem, mai curând, unde decât „lucruri" stabile. El face cititorului invitaţia de a reflecta….

asupra unei experienţe din copilărie. Ceva ce vă puteţi aminti cu claritate, ceva ce puteţi vizualiza, simţi, poate chiar mirosi, ca şi cum aţi fi cu adevărat de faţă. În fond, aţi fost acolo la momentul respectiv, nu-i aşa? Cum altfel v-aţi putea aminti? Dar, iată care este bomba: nu aţi fost de faţă. Nici măcar un singur atom din ceea ce sunteţi astăzi nu a fost acolo, atunci… Materia se scurge dintr-un loc în altul şi, pentru moment, vă alcătuieşte pe dumneavoastră. Indiferent ce anume sunteţi, nu sunteţi materia care vă alcătuieşte. Dacă acest lucru nu vă face pielea de găină, mai citiţi odată până când se face, pentru că este important.

„În realitate" nu este o expresie pe care să o folosim cu obişnuita uşurinţă. Dacă un neutrino ar fi avut un

[254] www.healthfreedomusa.org/aboutus/president.shtml. Iar pentru ceea ce pare a fi un portret characteristic al generalului Stubblebine, a se vedea www.mindcontrolforums.com/images/Mind94.jpg.

creier care să fi evoluat în urmaşi de dimensiunea unui neutrino, ne-ar spune că pietrele sunt „în realitate”, în cea mai mare parte, alcătuite din spaţii goale. Noi posedăm creiere care au evoluat în urmaşi de dimensiuni mijlocii, care nu puteau să se deplaseze prin pietre, astfel că, „în realitate”, în ceea ce ne priveşte, reprezintă o realitate în care pietrele sunt solide. Pentru un animal, „în realitate” reprezintă ceea ce îi trebuie creierului lui pentru a-l ajuta la a supravieţui. Şi, deoarece în lumi atât de diferite trăiesc specii diferite, va exista o uimitoare varietate de „în realitate”.

Ceea ce observăm din lumea reală nu este realitatea ca atare, ci un *model* al ei, reglat şi ajustat prin informaţii senzoriale – un model construit astfel încât să ne fie folositor pentru interacţiunea cu lumea reală. Natura acestui model depinde de ce fel de animal suntem. Un animal zburător are nevoie de un model diferit de lume faţă de unul mergător, căţărător sau înotător. Prădătorii au nevoie de un model diferit de lume faţă de cel de care are nevoie prada, chiar dacă lumile lor se suprapun în mod necesar. Creierul unei maimuţe trebuie să posede softul capabil să simuleze un labirint tridimensional de ramuri şi trunchiuri. Creierul unui barcagiu din Flatlandul lui Edwin Abbott nu are nevoie de un soft 3D, devreme ce trăieşte pe suprafaţa plată a iazului.[255] Softul necesar construcţiei modelului lumii al unei cârtiţe va fi adaptat folosirii în subteran. Un şoarece-cârtiţă probabil că are un soft asemănător CU cel al cârtiţei. Însă o veveriţă, deşi este tot un rozător precum şoarecele-cârtiţă, este posibil să aibă un soft dedicat reprezentării lumii mai apropiat de cel al maimuţei.

În *The Blind Watchmaker,* ca şi în alte locuri, am presupus că liliecii pot „vedea” în culori cu urechile. Modelul de lume de care are nevoie un liliac pentru a putea naviga prin trei dimensiuni pentru a prinde insecte, trebuie să fie, cu certitudine, asemănător cu cel de care are nevoie rândunica pentru a face exact acelaşi lucru. Faptul că liliacul se foloseşte de ecou pentru a-şi actualiza permanent variabilele modelului său, în timp ce rândunica utilizează lumina, nu este decât de ordin incidental. Părerea mea este că liliacul se foloseşte de tonuri de „roşu” sau „albastru”, să zicem, respectiv texturi acustice percepute, diferite, ale suprafeţelor, ca identificare internă pentru aspecte diferite ale ecoului, la fel cum şi rândunica se foloseşte de tonuri pentru a identifica diferitele lungimi de undă ale luminii. Ideea este aceea că natura modelului depinde de felul în care va fi *acesta folosit,* şi nu de tipul senzorial implicat. Lecţia liliacului este aceasta. Forma generală a modelului mental, opusă variabilelor introduse permanent de către nervii senzoriali, reprezintă o adaptare la modul de viaţă al animalului, nu mai puţin decât aripile, picioarele şi coada.

În articolul despre „lumile posibile” la care m-am referit mai sus, J. B. S. Haldane are de spus ceva relevant cu privire la animalele a căror lume este dominată de miros. El a observat faptul că câinii pot distinge doi acizi graşi volatili foarte asemănători, respectiv acidul caprilic şi cel caproic, diluaţi în proporţie de unu la un milion. Diferenţa între cei doi acizi este aceea că lanţul molecular al acidului caprilic este mai lung cu doi atomi de carbon decât lanţul molecular al acidului caproic. Haldane presupune că un câine poate plasa acizii „în ordinea greutăţii lor moleculare prin intermediul mirosului, la fel precum omul poate aşeza corzile unui pian în ordinea lungimii prin intermediul notelor fiecăreia”.

Mai există un acid gras, anume acidul capric, care este la fel ca celelalte două, cu excepţia faptului că mai are încă doi atomi de carbon în lanţul său. Un câine care nu s-a întâlnit niciodată cu acidul capric, probabil că nu va avea vreo problemă în a-şi imagina mirosul lui decât am avea noi în a ne imagina o trompetă care cântă o notă şi mai înaltă decât cea mai înaltă pe care am auzit-o vreodată. Mie mi se pare foarte rezonabilă presupunerea că un câine, sau un rinocer, se poate folosi de mirosuri ca de nişte vibraţii armonice. Poate că există şi lipsă de armonie. Sau poate că nu există melodii propriu-zise, deoarece acestea sunt alcătuite din note care încep sau încetează brusc, cu mare precizie, ceea ce nu se întâmplă cu mirosurile. Sau, poate că rinocerii şi câinii percep mirosul în culori. Argumentul ar fi acelaşi ca şi la liliac.

Repet, percepţiile pe care noi le numim culori sunt unelte folosite de creierele noastre pentru a identifica deosebirile importante din lumea exterioară. Percepţia tonală, ceea ce filosofii numesc qualia[256], nu are o legătură intrinsecă cu lumina propriu-zisă a unor anumite lungimi de undă. Ea este un fel de etichetă internă aflată la dispoziţia creierului atunci când acesta îşi construieşte modelul realităţii exterioare, pentru a putea decela ceea ce este deosebit de important pentru animalul în cauză. În cazul nostru, al oamenilor, sau în cel al păsărilor, acest lucru se referă la lungimi de undă diferite. În cazul liliacului, după cum am spus, poate fi vorba de ecourile diferite ale diverselor suprafeţe, sau texturi, cum ar fi, poate, roşu pentru lucios, albastru pentru catifelat, verde pentru rugos. Şi, de ce nu ar putea fi vorba de mirosuri în cazul câinelui sau al rinocerului? Capacitatea de a ne imagina lumile complet străine ale unui liliac, rinocer, gândac de apă, sau cârtiţe, reprezintă

[255] Referire la romanul lui Edwin Abbott Abbott *Flatland: A Romance of Many Dimensions,* apărut în 1884, în care naraţiunea se desfăşoară într-un context ambiental geometric bidimensional. *(n. trad.)*

[256] Experienţele conştiente, mentale, inefabile, diferite de cele senzoriale, fizice, deşi provenite din acestea. *(n. trad.)*

unul dintre privilegiile pe care ştiinţa le oferă atunci când trage de pânza neagră a burkăi noastre pentru a ne arăta gama extinsă a ceea ce există în lume pentru plăcerea noastră.

Metafora lumii potrivite, cu privire la gama redusă de fenomene pe care ne permite să le vedem îngusta deschizătură a burkăi noastre, se aplică şi altor spectre, sau scări. Putem alcătui o scară a improbabilităţilor, care să aibă aceeaşi fereastră îngustă prin care să acţioneze intuiţia şi imaginaţia. La unul dintre capetele spectrului improbabilităţilor se află evenimentele pe care le numim imposibile. Miracolele sunt genul de evenimente extrem de improbabile. O statuie a madonei ne poate face cu mâna. Atomii care alcătuiesc structura cristalină vibrează cu toţii înainte şi înapoi. Deoarece sunt atât de mulţi, şi pentru că nu există o preferinţă de comun acord în ceea ce priveşte direcţia mişcării, mâna, aşa după cum am văzut în privinţa lumii potrivite, stă înţepenită ca o stană de piatră. Totuşi, jucăuşii atomi din mână *ar putea,* cu toţii, *din întâmplare,* să se deplaseze în aceeaşi direcţie, în acelaşi timp. O dată, şi încă o dată… În această situaţie mâna se va mişca, şi o vom vedea cum ne face semn. S-ar putea întâmpla aşa ceva, însă şansele împotrivă sunt într-atât de mari, încât, dacă aţi fi început să scrieţi acel număr la începutul universului, nu i-aţi fi adăugat îndeajuns de multe zerouri. Capacitatea de a calcula astfel de şanse, puterea de a cuantifica cvasi-imposibilul în loc de a ne descuraja total, reprezintă un nou exemplu privind binefacerile eliberatoare ale spiritului uman pe care le oferă ştiinţa.

Evoluţia în cadrul lumii potrivite ne-a echipat destul de prost pentru a putea face faţă evenimentelor improbabile. Însă, pe întinderea uriaşă a spaţiului astronomic, ori în cea a timpului geologic, evenimente care par imposibile în lumea potrivită se pot dovedi inevitabile. Ştiinţa deschide fereastra îngustă prin care suntem obişnuiţi să vedem spectrul posibilităţilor. Putem, prin calcul şi raţionament, să vizităm zone de posibilitate care, altădată, păreau a fi dincolo de limite sau locuite de balauri. Ne-am folosit de această deschidere în cadrul capitolului al patrulea, unde am luat în considerare improbabilitatea originii vieţii şi felul cum, dacă i se dă planetei destul timp să se joace, poate avea loc chiar şi un eveniment chimic aproape imposibil; şi am mai luat în considerare şi gama posibilelor universuri, fiecare posedând propriul set de legi şi constante, precum şi necesitatea antropică de a ne regăsi într-unui dintre foarte puţinele locuri prietenoase.

Oare cum trebuie să interpretăm aserţiunea lui Haldane „mai ciudat decât am putea crede”? Mai ciudat decât poate fi, *în principiu,* presupus? Sau, pur şi simplu, mai ciudat decât de putem închipui, date fiind limitările uceniciei evolutive în cadrul lumii potrivite, a creierului nostru? Am putea, oare, prin antrenament şi practică, să ne emancipăm faţă de constrângerile lumii potrivite şi să ne sfâşiem burka neagră pentru a dobândi un fel de înţelegere intuitivă – şi matematica potrivită – a celor foarte mici, ca şi a celor foarte mari şi a celor foarte rapide? Sincer, nu cunosc răspunsul, dar mă înfioară gândul că trăiesc vremuri când omenirea forţează limitele înţelegerii. Poate chiar vom descoperi că nu există, de fapt, limite.

BIBLIOGRAFIE

Adams, D. (2003). *The Salmon of Doubt.* London: Pan.

Alexander, R. D. and Tinkle, D. W., eds (1981). *Natural Selection and Social Behavior.* New York: Chiron Press.

Anon. (1985). *Life - How Did It Get Here? By Evolution or by Creation?* New York: Watchtower Bible and Tract Society.

Ashton, J. E, ed. (1999). *In Six Days: Why 50 Scientists Choose to Believe in Creation.* Sydney: New Holland.

Atkins, P. W. (1992). *Creation Revisited.* Oxford: W. H. Freeman.

Atran, S. (2002). *In Gods We Trust.* Oxford: Oxford University Press.

Attenborough, D. (1960). *Quest in Paradise.* London: Lutterworth.

Aunger, R. (2002). *The Electric Meme: A New Theory of How We Think.* New York: Free Press.

Baggini, J. (2003). *Atheism: A Very Short Introduction.* Oxford: Oxford University Press.

Barber, N. (1988). *Lords of the Golden Horn.* London: Arrow.

Barker, D. (1992). *Losing Faith in Faith.* Madison, WI: Freedom From Religion Foundation.

Barker, E. (1984). *The Making of a Moonie: Brainwashing or Choice?* Oxford: Blackwell.

Barrow, J. D. and Tipler, F. J. (1988). *The Anthropic Cosmological Principle.* New York: Oxford University Press.

Baynes, N. H., ed. (1942). *The Speeches of Adolf Hitler,* vol. 1. Oxford: Oxford University Press.

Behe, M. J. (1996). *Darwin's Black Box.* New York: Simon & Schuster.

Beit-Hallahmi, B. and Argyle, M. (1997). *The Psychology of Religious Behaviour, Belief and Experience.* London: Routledge.

Berlinerblau, J. (2005). *The Secular Bible: Why Nonbelievers Must Take Religion Seriously.* Cambridge: Cambridge University Press.

Blackmore, S. (1999). *The Meme Machine.* Oxford: Oxford University Press.

Blaker, K., ed. (2003). *The Fundamentals of Extremism: The Christian Right in America.* Plymouth, MI: New Boston.

Bouquet, A. C. (1956). *Comparative Religion.* Harmondsworth: Penguin.

Boyd, R. and Richerson, P. J. (1985). *Culture and the Evolutionary Process.* Chicago: University of Chicago Press.

Boyer, P. (2001). *Religion Explained.* London: Heinemann.

Brodie, R. (1996). *Virus of the Mind: The New Science of the Meme.* Seattle: Integral Press.

Buckman, R. (2000). *Can We Be Good without God?* Toronto: Viking.

Bullock, A. (1991). *Hitler and Stalin.* London: HarperCollins.

Bullock, A. (2005). *Hitler: A Study in Tyranny.* London: Penguin.

Buss, D. M., ed. (2005). *The Handbook of Evolutionary Psychology.* Hoboken, NJ: Wiley.

Cairns-Smith, A. G. (1985). *Seven Clues to the Origin of Life.* Cambridge: Cambridge University Press.

Comins, N. F. (1993). *What if the Moon Didn't Exist?* New York: HarperCollins.

Coulter, A. (2006). *Godless: The Church of Liberation.* New York: Crown Forum.

Darwin, C. (1859). *On the Origin of Species by Means of Natural Selection.* London: John Murray.

Dawkins, M. Stamp (1980). *Animal Suffering.* London: Chapman & Hall.

Dawkins, R. (1976). *The Selfish Gene.* Oxford: Oxford University Press.

Dawkins, R. (1982). *The Extended Phenotype.* Oxford: W. H. Freeman.

Dawkins, R. (1986). *The Blind Watchmaker.* Harlow: Longman.

Dawkins, R. (1995). *River Out of Eden.* London: Weidenfeld & Nicolson.

Dawkins, R. (1996). *Climbing Mount Improbable.* New York: Norton.

Dawkins, R. (1998). *Unweaving the Rainbow.* London: Penguin.

Dawkins, R. (2003). *A Devil's Chaplain: Selected Essays.* London: Weidenfeld & Nicolson.

Dennett, D. (1995). *Darwin's Dangerous Idea.* New York: Simon & Schuster.

Dennett, D. C. (1987). *The Intentional Stance.* Cambridge, MA: MIT Press.

Dennett, D. C. (2003). *Freedom Evolves.* London: Viking.

Dennett, D. C. (2006). *Breaking the Spell: Religion as a Natural Phenomenon.* London: Viking.

Deutsch, D. (1997). *The Fabric of Reality.* London: Allen Lane.

Distin, K. (2005). *The Selfish Meme: A Critical Reassessment.* Cambridge: Cambridge University Press.
Dostoevsky, F. (1994). *The Karamazov Brothers.* Oxford: Oxford University Press.
Ehrman, B. D. (2003a). *Lost Christianities: The Battles for Scripture and the Faiths We Never Knew.* Oxford: Oxford University Press.
Ehrman, B. D. (2003b). *Lost Scriptures: Books that Did Not Make It into the New Testament.* Oxford: Oxford University Press.
Ehrman, B. D. (2006). *Whose Word Is It?* London: Continuum.
Fisher, H. (2004). *Why We Love: The Nature and Chemistry of Romantic Love.* New York: Holt.
Forrest, B. and Gross, P. R. (2004). *Creationism's Trojan Horse: The Wedge of Intelligent Design.* Oxford: Oxford University Press.
Frazer, J. G. (1994). *The Golden Bough.* London: Chancellor Press.
Freeman, C. (2002). *The Closing of the Western Mind.* London: Heinemann.
Galouye, D. F. (1964). *Counterfeit World.* London: Gollancz.
Glover, J. (2006). *Choosing Children.* Oxford: Oxford University Press.
Goodenough, U. (1998). *The Sacred Depths of Nature.* New York: Oxford University Press.
Goodwin, J. (1994). *Price of Honour: Muslim Women Lift the Veil of Silence on the Islamic World.* London: Little, Brown.
Gould, S. J. (1999). *Rocks of Ages: Science and Religion in the Fullness of Life.* New York: Ballantine.
Grafen, A. and Ridley, M., eds (2006). *Richard Dawkins: How a Scientist Changed the Way We Think.* Oxford: Oxford University Press.
Grand, S. (2000). *Creation: Life and How to Make It.* London: Weidenfeld & Nicolson.
Grayling, A. C. (2003). *What Is Good? The Search for the Best Way to Live.* London: Weidenfeld & Nicolson.
Gregory, R. L. (1997). *Eye and Brain.* Princeton: Princeton University Press.
Halbertal, M. and Margalit, A. (1992). *Idolatry.* Cambridge, MA: Harvard University Press.
Harris, S. (2004). *The End of Faith: Religion, Terror and the Future of Reason.* New York: Norton.
Harris, S. (2006). *Letter to a Christian Nation.* New York: Knopf.
Haught, J. A. (1996). *2000 Years of Disbelief: Famous People with the Courage to Doubt.* Buffalo, NY: Prometheus.
Hauser, M. (2006). *Moral Minds: How Nature Designed our Universal Sense of Right and Wrong.* New York: Ecco.
Hawking, S. (1988). *A Brief History of Time.* London: Bantam.
Henderson, B. (2006). *The Gospel of the Flying Spaghetti Monster.* New York: Villard.
Hinde, R. A. (1999). *Why Gods Persist: A Scientific Approach to Religion.* London: Routledge.
Hinde, R. A. (2002). *Why Good Is Good: The Sources of Morality.* London: Routledge.
Hitchens, C. (1995). *The Missionary Position: Mother Teresa in Theory and Practice.* London: Verso.
Hitchens, C. (2005). *Thomas Jefferson: Author of America.* New York: HarperCollins.
Hodges, A. (1983). *Alan Turing: The Enigma.* New York: Simon & Schuster.
Holloway, R. (1999). *Godless Morality: Keeping Religion out of Ethics.* Edinburgh: Canongate.
Holloway, R. (2001). *Doubts and Loves: What is Left of Christianity.* Edinburgh: Canongate.
Humphrey, N. (2002). *The Mind Made Flesh: Frontiers of Psychology and Evolution.* Oxford: Oxford University Press.
Huxley, A. (2003). *The Perennial Philosophy.* New York: Harper.
Huxley, A. (2004). *Point Counter Point.* London: Vintage.
Huxley, T. H. (1871). *Lay Sermons, Addresses and Reviews.* New York: Appleton.
Huxley, T. H. (1931). *Lectures and Essays.* London: Watts.
Jacoby, S. (2004). *Freethinkers: A History of American Secularism.*New York: Holt.
Jammer, M. (2002). *Einstein and Religion.* Princeton: Princeton University Press.
Jaynes, J. (1976). *The Origin of Consciousness in the Breakdown of the Bicameral Mind.* Boston: Houghton Mifflin.
Juergensmeyer, M. (2000). *Terror in the Mind of God: The Global Rise of Religious Violence.* Berkeley: University of California Press.
Kennedy, L. (1999). *All in the Mind: A Farewell to God.* London: Hodder &*c* Stoughton.
Kertzer, D. I. (1998). *The Kidnapping of Edgardo Mortara.* New York: Vintage.

Kilduff, M. and Javers, R. (1978). *The Suicide Cult.* New York: Bantam.

Kurtz, P., ed. (2003). *Science and Religion: Are They Compatible?* Amherst, NY: Prometheus.

Kurtz, P. (2004). *Affirmations: Joyful and Creative Exuberance.* Amherst, NY: Prometheus.

Kurtz, P. and Madigan, T. J., eds (1994). *Challenges to the Enlightenment: In Defense of Reason and Science.* Amherst, NY: Prometheus.

Lane, B. (1996). *Killer Cults.* London: Headline.

Lane Fox, R. (1992). *The Unauthorized Version.* London: Penguin.

Levitt, N. (1999) *Prometheus Bedeviled.* New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.

Loftus, E. and Ketcham, K. (1994). *The Myth of Repressed Memory: False Memories and Allegations of Sexual Abuse.* New York: St Martin's.

McGrath, A. (2004). *Dawkins' God: Genes, Memes and the Meaning of Life.* Oxford: Blackwell.

Mackie, J. L. (1985). *The Miracle of Theism.* Oxford: Clarendon Press.

Medawar, P. B. (1982). *Pluto's Republic.* Oxford: Oxford University Press.

Medawar, P. B. and Medawar, J. S. (1977). *The Life Science: Current Ideas of Biology.* London: Wildwood House.

Miller, Kenneth (1999). *Finding Darwin's God.* New York: HarperCollins.

Mills, D. (2006). *Atheist Universe: The Thinking Person's Answer to Christian Fundamentalism.* Berkeley: Ulysses Books.

Mitford, N. and Waugh, E. (2001). *The Letters of Nancy Mitford and Evelyn Waugh.* New York: Houghton Mifflin.

Mooney, C. (2005). *The Republican War on Science.* Cambridge, MA: Basic Books.

Perica, V. (2002). *Balkan Idols: Religion and Nationalism in Yugoslav States.* New York: Oxford University Press.

Phillips, K. (2006). *American Theocracy.* New York: Viking.

Pinker, S. (1997). *How the Mind Works.* London: Allen Lane.

Pinker, S. (2002). *The Blank Slate: The Modern Denial of Human Nature.* London: Allen Lane.

Plimer, I. (1994). *Telling Lies for God: Reason vs. Creationism.* Milsons Point, NSW: Random House.

Polkinghorne, J. (1994). *Science and Christian Belief: Theological Reflections of a Bottom-Up Thinker.* London: SPCK.

Rees, M. (1999). *Just Six Numbers.* London: Weidenfeld & Nicolson.

Rees, M. (2001). *Our Cosmic Habitat.* London: Weidenfeld & Nicolson.

Reeves, T. C. (1996). *The Empty Church: The Suicide of Liberal Christianity.* New York: Simon & Schuster.

Richerson, P. J. and Boyd, R. (2005). *Not by Genes Alone: How Culture Transformed Human Evolution.* Chicago: University of Chicago Press.

Ridley, Mark (2000). *Mendel's Demon: Gene Justice and the Complexity of Life.* London: Weidenfeld & Nicolson.

Ridley, Matt (1997). *The Origins of Virtue.* London: Penguin.

Ronson, J. (2005). *The Men Who Stare at Goats.* New York: Simon & Schuster.

Ruse, M. (1982). *Darwinism Defended: A Guide to the Evolution Controversies.* Reading, MA: Addison-Wesley.

Russell, B. (1957). *Why I Am Not a Christian.* London: Routledge.

Russell, B. (1993). *The Quotable Bertrand Russell.* Amherst, NY: Prometheus.

Russell, B. (1997a). *The Collected Papers of Bertrand Russell,* vol. 2: *Last Philosophical Testament, 1943-1968.* London: Routledge.

Russell, B. (1997b). *Collected Papers,* vol. 11, ed. J. C. Slater and P. Köllner. London: Routledge.

Russell, B. (1997c). *Religion and Science.* Oxford: Oxford University Press.

Ruthven, M. (1989). *The Divine Supermarket: Travels in Search of the Soul of America.* London: Chatto & Windus.

Sagan, C. (1995). *Pale Blue Dot.* London: Headline.

Sagan, C. (1996). *The Demon-Haunted World: Science as a Candle in the Dark.* London: Headline.

Scott, E. C. (2004). *Evolution vs. Creationism: An Introduction.*Westport, CT: Greenwood.

Shennan, S. (2002). *Genes, Memes and Human History.* London: Thames & Hudson.

Shermer, M. (1997). *Why People Believe Weird Things: Pseudoscience, Superstition and Other*

Confusions of Our Time. New York: W. H. Freeman.

Shermer, M. (1999). *How We Believe: The Search for God in an Age of Science.* New York: W. H. Freeman.

Shermer, M. (2004). *The Science of Good and Evil: Why People Cheat, Gossip, Care, Share, and Follow the Golden Rule.* New York: Holt.

Shermer, M. (2005). *Science Friction: Where the Known Meets the Unknown.* New York: Holt.

Shermer, M. (2006). *The Soul of Science.* Los Angeles: Skeptics Society.

Silver, L. M. (2006). *Challenging Nature: The Clash of Science and Spirituality at the New Frontiers of Life.* New York: HarperCollins.

Singer, P. (1990). *Animal Liberation.* London: Jonathan Cape.

Singer, P. (1994). *Ethics.* Oxford: Oxford University Press.

Smith, K. (1995). *Ken's Guide to the Bible.* New York: Blast Books.

Smolin, L. (1997). *The Life of the Cosmos.* London: Weidenfeld & Nicolson.

Smythies, J. (2006). *Bitter Fruit.* Charleston, SC: Booksurge.

Spong, J. S. (2005). *The Sins of Scripture.* San Francisco: Harper.

Stannard, R. (1993). *Doing Away with God? Creation and the Big Bang.* London: Pickering.

Steer, R. (2003). *Letter to an Influential Atheist.* Carlisle: Authentic Lifestyle Press.

Stenger, V. J. (2003). *Has Science Found God? The Latest Results in the Search for Purpose in the Universe.* New York: Prometheus.

Susskind, L. (2006). *The Cosmic Landscape: String Theory and the Illusion of Intelligent Design.* New York: Little, Brown.

Swinburne, R. (1996). *Is There a God?* Oxford: Oxford University Press.

Swinburne, R. (2004). *The Existence of God.* Oxford: Oxford University Press.

Taverne, R. (2005). *The March of Unreason: Science, Democracy and the New Fundamentalism.* Oxford: Oxford University Press.

Tiger, L. (1979). *Optimism: The Biology of Hope.* New York: Simon & Schuster.

Toland, J. (1991). *Adolf Hitler: The Definitive Biography,* New York: Anchor.

Trivers, R. L. (1985). *Social Evolution.* Menlo Park, CA: Benjamin/ Cummings.

Unwin, S. (2003). *The Probability of God: A Simple Calculation that Proves the Ultimate Truth.* New York: Crown Forum.

Vermes, G. (2000). *The Changing Faces of Jesus.* London: Allen Lane.

Ward, K. (1996). *God, Chance and Necessity.* Oxford: Oneworld.

Warraq, I. (1995). *Why I Am Not a Muslim.* New York: Prometheus.

Weinberg, S. (1993). *Dreams of a Final Theory.* London: Vintage.

Wells, G. A. (1986). *Did Jesus Exist?* London: Pemberton.

Wheen, F. (2004). *How Mumbo-Jumbo Conquered the World: A Short History of Modern Delusions.* London: Fourth Estate.

Williams, W, ed. (1998). *The Values of Science: Oxford Amnesty Lectures 1997.* Boulder, CO: Westview.

Wilson, A. N. (1993). *Jesus.* London: Flamingo.

Wilson, A. N. (1999). *God's Funeral.* London: John Murray.

Wilson, D. S. (2002). *Darwin's Cathedral: Evolution, Religion and the Nature of Society.* Chicago: University of Chicago Press.

Wilson, E. O. (1984). *Biophilia.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Winston, R. (2005). *The Story of God.* London: Transworld/BBC.

Wolpert, L. (1992). *The Unnatural Nature of Science.* London: Faber & Faber.

Wolpert, L. (2006). *Six Impossible Things Before Breakfast: The Evolutionary Origins of Belief.* London: Faber & Faber.

Young, M. and Edis, T., eds (2006). *Why Intelligent Design Fails: A Scientific Critique of the New Creationism.* New Brunswick: Rutgers University Press.